**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СКРИПНИК ВОЛОДИМИР ЛЕОНІДОВИЧ

Прим. №____
УДК 347.122

ДИСЕРТАЦІЯ

ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ В. Л. Скрипник

Науковий консультант:
Заіка Юрій Олександович
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Скрипник В. Л. Об’єкти цивільних прав: теоретичні і методологічні проблеми. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Київ, 2021.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена відсутністю комплексного дослідження об’єктів цивільних прав, їх характерних правових ознак, наявністю проблем, пов’язаних з неоднозначністю окремих теоретичних положень та суперечності деяких норм законодавства щодо правової природи об’єктів цивільних прав і специфіки окремих з них, появою нових об’єктів, необхідністю осмислення їх сутності, потребою у використанні досвіду правового регулювання у цій сфері, протиріччями судової практики щодо оцінювання окремих об’єктів цивільних прав і з’ясування їх правового режиму, що вимагає переосмислення наявних напрацювань, оскільки наукова доктрина має стати підґрунтям концептуальної побудови системи об’єктів цивільних прав в умовах рекодифікації цивільного законодавства.

Розділ 1 «Теоретико-правові та методологічні засади дослідження об’єктів цивільних прав» складається з чотирьох підрозділів, в яких розглядаються історіографія дослідження об’єктів цивільних прав і сучасний стан наукової розробки, методологічні засади дослідження об’єктів цивільних

прав, доктринальне поняття об’єктів цивільних прав та їх система, правовий режим і оборотоздатність як ознаки об’єктів цивільних прав.

Встановлено, що основні методологічні проблеми, пов’язані із дослідженням об’єктів цивільних прав, полягають у відсутності в законодавстві вичерпного переліку об’єктів цивільних прав, різноманітності сутності об’єктів, що створює певні труднощі у встановленні меж наукового дослідження. Головна методологічна проблема полягає в унеможливленні застосування єдиних уніфікованих методів дослідження з огляду на значну кількість об’єктів дослідження й особливість їх правової природи. З огляду на цю обставину системний підхід, як один з універсальних способів пізнання і оцінювання правових явищ, впливу окремих елементів одного явища на інше, дозволяє привести досліджувані об’єкти до єдиного, своєрідного спільного знаменника, виявити взаємопов’язаність правових норм, які визначають правовий режим того чи іншого об’єкта цивільних прав та їх загальне співвідношення, що не заперечує його органічне поєднання з іншими методами наукового пізнання.

Обґрунтовано, що сучасне розуміння об’єкта цивільних прав повинно базуватися на характерних ознаках, які властиві всім об’єктам з урахуванням їх особливої правової природи. Зокрема таким критерієм повинна бути форма існування явища: а) матеріальна; б) доведеність існування явища методами пізнання природничих наук; в) існування лише в ідеальному розумінні; г) існування у формі правового явища, якому форму об’єкта цивільних прав надає чинне законодавство і за відсутності такої правової регламентації вони втрачають ознаки об’єкта.

Серед інших ознак об’єкта цивільних прав пропонується виокремити здатність задовольняти потреби суб’єктів цивільних правовідносин;

доступність об’єкта; здатність брати участь у цивільних правовідносинах; сталість і динамічність, яка передбачає можливість об’єкта змінювати свою сутність і стан.

Узагальнюючи окремі категорії однопорядкових об’єктів, і з огляду на особливості їх правового режиму, визначено таку систему об’єктів цивільних прав: 1) майнові блага; 2) об’єкти інтелектуальної діяльності; 3) немайнові блага; 4) приватний чи суспільний інтерес втілений у благах або у вигоді. Об’єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші, цінні папери, криптовалюта, інше майно, тварини, біологічні матеріали, електроенергія, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага.

Констатовано, що правовим режимом є встановлений в законодавстві порядок набуття, користування та відчуження речей як об’єктів цивільного права. Зміст правового режиму – це можливість учинення певних дій з об’єктом, який перебуває в обігу, і дотримання бажаних правових наслідків завдяки вчиненню таких дій. Зазначено, що об’єкти, які за критерієм оборотоздатності класифіковані в одному підвиді (вільні в обороті, обмежено оборотоздатні, виключені з обороту), можуть значно відрізнятися між собою за правовим режимом. Встановлено, що оборотоздатність об’єктів не є незмінною правовою категорією, а її зміст залежить від властивостей об’єкта та розвитку законодавства, норми якого забезпечують їх правову регламентацію. Пропонується розширити наявну законодавчу класифікацію оборотоздатності об’єктів (вилучені з обороту, обмежені в обороті, вільні в обороті), доповнивши її категорією квазі-оборотних об’єктів.

Розділом 2 «Майно як об’єкт цивільних прав» охоплено розгляд питань речей як об’єктів цивільних прав, їх якісні та кількісні властивості, а також

житла, концепту грошей та цінних паперів, речових прав на чуже майно, спадщини, аліментів як об’єктів цивільних прав. Доведено, що в системі класифікації речей за ознаками їх родової належності та індивідуальності необхідно виокремлювати квазі-індивідуальні речі, тобто такі речі з родовими ознаками, які після їх відчуження і відповідної ідентифікації можуть набувати ознак індивідуально визначених речей. Тісний взаємозв’язок між речами, визначеними родовими ознаками й індивідуально визначеними, є підставою для певного перегляду традиційної концепції щодо залежності природи цивільно-правового договору від його предмета. Виокремлено житло як самостійний об’єкт цивільних прав у системі об’єктів цивільних прав, щоб підкреслити його значущість у цивільному обороті як загальнолюдську цінність. Звернено увагу на необхідності уніфікувати понятійний апарат («житло», «житлове приміщення», «житловий будинок») і врахуванні особливостей правового статусу таких об’єктів, оптимізації правового режиму такого об’єкта цивільних прав як житло.

Визначено, що правовий режим грошей полягає в особливостях вчинення, або у неможливості вчинення, певних дій з ними. Гроші є або зустрічною вимогою у відплатних договорах (купівлі-продажу, постачання, контрактації, підряду, договорів про надання послуг), або самостійним об’єктом цивільних прав, як у договорі позики або кредитному договору, факторингу та ін. Особливість правового режиму грошей як об’єкта цивільних прав полягає в тому, що їх правовий режим встановлює виключно держава, вона забезпечує їх випуск і встановлений правовий режим. Доведено, що безготівкові гроші (грошові кошти) – це правові вимоги клієнта та кореспондуючі правам обов’язки банку, які фіксуються та обліковуються

записами на рахунках банку. Ураховуючи спеціальні ознаки векселя, доцільно визначити його особливе місце в системі об’єктів цивільних прав.

З’ясовано, що сервітут є самостійним об’єктом цивільних прав, оскільки йому властиві характерні особливості будь-якого явища, яке є об’єктом: юридична і фактична визначеність, особливий правовий режим, який і визначає його місце в системі об’єктів цивільних прав. Зроблено висновок, що у більшості країн континентальної Європи, відносини, що виникають унаслідок здійснення узуфруктуарних прав, регулюються нормами речового права у випадках, коли зобов’язання виникає у власника, і нормами зобов’язального права, якщо зобов’язання виникають в узуфруктуарія. У вітчизняній цивілістиці узуфрукт традиційно вважають різновидом сервітутів.

Констатовано, що, на відміну від традиційного законодавчого та доктринального розуміння поняття об’єкта цивільних прав як поняття, що містить позитивний зміст (майно, майнові права, результат роботи, блага), за певних умов спадщина як об’єкт може являти собою зміст негативний. Перманентна спадщина, як особливий об’єкт цивільних прав, являє собою такі динамічні права та обов’язки спадкодавця, зміст яких на момент відкриття спадщини і до моменту її прийняття та оформлення спадкоємцями складно або через природні причини неможливо визначити.

Указано, що аліменти – це матеріальне благо, право на яке набуває особа за наявності передбачених у законодавстві підстав і яке зазвичай існує в грошовій формі або у вигляді іншого майна.

Розділ 3 «Результати робіт та послуги як об’єкти цивільних прав» присвячено ґрунтовному аналізу результатів робіт і послуг як об’єктів цивільних прав. Унаслідок цього визначено, що результат роботи як об’єкт цивільних прав є наслідком дій, спрямованих на створення певного блага або

на досягнення якоїсь публічної мети. Результату роботи як об'єкту цивільних прав, притаманні такі ознаки: 1) рукотворність; 2) поява внаслідок вольової активної діяльності; 3) наявність матеріальної цінності і економічної вартості або ж знищення речі зі шкідливими властивостями як об'єкта права взагалі; 4) є наслідком підсумкової домовленості між сторонами; 5) утілений у роботі, і зазвичай дотичний; 6) характерними елементами роботи є її якість і термін виконання. Встановлено, що послуги – це благо, яке полягає в комплексній діяльності, складовими елементами якої може бути виконання певних робіт, результат яких і складає зміст послуги, що надається (проведення каналів зв'язку для надання інтернет–послуг, підготовка місця поховання у процесі надання ритуальних послуг, очищення транспортних засобів під час перевезення, монтаж засобів охоронної сигналізації для надання охоронних послуг тощо).

Розділ 4 «Нематеріальні блага як об'єкти цивільних прав» складається з двох підрозділів, в яких досліджено інформація та немайнові блага як об'єкти цивільних прав. Встановлено, що однією з основних характерних ознак інформації є її антропологічне походження. Інформація виникла в суспільстві, перебуває в обігу в соціумі і набуває цінності лише в ньому. За своєю правовою природою інформація є подільною, споживною, рухомою категорією, наділеною індивідуально визначеними ознаками речі, яка за певних умов може приносити дохід її володільцю. Інформація може бути самостійним об'єктом цивільних прав, якщо мета контрагента – отримати потрібну інформацію (медичну, інженерну, технічну), або допоміжним об'єктом, який сприяє належному виконанню договору, що підтверджує дуалістичну природу інформації.

Констатовано, що майбутня рекодифікація вітчизняного законодавства у сфері здійснення та захисту особистих немайнових прав потребує не лише перегляду та уточнення окремих нормативних положень (закріплення у законодавстві поняття «немайнові блага», уточнення дефініцій «життя», «здоров'я», «честь», «гідність»), а і подальшу розробку у цивілістичній доктрині вчення про об'єкти цивільних прав, та їх складової – особистих немайнових благ, а також узагальнення судової практики захисту особистих немайнових прав у Європейському Суді та вітчизняними судами.

Розділ 5 «Нетипові об'єкти цивільних прав» складається з трьох підрозділів, в яких проаналізовано енергію, донорські органи, анатомічні та біологічні матеріали, тварини як об'єкти цивільних прав. Електроенергія як об'єкт характеризується самостійністю, оборотоздатністю, товарними характеристиками, специфічною властивістю. Природна особливість електроенергії виключає застосування до неї окремих класифікаційних ознак, властивих традиційному розумінню речі (подільність, неподільність; головна річ і приналежність). Головною ознакою й умовою існування електроенергії як об'єкта цивільних прав є наявність її носія (об'єкта електроенергетики).

Визначено, що донорські органи – це єдиний об'єкт цивільних прав, єдине немайнове благо, яке внаслідок медичного втручання може змінювати належність свого носія. Унаслідок заздалегідь спланованої динаміки донорські органи, як особливий об'єкт цивільних прав, завдяки медичному втручанню в організм людини послідовно змінюють свій правовий статус: немайнове благо – квазі-річ – немайнове благо.

Доведено, що надання тварині статусу квазі-речі вказувало не лише б на визнання тварини живою істотою і на можливість наділення її окремими своєрідними правами «на благополуччя» (animal welfare). Встановлено, що

класифікацію тварин як об’єктів цивільних прав доцільно побудувати за критеріями їх оборотоздатності та природними властивостями.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для подальших наукових розробок в сфері теорії об’єктів цивільних прав, удосконалення національного законодавства та практики його застосування, а також для підготовки монографій, підручників, навчальних посібників і викладання відповідних навчальних курсів/спецкурсів.

Ключові слова: об’єкти цивільних прав; ознаки об’єкту цивільних прав; система об’єктів цивільних прав; правовий режим; оборотоздатність; речі, майно; нематеріальні блага; нетипові об’єкти цивільних прав.

SUMMARY

Skrypnyk V. L. Objects of civil rights: theoretical and methodological problems. – Qualifying scientific work as manuscript.

The thesis for a degree of Doctor of Science of Law on specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law. – The Academician F. H. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The relevance of the work lies in the absence of comprehensive research of objects of civil rights and their legal characteristics. Also, dubious character of certain theoretical provisions and contradiction between some statutory provisions on the legal nature of objects of civil rights and the specific of some, contribute to the work relevance. Since new objects have emerged, there is, in fact, a need to apprehend their essence and apply legal regulation in the sphere. Furthermore, the incongruities in case law in terms of certain objects of civil law evaluation and their legal regime educing, query the practice in operation. Hence, research doctrine is

meant to become the underlying rationale for building a system of objects of civil rights in the context of the civil law recodification.

Part 1 «Theoretical legal and methodological foundation for the research of objects of civil rights» contains four sections which go into historiography of objects of civil rights' study and modern state of academic thought, methodological principles of objects of civil rights' study, doctrinal interpretation of objects of civil rights and their system, legal regime and circulability as specific features of objects of civil rights.

It is stated that methodological problems of civil rights' study root in the fact that legal system does not have an exhaustive and explicit list of objects of civil rights and diversity of their essence, which complicates the bordering of academic research. The principal methodological problem is that the vast number of objects of research and the specific features of their legal nature prove impossible to apply standardised and unified research methods. Giving consideration to this, the comprehensive approach being cross functional for apprehension and evaluation of legal phenomena and their interinfluence, enables the objects of research being brought to a unique common standard; the interrelation between legal provisions which detect the legal regime and correlation of certain objects of civil rights being revealed. Therefore, it can be seamlessly combined with other methods of scientific knowledge.

The work justifies that modern reading of an object of civil rights ought to be grounded on their peculiar features with respect to their legal nature. Among others, the criterion should be its existence form: a) material; b) existence is proved by methods of natural science; c) existence is idealistic; d) existence in the form of legal phenomenon which acquires the form of an object of civil rights from current legislation and loses the characteristics of an object if there is no legal regulation.

The other suggested features of objects of civil rights are: the ability to satisfy the needs of a subject of civil legal relations; object's availability; the ability to be a part in civil legal relations; static and changing character which implies the object's ability to alter its essence and state.

After certain categories of coordinate objects with due regard for the specific of their legal regime have been summarised, the next system of objects of civil rights has been derived: 1) tangible benefits; 2) objects of intellectual property; 3) intangible benefits; 4) private or social interest which is beneficial or profitable. The objects of civil rights are the things which include money, securities, crypto currency, other property, animals, biomaterials, electrical energy, property rights, work results, services, results of intellectual, creative activity, information and other tangible and intangible benefits.

It is stated that legal regime is the law fixed procedure of acquisition, occupancy and alienation of things as objects of civil right. The content of legal regime is an ability to perform certain actions with the object in circulation and gain the desired legal consequences by executing these actions. It is on the record that the objects which are classified to one type by the circulability criterion (of free circulation, of limited circulation, withdrawn from circulation) can differ a lot on their legal regime. Circulability is not an unchanging legal category and its content depends on the object's characteristics and legal system evolution the norms of which support their legal regulation. It is suggested to expand the current legal classification of objects' circulability (withdrawn from circulation, of limited circulation, of free circulation) by adding the category of quasi-circulating objects.

Part 2 «Property as an object of civil rights» spans questions related to things as objects of civil rights with their qualitative and quantitative features as well as to housing, money and security concept, real right on property of another, heirdom,

and alimony as objects of civil rights. It is verified that in the system of classification of things which is based on their generic assignment and individuality, quasi-specific things ought to be distinguished, i.e., the things with generic features which can acquire the features of specific things after being alienated and adequately identified. A strong correlation between things defined by generic features and defined individually is the foundation to revise the traditional concept on the dependence of the civil contract nature on its subject. To place emphasis on the significance of housing as a universal human value in civil circulation, it has been singled out as an independent object of civil rights in the system of objects of civil rights. Also, the attention is drawn to the necessity to unify the conceptual framework («housing», «housing accommodation», «dwelling house»), to give consideration to specific features of these objects' legal sate, and to optimise the legal regime of housing being the object of civil rights.

The legal regime of money is educed to manifest itself in special aspects of legal actions execution or in the unavailability to perform certain actions over it. Money is either a counterclaim in a commutative agreement (purchase and sale, supply, contraction, work and labour, service) or an independent object of civil rights as in loan contracts, factoring, etc. The legal regime of money as an object of civil rights is special because it is established exclusively by the state which guaranties money issuance. Non-cash money (monetary funds) is proved to be clients' legal requirements and banks' correspondent liabilities recorded and registered in the bank accounts. With account taken of special aspects of a promissory note, its special place in the system of objects of civil rights is worth establishing.

It is detected that an easement is an independent object of civil rights because it holds the characteristic features of any phenomenon which is the object: it is

defined de facto and de jure, has special legal regime denoting its place in the system of objects of civil rights. It is concluded that in the majority of countries of continental Europe, relationships which come into being as a result of usufruct right execution are governed by the norms of the property law when obligations are on the owner's side, and by the law of obligations if a usufruct holder is obligated. Ukrainian civil law traditionally implies usufruct is a type of easements.

It is educed that in contrast to the traditional legislation and doctrinal perception of the object of civil rights as a positive concept (property, property rights, result of work, benefits), inheritance as an object may, under certain conditions, entail a negative meaning. Permanent inheritance as a special object of civil rights involves such changing rights and duties of a successor that their content is hard or impossible to determine due to natural reasons at the moment of the inheritance opening and up to the moment of its acceptance and processing by successors.

Alimony is stated to be a tangible benefit usually existing in monetary or other property form the right to which a person obtains on legal basis.

Part 3 «The results of work and services as objects of civil rights» focuses on the meticulous analysis of the results of work and services as objects of civil rights. It is deduced that the result of work being the object of civil rights is a consequence of actions aiming at creating a certain benefit or achieving a public goal. The following features are peculiar to the result of work being the object of civil rights: 1) is manmade; 2) appears as a result of will activity; 3) retains material and economic value or the entire extinction of harmful thing as an object of right; 4) is the outcome of the parties' agreement; 5) actualised in work and in most scenarios subordinate; 6) characteristic features of work are its quality and completion time. It is elicited that services are the benefit which comprises a complex activity where its

elements include the execution of certain work which outcome is the content of the service being provided (data link establishment to provide Internet services, burial place arrangement to provide funeral services, vehicle cleaning to provide transportation services, burglar alarm installation to provide security services, etc.).

Part 4 «Intangible benefits as objects of civil rights» consists of two sections which study information and intangible benefits as objects of civil rights. It is brought to light that anthropological origin is one of the main characteristic features of information. Having emerged in society, it circulates and acquires value only in it. The fact that information can be either an independent object of civil rights if the purpose of a counterparty is to obtain the needed information (medical, engineering, technical), or an ancillary object which facilitates the proper execution of a contract, proves its dualistic nature.

It is ascertained that future recodification of Ukrainian legislation in the field of execution and protection of personal non-property rights requires not only the revision and elucidation of certain regulations (the notion «intangible benefits», be anchored in law, the definition of «life», «health», «honour», and «dignity» be defined more precisely), but also further development in the civil doctrine of study of civil rights objects and personal intangible benefits as their component, as well as generalisation of judicial practice of protection of personal non-property rights in the European Court and Ukrainian courts.

Part 5 «Atypical objects of civil rights» has three sections which examine energy, donor organs, anatomical material and biomaterial, and animals as objects of civil rights. Electrical energy as an object is described in terms of its independence, circulability, marketability and distinctive features. The nature of electrical energy excludes the application of certain classification criteria inherent in the traditional understanding of things (shared, nonshared; res principals and

accessary). The essential feature and condition for the electrical energy existence as an object of civil rights is the presence of its carrier (the object of electrical energy industry).

It is stated that donor organs are the only object of civil rights and the only intangible benefit which can change its carrier belonging by virtue of medical intervention. As a consequence of the preplanned move, donor organs as a specific object of civil rights by virtue of medical intervention in the human body sequentially change their legal state: intangible benefit – quasi-thing – intangible benefit.

It is also proved that the assignment of the state of quasi-thing to an animal would imply the recognition of an animal as a living being with the possibility of entitlement. It makes sense to classify animals as objects of civil rights built on the criteria of their circulability and nature.

The results of the thesis research are eligible for further academic study of theory of objects of civil rights, for the perfection of national law and its practical application as well as can be used in the monograph, textbooks, study guides, and in correspondent academic courses/special courses.

Key words: objects of civil rights; characteristics of objects of civil rights; system of objects of civil rights; legal regime; circulability; things, property; intangible benefits; atypical objects of civil rights.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Монографія:

1. Скрипник В. Л. Теоретичні і методологічні проблеми об’єктів цивільних прав: монографія. Кременчук, 2020. 379 с.

Статті у наукових виданнях,

включених до Переліку наукових фахових видань України:

2. Скрипник В. Л. Юридична конструкція узуфрукта у законодавстві зарубіжних країн. *Право України*. 2017. № 1. С. 101–108.

3. Скрипник В. Л., Заіка Ю. О. Інформація в системі об'єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 240–245.

4. Скрипник В. Л. Публічний інтерес як підстава обмеження речових прав. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 226–233.

5. Скрипник В. Л. Речі з родовими ознаками як об'єкти цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. № 42. С. 93–97.

6. Скрипник В. Л. Речі обмежені в обороті як об'єкти цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 36–40.

7. Скрипник В. Л. Місце криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 38–44.

8. Скрипник В. Л. Немайнові блага як об'єкти цивільних прав. *Приватне право і підприємництво.* Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національно академії правових наук України, 2018. Вип. 18. С. 100–105.

9. Скрипник В. Л. Донорські органи як об'єкти цивільних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 62–68.

10. Скрипник В. Л. Нематеріальні блага і немайнові права: проблеми методології. *Економіка. Фінанси право*. 2018. № 12/1. С. 43–47.

11. Скрипник В. Л. Тварини як джерело підвищеної небезпеки. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 179–182.

12. Скрипник В. Л. Житло як особливий об’єкт цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 70–74.

13. Скрипник В. Л. Послуги як особливий об’єкт цивільних прав. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2018. Т. 2. № 36. С. 38–41.

14. Скрипник В. Л. Оборотоздатність об’єктів цивільних прав. *Публічне право.* 2018. № 4 (32). С. 190–197.

15. Скрипник В. Л. Електроенергія в системі об’єктів цивільних прав. *Публічне право*. 2019. Вип. № 4 (36). С. 162–169.

16. Скрипник В. Л. Вексель у системі об’єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 42–47.

17. Скрипник В. Л. Сервітут як об’єкт цивільних прав. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2020. Вип. № 1 (30). С. 53–58.

18. Скрипник В. Л. Транспортні послуги в системі об’єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 50–56.

19. Скрипник В. Л. Аліменти як об’єкт цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 60–66.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

із напряму, з якого підготовлено дисертацію:

20. Скрипник В. Л. Спадщина як особливий об’єкт цивільних прав. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 3. P. 90–95.

21. Скрипник В. Л. Правовий режим спільної власності як об’єкту цивільних прав. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. Ч. 3. С. 171–176.

22. Скрыпник В. Л. Результаты работы как особенный объект гражданских прав. *Legea Si Viata*. 2019. № 4. P. 170–173.

23. Скрыпник В. Л. Правовой режим и оборотоспособность как правовые категории. *Legea Si Viata*. 2019. № 5/2. P. 171–174.

24. Скрыпник В. Л. Классификация объектов гражданских прав. *Legea Si Viata.* 2019. № 11/2. P. 114–117.

25. Скрыпник В. Л. Концепт денег как объекта гражданских прав. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2019. № 5. Ч. 3. С. 145–150.

26. Скрыпник В. Л., Заика Ю. А. Методология исследования объектов гражданских прав. *Legea Si Viata*. 2020. № 2. С. 66–69.

27. Zaika Y. O., Skrypnyk V. L., Sofiiuk T. O. Permanent inheritance as an object of civil rights : theoretical aspects. *Asia Life Sciences*. 2020. Issue 1. P. 153–170.

Публікації апробаційного характеру:

28. Скрипник В. Л. Захист інтересів власника при примусовій реалізації майна. *Розвиток правового регулювання у Східній Європі: досвід Польщі та України* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Сандомир, Польща, 27–28 січня 2017 р.). Гуманітарно-природничий університет в Сандомирі, 2017. С. 90–92.

29. Скрипник В. Л. Інформація як особливий об’єкт цивільних прав. *Сучасна цивілістична наука в умовах гібридної війни* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 16 листопада 2017 р.). Київ: Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2017. С. 206–209.

30. Скрипник В. Л. Визначення мети механізму цивільно-правового захисту інтересів суб’єктів цивільних відносин. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : збірник матеріалів науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 23 лютого 2018 р.). Одеський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 150–151.

31. Скрипник В. Л. Правове регулювання криптовалюти як об’єкту цивільних прав в Україні. *Modern jurisprudence of the European union: the interaction of law, rulemarking and practice* : international scientific conference (17 april 2018). Republica of Poland, 2018. P. 169–172.

32. Скрипник В. Л. Виконання судового рішення як реалізація права на захист. *Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України*: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Кив, 16 травня 2018 р.). НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. С. 63–68.

33. Скрипник В. Л. Немайнові блага як об’єкти цивільних прав : збірник наукових праць. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2018. Вип. 18. С. 100–104.

34. Скрипник В. Л. Транспортні послуги як особливий об’єкт цивільних прав. *Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів (м. Київ, 24 жовтня 2018 р.). Київ: Державний університет інфраструктури та технологій, 2018. С. 133–136.

35. Скрипник В. Л. Обмеження речових прав в умовах воєнного стану. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 8–9 грудня 2018 р.). Кременчук : Видавець ПП Щербатих О. В., 2018. С. 11–14.

36. Скрипник В. Л. Оборотоздатність як умова використання об’єктів цивільних прав. *Актуальні проблеми національного законодавства* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною

участю (м. Кропивницький, 8 листопада 2018 р.). Видавець: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2018. С. 52–55.

37. Скрипник В. Л. Поняття послуги за законодавством України і Європейського союзу. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : міжнародна науково-практична інтернет-конференція (м. Одеса, 27 квітня 2019 р.). ОДУВС, 2019. С. 91–93.

38. Скрипник В. Л. Сутність результату роботи як об'єкта цивільних прав. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доповідей учасників науково практичної конференції, присвяченій світлій пам'яті О. А. Пушкіна. (м. Харків, 24 травня 2019 р.). ХНУВС, 2019. С. 281–285.

39. Скрипник В. Л. Сутність грошей як різновиду квазі-речей. *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів*: матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 18 травня 2019 р.). Дніпро : «ЛІРА ЛТД», 2019. С. 194–197.

40. Скрипник В. Л. До питання про послуги як особливий об'єкт цивільних прав. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 7–8 грудня 2019 року). Кременчук : Видавець ПП Щербатих О. В., 2019. С. 11–14.

41. Скрипник В. Л. Правовий режим об'єктів спільної власності: шляхи вдосконалення. *Systematisation of Ukrainian and European legislation in the realities of the modern world* : International scientific and conference Conference proceedings, December 27–28, 2019. Arad : Izdevnieciba «Baltija Publishing», P. 107–109.

42. Скрипник В. Л. Рекодифікація загальної частини цивільного права в контексті євроінтеграційних процесів. *Вплив інтеграційних тенденцій на*

розвиток національного права : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 28 лютого 2020 р.). ОДУВС, 2020. С. 148–150.

43. Скрипник В. Л. Правова природа електроенергії в контексті об'єктів цивільних прав. *Цивільне право України: нові виклики та перспективи розвитку :* матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, присвяч. 98-річниці з дня народж. д-ра юрид. наук., проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 28 лютого 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 110–113.

44. Скрипник В. Л. Сучасні проблеми сервітуту. *Актуальні проблеми національного законодавства* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 17 квітня 2020 р.). Кропивницький, 2020. Ч. 1. С. 61–64.

45. Скрипник В. Л. Спільна власність як об'єкт цивільних прав. *Малиновські читання* : збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Острог, 24 квітня 2020 р.). Острог, 2020. С. 84–85.

46. Скрипник В. Л. Транспортні послуги як правова категорія. *Актуальні проблеми правової науки в сучасному світі : в умовах глобалізації розвитку інфраструктури* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 02–03 квітня 2020 р.). Київ, 2020. С. 109–111.

47. Скрипник В. Л. Правовий режим повітряного судна. *Авіація, промисловість, суспільство* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конеренції., присвяч. 60-річчю КЛК ХНУВС (м. Кременчук, 14 травня 2020 р.). Харків, 2020. Ч. 1. С. 493–496.

48. Скрипник В. Л. Правова природа і ознаки немайнових благ. *Приватноправові принципи регулювання суспільних відносин: досвід ЄС та України :* збірник наукових праць за матеріалами науково-практичного «круглого столу» (в рамках XIV Всеукраїнського фестивалю науки, 15 травня

2020 року м. Київ). Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 95–104.

49. Скрипник В. Л. Вексель як об’єкт цивільних прав: сучасні проблеми. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів :* матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 21–22 травня 2020 р.). Суми, 2020. Ч. 1. С. 282–286.

50. Скрипник В. Л. Людський ембріон як унікальний об’єкт права. *Актуальні питання реформування правової системи* : збірник матеріалів XVII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 29 травня 2020 р.). Луцьк, 2020. 1 електрон. опт. Диск (CD-ROM). Об’єм даних 1,9 Мб. С. 107–108.

51. Скрипник В. Л. Система об’єктів цивільних прав. *Сучасний стан правової науки України. Перспективи її розвитку в умовах сьогодення* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів (м. Київ, 28 жовтня 2020 р.). Київ : ДУІТ, 2020. С. 145–149.

Публікації, що додатково відображають наукові результати дослідження:

52. Українське цивільне право : навч. посіб. 3-тє вид. перероб. та доп. / за ред. Ю. О. Заіки, І. С. Тімуш, О. О. Лов’як та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 358 с.

53. Скрипник В. Л. Визнання права як спосіб захисту речових прав. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2. С. 82–87.

54. Скрипник В. Л. Негаторний позов як засіб захисту речових прав. *Право України*. 2016. № 5. С. 122–129.

55. Скрипник В. Л., Поясок Т. Б., Беспарточна О. І. Професійна підготовка майбутніх правознавців в умовах дистанційного навчання. *Наука і освіта*. 2018. № 2. С. 34–42.

56. Скрипник В. Л. Захист права власності при примусовому припиненні права власності : монографія. Кременчук : Видавець Щербатих О. В., 2018. 200 с.

57. Скрипник В. Л. Глава 28. *Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення* / за заг. ред. С. В. Пєткова. Київ : Юрінком Інтер, 2020. С. 743–744.

58. Zaika Y. O., Kukhariev O. Y., Skrypnyk V. L., Mytnyk A. A. Peculiarities of protection of rights and interests of heirs: theoretical aspects. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2021. Issue 10, pp. 355–362.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 26

ВСТУП 27

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ 43

1.1 Історіографія дослідження об'єктів цивільних прав і сучасний стан наукової розробки 43

1.2 Методологічні засади дослідження об'єктів цивільних прав 70

1.3 Доктринальне поняття об'єктів цивільних прав та їх система 86

1.4 Правовий режим і оборотоздатність як ознаки об'єктів цивільних прав 114

Висновки до розділу 1 144

РОЗДІЛ 2 МАЙНО ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ 150

2.1 Речі як об'єкти цивільних прав, їхні якісні та кількісні властивості 150

2.2 Житло як об'єкт цивільних прав 162

2.3 Концепт грошей та цінних паперів як об'єктів цивільних прав .. 178

2.4 Речові права на чуже майно як об'єкт цивільних прав 206

2.5 Спадщина як об'єкт цивільних прав 224

2.6 Аліменти як об'єкт цивільних прав 243

Висновки до розділу 2 253

РОЗДІЛ 3 РЕЗУЛЬТАТИ РОБІТ ТА ПОСЛУГИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ 261

3.1 Результати робіт як об'єкт цивільних прав 261

3.2 Послуги як об'єкт цивільних прав 275

Висновки до розділу 3 297

РОЗДІЛ 4 НЕМАТЕРІАЛЬНІ БЛАГА ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ 300

4.1 Інформація як об'єкт цивільних прав 300

4.2 Немайнові блага як об'єкти цивільних прав 327

Висновки до розділу 4 343

РОЗДІЛ 5 НЕТИПОВІ ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ 347

5.1 Енергія як об'єкт цивільних прав 347

5.2 Донорські органи, анатомічні та біологічні матеріали як об'єкти цивільних прав 358

5.3 Тварини як об'єкти цивільних прав 377

Висновки до розділу 5 392

ВИСНОВКИ 397

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 408

ДОДАТОК А СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ:..... 483

ДОДАТОК Б Проект Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо узуфрукту» 491

ДОДАТОК В Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та Закону України «Про нотаріат» щодо захисту прав дитиниу у відносинах, пов'язаних із примусовим виконанням рішень судів при стягненні аліментів» 493

ДОДАТОК Г Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження 494

ДОДАТОК Д Акт про впровадження результатів докторського дисертаційного дослідження 496

ДОДАТОК Е Акт про впровадження результатів докторського дисертаційного дослідження 497

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВСУ – Верховний суд України

ВГСУ – Вищий господарський суд України

ГК України – Господарський кодекс України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ІНКОТЕРМС – Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів

Конвенції ООН – Конвенції Організації Об'єднаних Націй

КЗпП України – Кодекс законів про працю України

КМУ – Кабінет Міністрів України

Модельний ЦК СНД – Модельний Цивільний кодекс Співдружності Незалежних Держав

НЦУ – Німецьке цивільне уложення

Пленум ВСУ – Пленум Верховного Суду України

СК України – Сімейний кодекс України

ЦК УРСР – Цивільний кодекс Української РСР 1963 р.

ЦК Франції – Цивільний кодекс Франції

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У вітчизняній цивілістичній науці серед найбільш перспективних досліджень залишаються проблеми загальнометодологічних засад цивільного права, що стосуються загальної частини цивільного права, зокрема: предмет, метод, функції, принципи, джерела та система цивільного права; цивільні правовідносини та їх елементи (суб'єкти, об'єкти, зміст, юридичні факти; захист цивільних прав; цивільно-правова відповідальність) [298, с. 114].

Дослідження правової природи такої базової категорії цивілістики як феномену об'єкта цивільних прав є одним із найскладніших і недостатньо розробленим. Вивчення та теоретичне обґрунтування сутності об'єкта цивільних прав, розробка концепції об'єкта цивільних прав необхідна для уніфікації нормативного регулювання цивільних правовідносин та ефективної правотворчої діяльності. У Цивільному кодексі України відсутнє легальне поняття об'єкта цивільних прав, незважаючи на те, що у ст. 177 ЦК України законодавець наводить перелік таких об'єктів.

Відсутність комплексного дослідження об'єктів цивільних прав, неоднозначність окремих теоретичних положень та суперечності деяких норм законодавства, наявність різних, інколи, протилежних думок щодо визначення поняття об'єкта цивільних прав, поява в суспільстві нових благ робить цю проблему як ніколи актуальною, оскільки саме наукова доктрина повинна стати підґрунтям розуміння правової природи об'єкта цивільних прав, формування його конститутивних ознак та концептуальної побудови системи об'єктів цивільних прав в умовах оновлення цивільного законодавства.

Незважаючи на певні теоретичні доробки, зокрема, монографію представників харківської школи цивілістики (2015 р.), залишаються невирішеними важливі теоретичні питання, пов'язані із поняттям об'єктів цивільних прав, їх ознаками, потребою усунення у законодавстві прогалин, зумовлених появою нових об'єктів цивільних прав, які виникли внаслідок розвитку цифрових технологій, біоінженерії (криптовалюта, біоматеріали,

донорські органи тощо), необхідністю осмислення їх сутності, правової природи та правового режиму.

Враховуючи вищезазначене, тема дисертаційного дослідження є актуальною як з огляду теорії цивільного права, так і для вдосконалення цивільного законодавства, обґрунтування пропозицій щодо практики його застосування.

Доктринальна база містить фундаментальні дослідження відомих дореволюційних цивілістів, які розробляли шляхи вирішення проблем визначення об'єктів цивільних прав, зокрема К. Н. Аннєнкова, Є. В. Васьковського, Ю. С. Гамбарова, Д. Д. Грімма, О. М. Гуляєва, Г. Ф. Дормидонтова, М. Л. Дювернуа, К. Д. Кавеліна, В. Г. Кукольника, Д. І. Мейєра, К. А. Мітюкова, С. А. Муромцева, К. О. Неволіна, С. В. Пахмана, К. П. Побєдоносцева, Й. О. Покровського, В. І. Синайського, М. С. Суворова, І. М. Трепіцина, Є. М. Трубецького, В. М. Хвостова, П. П. Цитовича, Г. Ф. Шершеневича.

Під час вивчення загальних питань права та питань, безпосередньо пов'язаних з проблематикою дослідження, а також історичних аспектів роботи вивчалися праці М. М. Агаркова, С. М. Братуся, А. В. Венедиктова, С. Й. Вільнянського, В. М. Гордона, В. П. Грибанова, О. С. Іоффе, О. О. Красавчикова, С. Н. Ландкофа, Л. А. Лунца, В. П. Маслова, Г. К. Матвєєва, І. Б. Новицького, О. А. Пушкіна, Ю. К. Толстого, К. А. Флейшиць, Б. Б. Черепахина, А. С. Яковлева, Р. О. Халфиної та ін.

Загальнотеоретичними для дослідження є наукові положення, обґрунтовані у працях відомих вітчизняних цивілістів, зокрема І. А. Безклубого, Т. В. Боднар, В. І. Борисової, В. А. Васильєвої, І. В. Венедіктової, М. К. Галянтича, А. Б. Гриняка, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, І. В. Жилінкової, Ю. М. Жорнокуя, Ю. О. Заіки, І. Р. Калаура, Ю. М. Капіци, А. О. Кодинця, В. М. Коссака, А. В. Коструби, О. О. Кота, О. В. Кохановської, Л. В. Красицької, О. Д. Крупчана, Н. С. Кузнєцової, О. Є. Кухарєва, В. В. Луця, Р. А. Майданика, В. М. Махінчука, Є. О. Мічуріна,

О. О. Отраднової, О. А. Підопригори, О. О. Підопригори, М. Д. Пленюк, В. Д. Примака, З. В. Ромовської, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєвої, М. О. Стефанчука, Р. О. Стефанчука, Н. В. Федорченко, С. Я. Фурси, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Р. Б. Шишки, О. О. Штефан, І. Є. Якубівського, В. Л. Яроцького, фахівців науки господарського права О. О. Бакалінської, О. М. Вінник, Г. В. Пронської, В. С. Щербини й ін.

Повноцінний аналіз проблем правового регулювання об'єктів цивільних прав був би неможливий без використання наукових напрацювань таких зарубіжних вчених як Ю. Г. Басин, В. А. Бєлов, М. І. Брагінський, В. В. Вітрянский, В. О. Вітушко, Ф. С. Карагусов, О. О. Красавчикова, В. О. Лапач, М. М. Малєіна, К. І. Скловський, Є. О. Суханов, Ю. К. Толстой, В. Ф. Чигир і дослідників аксіологічних аспектів права, зокрема вчених у галузі загальної теорії та філософії права С. С. Алєксєєва, М. С. Кельмана, Д. А. Керімова, М. В. Костицького, Н. В. Кушакова-Костицької, Л. А. Луць, П. О. Недбайла, П. М. Рабіновича, І. С. Тімуш та ін.

Стабільність цивільного законодавства забезпечується насамперед органічним удосконаленням його окремих новел. З цього вбачається, що без комплексного фундаментального дослідження низки теоретичних проблем, які є предметом численних дискусій, пов'язаних із поняттям об'єкта цивільних прав, його характерних ознак, особливістю правової природи окремих із них неможлива гармонізація вітчизняного законодавства з положеннями міжнародного приватного права та загальними процесами інтеграції у сфері правового регулювання суспільних відносин, що і зумовлює актуальність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота виконана відповідно до тем науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України в межах теми: «Цивільно-правовий механізм регулювання

майнових та особистих немайнових відносин» (номер державної реєстрації 0118U003067). Тему дисертації затверджено вченою радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України 25 жовтня 2017 року, уточнено 15 липня 2020 року.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розв'язання наукової проблеми, яка полягає у формуванні сучасної, цілісної теорії об'єктів цивільних прав, розробка на її підґрунті конкретних теоретичних і практичних рекомендацій щодо вдосконалення цивільного законодавства та підвищення його ефективності.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі взаємопов'язані завдання:

– визначити особливості історичного становлення та розвитку доктринального поняття «об'єкти цивільних прав»;

– виявити наукові підходи щодо розуміння правової природи об'єктів цивільних прав;

– обґрунтувати юридично значимі ознаки об'єкта цивільних прав;

– конкретизувати особливості окремих об'єктів цивільних прав;

– виявити специфіку правового режиму окремих об'єктів цивільних прав;

– обґрунтувати особливості цивільного обороту окремих об'єктів цивільних прав;

– визначити правові критерії класифікації об'єктів цивільних прав;

– визначити методологічні засади побудови системи об'єктів цивільних прав у їх єдності;

– визначити поняття «блага» як визначального центру системи об'єктів цивільних прав;

– з'ясувати поняття та сутність нетипових об'єктів цивільних прав;

– розробити загальні напрями вдосконалення законодавства щодо правового регулювання об'єктів цивільних прав.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються з приводу об'єктів цивільних прав. *Предметом* дослідження є наукові погляди, ідеї, концепції та теорії, нормативно-правові акти України і практика їх застосування щодо поняття, змісту, видів об'єктів цивільних прав.

Методи дослідження вибрані з урахуванням поставленої у роботі мети та завдань дослідження, його об'єкта та предмета. У дисертаційній роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Зокрема, *діалектичний* метод було використано для визначення сутності, змісту юридичних ознак об'єкта цивільних прав (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3). *Системний* метод, як один з універсальних способів пізнання й оцінювання правових явищ, впливу окремих елементів одного явища на інше, створив методологічне підґрунтя та дозволив виявити структурно-функціональні зв'язки між досліджуваними об'єктами, їх певну ієрархічність, взаємодію та взаємозалежність, взаємопов'язаність правових норм, які визначають правовий режим того чи іншого об'єкта цивільних прав та їх загальне співвідношення, надав можливість поелементного структурування окремих об'єктів цивільних прав, можливість їх класифікації та побудови певної органічної системи, а також став домінуючим у дослідженні (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 2.1–2.5). *Історико-правовий* метод переважав під час дослідження становлення поняття об'єкта цивільних прав у різних правових епохах, а також сприяв розумінню такого нового об'єкта цивільних прав як інформація, аналог якого через природні причини був невідомий у цивілістиці минулої доби (підрозділ 1.2, 4.1). Застосування *догматичного* методу дослідження надало можливість вивчити сутність законодавчих дефініцій, законодавчого уявлення про поняття об'єктів цивільних прав, їх конститутивних ознак, складових елементів і різновидів, закріплених безпосередньо у відповідних положеннях актів цивільного законодавства (підрозділи 1.2, 1.3). За допомогою *формально-логічного* методу вдалося удосконалити визначення деяких понять і категорій, які мають суттєве значення для формування сучасного українського концепту приватного права. Зокрема конкретизовано

визначення й основні ознаки понять «об'єкти цивільних прав» (підрозділ 1.3) та «нетипові об'єкти цивільних прав» (розділ 5). Метод *системного аналізу* застосовувався для визначення змісту та співвідношення таких правових категорій як «робота», «результат роботи», «послуга», «річ» та інших об'єктів цивільних прав (підрозділи 3.1, 3.2). Саме аналіз характерних ознак правових понять згаданих вище, надає можливість встановити якісну тотожність або ж характерну відмінність однопорядкових явищ, кількісні відмінності в межах якісних компонентів, здійснити зіставлення властивостей об'єктів чи їх складових елементів. *Порівняльно-правовий* метод надав можливість проаналізувати норми цивільного законодавства країн континентальної Європи та ближнього зарубіжжя, які стосуються загальних положень щодо об'єктів цивільних прав (підрозділи 1.3, 4.2). *Метод зіставлення* орієнтований на виявлення кількісних та якісних розбіжностей у межах одного різновиду об'єктів. Наслідком його застосування є встановлення категорій «більше», «менше», «рівне», скажімо співвідношення за змістом таких понять як «цінні папери», «гроші», «криптовалюта» (підрозділ 2.4, 4.1, 4.2). За допомогою *логіко-семантичного* методу дослідження було визначено такі основні правові категорії та дефініції: «об'єкт цивільних прав», «результат роботи», «послуга», «інформація», «немайнове благо» (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2, 4.1, 4.2). Метод *правового моделювання* був використаний з метою формулювання відповідних пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства (підрозділи 1,3; 2.1–2.6; розділи 3–5).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням, в якому запропонована авторська концепція теорії об'єктів цивільних прав в їх єдності та системі. Наукова новизна одержаних результатів конкретизована у наступних теоретичних положеннях, які виносяться на захист:

уперше:

1) обґрунтовано, що сучасне розуміння об'єкта цивільних прав має базуватися на характерних ознаках, які властиві усім об'єктам з урахуванням

їх особливої правової природи. Зокрема таким критерієм повинна бути форма існування явища: а) матеріальна (тобто, можливість безпосередньо виявити існування об’єкта органами чуття); б) доведеність існування явища методами пізнання природничих наук; в) існування лише в ідеальному розумінні (честь, гідність, ділова репутація тощо); г) існування у формі правового явища, якому форму об’єкта цивільних прав надає чинне законодавство (уступка права вимоги, переведення боргу) і за відсутності такої правової регламентації вони втрачають ознаки об’єкта;

2) встановлено, що концептуальною засадою для методології дослідження об’єктів цивільних прав є системний підхід, який повинен ґрунтуватися на всебічному вивченні певних понять і категорій, що становлять інтерес для науки та практики, у межах якого їх сукупність є єдиним правовим явищем з упорядкованою логічною структурою та взаємозв’язками;

3) запропоновано класифікувати об’єкти цивільних прав за галузевою належністю та характером благ на: об’єкти цивільних прав; об’єкти сімейних прав; об’єкти спадкових прав; об’єкти житлових прав; об’єкти трудових прав; об’єкти особистих немайнових прав та інші, що не виключає подвійну правову природу окремих із них;

4) доведено, що протягом існування цивільних правовідносин з часом відбуваються динамічні процеси – від одного юридичного факту до іншого і на кожному етапі розвитку правовідносин існує свій певний об’єкт, який може змінювати свою сутність і стан або припиняти існування внаслідок природних властивостей чи юридичних дій учасників правовідносин;

5) визначено, що зміст блага може полягати не лише у його корисних властивостях, майнових чи немайнових цінностей, наявних у об’єктах або створених унаслідок вольових (позитивних) дій учасників правовідносин, а й у руйнівній (негативній) діяльності учасників, метою якої є припинення існування того чи іншого об’єкта матеріального світу, який може заподіяти

шкоду, спричинити небажані для сторін наслідки або створювати перешкоди для здійснення цивільних прав суб'єктам цивільних правовідносин;

6) встановлено, що вибір оптимальної моделі побудови системи об'єктів цивільних прав дозволяє реалізувати комплексний підхід до вивчення різноякісних правових явищ і категорій, урахувати характеристики їх різноманітних властивостей і забезпечити їх виважене узгоджене оцінювання, не є взаємовиключним і може змінюватися у процесі оптимізації критеріїв її побудови;

7) визначено систему об'єктів цивільних прав як об'єктивно існуюче у постійній динаміці правове явище, що утворюється великою кількістю взаємопов'язаних елементів, розміщених у визначеній послідовності на певних методологічних засадах, де складовими компонентами є складні, в якійсь мірі ієрархічно залежні та пов'язані між собою підсистеми, внутрішні зв'язки яких домінують над зовнішніми зв'язками, з урахуванням їх особливих властивостей, характерних ознак та структуризації у ЦК України;

8) запропоновано дефініцію нетипових об'єктів цивільних прав як об'єктивних явищ і категорій, існування яких зумовлено правовими потребами, які незважаючи на відсутність звичайних традиційних ознак об'єктів цивільних прав або наявність ознак, характерних водночас декільком об'єктам, унаслідок певних юридичних фактів можуть змінювати свою природу та потребують правового регулювання;

9) доведено дуалістичну правову природу донорських органів як об'єкта цивільних прав, які, залежно від належності живому донору чи посмертного донорства виступають як немайнові блага або як біологічні матеріали (квазі-речі), що внаслідок медичного втручання змінюють свою правову природу – із квазі-речі перетворюються на немайнове благо і змінюють належність до свого носія;

удосконалено:

10) обґрунтування наявності основних проблем методологічного характеру під час дослідження об'єктів цивільних прав, зокрема значної

кількості об’єктів, які підлягають дослідженню, що унеможливлює застосування уніфікованих методів з огляду на особливості правової природи окремих із них (речі, результати робіт, немайнові блага та ін.); відсутність вичерпного законодавчого переліку об’єктів і постійне розширення їх кола, що створює перешкоди при визначенні меж наукового дослідження;

11) положення щодо складових елементів, які окреслюють споживчу цінність об’єкта цивільних прав, зокрема, ступінь його корисності, який визначається: а) наявністю властивостей, які можуть задовольняти споживчі потреби; б) видом потреб; в) поширеністю їх об’єктів; г) ступенем їх затребуваності суспільством чи конкретною особою;

12) визначення інформації як об’єкта цивільних прав, зокрема як такого правового явища, що виникає у суспільстві, перебуває в обігу у суспільстві та набуває цінності лише у суспільстві. Однією із основних характерних ознак інформації як об’єкта цивільних прав є її антропологічне походження та динамічність. Інформація, яка становить державну, комерційну, медичну таємницю, тощо, може втрачати свої властивості чи внаслідок вольових дій уповноважених державних органів, чи її носія, чи в силу природних причин. Інформація з обмеженим доступом не втрачає свої властивості як об’єкт цивільних прав, оскільки в цьому випадку лише обмежується коло суб’єктів, які є її носіями та мають до неї доступ;

13) понятійний апарат інституту правового режиму, зокрема, дефініції «правовий режим», під яким розуміється ступінь втручання в діяльність суб’єкта цивільних правовідносин, ступінь імперативності, коли дії суб’єкта вчиняються у жорстко встановлених межах; «мета правового режиму»; «гарантії правового режиму»; «галузевий правовий режим»;

14) обґрунтування розуміння речі як об’єкта цивільних прав через її ознаки матеріальності, доступності, а у певних випадках і корисності;

15) класифікація тварин як об’єктів цивільних прав, зокрема, тварини, що можуть вільно перебувати у цивільному обороті; тварини, відчуження й утримання яких передбачає необхідність дотримання загальних правил,

встановлених органами публічної влади; тварини, оборот яких обмежено і які перебувають під особливим захистом держави; тварини, що за певних умов можуть являти собою джерело підвищеної небезпеки і на їх володільців, як на деліквента за цим спеціальним деліктом, може бути покладена відповідальність за заподіяну твариною шкоду;

дістали подальшого розвитку:

16) розуміння сутності поняття «немайнове благо» як об'єктивної абсолютної категорії, яка існує незалежно від соціуму, полягає у тому, що завдяки своїм корисним властивостям може становити будь-який інтерес як для безпосереднього носія цього блага, так і для інших суб'єктів цивільних правовідносин, які мають до нього біологічне, сімейне чи соціальне відношення;

17) дефініція об'єкта цивільних прав, під яким пропонується розуміти «благо або вигоду, на яку спрямований інтерес суб'єкта цивільного права», оскільки приватний чи публічний інтерес до певного явища зумовлює потребу легалізувати суспільні відносини щодо предмета такого інтересу, який у цьому випадку перетворюється на об'єкт цивільних прав і стає елементом цивільних правовідносин;

18) обґрунтування необхідності розширення переліку об'єктів цивільних прав безпосередньо визначених законодавством, шляхом включення таких об'єктів як криптовалюта, біологічні матеріали, електроенергія, тварини, донорські органи, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага;

19) положення щодо ефективності правового режиму, який дозволяє найоптимальніше отримати корисні властивості від об'єкта цивільних прав і залежить від приватно-публічного інтересу, який ним забезпечується; однозначності та чіткості правових норм, які його встановлюють; доступності змісту правових норм для учасників правовідносин та органів, на які покладено обов'язки щодо їх забезпечення; обсягу та меж відповідальності за порушення, невиконання чи недотримання встановлених правил; співвідношення мети, яка обґрунтовує певні обмеження у володінні, користуванні чи розпорядженні об'єктами цивільних прав і тими негативними

наслідками, які настають за умови його недотримання; просторово-часових меж встановленого правового режиму;

20) поняття «медична таємниця», «таємниця про стан здоров'я», «інформація про стан здоров'я» та інші, які відрізняються від поняття «лікарська таємниця» за своїм змістом і носієм, оскільки можуть стати відомі особі, яка не є лікарем чи особі, якій за її функціональними обов'язками стала відома інформація, що є лікарською таємницею;

21) положення, що житло являє собою особливий об'єкт цивільних прав і як вид нерухомості, і як об'єкт права власності, що з втратою характерних для нього ознак може змінювати свою природу та перетворюватися на інший об'єкт цивільних прав з іншими властивостями – аварійне житло, нежитлові приміщення, інші будівлі тощо;

22) твердження, що спадщину як об'єкт цивільних прав характеризують спеціальні підстави та порядок її набуття, наявність окремих правових режимів її складових частин та імперативно визначені у законодавстві часові межі існування – від дня смерті спадкодавця до прийняття спадщини спадкоємцями й оформлення відповідних документів, що зумовлює певну невизначеність змісту та належності цього об'єкта конкретним суб'єктам;

23) положення, що аліменти на дитину водночас є об'єктом і цивільних, і сімейних прав та характеризуються особливими підставами виникнення, формою процедури «матеріалізації» рішенням суду, цільовим призначенням і можливістю трансформуватися в інші об'єкти;

24) положення, що результату роботи як об'єкту цивільних прав, притаманні такі ознаки: 1) рукотворність; 2) виникнення внаслідок вольової активної діяльності; 3) наявність матеріальної цінності й економічної вартості або ж знищення речі зі шкідливими властивостями як об'єкта права взагалі; 4) є наслідком кінцевої домовленості між контрагентами договору; 5) якість і термін виконання, і, зазвичай, дотичність;

25) положення про поняття послуги як блага, що полягає у комплексній діяльності, складовими елементами якої може бути виконання певних робіт, результат яких і складає зміст послуги, що надається. Відмінність послуги від інших об'єктів цивільних прав полягає у тому, що вони є похідними від зобов'язань, які вже виникли на підставі укладеного контрагентами договору, завдяки чому визначається зміст послуги, що передбачає досягнення певного позитивного ефекту для її замовника, період надання послуги й особливості споживання;

26) положення щодо спеціальних ознак тварини як особливого природнього об'єкта цивільних прав, зокрема, одухотворене живе створіння; високий рівень розвитку нервової системи; здатність відтворювати собі подібних істот; потреба у постійному харчуванні шляхом споживання складних органічних сполук; наявність клички, яка є засобом індивідуалізації її від тварин такого ж класу і виду, а також реагування тварини на неї; із смертю тварина припиняє своє існування як одухотворена істота проте залишається річчю як об'єкт матеріального світу; наявність природної чи випадкової агресії, непрогнозованість небезпеки, пов'язаної із використанням, зберіганням або утриманням тварин, що зумовлює встановлення особливого правового режиму;

27) науковий підхід щодо доцільності виокремлення у системі класифікації речей за ознаками їх родової належності й індивідуальності, *квазі-індивідуальних* речей, тобто, речей з родовими ознаками, які після їх відчуження та відповідної ідентифікації можуть набувати ознак індивідуально-визначених речей. Тісний взаємозв'язок між речами, визначеними родовими й індивідуально визначеними ознаками, що є підставою для певного перегляду традиційної концепції щодо залежності природи цивільно-правового договору від його предмета;

28) науковий підхід, що в сучасних умовах поділ речей на рухомі та нерухомі поступово втрачає свою актуальність, оскільки сутність речі може

змінюватися імперативно законодавцем, що і визначає її правову природу й особливий правовий режим;

29) положення, що для розмежування власне речей і, так званих речей, які мають певну матеріальну субстанцію (енергія, електричне поле тощо) необхідно ввести у науковий обіг і визначити на доктринальному рівні поняття «квазі-речі» та виявити які ознаки повинні мати зазначені об'єкти.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дослідженні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані для вдосконалення правового регулювання інституту об'єктів цивільних прав, зокрема, у:

– *науково-дослідній сфері* – як наукове підґрунтя для подальших досліджень теорії об'єктів цивільних прав;

– *у правотворчій діяльності* – для удосконалення положень цивільного законодавства, яке регулює правовідносини окремих об'єктів цивільних прав;

– *у правозастосовній діяльності* – при узагальненні судової практики, тлумаченні положень законодавства судовою практикою;

– *у навчальному процесі* – для удосконалення навчально-методичного забезпечення, підготовки відповідних розділів підручників і навчальних посібників з навчальної дисципліни «Цивільне право» та відповідних навчальних курсів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист отримані автором самостійно.

У співавторстві дисертантом опубліковані такі наукові праці: Скрипник В. Л., Заіка Ю. О. Інформація в системі об'єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 240–244 (особистий внесок : постановка завдання, аналіз законодавства і наукових джерел, формулювання висновків); Скрыпник В. Л., Заика Ю. А. Методология исследования объектов гражданских прав. *Legea Si Viata*. 2020. № 2. С. 66–69 (особистий внесок : постановка завдання, аналіз законодавства і наукових

джерел, формулювання висновків); Zaika Y. O., Skrypnyk V. L., Sofiiuk T. O. Permanent inheritance as an object of civil rights : theoretical aspects. *Asia Life Sciences*. Issue 1, July 2020, P. 153–170 (особистий внесок – постановка завдання, аналіз законодавства і англомовних джерел, формулювання висновків в частині поняття та характерних ознак перманентної спадщини як об'єкта цивільних прав); Zaika Y. O., Kukhariev O. Y., Skrypnyk V. L., Mytnyk A. A. Peculiarities of protection of rights and interests of heirs: theoretical aspects. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2021. Issue 10, pp. 355–362 (особистий внесок – аналіз законодавства і англомовних джерел, формулювання висновків в частині особливого правового режиму спадщини).

Всі інші праці виконані автором без співавторства.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднено на: Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток правового регулювання у Східній Європі: досвід Польщі та України» (м. Сандомир, 27–28 січня 2017 р.); на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна цивілістична наука в умовах гібридної війни» (м. Київ, 16 листопада 2017 р.); в збірниках матеріалів науково-практичної інтернет-конференції «Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права» (м. Одеса, 23 лютого 2018 р., 27 квітня 2019 р., 28 лютого 2020 р.); on International scientific conference «Modern jurisprudence of the European union: the interaction of law, rulemarking and practice» (Republica of Poland, 17 april 2018); участь у науково-практичному круглому столі «Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України» (м. Кив, 16 травня 2018 р.); у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення» (м. Київ, 24 жовтня 2018 р.) в Державному університеті інфраструктури та технологій; у Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 8–9 грудня 2018 р., 7–8 грудня 2019 р.); матеріали опубліковані в збірнику Всеукраїнської науково-

практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми національного законодавства» (м. Кропивницький, 8 листопада 2018 р., 17 квітня 2020 р.); у науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 24 травня 2019 р.); у IV-ій Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів» (м. Дніпро, 18 травня 2019 р.); on International scientific and conference «Systematisation of Ukrainian and European legislation in the realities of the modern world» (Arad, December 27–28, 2019); у XVIII міжнародній науково-практичній конференції «Цивільне право України: нові виклики та перспективи розвитку», присвяч. 98-річниці з дня народж. д-ра юрид. наук., проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 28 лютого 2020 р.); на VIII-й Міжнародній науково-практичній конференції «Малиновські читання» (м. Острог, 24 квітня 2020 р.); на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правової науки в сучасному світі : в умовах глобалізації розвитку інфраструктури» (м. Київ, 02–03 квітня 2020 р.); на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Суми, 21–22 травня 2020 р.); на XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Авіація, промисловість, суспільство» присвяч. 60-річчю КЛК ХНУВС (м. Кременчук, 14 травня 2020 р.); на XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 29 травня 2020 р.), науково-практичному «круглому столі» «Приватноправові принципи регулювання суспільних відносин : досвід ЄС та України» (м. Київ, 15 травня 2020 р.) та на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасний стан правової науки України. Перспективи її розвитку в умовах сьогодення» (м. Київ, 28 жовтня 2020 р.).

Основні положення дисертації були обговорені на розширеному засіданні відділу проблем приватного права науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії

правових наук України та на розширеному засіданні відділення цивільно-правових наук НАПрН України (м. Київ, 16 березня 2021 р.)

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації висвітлено у 58 наукових працях: 1 одноосібній монографії, 18 наукових статтях, що вийшли друком у фахових для юридичних наук виданнях, 8 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав, 24 тезах доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів наукових заходів та 7 інших публікаціях, які додатково відображають наукові результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, п’яти розділів (17 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації становить 497 сторінок. Із них основного тексту 381 сторінки; список використаних джерел налічує 779 найменувань і займає 75 сторінок, додатки уміщено на 15 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

1.1 Історіографія дослідження об'єктів цивільних прав і сучасний стан наукової розробки

Необхідність ретельного й об'єктивного аналізу наукових праць, опублікованих з вибраної проблематики, зумовлена тим, що до наукового обігу введено велику кількість джерел, а також потребою переоцінювання окремих правових явищ і категорій, особливо безпосередньо пов'язаних з розвитком сучасних технологій.

Історіографія дозволяє виявити ті чи інші недостатньо розроблені аспекти вибраного напряму наукового дослідження, дозволяє належним чином визначити мету і відповідні завдання.

Наука не може існувати без плюралізму думок і суджень; зіставлення різних думок, з якими пов'язаний пошук істини. Участь у науковій дискусії – один із критеріїв знання досліджуваної проблематики, умова обґрунтування положень наукової новизни дослідження, важливий критерій оцінювання його підготовленості, знання досліджуваної наукової проблеми.

Украй важливо в історіографічній частині окреслити та проаналізувати різні думки вчених з відповідних питань, а потім аргументовано викласти власну думку.

Удосконалення сучасних правових інститутів неможливо без вивчення історичного досвіду їх розвитку. Наш співвітчизник минулої епохи М. Чижов зазначав, що тільки завдяки історії права ми переконалися, що зміст сучасного права є результатом духовної роботи багатьох генерацій. В історії існують кілька ступенів розвитку права, що являють собою органічне ціле. Історія указала на безпосередній зв'язок права з об'єктивними, реальними життєвими

відносинами людей. Розгляд окремих періодів зумовив розуміння загальних законів історичного розвитку права [698, с. 2].

Один з найвідоміших дореволюційних цивілістів професор Харківського Імператорського університету С. В. Пахман у передмові до класичної роботи з римського права Б. Віндшейда «Підручник пандектного права» зазначав, що істинно наукове і практичне знання цивільного права не може обійтися без безпосереднього ознайомлення з римським правом, переважно з тими засадами цивільного права, які вироблені багатовіковою теоретичною і практичною діяльністю римських юристів і які понині зберігають значення юридичної логіки, а так звані підручники Пандектного права ніби замінюють собою теорію цивільного права, яка застосовується до вивчення кожного із сучасних цивільних кодексів [395, с. V]. Учений розглядав догму права як самостійну наукову галузь, завдання якої полягає у вивченні формально-логічної побудови юридичного інституту, незалежно від його змісту, як важливе джерело формування вітчизняної цивільно-правової традиції.

Аналіз історичного розвитку інституту об’єктів цивільних прав необхідно розпочати з визначення його місця та значення в системі римського приватного права. Найбільший історіографічний інтерес являють собою роботи правознавців цього часу, які безпосередньо або побічно досліджували інститут об’єктів цивільних прав у його історичному розвитку.

Є. О. Харитонов уперше розглянув рецепцію римського права з огляду концепцій циклічного, спіралеподібного розвитку цивілізацій, що надає можливість знайти відповідь на питання щодо її тривалості у просторі та часі. Тому рецепція римського права є фактично «відродженням контактів між живою цивілізацією та цивілізацією, що пішла в минуле» [653, с. 25–27].

Дослідження ґенези розвитку правовідносин, зокрема об’єкта цивільних прав, взагалі неможливе без ознайомлення з досягненнями дореволюційної цивілістики.

Перші дослідники цієї проблематики за зразком класичної римської цивілістики зводили поняття об’єкта цивільних прав до поняття речей [302].

Поняття об’єкта цивільних прав як «панування особи», яке охороняється об’єктивним правом, пробував надати і Г. Ф. Дормидонтов у роботі «Система римського права. Загальна частина» [191].

У дореволюційній історіографії найвагоміші роботи з питань об’єктів цивільних прав першої половини XIX ст. належать Д. І. Мейєру, який перший розпочав викладати курс цивільного права на теренах колишньої Російської імперії, приділивши об’єктам цивільного права («те, що підлягає пануванню особи як суб’єкта права») окрему главу [346], і К. О. Неволіну, якого свого часу двічі обирали на посаду ректора Імператорського Університету святого Володимира у Києві, з його працею «Історія російських цивільних законів» у 6 тт. (1857–1859 рр.), що була значним явищем для свого часу та суттєво вплинула на розвиток науки права. Особливий інтерес привертають том 4 і Книга друга «Про предмети прав на майно», зокрема «Про майно нерухоме і про майно рухоме» [372]. Як зазначає один з авторитетних сучасних учених, до творів К. Неволіна неодноразово доводиться застосовувати слово «уперше».

Висвітленню питання об’єктів цивільних прав і зокрема речей, які становлять одну з частин інституційної системи, приділялася увага в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених-романістів [198, 231, 406, 515, 544]. Правовий статус речі міг змінюватися, коли вона перетворювалася на res extra commercium [378, с. 120], тобто, коли річ вилучалася з торговельного обігу. Річ могли вилучити з обігу, якщо вона повинна була слугувати інтересам усієї держави чи общини для покриття майнових потреб і витрат держави чи общини.

Необхідно назвати фундаментальну роботу видатного представника німецької юриспруденції Ю. Барона «Пандекти» (1872 р.) (у перекладі – «Система римського права» [31], який по суті визначив розвиток цивілістики як у Західній, так і у Центральній Європі. У цій роботі, власне кажучи, автор одним з перших визначив поняття об’єктів приватних прав, виділив їх види та розглянувши у главі другій цікавий розділ «Юридично важливі відмінності тілесних речей».

Серед доробок вітчизняних учених потрібно виокремити роботу декана юридичного факультету, а пізніше і ректора Київського Університету Святого Володимира, професора К. А. Мітюкова «Курс римського права» (1883–1884 р.), який у загальній частині римського цивільного права висвітлював і питання про предмет або об'єкт права [356, с. 1–110]; професора Київського Університету Святого Володимира Є. М. Трубецького і його «Лекції з енциклопедії російського права» [639], де окремий розділ було присвячено «Об'єктам права». Серед інших цікавих висновків заслуговує на увагу його твердження, що існує безліч об'єктів права, що не пов'язані з інтересами їх власників або навіть перебувають у протиріччі з цими інтересами.

Окрему главу «Речі як об'єкти цивільних прав» цій проблемі присвятив К. Н. Аннєнков у монументальному шеститомному дослідженні «Система російського цивільного права» (1894–1905 рр.) [15, с. 264–394].

1912 р. було опубліковано цікавий навчальний курс цивільного права «Загальна частина і речове право» І. М. Трепіцина (випускника Університету святого Володимира, а пізніше ректора Варшавського університету), де було виокремлено параграф 9 «Об'єкти права», визначено поняття об'єктів, їх ознаки та запропонована класифікація, і серед іншого названі «неречові права» [637, с. 72–73].

Наш співвітчизник, професор кафедри цивільного права Університету Святого Володимира, а після відомих змін – професор юридичного факультету Київського інституту народного господарства О. М. Гуляєв у своїй роботі «Загальні вчення системи цивільного права» (1914 р.) у спеціальному розділі V «Об'єкти цивільних прав» один з перших у вітчизняній науці приділив значну увагу класифікації нерухомих і рухомих речей. [166, с. 56–58].

Зазначимо також, що спеціальний випуск щорічника «Про українське право» з позицій порівняльного правознавства було присвячено виключно рецепції римського права, зокрема і концепції безтілесних речей у римському та у сучасному праві [513, с. 37–58].

Отже, зазвичай у дореволюційних підручниках і навчальних курсах цивільного права панувала думка, що річ є об'єктом речових прав, але не зобов'язальних, у загальній частині в розділі про об'єкти права ретельно викладалося вчення про речі.

Кардинальні зміни в житті суспільства, пов'язані зі зміною політичного ладу, зумовили і нове ставлення до категорії «об'єкти цивільних прав». У одному з перших радянських підручників з цивільного права (1925 р.), незважаючи на наявність розділу «Об'єкти права», поняття «об'єкт цивільного права» висвітлювалося під кутом запровадження нової економічної політики, тому як об'єкти передусім розглядалися земля, залізниці тощо [94, с. 36–37].

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років до дослідження правової категорії «об'єкт цивільного права» долучилися і радянські цивілісти.

Безпосереднє дослідження складу цивільних правовідносин починалося у роботі М. М. Агаркова «Зобов'язання по радянському цивільному праву». Незважаючи на назву, ця робота має важливе наукове значення для вивчення цивільних правовідносин загалом і зокрема для об'єктів цивільних прав. Автор уперше порушує питання про об'єкти через проблему розмежування суб'єктивних цивільних прав на абсолютні та відносні; надає змістовний аналіз думок щодо поняття об'єкта права у так званій буржуазній літературі. На думку вченого, щоб уникнути плутанини, краще було б раціоналізувати термінологію та вважати об'єктом права тільки те, на що спрямована поведінка зобов'язаної особи, насамперед річ [3, с. 22].

У академічному підручнику одного з активних розробників ЦК РСФСР 1922 р. П. І. Стучки «Курс Радянського цивільного права» (1929 р.) об'єктам права було відведено цілу главу, яка починалася з критики «буржуазних» теорій розуміння об'єкта права, проте, на думку автора, питання щодо об'єкта права для радянського цивільного права взагалі спрощується, водночас, акцентувалося на тому, що з перемогою пролетарської революції сфера речей, вилучених з обороту, значно збільшилася, проте тільки на користь монополії держави. Автор надзвичайно критично ставився до теорій, згідно з якими

об’єктом права може бути не лише річ, а і дії іншої особи, і «права на самого себе», тобто так звані «особисті права», підводячи своєрідну риску під «буржуазним» розумінням об’єкта. На його думку, для радянського цивільного права питання щодо об’єкта взагалі спрощується, оскільки поновлюється поняття речі як об’єкта права. З націоналізацією землі, засобів виробництва сфера речей, вилучених з обороту, значно збільшилася, але на користь монополії держави, усі інші монополії знищені. Наш Цивільний кодекс не захищає ніяких матеріальних об’єктів права, оскільки це не стосується цивільного права, проте автор досить ретельно висвітлив класифікацію речей [623, с. 189].

Не менш радикальної позиції дотримується і К. Берновський, який, аналізуючи місце та значення об’єкта правовідносин у приватному і публічному праві, дійшов такого висновку: відсутність у окремих членів суспільства товарів, хоча б у вигляді робочої сили, усуває можливість будь-якої участі у виробничому процесі, неможливість вступу в виробничі відносини. Ось об’єктивна причина, чому в юридичних відносинах, які опосередковують рух речей і їх розподіл, ми завжди вбачаємо об’єкт… Речове право насамперед є вченням про об’єкти прав, а зобов’язальне право передусім ученням про зміст цих прав. А у сфері відносин, загалом організованих без залучення речей, об’єкт відносин як самостійний елемент відносин зникає, стаючи тотожним поняттю змісту відносин. Відносини характеризуються тут виключно їх змістом [45, с. 87–88; 93].

Ґрунтовністю викладу вирізняється яскрава спільна монографія відомих цивілістів минулої епохи Д. М. Генкіна, І. Б. Новицького, Н. В. Рабиновича «Історія радянського цивільного права 1917–1947», у якій послідовно розглянуто основні етапи розвитку та становлення окремих інститутів цивільного права, у тому числі і права власності, окремих видів майна, яке є об’єктами цивільних прав (1949 р.) і запропонована періодизація основних етапів розвитку законодавства про право власності, оскільки саме власність тоді була основним об’єктом цивільних правовідносин: періоду громадянської

війни; відбудови народного господарства; реконструкції народного господарства, завершення будівництва соціалістичного суспільства; а також періоду війни та післявоєнного будівництва [108].

Серед монографічних досліджень цього періоду слід назвати насамперед роботи Д. М. Генкіна «Право власності в СРСР» (1961 р.) [109], О. В. Карасса «Право державної соціалістичної власності» (1954 р.) [238], що присвячені об'єктам права державної власності та питанням, пов'язаним з її передачею, і монографічне дослідження А. В. Венедиктова «Цивільно-правова охорона соціалістичної власності в СРСР» (1954 р.) [80].

Звичайно, враховано політико-економічну особливість епохи, де серед форм власності беззаперечно домінувала державна власність, що зумовило природний відбиток політико-суспільного ладу та відповідну ідеологізацію правових норм і правової доктрини.

Однією з перших монографічних робіт, присвячених праву власності після проголошення незалежності України, є колективна монографія, підготовлена вченими Інституту держави та права імені В. М. Корецького «Власник і право власності» за редакцією Я. М. Шевченко [88]. Сучасний період розвитку вітчизняної економіки характеризується складним поєднанням різноманітних способів набуття та припинення права власності на ті чи інші об'єкти цивільних прав, інколи протилежних за своїм спрямуванням і соціальним призначенням. У процесі приватизації та роздержавлення окремих об'єктів права державної власності учасники цивільних правовідносин набувають у власність об'єкти державної власності, національно-державних і комунальних підприємств, проте в установленому порядку за наявності передбачених законом підстав майно, яке раніше належало фізичним особам, громадським організаціям, переходить у власність держави.

Прийняття Закону України «Про економічну самостійність України» [454] і детальна правова регламентація відносин власності у спеціальному Законі «Про власність» [447], у якому остаточно завершилося правниче

визнання та закріплення права приватної власності в Україні, сприяло дослідженню в доктрині об’єктів права власності й інших речових прав. Ґрунтовний аналіз інституту права власності, його категорійно-понятійного апарату, підстав набуття та припинення права власності в середині 90-х років минулого століття зробив О. В. Дзера в монографічному дослідженні «Розвиток права власності в Україні» [179], а також у циклі робіт, присвячених проблемам права власності [178]. Заслуговує на увагу і низка пострадянських досліджень російських учених – В. О. Рибакова «Собственность и право собственности», К. І. Скловського «Собственность в гражданском праве», М. В. Власової «Право собственности в России. Возникновение, юридическое содержание, пути развития» [536, 561, 89].

Щодо навчальної літератури, то після першої кодифікації цивільного законодавства на початку 20-х років тема об’єктів окремо не викладалася, а поняття «об’єкт цивільних прав (правовідносин)» досліджувалося у викладенні питання «Цивільні правовідносини». Так у одному з небагатьох підручників з цивільного права за редакцією І. Б. Новицького і П. Є. Орловського (1959 р.) лише зазначалося, що об’єкти цивільних правовідносин – це предмети і ті твори в галузі літератури, науки та мистецтва чи в галузі техніки, з наявністю чи використанням яких пов’язано задоволення інтересів сторін (автор розділу І. А. Грингольц) [605, с. 64].

Проте існував і інший підхід. У одному з перших післявоєнних підручників «Радянське цивільне право» (1950 р.), підготовленому авторитетнішими цивілістами (С. М. Братусь, Д. М. Гєнкін, Л. А. Лунц, І. Б. Новицький), розділ «Об’єкти» також безпосередньо відсутній, проте ретельно викладено главу IX «Речі» (Д. М. Гєнкін), матеріал якої побічно стосується і об’єктів, і, як зазначено, «цивільні правовідносини мають своїм об’єктом дії людей» [602, с. 198]. Аналогічно побудована і структура підручників з цивільного права за редакцією І. Б. Новицького і П. Є. Орловського (1959 р.) [605].

Одним із перших, хто приділив відповідну увагу об'єктам цивільних прав, є О. С. Іоффе у Курсі лекцій з цивільного права (1958 р.). Він застерігав, шо об'єкт – категорія філософська. Юридична наука самостійну загальну категорію об'єкта не розробляє [222, с. 167].

Після другої кодифікації цивільного законодавства у підручниках і навчальних посібниках чітко прослідковуються два принципові підходи до висвітлення теми «Об'єкти цивільних прав» з огляду на відсутність нормативного закріплення цього інституту в цивільних кодексах.

У «Лекціях з основ цивільного права» С. Н. Ландкоф (1962 р.) розглядав поняття та види об'єктів цивільних прав у контексті загальної теми «Цивільні правовідносини» [307, с. 19–22]. У навчальному посібнику С. І. Вільнянського «Радянське цивільне право» (1966 р.) автор обмежився визначенням поняття «об'єкт цивільних правовідносин» (або точніше – «об'єкт цивільного права»), висвітлюючи тему 3 «Цивільні правовідносини», і окремо у темі 6 розглянув речі, гроші, цінні папери [82, с. 77, 141].

У першому українському підручнику з цивільного права, підготовленому авторським колективом за редакцією В. П. Маслова і О. А. Пушкіна (1977 р.) [604], об'єктам цивільних прав присвячена окрема глава 7 (автор Ю. І. Зіоменко), у якій об'єкти цивільних прав розглядаються у суб'єктивному розумінні, тобто як такі, що входять як елемент до складу правовідносин. Зокрема висвітлювалися такі питання: поняття об'єктів цивільних прав (§ 1); речі, гроші, цінні папери як об'єкти цивільних прав; майно (§ 2); продукти творчої діяльності та послуги як об'єкти цивільних прав (§ 3); особисті немайнові блага як об'єкти цивільних прав (§ 4). Майже такий самий концептуальний підхід було збережено і у другому виданні підручника (1986 р.) за винятком того, що матеріал § 3 і § 4 було об'єднано в одному параграфі, проте авторство за главами не виокремлювалося [603].

У підручнику «Советское гражданское право» за редакцією О. Н. Садікова (1983 р.) тема «Об'єкти», як і тема «Речі», залишилися поза

увагою. Учені обмежилися загальним визначенням об'єкта, висвітлюючи елементи цивільних правовідносин [606, с. 31].

Аналогічний підхід до теми «Об'єкти цивільних прав» має і творчий колектив підручника з цивільного права за редакцією В. О. Рясенцева (1986 р.), за винятком того, що в окремому параграфі приділена увага поняттю «плоди та доходи» як об'єкта цивільних прав [607].

Інше концептуальне розуміння теми подано у підручнику, підготовленому колективом учених Свердловського юридичного інституту на чолі з О. О. Красавчиковим (1985 р.) [608], у якому виокремлено главу «Об'єкти цивільних правовідносин», проте не структуровано її.

Певний інтерес являє собою і досвід зарубіжних країн щодо розв'язання тієї чи іншої проблеми, що дозволяє вийти за межі національного законодавства й інакше оцінити ту чи іншу проблему з урахуванням сучасних тенденцій у зарубіжному законодавстві.

Заслуговує на увагу науковий підхід до висвітлення цієї складової цивільного правовідношення німецького вченого Л. Е. Еннекцеруса (активного учасника законотворчого процесу з підготовки Німецького цивільного уложення у класичному німецькому підручнику (переклад останнього неофашистського видання 1931 р.) «Курс німецького цивільного права. Вступ і Загальна частина» (1950 р.), який структурує розділ IV «Об'єкти права» на «Речі», «Майно, особливе майно, підприємство» і «Цінності» [724, с. 10–43]. Енекцерус пропонує замінити словосполучення «речі, вилучені з обороту» на нову дефініцію – «неправоздатні речі».

Проте невдовзі цивілісти Німецького інституту юридичних наук, видаючи підручник «Цивільне право Германської демократичної республіки» (1957 р.), відмовилися від назви «Об'єкти цивільних прав», замінивши її на «Речі і майно» [145, с. 286].

Цивілісти Білорусії, які видали перший навчальний посібник «Цивільне право БРСР» (1975 р.) і також виокремили самостійну главу 7 «Об'єкти цивільних прав», зазначили, що, оскільки суб'єктивні права належать до

складу цивільного правовідношення, то об’єкт правовідношення збігається з об’єктом суб’єктивних цивільних прав [144, с. 115].

У навчальному посібнику «Цивільне право Казахської СРСР» (1978 р.) також є самостійна глава 7 «Об’єкти цивільних прав», проте увага авторів приділена насамперед речам як об’єктам цивільних прав [146, с. 100–114].

Оскільки поняття об’єкта цивільних прав є одним з найдискусійніших у науці цивільного права, то в контексті вибраного нами напряму дослідження вивчалися і праці провідних учених щодо поняття об’єкта цивільного правовідношення, об’єкта цивільних прав та співвідношення між цими правовими категоріями. Розглянуто основні положення найбільш поширених теорій – «об’єкта-поведінки», започаткованої Я. М. Магазинер [323, с. 65–78], О. С. Йоффе [221] і «теорії-речі», положення якої відстоювали А. К. Пергамент [398, с. 86], Р. О. Халфіна [650, с. 214] та сучасні теорії про правову природу об’єкта цивільних прав [310; 665, с. 70–85; 386].

Проте необхідно врахувати, що до окремих положень досліджень радянських цивілістів потрібно ставитися досить критично, оскільки вони були написані за часів, коли на шляху оригінальних творчих досліджень могли виникати ідеологічні перешкоди, які інколи не надавали можливості об’єктивно оцінити окремі правові явища чи категорії та встановити наукову істину.

Певна література була присвячена дослідженню та співвідношенню понять «об’єкт цивільних прав», «об’єкт цивільних правовідносин», «об’єкт права». Так, Є. О. Суханов обґрунтовує концепцію тотожності об’єкта цивільних прав та об’єкта цивільних правовідносин [152, с. 294–295]. Таку думку поділяє і більшість вітчизняних науковців [680, с. 150]. С. П. Рабінович розглядає як однопорядкові поняття об’єкти цивільних правовідносин, об’єкти цивільних прав і обов’язків та об’єкти цивільних прав [510, с. 39–40].

Висновок, який можна зробити з аналізу цієї концепції, полягає у тому, що гроші є єдиним реальним об’єктом цивільних прав і в цьому – єдність усіх цивільних прав як прав на вартість конкретну й абстрактну, теперішню і

майбутню, їх єдність як прав на гроші, втілені у товарних складах, і гроші, що тимчасово існують тільки у вигляді зобов'язань інших осіб. У зобов'язальних правовідносинах об'єкт як такий самостійно не існує, оскільки є тотожним їх змісту. Водночас особисті немайнові блага об'єктами цивільних прав не визнавалися.

Заслуговує на увагу і робота С. І. Пересунько «Право державної власності в Україні: історія, сучасність, перспективи» (1998 р.), який розглядає об'єкти права власності не лише під кутом економічної та юридичної точок зору, а і в контексті різнобічного соціального буття (політичного, культурного, етичного та ін.) як об'єкти цивільних правовідносин [401].

У сучасній цивілістиці загальне вчення про об'єкти прав не належить до найбільш досліджених проблем. Серед небагатьох доробок концептуальним підходом і оригінальністю викладення матеріалу щодо об'єктів цивільних прав вирізняється цикл наукових праць В. А. Лапача [310, 309]. Монографія В. А. Лапача про систему об'єктів цивільних прав, що створила підґрунтя для його докторської дисертації, залишається однією з небагатьох ґрунтовних робіт, присвячених досліджуваній проблематиці [310], незважаючи на досить критичне ставлення до неї деяких науковців за її занадто «наукоподібну мову» на зразок «правовий континуум», «юридична енергія», а окремі висновки автора називають вінегретом з відомостей, що належать до найрізноманітніших проблемних, філософських та історико-юридичних галузей [38, с. 31–32]. Серед інших досліджень необхідно назвати багатопрофільну монографію «Об'єкти цивільних і сімейних прав за законодавством РФ» за ред. Ю. Ф. Беспалова (2019 р.), підготовлений колективом авторів підручник «Об'єкт цивільних прав» за ред. А. І. Гончарова, А. О. Іншакової (2019 р.) [387], своєрідну «програмну статтю» В. І. Сенчіщева [552, с. 109–160] та низку досліджень, присвячених окремим об'єктам цивільних прав.

Окрема глава «Об'єкти цивільних прав», у якій висвітлювалися питання щодо оборотоздатності об'єктів цивільних прав, правових категорій,

пов’язаних з поняттям інформації як об’єкта цивільних прав; поняття нерухомого майна; частки в уставному капіталі господарського товариства як об’єкта права, відображена у збірнику наукових праць «Цивілістика: на шляху формування доктрин» І. В. Спасибо-Фатеєєвої (2012 р.) [616]. У монографії Є. О. Харитонова і О. І. Харитонової «Цивільні правовідносини» (2011 р.) учені послідовно дослідили такі об’єкти цивільних прав: речі, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформацію й особисті немайнові блага та запропонували власну систему об’єктів [657, с. 102–120].

Не менш ґрунтовною є стаття В. А. Белова «Объект субъективного гражданского права, объект гражданского правоотношения и объект гражданского оборота: содержание и соотношение понятий», у якій автор здійснює послідовний огляд наукової літератури з проблеми об’єкта цивільних правовідносин (німецьку, російську дореволюційну цивілістичну і загальнотеоретичну літературу, сучасну літературу) і робить спробу конструювання й обґрунтування власної теорії об’єкта суб’єктивних цивільних прав, зазначаючи, що об’єктами цивільних правовідносин є будь-які, функціонально придатні для цієї ролі субстанції, за винятком суб’єктів і змісту правовідносин, а також юридичні факти [38, с. 77], проте автор не уточнює, про які субстанції йдеться у наведеній дефініції та які їх межі.

Автор монографічного дослідження, присвяченого об’єктам цивільних прав, Ю. П. Родімцев дійшов висновку, що об’єктом цивільних прав можна визнавати правовий режим різноманітних благ, а не самі блага, оскільки саме цим, а не своїми фізичними властивостями, відрізняються одні від одних об’єкти цивільних прав [522, с. 10].

Значною віхою у дослідженні проблем об’єктів цивільних прав є підготовлена колективом провідних учених Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого монографія «Об’єкти цивільних прав» за загальною редакцією І. В. Спасибо-Фатєєвої (2015 р.) [663], у якій, віддаючи шану минулому, передрукована і праця колишнього професора

Харківського університету П. П. Цитовича «Гроші в області цивільного права» (1873 р.).

Перехід країни до ринкової форми організації суспільного виробництва й обігу продукції спричинив глибокі зміни в економіці. Процес акціонування зумовив виникнення ринку цінних паперів, появу фондових бірж, які здійснювали мобілізацію вільних грошових коштів унаслідок продажу цінних паперів. Окрім класичних праць М. М. Агаркова, присвячених дослідженню понять «правова природа», «різновид цінніх паперів» [2, с. 258–412].

У переддень нової кодифікації цивільного законодавства, уже на початку 90-х років минулого століття, почали з'являтися наукові дослідження, присвячені окремим об'єктам цивільних прав, зокрема робота Г. А. Вакуліної «Цінні папери як об'єкт цивільних прав» (1992 р.) [69], а поява як об'єктів цивільних прав безпосередньо цінних паперів зумовила активізацію наукових розвідок у цій сфері. Це дисертаційні дослідження О. О. Бутенко «Бездокументарні цінні папери як об'єкт цивільних прав» (2000 р.) [64], Т. Б. Замотаєвої «Гроші як об'єкт цивільних прав» (2003 р.) [216], О. В. Даниленко «Правовий режим грошей як об'єктів цивільних прав» (2017 р.) [169], О. О. Чорної «Валютні цінності як об'єкти цивільних правовідносин» (2017 р.) [699], В. П. Харицького «Державні цінні папери як об'єкти цивільних прав» (2006 р.) [658], В. І. Бірюкова «Правовий режим іменних цінних паперів за законодавством України і Республіки Польща (порівняльно-правовий аспект)» (2009 р.) [49].

Теоретичне підґрунтя інструментальної концепції цінних паперів закладено у монографічному дослідженні В. Л. Яроцького «Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції)» (2006 р.), у якому автор під новим кутом зору трактує дуалізм правової природи, поняття й ознаки цінних паперів, окреслює їх основні відмінності від інших матеріальних об'єктів цивільних прав, для яких тісний юридичний зв'язок майнового блага і документа не є

характерним, а також обґрунтовує недоцільність належності цінних паперів до різновидів речей [732].

Не можна залишити поза увагою і навчальний посібник Ф. С. Карагусова «Цінні папери і гроші як об'єкти цивільних прав» (2009 р.), у якому у структурному вигляді викладено основні питання правового регулювання двох специфічних видів об'єктів цивільних прав. Зокрема розглянуто питання щодо правової природи цінних паперів і грошей як важливих правових інструментів, що забезпечують вільний обіг майнових благ; використання цих інструментів для досягнення мети державної політики у сфері обороту цінних паперів і грошей, дискусійні думки щодо відносної специфіки, схожості та відмінності грошей і цінних паперів як об'єктів цивільних прав [236].

Серед останніх публікацій привертає увагу практичною спрямованістю навчальний посібник за редакцією К. І. Чижмарь «Векселі у нотаріальній практиці» (2020 р.) [77], у якому надано загальну характеристику векселя і його реквізитів, проаналізовано особливості вексельних зобов'язань, доміцильованих векселів, поняття та види вексельних застережень. Стрімка поява на ринку криптовалюти зумовила низку наукових доробок, присвячених цьому правовому явищу і спробі з'ясувати його природу і місце серед грошей і власне в системі об'єктів цивільних прав [117, с. 826–830; 402, с. 7–9; 251, с. 85–92; 572, с. 38–44].

Нові процеси і явища в політичній та соціально-економічній сферах, увесь масштаб і суперечливість яких виявився вже до початку 90-х рр., не могли не торкнутися сфери правового регулювання цивільно-правових відносин, що було усвідомлено та відповідним чином відредаговано юридичною наукою та практикою.

Після оновлення цивільного законодавства на теренах колишнього СРСР і легалізації у законодавстві поняття «об'єкт цивільних прав» почали з'являтися дисертаційні дослідження, присвячені окремим об'єктам, зокрема, підприємству як основній ланці економіки. Це роботи К. Д. Гайбатової

«Підприємство об’єкт цивільних прав» (2002 р.) [97; 55, с. 12–16], О. Є. Романова «Підприємство і інші майнові комплекси як об’єкти цивільних прав» (2003 р.) [524], А. В. Грибанова «Підприємство як об’єкт цивільно-правових відносин (по праву Росії та Німеччини)» (2004 р.) [155], І. А. Галіахметова «Підприємство як об’єкт цивільних прав» (2005 р.) [99], у яких з огляду на певні колізії між цивільним і господарським законодавством, досліджується підприємство як економічна та юридична категорія, суб’єкт чи об’єкт права, робляться спроби розв’язати проблему розмежування цих понять.

Вибраний Україною шлях до ринкових відносин зумовив зміни правового регулювання житлових відносин, уможлививши будівництво житла за недержавні кошти. Проте певні колізії між окремими нормами цивільного законодавства, які регулюють порядок створення та функціонування фонду фінансування будівництва, відсутність сталої судової практики у цій сфері зумовили необхідність дослідження фонду фінансування будівництва як особливого об’єкта цивільних прав [206]. М. В. Скаржинський у роботі «Житло як об’єкт цивільно-правових відносин» (2006 р.) уперше запропонував поняття та виявив особливості житла як об’єкта речових і зобов’язальних правовідносин» [560].

Були підготовлені роботи представників Харківської та Київської цивілістичних шкіл, присвячені правовому режиму тварин та їх місцю в цивільному обороті Г. Л. Крушельницької «Тварини як особливий об’єкт цивільних прав» (2014 р.) [290], О. А. Устименко «Тварина як об’єкт права власності (цивільно-правовий аспект)» (2014 р.) [645], Д. М. Луц «Тварини як об’єкт цивільних правовідносин» (2015 р.) [321].

Заслуговує на увагу робота О. Є. Щербатюка «Цивільно-правовий режим безхазяйної речі», у якій визначено особливості правового режиму окремих видів безхазяйних речей та особливості безхазяйної речі як об’єкта зобов’язального права [721].

У юридичний літературі обговорювалися питання щодо визнання об’єктом цивільних правовідносин речових прав, можливості відчуження цих прав і без речі. Відродження концепцій, які пояснюють належність майнових прав за допомогою конструкцій «права на право», визнаючи таким чином зобов’язальні права серед об’єктів речових прав, наслідком чого стала поява наукових робіт, у яких досліджувалися майнові права як об’єкти цивільних прав, зокрема, робота А. С. Яковлева «Майнові права як об’єкти цивільних правовідносин» (2003 р.) [726, с. 3–4] і робота Ю. Є. Тукгарова «Майнові права як об’єкти цивільно-правового обороту» (2003 р.) [640, с. 101–137].

Окремо досліджувалося право вимоги кредитора як різновиду майнових прав у цивільному праві, як оборотоздатний об’єкт цивільних прав і як різновид безтілесного майна [25; 304, с. 9–16; 111; 116, с. 52–61], правова природа та специфічні характеристики доменних імен Інтернету як об’єкта права та їх видова приналежність у системі об’єктів цивільних прав [54].

Класичні питання теорії права (поняття речі, співвідношення речових і зобов’язальних прав, правова природа бездокументарних паперів) досліджувала С. І. Шимон, яка дійшла висновку, що категорії «об’єкт суб’єктивного цивільного права» і «об’єкт цивільного правовідношення» збігаються за змістом, утілюючись у певному майновому чи немайновому благові, яке має відповідний цивільно-правовий режим і владування яким становить охоронюваний законом інтерес особи [716, с. 595]. У цьому фундаментальному дослідженні немайнових прав як об’єктів цивільних правовідносин автор стверджує, що потреби цивільного обороту ідеальних майнових об’єктів обумовили створення юридичної фікції «майнове право є річчю» і цивільно-правовий режим майнових прав як об’єктів ґрунтується на загальних і спеціальних правових нормах, які проголошують майнові права об’єктами і визнають майнові права об’єктами конкретних видів правочинів [716, с. 599–600].

Оскільки поняття «річ» як об’єкт матеріального світу досить широке за змістом, С. А. Водяхін як об’єкт цивільних прав досліджував документи

(2012 р.), які можуть бути не лише об’єктом приватних, а і публічних відносин, і визначив його постійні та перемінні ознаки [91, с. 3–4].

Серед об’єктів цивільних прав законодавець виокремлює і результат робіт, що зумовлює необхідність вивчити літературу, присвячену підрядним відносинам.

Підрядним відносинам і, відповідно, результату робіт як об’єкту цивільних прав, були присвячені докторські дисертації Н. С. Кузнєцової «Правове регулювання підрядних договірних відносин у будівництві (цивільно-правовий аспект)» (2003 р.) [296] і А. Б. Гриняка «Договірні зобов’язання з виконання робіт у цивільному праві України» (2013 р.) [159]. Необхідно також назвати і колективну монографію, підготовлену вченими Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України за редакцією В. В. Луця «Особливості правового регулювання відносин за договорами підряду» (2011р.) [160], присвячену дослідженню підрядних відносин і монографію А. Б. Гриняка «Теоретичні засади правового регулювання підрядних зобов’язань у цивільному праві України» (2013 р.), у якій в контексті нашого дослідження привертають увагу розділи, присвячені предмету договору підряду, його ознакам, характеристиці [162; 355, с. 146–156]. Різновидам підрядних договорів присвячена монографія І. С. Лукасевич-Крутнік «Договір підряду на проведення проєктних та пошукових робіт» (2012 р.) [317].

Перелік об’єктів цивільних прав невичерпний. Особливу увагу привертає робота С. Г. Долгова «Культурні цінності як об’єкти цивільних прав та їх захист (цивільно-правовий і криміналістичний аспекти)» (2000 р.), у якій з’ясовуються особливості правого режиму речей, які зберігаються у картинних галереях, бібліотеках, релігійних організаціях, різних музеях (театральних, літературних, силових, оборони, закладів вищої освіти, громадських, народних, приватних та ін. музеях), порядок набуття та відчуження таких об’єктів культурної спадщини [190].

Серед новітніх робіт привертає увагу монографічне дослідження В. А. Мартинюка «Природні об’єкти та природні ресурси як об’єкти цивільних прав» (2020 р.), у якому автор розглядає специфіку природних об’єктів і природних ресурсів як об’єктів цивільних прав завдяки проекції на них загальних ознак об’єктів цивільних прав і наголошує на такій ознаці, як «нерозривний зв’язок між земельними ділянками, на яких вони розміщені» [344]. Проте це визначення не можна вважати універсальним для такої категорії об’єктів цивільних прав, як природні об’єкти та природні ресурси, які є досить широкими за змістом, оскільки, скажімо, досить невдалим буде твердження, що водні ресурси «розміщені на земельній ділянці».

Низка досліджень присвячена договорам на надання послуг, зокрема монографій В. А. Васильєвої «Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг» (2006 р.) [74] та Н. В. Федорченко «Договірні зобов’язання з надання послуг: проблеми теорії та практики» (2015 р.) [646]. Загальним засадам надання оплатних послуг присвячена низка праць Є. Г. Шаблової [701, 702], зокрема наданню послуг в електронному обороті, потребі інкорпорування послуг у «павутину міжнародних комунікацій» та подальшому цивільно-правовому регулюванню відносин з надання послуг у світлі тенденцій їх цифровізації [703, с. 147–151]. Аналізуючи послуги в контексті об’єкта цивільних прав, Д. Д. Хошимов домінуючою ознакою послуги як об’єкта цивільних прав пропонує вважати її корисний ефект, який досягається внаслідок діяльності з її надання (2012 р.) [667].

Як об’єкти цивільних прав розглядалися й окремі види послуг. Так, В. О. Савченко, аналізуючи предмет дослідження у роботі «Медичні послуги як об’єкт цивільних правовідносин» (2014 р.), зробив висновок, що медичні послуги як об’єкти цивільних правовідносин необхідно відмежовувати від медичних робіт за метою правовідносин, що виникають, і за формою вираження їх результату [540, с. 3–4]. Ретельно досліджувалися медичні

послуги та їх різновиди (М. М. Малєіна «Правове регулювання відносин між громадянами і лікувальними установами (цивільно-правовий аспект) (1985 р.) [338], І. Р. Пташник зосередила увагу на правовому режимі трансплантантів (органів, тканин, клонованих і штучно створених органів) у роботі «Цивільно-правове регулювання трансплантації в Україні» [506]. Побічно аналізували медичні послуги як об'єкт цивільних прав на рівні докторських робіт С. Б. Булеца [63], А. А. Герц [110], Г. А. Миронова [354], І. Я. Сенюта [553]. Досліджуючи правову природу біобанку, Н. М. Квіт дійшла висновку про його подвійну (дуалістичну) правову природу, оскільки це не лише зібрання біологічних матеріалів, але й пов'язаних з ними персональних і генетичних даних особи-донора [241, с. 40], що ми вважаємо певним аргументом на користь існування складних об'єктів цивільних прав, які не підлягають традиційній класифікації об'єктів, а являють собою приклад нетипових об'єктів цивільних прав.

На динаміку в процесі диверсифікації послуг вплинула цифровізація, яка зумовила виникнення нових видів послуг, серед яких – інформаційні послуги з обробки великих даних, послуги бездротового зв'язку та навігації, послуги цифрового телебачення, послуги з пошуку інформації в мережі Інтернет, послуги хостингу, диспетчерські послуги бізнес-агрегатів, послуги розподіленого реєстру, цифрові послуги управління життєвим циклом виробів, платіжні електронні послуги й інші. О. І. Карпенко в роботі «Інтернет-послуга як об'єкт цивільно-правових відносин» (2015 р.) визначає таку особливість цього об'єкта, як можливість надання й отримання цієї послуги без обмеження у просторі та часі (повсюдно і цілодобово) за умови доступу до технічного пристрою в мережі Інтернет [239, с. 3]. У. А. Меликов визначальною ознакою інтернет-послуги як об'єкта цивільних прав уважає використання інформаційно-комунікаційних технологій [347, с. 209].

Особливістю ритуальних послуг як об'єктів цивільних прав називають їх специфічну інфраструктуру [248, с. 57; 367; 167], діяльність або працю, яка «задовольняє потреби кожної окремої людини та суспільства» [532, с. 14].

Певна увага була приділена також аудиторським, інформаційним, туристичним, готельним, ветеринарним, косметологічним, ритуальним, юридичним, охоронним, консультаційним, освітянським, концертним, ріелторським послугам, послугам зв'язку й іншим видам послуг.

Право на інформацію, як одне з фундаментальних прав людини, закріплено Загальною декларацією прав людини 1948 р. [205]. На початку 90-х років минулого століття було прийнято низку законодавчих нормативних актів, у яких було відображено та закріплено інформаційні процеси, які почалися у суспільстві з правовим регулюванням суспільних відносин, що виникають під час збирання, одержання, використання, поширення, зберігання інформації (інформаційні відносини), зокрема закони України «Про інформацію» [466], «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [453], «Про науково-технічну інформацію» [470], «Про телебачення і радіомовлення» [500], «Про національний архівний фонд і архівні установи» [471], «Про державну таємницю» [451], Закон України «Про захист інформації в автоматизованих системах» від 5 липня 1994 р., назва якого 31 травня 2005 р. отримала нову сучасну редакцію: «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [460], «Про електронні документи та електронний документообіг» [455], «Про телекомунікації» [501]. Створення такої законодавчої бази у сфері інформаційних відносин є підґрунтям для того, щоб у ст. 177 і ст. 200 нового ЦК України 2003 р. серед об'єктів цивільних прав з'явилася як самостійний об'єкт цивільних прав – інформація.

Надалі це закони України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [476], «Про захист персональних даних» [461], «Про доступ до публічної інформації» [452]. Важливим етапом у напрямі дотримання прав та основоположних свобод людини, зокрема її права на недоторканість приватного життя, була ратифікація Україною 6 липня 2010 р. Страсбурзької Конвенції «Про захист

осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» (набрала чинності для України 1 січня 2011 р.) [263].

Досліджуючи питання інформації як об'єкта цивільних правовідносин, слід зазначити, що у багатьох публікаціях на рівні дисертаційних досліджень з проблем інформації наведені різні визначення цього поняття, було висловлено декілька думок про суть і природу інформації та про об'єкти правовідносин у інформаційній сфері [601; 370; 403, с. 5–6; 555; 407, с. 132–140]. Ця тенденція зберігається і надалі. Необхідно назвати роботу Б. М. Гоголя, присвячену питанням захисту інформації в цивільному праві України [113] та дослідження О. П. Радкевича, який приділив увагу особливостям захисту персональної інформації в мережі Інтернет [511].

Серед вітчизняних науковців ґрунтовний аналіз проблем, пов'язаних з інформаційними відносинами, категорійно-понятійним апаратом інформаційного права, інформацією як об'єктом інформаційних цивільних відносин, визначенням їх місця в системі сучасних цивільних правовідносин здійснила О. В. Кохановська у монографічному дослідженні «Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві» (2006 р.) [282]. Основні концептуальні положення цієї роботи, у тому числі і щодо інформації як об'єкта цивільних прав, набули подальшого розвитку і в циклі досліджень ученого новітнього періоду [276, с. 247–271; 280, с. 93–104; 281, с. 131–142], зокрема вчена пропонує в контексті об'єкта цивільних прав розглядати інформацію в різних площинах: як особисте немайнове благо; як результат інтелектуальної творчої діяльності; як інформаційний продукт, ресурс, документ [277, с. 172].

Загальнотеоретичні аспекти поняття інформації, ознаки інформації як об'єкта цивільних прав, методологічні засади регулювання інформаційних відносин у цивільному праві вивчалися у монографії А. О. Кодинця «Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин» (2016 р.) [257] та у деяких публікаціях з цієї проблематики [255, с. 107–115; 254, с. 35–42]. Розвитку цифрових технологій у сучасному світі, їх особливому

місцю в системі цивільних прав присвячена стаття А. Гузнова «Цифрові активи в системі об'єктів цивільних прав» (2018 р.) [693, с. 16–30], О. В. Макарова «Об'єкти цивільних прав: сьогодення і майбутнє» (2017 р.) [334, с. 15–17].

Комерційній таємниці як об'єкту цивільних прав та особливостям її захисту в країнах ЄС була приділена значна увага у працях Ю. М. Капіци [233, с. 16–20; 232, с. 6–9], який пропонує визначити політику відкритого доступу для наукових публікацій з урахуванням документів і практики ЄС щодо доступу та збереження наукової інформації та здійснення рамкових програм ЄС з досліджень та інновацій [234, с. 25].

Поза увагою науковців не залишилися окремі немайнові блага. Так, О. В. Карачайчева, досліджуючи ділову репутацію саме як об'єкт цивільних прав, дійшла висновку щодо її двоєдиної правової природи й особливого місця у системі об'єктів цивільних прав як особистого майнового блага [237, с. 8]. На специфіку об'єктів шлюбних прав у вигляді особистих немайнових прав та інших нематеріальних благ звернула увагу К. В. Гордеюк відзначивши характерність складу осіб, які вступають у правові й інші зв'язки між собою з приводу цих благ; різновиди та сутність дошлюбних і шлюбних відносин, правовий режим таких благ тощо [119, с. 3–4].

Застосування закону, зокрема категоріального апарату, неможливе без тлумачення окремих дефініцій. Аналізуючи норми права, не завжди можна зрозуміти істинний зміст, який вкладає в неї законодавець, тому виникає потреба вивчити інститути загальнотеоретичного спрямування, ознайомитися з низкою робіт, присвячених проблемам тлумачення норм права та правозастосуванню. Передусім це стосується такої, що вже стала класичною, роботи В. І. Вільнянського «Тлумачення та застосування цивільно-правових норм» [83, с. 34–71], у якій послідовно розглядаються поняття, завдання, види, способи та результати тлумачення цивільно-правових норм. Таким самим проблемам присвячені роботи вчених з теорії держави та права – монографічна робота Ю. Л. Власова «Проблеми тлумачення норм права» [90],

робота Б. В. Малишева і О. В. Москалюка «Застосування норм права» [341] та спеціальні публікації у періодичних виданнях [509, с. 22–25; 358; 369; 235; 118, с. 257–267]. Привертає увагу навчально-методичний посібник Г. О. Саміло «Проблеми тлумачення правових норм» (2017 р.), що ґрунтується на сучасній методології, яка відображає плюралізм підходів і думок до проблематики, що вивчається [543].

Досить гостро у літературі постає питання щодо правового режиму об'єктів цивільних прав, власне про концепцію правового режиму як об'єкта цивільних прав [42; 413, с. 49–54; 578, с. 171–174; 666, с. 246–254]. За допомогою концепції правового режиму як об'єкта цивільних прав пропонується розкрити проблему визначення єдиного об'єкта цивільних прав.

Необхідно назвати і роботи загальнотеоретичного спрямування, насамперед роботи Е. Ф. Шамсунової «Правові режими: теоретичні аспекти» (2001 р.) [704] і І. О. Соколової «Правовий режим: поняття, особливості, різновиди» (2011 р.), у якій автор визначив загальнотеоретичне поняття правового режиму та його ознаки, проаналізував співвідношення поняття правового режиму із суміжними категоріями; охарактеризував структуру правового режиму та її складові [611].

Низка робіт була присвячена особливостям правового режиму окремих об'єктів цивільних прав: жилих приміщень у багатоквартирному будинку [171; 48, с. 41–44], окремих видів майна [168], нематеріальних благ [120], конфіденційної інформації [184], професійної таємниці [14, с. 42–52] й ін.

Серед проблем, розв'язання яких дозволить успішно розв'язати визначені наукові завдання та досягти поставленої наукової мети, це насамперед методологічні проблеми, оскільки складність дослідження зумовлена невичерпним колом об'єктів цивільних, зі своїм правовим режимом і суттю.

Методологія дослідження будувалася на засадах, які були оприлюднені в колективних монографіях із проблем методології цивільного права, підготовленими провідними фахівцями різних галузей вітчизняного права,

зокрема починаючи з класичного дослідження Є. В. Васьковського «Цивілістична методологія» (1901 р.) [76] і доробок вітчизняних учених – монографії «Методологія в праві» за заг. ред. І. Безклубого (2017 р.) [351]. Не менш значущим є і збірник статей «Методологія дослідження проблем цивілістики» за редакцією Ю. М. Жорнокуя і С. А. Слипченко (2017 р.), підготовлений ученими Харківської цивілістичної школи, серед яких своєю яскравістю та оригінальностю видається публікація І. В. Спасибо-Фатєєвої «Методологія нової формації правового регулювання цивільних відносин в Україні» [350].

Більшість провідних вітчизняних учених тією чи іншою мірою досліджували проблематику методології цивілістичних досліджень, зокрема вагомими працями в розробці проблем методології наукових досліджень є цикл робіт О. Д. Крупчана «Стратегія приватноправових наукових досліджень на сучасному етапі розвитку України» (2015р.); «Методологічні виміри сучасного вітчизняного приватного права» (2016 р.), «Методологічні засади свободи у цивілістичних дослідженнях» (2019 р.) [288, с. 5–7; 287, с. 30–34; 289, с. 5–8]; Н. С. Кузнєцової «Основні методологічні засади сучасного цивільного права» (2009 р.); «Методологічні засади сучасного цивільного права України: предмет, метод, принципи, система» (2017 р.) [294, с. 12–14; 295, с. 200–216]; Р. А. Майданика «Учення про юридичну методологію в контексті приватного права» (2018 р.) [331, с. 47–54], зокрема необхідно врахувати висновок Р. А. Майданика щодо загальних методологічних орієнтирів, на яких повинна ґрунтуватися сучасна методологія приватного права, зокрема орієнтація «на загальнолюдські цінності, на побудову демократичної, соціальної та правової держави, на додержання принципів гуманізму, поваги людської гідності, свободи, справедливості» [327, с. 70]. Вагомими в цій площині є напрацювання представників Харківської школи права Р. Б. Шишки «Організація наукових досліджень та підготовки магістерських і дисертаційних робіт» (2007 р.), «Методологія досліджень за спеціальністю 12.00.03» (2016 р.) [718; 717, с. 150–152]; Є. А. Мічурін

«Методологія науки цивільного права» (2019 р.), який уважає, що діалектичний метод є найбільш загальним для проведення юридичних досліджень, інші методи наукового пізнання природно доповнюють діалектичний метод, є похідними від нього [360, с. 64], а також відзначимо збірник праць провідних цивілістів, присвячений дослідженню проблем методології у цивільному праві [648] та роботи вчених з Ближнього зарубіжжя [350].

Проведення дослідження та використання методологічних підходів було б неповним і незмістовним, якби поза увагою залишилися роботи вчених, представників науки теорії та філософії права, компаративістики, зокрема праці провідних вітчизняних вчених у цій галузі – М. В. Костицького [272, с. 3–17; 271, с. 3–11], П. М. Рабінович [508, с. 11–21], М. С. Кельмана [243; 244, с. 199–204], і зарубіжних дослідників Ван Хук М. [72, с. 121–144], Д. А. Керимова [245, 246], Р. Лукича [319], Адамс М., Дж. Гриффитс [734, P. 279–301], Монатері З. [755, P. 65] та ін.

Значним у новому баченні права та держави є використання цивілізаційного підходу з ідеєю існування культурно-історичних типів (локальних цивілізацій).

В історіографічному огляді ми намагалися приділяти увагу не власне роботам, які ми вивчали, а саме питанням, які у них розглядалися з досліджуваної нами проблематики, тому є цілком виправданим і згадування окремих наукових праць кілька разів, залежно від аспектів дослідження.

Наведений джерелознавчий огляд вітчизняної літератури та країн ближнього зарубіжжя підтверджує той факт, що і вітчизняна, і зарубіжна цивілістика має певні напрацювання щодо загальних питань дослідження інституту об’єктів цивільних прав та вказує на багатоаспектність проблематики вибраної теми дисертаційного дослідження, ступінь її складності, недослідженість окремих аспектів цього правового феномена.

Огляд дореволюційної цивілістики доводить, що зазвичай у дореволюційних підручниках і курсах цивільного права панувала думка про

те, що річ є об'єктом речових прав, але не зобов'язальних, і у загальній частині в розділі про об'єкти права ретельно викладалося вчення про речі.

Поняття «нематеріальне благо» спочатку було введено до наукового обігу дореволюційної вітчизняної юриспруденції для позначення особливих об'єктів прав (об'єктів правовідносин у суб'єктивно-правовому сенсі) – «безтілесних речей» (наукових, мистецьких, промислових та інших духовних продуктів нашої діяльності), відомих ще в римському праві. Необхідність такого нововведення насамперед була обумовлена розвитком економічних відносин і значенням, що постійно зростає, нематеріальних благ як об'єктів, які потребують юридичного захисту, проте протиставляються матеріальним благам (речам). Тому поділ об'єктів правовідносин на матеріальні та нематеріальні блага є умовним.

Незважаючи на певну заідеологізованість досліджень цивілістів минулої епохи, оскільки вони проводилися в часи, коли домінувала державна власність на засоби виробництва та принцип рівності всіх форм власності ні в науці, ні в законодавстві не був закріплений, ці наукові праці мають безумовну методологічну цінність. Свідченням цього є те, що сучасна цивілістика донині використовує ці наукові досягнення у сфері розробки вчення про об'єкт цивільних прав, що сприяє виявленню прогалин і колізій у сучасному законодавстві, та допомагає сформулювати власне бачення сучасних проблем і способи їх розв'язання.

Проведений джерелознавчий огляд доводить, що сучасна цивілістика, незважаючи на відсутність робіт, присвячених загальним проблемам об'єктів цивільних прав, їх системі, перебуває у постійному науковому пошуку, розв'язує практичні завдання, зумовлені появою нових, нетрадиційних об'єктів цивільних права. Проте, щоб уникнути методологічної помилки, неможливо вивчати окремі об'єкти, не враховуючи загальне вчення про об'єкти цивільних прав.

Ґенеза цивілістичної думки щодо об'єктів цивільних прав підтверджує багатоаспектність проблематики вибраного наукового напряму дослідження,

ступінь його складності, недослідженість окремих елементів цього правового феномена. Незважаючи на те, що певні підвалини дослідження цього правового феномена закладалися протягом багатьох років, в українській цивілістичній науці відсутні сучасні фундаментальні праці, у яких були б визначені концептуальні підходи щодо поняття та правової природи об'єктів цивільних прав, критеріїв класифікації та їх системи, що зумовлює потребу комплексного дослідження цієї проблематики з урахуванням політико-правових та економічних реалій сучасності та необхідності подальшого розвитку цивільного законодавства з наближенням до законодавства Європейського Союзу.

1.2 Методологічні засади дослідження об'єктів цивільних прав

Пізнання суті певного явища – складний процес теоретико-практичного осмислення об'єктивної реальності, метою якого є виявлення її внутрішніх закономірностей. До того ж, юридична реальність, у сфері якої знаходиться цивільно-правовий захист, має свої особливості гносеології, яка зумовлена визначеною природою предмета дослідження. Саме методологія як учення про методи наукового пізнання сприяє правильному виявленню і вичерпному розумінню та поясненню суті явища, що вивчається. Визначення засад методології наукового дослідження логічно починати з формулювання наукової проблеми. Будь-яке дослідження цивільно-правових явищ повинно починатися з установлення методологічних засад і меж роботи.

Коректна постановка завдань, визначення предмета дослідження і вибору методів є запорукою успішного досягнення встановленої мети, зокрема – сформувати сучасну, цілісну теорію об'єктів цивільних прав. Безпосередніми гносеологічними завданнями є з'ясування принципів та ознак методології дослідження об'єктів цивільних прав, визначення меж використання окремих понять та їх термінологічне закріплення. Ігнорування методологічних аспектів наукового дослідження, нерозуміння сутності та

значення методології, невміння користуватися системою загальних і приватних методів наукового пізнання призводять до вихолощування істинної суті науки, до інтенсивного розмноження наукового «планктону», до «дослідження» цивілістичних химер, а не реальних наукових проблем [349, с. 7].

Загальним питанням методології науки цивільного права були присвячені роботи таких вітчизняних і зарубіжних цивілістів: І. А. Бесклубий, В. М. Коссак, О. В. Кохановская, О. Д. Крупчан, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданик, Є. О. Мічурін, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Р. А. Шишка, фахівців у галузі теорії та філософії права: С. С. Алєксєєв, М. С. Кельман, Д. А. Керімов, М. В. Костицький, Н. В. Кушакова-Костицька, Л. А. Луць, П. М. Рабінович, І. С. Тімуш.

Ця проблематика привертала увагу і вчених дореволюційного періоду – Є. Васьковського, Д. Д. Грімма, Г. Ф. Шершеневича. Але на сьогодні не створено цілісного органічного підходу до методології наукового дослідження одного з найважливіших інститутів приватного права – об'єктів цивільних прав.

Цивілістика не може полягати тільки в коментуванні приватно-правової дійсності, що неминуче призведе до обмеження правової доктрини, відставання від її сучасних реалій, неможливості наукового критичного аналізу і подальшого розвитку та вдосконалення чинного законодавства.

Обов'язковим елементом правовідносин є їх об'єкт. Дослідження об'єктів цивільних прав має не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволяє визначити правовий режим того чи іншого об'єкта цивільних прав, особливості здійснення наданих цивільних прав та їх захист. Під об'єктами цивільних прав у цивілістичній науці традиційно розуміють «те, що»; «все те, що»; «те, на що»; «те, з приводу чого» та ін. [157, с. 386; 177, с. 72; 628, с. 168–169].

Таку наукову невизначеність і відсутність єдності розуміння поняття «об'єкт» у доктрині цивільного права можна пояснити певною

непослідовністю норм цивільного законодавства, які регулюють правовідносини в цій сфері, відсутністю уніфікованого розуміння речей як об’єктів цивільних прав і надзвичайно широким трактуванням їх суті та різновидів, що не може не обмежувати можливості суб’єктів цивільного права у здійсненні наданих їм прав та їх захистом.

Неоднозначність думок можна пояснити і тим, що, як констатують Н. С. Кузнєцова і О. В. Кохановська, серед інших фундаментальних теоретичних проблем приватного (цивільного) права методологія приватного (цивільного) права не стала предметом докторських дисертацій [297, с. 53].

Особливість дослідження об’єктів цивільних прав полягає передусім у відсутності у законодавстві вичерпного переліку об’єктів, які необхідно вивчити, і різноманітності їх сутності (від речей – до результатів робіт, послуг, нематеріальних благ з їхніми властивостями, особливостями правових режимів, а також особливими підходами до їх характеристики в різних правових системах).

Водночас необхідно врахувати, що стосовно об’єктів помітна така тенденція: усе більше відчутний нахил з речово-субстанційного (реально-матеріального) світу до його проєкції в догматично-формалізовану синтетично-правову субстанцію. Це майнові права, які вже не відступаються, як було раніше, а продаються і купуються як речі [612, с. 142].

Змістовне розуміння поняття методології дозволить визначити найоптимальніші підходи до дослідження об’єктів цивільних прав і досягти мети. У теоретичному дискурсі методологія повинна розумітися не тільки як наука про методи, як одна з головних складових пізнавального процесу, а також як сукупність: а) принципів, на яких ґрунтується дослідження; б) засобів, які використовують під час його проведення; в) найоптимальніших методів і форм пізнання, що дозволяють розв’язати поставлені завдання і досягти мети дослідження.

Представники науки «філософія права» визначають методологію як учення, цілісна теорія з поняттями і категоріями, світогляд, крізь призму яких

і здійснюється пізнання за допомогою методів, відповідно до технології їх застосування – методики. Метод, методика і методологія, з одного боку, знаходяться в ієрархічному зв'язку, з іншого – можуть існувати досить автономно [271, с. 6]. Загалом поняття методології за такої різноманітності підходів трактують як учення про метод науки, яке розробляється на філософському, загальнонауковому та конкретно-науковому рівнях [507, с. 20], як вчення про методи наукового пізнання у вузькому розумінні [733, с. 278].

У цивілістиці зміст цього поняття тлумачиться дещо ширше, і окремі методи пізнання не ототожнюють з поняттям методології, а розглядають як її частину [349]. Так, Р. А. Майданик наголошує, що поняття «методологія» має два основних смислових значення: по-перше, методологія як система певних способів і прийомів, які застосовують у тій чи іншій сфері діяльності – науці, політиці, мистецтві тощо; а по-друге – як вчення про цю систему або як загальна теорія методу, теорія в дії [331, с. 47]. М. Д. Пленюк визначає методологію як науку про структуру, логічну організацію, засоби та методи діяльності в загальному розумінні, а під методологією наукового пізнання розуміє сукупність теоретичних положень про принципи побудови, форми та способи науково-пізнавальної діяльності [408, с. 80].

Зазначимо, що остаточний висновок щодо змістовного поняття методології є поки що передчасним, оскільки, як слушно наголошується, феномен методології належить до тих наукових об'єктів, дискусії визначення яких є майже невичерпними та теоретично вічними [353, с. 10], проте можна безумовно констатувати, що сукупність прийомів і способів дослідження об'єктів цивільних прав, обґрунтування їх залучення до процесу пізнання не вичерпує поняття методології, оскільки застосування конкретних методів пізнання неможливе без визначення мети дослідження, його об'єкта і предмета та окреслення безпосередніх завдань.

Невипадково у новітній теорії права прийнято говорити про «методологічну розкріпаченість» – одночасне існування безлічі підходів до

постановки наукової проблеми та вибору методології наукового пізнання [648, с. 10], потребу активного пошуку наукових парадигм, формування низки нових наукових напрямів [391, с. 22].

Об'єктивним підґрунтям будь-якої науково вивіреної правової методології та вихідним пунктом побудованої на її засадах юридичної діяльності є певна система принципів. Адже у принципах права найбільш рельєфно розкриваються цілі правового регулювання, прагнення до практичного втілення яких зумовлює конструювання та впровадження різноманітних правових засобів. З урахуванням цього, методологія українського приватного права має бути зорієнтована як на вироблені вітчизняною цивілістикою визначальні принципи (засади), значною мірою закріплені у ст. 3 ЦК України у вигляді засад цивільного законодавства, так і на відправні постулати, сформульовані у Принципах, дефініціях і модельних правилах європейського приватного права (Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law – Draft Common Frame of Reference – DCFR) [287, с. 31]. Загальні методологічні орієнтири мають передбачати орієнтацію на загальнолюдські цінності, на побудову демократичної, соціальної, правової держави, на дотримання принципів гуманізму, поваги до людської гідності, свободи, справедливості [246, с. 94].

Цивільно-правова методологія дослідження об'єктів цивільних прав повинна ґрунтуватися на таких базових передумовах: об'єктивній необхідності вивчення та аналізу не тільки чинного цивільного законодавства, а й підзаконних нормативних актів, у тому числі різних галузей права, як приватних, так і публічних. В основу вибору методології дослідження має бути покладено визначення об'єкта, предмета і мети дослідження; вибір методу (методів) досягнення поставленої мети; слідування вибраним способам дослідження об'єкта, з його орієнтирами й обмеженнями; можливістю безпосереднього або опосередкованого використання на практиці [327, с. 70].

Неоднозначним є твердження, що «вибір методології залежить передусім від характеру і масштабності сформульованої або заданої

пізнавальної проблеми» [71, с. 410]. В академічному словнику української мови термін «пробле́ма» визначається як складне теоретичне або практичне питання, яке потребує розв'язання [599, с. 121].

Будь-яке пізнання має ґрунтуватися на засадах наукової об'єктивності, єдності теорії та практики. Результати дослідження не можуть бути упередженими, залежати від ідеологічних чи політичних поглядів, тимчасової ситуативності та інших суб'єктивних чинників [571, с. 67].

Поділяємо думку Д. А. Керімова, який зазначає, що коли наука досягає певної міри зрілості вона не задовольняється випадковим досягненням наукового результату, але «цікавиться також питанням про те, якими шляхами і засобами ці результати отримані», що обумовлено природною потребою «у знанні її власної гносеологічної природи» [319, с. 6].

Ефективність вибраного дослідницького підходу серед іншого залежить і від особистості дослідника. Така різниця спричинена відповідним рівнем правосвідомості, деонтологічними особливостями, а також так званою професійною деформацією та місцем особи у суспільстві [289, с. 6]. Тому цілком зрозуміло, що вибір конкретної методології дослідження завжди є суб'єктивним і залежить не лише від об'єкта дослідження, мети й інших об'єктивних чинників, а і від особи дослідника, його наукових позицій, уявлення про правові явища і категорії та загалом від ментальності вченого.

Головна методологічна проблема – це значна кількість об'єктів, які підлягають дослідженню, що унеможливлює застосування зазвичай уніфікованих методів, з огляду на особливість правової природи об'єктів (речі, результат роботи, немайнові блага та ін.). Вибір провідного методу дослідження об'єкта – одне з основних методологічних завдань, яке потрібно розв'язати.

Інша методологічна проблема пов'язана з визначенням меж наукового дослідження. Великий перелік об'єктів цивільних прав, який наводить законодавець, з одного боку зумовлює потребу зосередитися на загальній характеристиці кожного із цих об'єктів, з'ясувати його особливості,

відмінності від інших об’єктів, тенденції та перспективи розвитку, з іншого боку, їх численність не дає можливості зупинитися на всіх наведених у законодавчому переліку об’єктах.

Побудова системи об’єктів цивільних прав ускладнюється наявністю можливих дефектів у правовому регулюванні таких суспільних відносин, які спершу видаються однопорядковими, проте за своєю правовою природою різні, що не дає можливості об’єднати їх в одну групу чи підгрупу.

Як зазначав Є. В. Васьковский, діяльність практичної цивілістики повинна складатися з чотирьох стадій або процесів: 1) збирання норм, 2) критики або перевірки їх достовірності, 3) тлумачення; 4) догматичної переробки [76, с. XIV].

Успішність методологічного підходу до дослідження різних за своєю правовою природою об’єктів цивільних прав зумовлена послідовністю таких етапів:

1) з’ясування сучасних підходів до дослідження об’єктів цивільних прав;

2) виявлення їх спільних і відмінних характеристик;

3) з’ясування обставин, які зумовлюють існування різних підходів і правил до дослідження наявних правових категорій;

4) вивчення допустимості об’єднання тих чи інших підходів і формування уніфікованого підходу до дослідження.

Професор Гентського університету (Бельгія) Ван Хук М. слушно зазначає, що багато залежить від спрямованості дослідження і від наявних джерел. Оптимальний баланс між ними гарантує успішне здійснення дослідницького проєкту. Надзвичайно амбіційний контекстно-правовий підхід до теми, до якої немає достатньо джерел, зробить нереальним план дослідження в контексті порівняльно-правової науки [72, с. 125].

Безпосереднім способом пізнання об’єктивної реальності завдяки послідовному процесу засвоєння досліджуваних явищ і категорій є метод. Термін «метод» походить від грецького «μέθοδος», що складається зі слів «мета» («після») і «одос» («шлях») і означає «прагнення до знань» і «спосіб

дослідження». У сучасній мові термін «метод» має два основні значення: 1) процедура досягнення певної мети; 2) якість організації та систематизації думок і дій [755, p. 65]. Визначаючи поняття «метод», слід ураховувати, що за своєю суттю він являє собою систему правил і рекомендацій щодо найдоцільнішого способу досягнення певної мети, якою у процесі пізнання є досягнення істини [275, с. 275].

Інструментальний блок методологічних знань складається з певної системи методів пізнання – загальнофілософських (діалектичних і логічних); загальнонаукових (системного методу і пов'язаних з ним – структурного, функціонального, інституційного), спеціальних методів юридичної науки (формально-догматичного) і спеціальних методів інших наук – дескриптивного, хронологічного, періодизації та ін. [208, с. 453].

Під час вибору конкретного методу найголовніше полягає в тому, щоб «вибраний метод відповідав заявленому завданню дослідження, а не був штучно підігнаний під уявний чи необхідний результат» [717, с. 150–151]. Методи дослідження повинні відповідати природі досліджуваних явищ. Процес пізнання різних правових явищ має як спільні ознаки, так і відмінності. Тому для розв'язання певних конкретних завдань необхідно вибирати єдиний, спільний спосіб – поділу відомих об'єктів на групи з виявленням характерних ознак, що характеризують усі об'єкти однієї групи. Методи дослідження повинні відповідати природі досліджуваних явищ. Процес пізнання різних явищ, окрім відмінностей, має і спільні риси.

Відповідь на питання про конкретні методи, які необхідно застосовувати для цивілістичних досліджень, зумовлюється насамперед предметом дослідження і межами такого дослідження, а також залежить від тих завдань, які поставлені, переліку питань, які потребують відповіді з урахуванням ступеня висвітлення їх у науці, і специфіки самого об'єкта дослідження. Вибраний об'єкт дослідження визначає і зміст загального вектора методології.

Основною проблемою методології дослідження такого об'єкта цивільних прав, як донорські органи, є необхідність використання знань

інших галузей науки – філософії, психології, медицини та ін. Під час дослідження окремих об'єктів цивільних прав методологічного значення набуває розмежування публічних і приватних інтересів, зокрема під час дослідження такого правового явища як немайнові блага. Залежно від домінування в їх оцінці публічного чи приватного інтересу, залежать і межі здійснення немайнових благ їх носіями, і перспективи розвитку законодавства в цій сфері загалом.

Складність дослідження об'єктів цивільних прав зумовлена і тим, що окремі об'єкти, які нещодавно з'явилися, уже перестали бути «зародками» і починають впевнено стверджувати свою самостійність і винятковість у традиційній системі об'єктів цивільних прав, яка була сформована раніше.

Погоджуємося з О. В. Кохановською, яка вважає, що закріплення законодавцем інформації як окремого об'єкта цивільних прав, а права на інформацію як особистого немайнового права, урегулювавши інформаційні відносини, зокрема у сфері права власності, зобов'язального права, права інтелектуальної власності, корпоративних прав, спадкового і міжнародного права та інших, цивілісти змогли об'єднати в єдину систему окремі норми немайнової сфери, надати їм сучасне звучання і перспективи розвитку. Усе це дозволяє говорити про створення підгалузі немайнових прав у цивільному праві України [280, с. 94].

Не менш важливою особливістю є і мінливість об'єктів цивільних прав, тобто здатність у процесі перебування в обороті до своєрідного перевтілення, переходу з однієї субстанції в іншу – результат роботи–речі, дії послуги–нематеріальні блага тощо.

Тому в контексті окресленої мети дослідження насамперед необхідно з'ясувати, що собою являє власне об'єкт цивільних прав, які його ознаки є характерними, а які – факультативними, у чому полягають властивості об'єкта цивільних прав та які чинники їх формують і впливають на них.

Розпочати аналіз структури методів дослідження вважаємо за логічне із загальнонаукового методу діалектичного пізнання, що ґрунтується на трьох

філософських законах – законі єдності та боротьби протилежностей, законі переходу кількості в якість і законі заперечення запереченням, які в діалектичному методі проявлялися кожен окремо, парами і всі три одночасно.

Протягом тривалого часу цей метод був основоположним у наукових дослідженнях. Проте в його межах переважали так звані класові інтереси, протиставлення класів і загальнолюдських цінностей. Зрештою цей метод було невиправдано дискредитовано, однак сьогодні немає підстав відкидати метод діалектики як метод наукового аналізу правових реалій, оскільки сам процес перебуває не в статиці, а в динаміці, розвивається під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників [19, с. 84–85].

Необхідно наголосити на винятковому пізнавальному потенціалі категорій діалектики, що, на думку М. В. Костицького, є універсальними логічними формами мислення, у яких відображені ті загальні властивості, відношення та зв'язки, які існують в об'єктивній реальності. Без понять і категорій пізнання дійсності було б неможливим [272, с. 13]. Найпростіші відносини речей відображають закони мислення. Так, подібність явищ дійсності, їх відносну стійкість і визначеність предметів відображає закон тотожності. Думка у міркуванні повинна бути чіткою і визначеною тому, що сам предмет, незважаючи на його мінливість, є якісно стійкий, що сприяє створенню понятійного апарату теорії об'єктів цивільних прав.

Діалектику, як метод пізнання, започаткував Сократ. Зокрема, він називав діалектикою метод визначення (формування) понять, що мали відображати сутність речей, тобто те загальне, що є, на думку Сократа, незмінним «законом» для одиничних виявів речі. Причому процес віднаходження змісту поняття відбувався у полеміці зі співрозмовниками, що надавало можливість різнобічно розглянути конкретну річ та індуктивно-мисленим методом виявити те важливе і незмінне, що є у ній. Зміст сформованого поняття повинен був без протиріч охоплювати всі відомі факти прояву речі. На думку Сократа, поняття виражало незмінну сутність речі, на відміну від результатів її чуттєвого сприйняття, яке давало оманливе знання

про мінливе буття речей у світі, а мислене оперування поняттями надавало можливість робити істинні висновки про світ речей [669, с. 97–98].

Серед спеціальних принципів наукового дослідження слід визначити насамперед системність, тобто, виявлення структурно-функціональних зв'язків між безліччю досліджуваних об'єктів, їх ієрархічність, взаємодію і можливу взаємозалежність. Відповідно, системний метод, з огляду на численність об'єктів цивільних прав і різноманітність їх правової природи (речі, результат роботи, послуги, немайнові блага тощо), є одним з універсальних способів пізнання та оцінювання правових явищ, впливу окремих елементів одного явища на інше, надає можливість привести досліджувані об'єкти до єдиного, своєрідного спільного знаменника, дозволяє виявити взаємопов'язаність правових норм, які визначають правовий режим того чи іншого об'єкта цивільних прав та їх загальне співвідношення.

Системний метод надає можливість визначити послідовність дослідження об'єктів цивільних прав. З огляду на перелік об'єктів цивільних прав, наведений законодавцем у ст. 177 ЦК України, тобто, речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, інші матеріальні та нематеріальні блага, у такій самій послідовності доцільно й аналізувати ці, найпоширеніші, на думку законодавця, блага. Водночас, оскільки цей перелік не є вичерпним, доцільно розглянути і ті блага, які формально не належать до жодної з наведених у статті категорій благ, а містять ознаки декількох з них, або наділені своєрідною, відмінною від більшості інших благ, правовою природою. З урахуванням наведеного є підстави розглядати системний метод пізнання об'єктів цивільних прав як своєрідно домінуючий у процесі дослідження, що не заперечує його органічне поєднання з іншими методами наукового пізнання.

Оскільки за допомогою аналізу, тобто уявленого розподілу цілого на частини, виявляється сутність явищ і формулюється поняття [259, с. 28],

дослідження об’єктів цивільних прав доцільно продовжувати, аналізуючи їх спільні чи відмінні ознаки та властивості.

Призначення методу порівняння досить яскраво визначив Аристотель: «Те, що ми позначаємо як інше з виду, є таким в порівнянні з чимось і в ставленні до чого-небудь...» [22, с. 327]. Порівняльне законодавство дозволяє розробникам кодексів чи інших окремих законів різних країн ураховувати зарубіжний досвід. Наприклад, розробники Єдиноподібного торговельного кодексу США взяли як основу ідеї з Торговельного кодексу Німеччини; розробники Цивільного кодексу РФ ураховували загальні положення модельного Цивільного кодексу СНД, у якому було враховано багатий досвід зарубіжних цивільних і комерційних кодексів [388].

Компаративний метод наукового дослідження сприяє встановленню спільних і відмінних ознак предмета дослідження. У юридичній літературі виокремлюють такі рівні компаративного дослідження: мікро-, мезо- та макрорівень порівняння; діахронне та синхронне порівняння, яке передбачає порівняння певних інституцій у різні проміжки часу та однаковому історичному етапі розвитку; порівняння юридичної техніки (термінологія, законодавча техніка тощо) [541, с. 22]. Порівняльний підхід є підґрунтям для визначення змісту таких категорій як «робота», «результат роботи», «послуга», «річ» і деяких інших об’єктів цивільних прав. Саме аналіз характерних ознак згаданих вище правових понять надає можливість установити якісну тотожність або ж характерну відмінність однопорядкових явищ, кількісні відмінності в межах якісних компонентів, здійснити порівняння властивостей об’єктів чи їх складових елементів.

Застосування порівняльно-правового методу в дослідженні об’єктів цивільних прав дозволяє не тільки розвивати надалі правову доктрину приватного права, а й сприяє подальшому вдосконаленню національного законодавства в цій сфері, його адаптації до цивільного законодавства Європейського Союзу. Порівняльно-правовий метод дослідження надав можливість проаналізувати норми цивільного законодавства країн

континентальної Європи і ближнього зарубіжжя, які стосуються загальних положень щодо об’єктів цивільних прав та окремих з них. Скажімо, на відміну від об’єктів нерухомості вітчизняного законодавства (морські та повітряні судна) французький законодавець уважає рухомим майном великі та малі судна, пороми (ст. 531 ЦК Франції), водночас як об’єкти нерухомості розглядає сільськогосподарських тварин, сільгоспінвентар, розміщені власником для обслуговування земельної ділянки ведення на ньому господарства, а також голубів у голубниках, кролів у садках, вулики та ін. (ст. 524 ФЦК), що обумовлює потребу критичного ставлення до поняття і видів об’єктів нерухомості й у вітчизняному законодавстві [136].

Будь-який метод дослідження зберігає свою значущість і цінність тільки в органічній єдності з іншими методами. Поєднання порівняльного методу, методу аналізу з методом моделювання [30, с. 39–56] дозволить сформулювати й обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення сучасних дефініцій тих чи інших об’єктів цивільних прав, сприятиме подальшій гармонізації наявної системи об’єктів цивільних прав, зокрема зміни редакції окремих статей ЦК України, які регулюють правовідносини з тими чи іншими об’єктами цивільних прав, і сприятиме обґрунтуванню пропозицій, спрямованих на вдосконалення цивільного законодавства в цій сфері. Н. С. Кузнєцова слушно зазначає, що з’являються нові інститути, у яких консолідуються норми, що регулюють відносини, які «розширюють» предмет цивільно-правового регулювання. Отже, відбувається добудова, а подекуди і перебудова як окремих інститутів, так і системи цивільного права загалом [295, с. 212]. У контексті цього зауваження використання методу моделювання завжди буде актуальним.

Дещо відмінний за змістом є метод зіставлення, застосування якого орієнтоване на виявлення кількісних і якісних відмінностей у межах одного різновиду об’єктів. Наслідком його застосування є встановлення категорій більше–менше, рівне, тотожне, скажімо співвідношення за змістом таких

понять, як «майно» і «річ»; «готівкові і безготівкові гроші»; «гроші» і «криптовалюта» та ін.

Функціональний метод надає можливість зробити коректний порівняльно-правовий аналіз правових явищ і процесів. На думку Цвайгерта К. і Кетц Х., він розв'язує як теоретичні, так і практичні завдання юриспруденції, створює «умови для більш глибокого вивчення правового матеріалу, щоб досягти його адекватного осмислення і в кінцевому результаті підняти право на більш високий якісний рівень» [668, с. 51]. Це своєрідний засіб контролю, щоб «яблука не порівнювалися з апельсинами», або хоча б того, що б на цій підставі не робили такі висновки, які можуть бути зроблені тільки на основі порівняння «яблук з яблуками». Використання функціональних категорій зменшує ризик упередженого відбору об'єктів для досягнення бажаних висновків [772, p. 102–103].

Використання синергетичного методу дозволило дослідити та визначити природу об'єкта цивільних прав, його основних ознак і встановити їх логічну взаємопов'язаність.

Способом засвоєння знань у процесі пізнання є догматика. Видатне значення у догматиці має встановлення юридичних визначень. Під ім'ям юридичного визначення розуміється з'єднання в одне різних умов, сукупність яких здатна спричинити певну низку юридичних наслідків [710]. Догматичний метод дослідження сприяє аналізу законодавчих дефініцій, тобто законодавчого уявлення про поняття об'єктів цивільних прав, їх конститутивні ознаки, складові елементи і різновиди, закріплені безпосередньо у ЦК України та інших актах цивільного законодавства, зокрема, «річ», «тварини», «підприємство», «цінні папери», «інформація», «сервітут», «узукфрукт» та інші.

Так, наприклад, результатам роботи, як об'єкту цивільних прав, притаманні такі ознаки: 1) рукотворність; 2) поява внаслідок вольової активної діяльності; 3) наявність матеріальної цінності та економічної вартості; 4) результат роботи є підсумковою домовленістю між сторонами;

5) є уречевленим, і зазвичай відчутним; 6) характерними елементами роботи є її якість і термін виконання [581, с. 173].

Водночас, необхідно досить критично ставитися до закріплених у законодавстві визначень і понять, оскільки норми можуть бути створені з вузькополітичних, кон'юнктурних і навіть суто технічних причин [767, p. 184].

Правила формулювання понять можуть бути використані в пропонованих дефініціях «об'єкт цивільних прав», «правовий режим об'єкта цивільних прав», «система об'єктів цивільних прав», «захист об'єктів цивільних прав», «способи захисту об'єктів цивільних прав» та ін. Дефініція – це виражене у вербальній формі уявлення дослідника про правову дійсність. Законодавчі дефініції мають бути чіткі та доступні за своїм змістом, вичерпно характеризувати ту або іншу правову категорію, не припускати подвійного тлумачення, як професійними юристами, так і звичайними громадянами. У справі «Оллсон проти Швеції» (Ollsonv.Sveden) 1988 Європейський суд з прав людини зазначив, що «норма не може розглядатися як «право», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю так, щоб громадянин мав можливість за необхідності, з відповідними рекомендаціями повною мірою передбачити наслідки, які можуть настати за вчинене діяння» [514].

За допомогою логіко-семантичного методу дослідження було визначено такі основні правові категорії, як: «об'єкт цивільних прав», «немайнове благо», «система об'єктів цивільних прав» та ін. Так, до категорії «речі» повинні належати об'єкти матеріального світу, що мають об'єктивне вираження – «тілесну оболонку», і що сприймаються дотиком або поглядом. Якщо ж існування такої матеріальної субстанції може бути зафіксоване тільки за допомогою сучасних технічних засобів або має наукове обґрунтування (електроенергія, силове або електромагнітне поле тощо) з урахуванням таких фізичних властивостей об'єкта, це явище підпадає під поняття «квазі-речі», і його доцільно розглядати як категорію майна. Сучасна система об'єктів цивільних прав вимагає появи проміжної категорії об'єктів – між річчю і

правом на річ. Для розмежування власне речей і так званих речей, які мають певну матеріальну субстанцію (енергія, електричне поле тощо) пропонується ввести до наукового обігу і визначити на доктринальному рівні ознаки, яким повинні відповідати наведені вище об’єкти.

Поняття «квазі-володілець» відображало б суть відносин, які виникають між особою, яка наділена реальною можливістю своєрідно володіти електроенергією з урахуванням її особливих властивостей.

Історико-правовий метод виявився домінуючим під час дослідження поняття об’єкта цивільних прав. Так, якщо цивілісти минулої доби поділяли всі об’єкти цивільних прав на дві категорії – речі та чужі дії, то вже у наступному столітті з’явилися нові види об’єктів – інформація, інтелектуальна власність та інше, які потребували правового регулювання. Історико-правовий метод використовувався для дослідження етапів законодавчого та доктринального розвитку цивільно-правого інституту об’єктів цивільних прав і критеріїв розмежування цього інституту з іншими цивільно-правовими категоріями.

Вибрані загальні методи дослідження повинні поширюватися абсолютно на всі однорідні правовідносини. Використання уніфікованих методів для дослідження різних об’єктів цивільних прав дозволить зробити однопорядкові висновки, за якими можна характеризувати особливості кожного об’єкта, виявити їх характерні властивості та визначити місце в системі об’єктів цивільних прав. Зміст того чи іншого вибраного методу пізнання реальної дійсності не є постійною категорією і може змінюватися залежно від особливостей досліджуваного об’єкта (речі, немайнові блага, результат роботи, послуги тощо), тенденцій розвитку законодавства та правової доктрини, не змінюючи суті алгоритму.

Будь-яке наукове дослідження завершується оцінюванням його результатів. Саме висновки, зроблені в дослідженні, є свідченням його своєчасності, корисності та значущості. Результати дослідження повинні

відповідати вимогам об’єктивності, предметності, однозначності, достовірності.

Метод оцінювання дозволяє підвести підсумки процесу пізнання об’єктів цивільних прав, визначити ефективність застосованих методів пізнання, які дозволили розв’язати поставлені завдання, зокрема виявити наукові підходи щодо розуміння правової природи об’єктів цивільних прав; обґрунтувати юридично значущі ознаки об’єкта цивільних прав; конкретизувати особливості окремих об’єктів цивільних прав; виявити специфіку правового режиму окремих об’єктів цивільних прав тощо і загалом досягти окресленої мети дослідження завдяки формуванню сучасної, цілісної теорії об’єктів цивільних прав.

Застосування наведених вище методів дозволило визначити коло об’єктів цивільних прав, яким доцільно приділити увагу безпосередньо у роботі, з урахуванням виокремлення в доктрині цивільного права існування і, так званих, нетипових об’єктів цивільних прав [326, с. 202–229], та вибрати найоптимальніші підходи до їх дослідження.

1.3 Доктринальне поняття об’єктів цивільних прав та їх система

Обов’язковим елементом конструювання законодавцем правової норми повинно бути правове поняття, тобто результат узагальнення низки предметів в єдиний предмет правової дійсності, який поєднує у собі ознаки схожих предметів і водночас дозволяє виокремити його серед інших предметів.

На відміну від ЦК УРСР 1963 р., у ЦК України об’єктам цивільних прав присвячено розділ ІІІ, який містить чотири глави: главу 12 «Загальні положення про об’єкти цивільних прав», главу 13 «Речі. Майно», главу 14 «Цінні папери» і главу 15 «Нематеріальні блага». Водночас цими правовими категоріями законодавець неодноразово оперує і в інших частинах кодексу. Якщо у ст. 201 ЦК законодавець лише називає групи особистих немайнових благ, які охороняються цивільним законодавством – здоров’я, життя; честь,

гідність і ділова репутація, ім’я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості, а також інші блага, то надалі в наступних главах присвячує окремі статті тим чи іншим об’єктам цивільних прав у вигляді немайнових благ – право на життя (ст. 281 ЦК України), право на охорону здоров’я (ст. 283 ЦК України) та ін.

П. О. Недбайло зазначав, що наука починається там, де цілеспрямоване збирання, наукова обробка, наукова класифікація фактів доводиться до рівня їх включення до системи понять, до складу теорій, коли закономірності розвитку фактів відображаються у наукових визначеннях» [373, с. 148].

Запропонувати дефініцію певного правового поняття досить складно, оскільки, як зазначали римські юристи: «Omnis definitio in juri civile periculosa est; parum est enim ut non subverti posset» (будь-яке визначення у цивільному праві є небезпечним, оскільки існує небагато того, що не можна перекрутити) [312, с. 186].

Незважаючи на досить песимістичні твердження, що будь-яка спроба однозначно визначити термін «об’єкт права» і ввести його в юридичний понятійний апарат як якусь абстракцію є помилковою у методологічному плані оскільки суб’єктивне право являє собою певну ідею, абстракцію, учені докладають зусилля до розв’язання цієї проблеми [546, с. 102].

Науково обґрунтувати поняття об’єкта цивільних прав цивілісти намагалися ще позаминулого століття. Головна ідея побудована на співвідношенні взаємовідносин суб’єкта правовідносин з об’єктом. Тому головною визначальною ознакою об’єкта є можливість здійснювати панування над суб’єктом правовідносин.

Незважаючи на певні принципові відмінності між сучасним українським цивільним правом і правом царської Росії, до складу якої входила і частина сучасної України, ці правові системи мають спільне коріння – у правових ідеях, принципах, інститутах, категоріях і конструкціях, які послідовно, починаючи з римського права, вироблялися правосвідомістю і, діалектично розвиваючись і еволюціонуючи разом з розвитком та еволюцією соціального

життя, відображені у сучасному праві – у побудові цивілістичної доктрини, у цивільно-правових інститутах, які «по духу» нічим не відрізняються від цивільно-правових інститутів держави минулої епохи, а окремі законодавчі новели майже збігаються і продовжують рецептуватися в сучасне законодавство. Ці обставини й обумовлюють необхідність почати аналіз концепції об'єктів цивільних прав з тих правових конструкцій, які панували у нашому минулому.

У римському докласичному приватному праві єдиним об'єктом для всіх цивільних прав визнавалася річ (res), і це пояснювалося цілком природною обставиною – лише до речі суб'єкт права мав можливість доторкнутися.

Це натуралістичне поняття об'єкта прав було цілком сприйняте деякими дореволюційними російськими юристами. Перші спроби охарактеризувати об'єкт цивільних правовідносин зробив автор першого російськомовного підручника «Початкові засади російського приватного цивільного права» (1813 р.) В. Г. Кукольник [302], який у традиціях римського приватного права розглядав його з позицій інституційної системи приватного права та передусім приділивши увагу речам і співвідношенню цього поняття з поняттям «особа»: «Під ім'ям речі необхідно розуміти те, що не є особою, і що може складати майно особи» [302].

Д. Д. Грімм називає три різні випадки, у яких застосовують термін «об'єкт права»: 1) позначення конкретних об'єктів, що характеризуються відомими юридично істотними ознаками, завдяки яким вони належать до того чи іншого абстрактного типу об'єкта прав; 2) позначення відповідних абстрактних типів об'єктів прав; 3) позначення результату, на досягнення якого було спрямоване це конкретне відношення або який повинен бути досягнутий встановленням відповідного абстрактного типу. На підставі цих спостережень вчений констатує цілковиту відсутність чіткого розуміння терміна «об'єкт прав» [158, с. 158–161].

Д. І. Мейєр зазначав, що об'єктом права технічно називається те, що підлягає пануванню особи як суб'єкта права [346, с. 114].

Аналогічні думки висловлював і Є. М. Трубецький у роботі «Лекції з енциклопедії права», зазначаючи, що «зміст права складає не інтерес, а свобода особи», відповідно цьому, об'єктом права є все те, що може належати до сфери зовнішньої свободи, що може стати предметом людського панування. Такими предметами, а отже, і об'єктами права можуть бути, по-перше, предмети матеріального світу – речі; по-друге, дії особи і, нарешті, по-третє, сама особа [639, с. 19].

Натуралістичне вчення про об'єкти прав поступилося місцем іншому вченню, яке згодом стало панівним. Це вчення вже відрізняло юридичне поняття речі від фізичного поняття.

Ю. Гамбаров зробив висновок, що поняття речі в праві «засноване на абстракції» і не покривається жодною з реально наявних речей. Незалежно від речей взагалі недоступних для права, і всі інші, наявні в природі, речі слугують речами в юридичному сенсі не в тому вигляді, якими вони є у природі, не в своїх постійно змінних фізичних і хімічних властивостях, а в сукупності лише того ставлення до них людини, яке допускає юридичне володіння [105, с. 575]. Аналогічно і Дювернуа зазначає, що в поняття речі як об'єкта права ми вкладаємо тільки деяку частку дійсного змісту, тут наявна переробка природного явища для юридичних цілей [195, с. 556].

Відмінність нового поняття речі від поняття, яке пропонувалося натуралістичною теорією, полягає зазвичай у тому, що річ цікавить право лише остільки, оскільки вона може належати до майна. Тобто річ як частина природи перетворилася на річ як частину майна. А під майном у юридичному аспекті Г. Ф. Шершеневич пропонував розуміти сукупність юридичних відносин, у яких перебуває певна особа і які підлягають грошовому оцінюванню блага [713, с. 139]. Тобто, інакше кажучи, річ як частина майна – це юридичне відношення, виражене у грошах, тобто право, яке оцінили у грошах. Водночас учений визначає об'єктом «юридичних відносин», а далі – «об'єктом права» все те, що може слугувати засобом здійснення інтересу, а саме речі як частки зовнішнього світу та дії інших осіб. Коли об'єктом

юридичного відношення є речі, то відносини мають назву речового права; якщо об'єктом є дії інших осіб, то зобов'язального, водночас зазначаючи, що очевидно, юридичне поняття про об'єкти права відповідає економічній уяві про блага [713].

Зазначимо, що у цивілістиці того часу робилися спроби русифікувати іншомовну класичну юридичну термінологію. Так К. П. Побєдоносцев пропонував замість таких слів як «об'єкт», «суб'єкт», «факт», «юридичний», які часто використовуються, вживати російські синоніми – «предмет», «владетель (держатель)», «событие», «правовой» та ін. [410, с. V].

М. Л. Дювернуа, підтримуючи в цілому традиційну концепцію «об'єкт права – річ» і ретельно аналізуючи ознаки речі та різновиди речей, висловив цікаву та перспективну думку щодо розширення «правоздатності і оборотоздатності» об'єкта права у міру того, як відокремлюється суто цивільна побудова інституту від впливу того чи іншого кола виключних поглядів (національних, політичних та ін.) і поєднується з іншими чужорідними інститутами [196, с. 10].

М. С. Суворов у «Лекціях з енциклопедії права» (1907 р.) категорію «об'єкт права» розглядає крізь призму змісту правовідносин, уважаючи об'єктом ті речі, які надають матеріальний зміст правовідношенню між правомочною особою та зобов'язаним суб'єктом, або інакше – усе те, стосовно чого існує це правовідношення, усе те, що складає благо і має чи може являти собою у майбутньому інтерес для правомочного суб'єкта [624, с. 99].

Проте більшість учених поділяли традиційну думку, згідно з якою об'єкт підпадає під юридичне панування особи, є засобом досягнення своїх життєвих цілей, це – всі блага, якими задовольняються життєві людські потреби, зокрема блага, речі, чужі дії [697, с. 94].

Є. В. Васьковський, намагаючись конкретизувати абстрактне «все те, стосовно чого», зазначав, що до таких благ належать предмети, надані окремій особі в її приватному житті, і над якими вона панує. Проте ознака «панування

над річчю» виявилася не домінуючою для характеристики об'єкта права, а лише факультативною, тобто, властива для природи окремих з них. Як приклад учений наводить небесні світила, повітря, води океану у їх природному стані [75, с. 116].

Тісний зв'язок суб'єкта з об'єктом цивільних прав створив підставу Г. Ф. Дормидонтову зробити висновок, що об'єктом права може бути особа будь-якої людини, оскільки будь-якій людині належать відомі блага: життя, тілесна недоторканність, свобода, честь – і їй належить право на їх непорушність. Відповідно, об'єктом речових прав є тілесна річ, а об'єктом зобов'язальних прав є інша [191]. Проте у цьому випадку автор ототожнює немайнові блага (життя, тілесна недоторканність, свобода, честь) – із їх носієм – фізичною особою, якій вони належать.

В. І. Синайський визначає об'єкт права як «предмет, стосовно якого встановлюються у цивільному обороті права та обов'язки» [556].

Прихильником теорії множинності правових об'єктів був і В. М. Хвостов який у підручнику «Система римського права» (1900 р.) зазначив, що об'єктом права називається той предмет, який безпосередньо підвладний особі, яка є безпосереднім носієм відповідного суб'єктивного права, зокрема об'єктом права можуть бути: 1) особа самого суб'єкта; 2) річ; 3) дії іншої особи; 4) інша особа; 5) а в сучасному праві, нарешті, деякі нематеріальні блага. Водночас науковець ствердно відповідав на спірне питання про те, чи може суб'єктивне цивільне право бути об'єктом іншого права, тобто, чи можливе «право на право» і як приклад наводив, що відмова власника від свого права на річ не припиняє сервітутні права, оскільки об'єктом сервітутного права є не право, а сама річ [664, с. 123].

Отже, цивілісти позаминулого століття всі об'єкти поділяли на дві групи: а) речі; б) чужі дії. Підбиваючи підсумки наукових позицій цивілістів того часу, зазначимо, що більшість авторів дотримуються думки про множинність предметів, що можуть бути об'єктом прав, і вважають об'єктом окремий предмет або декілька предметів у різних комбінаціях. Так, об'єктом

прав визнавалися: а) речі (Дюбернуа, Синайський, Васьковський); б) речі та дії (Трубецькой); в) речі, дії та особи (Шершеневич); г) речі та особи (Муромцев).

Проте вже у наступному столітті з'явився ще один самостійний об'єкт з усіма його численними різновидами – інформація. Стрімкий розвиток новітніх технологій, цифровізація суспільства припускає появу в нинішньому столітті і новітніх, раніше не відомих об'єктів, які братимуть участь у цивільних правовідносинах.

Об'єкт права, як один з елементів правовідношення, є однією із суперечливих правових категорій і у загальній теорії права, і в галузевих науках, і також у цивільному праві. Наукове уявлення щодо об'єктів цивільних прав у цивілістичній доктрині постійно змінюється та корелюється [709, с. 57], що свідчить як про неоднозначність розуміння змісту самого поняття об'єктів прав, так і їх співвідношення.

Розвиток наукової думки поступово сформував поняття «об'єкт» за допомогою поняття «благо». Об'єкт прав визначають як благо [608, с. 83; 151, с. 50; 603, с. 89; 676, с. 146], «конкретне благо, яке є підставою виникнення правовідносин або щодо якого суб'єкти вступають у правовідносини» [681, с. 146]. Іще на початку 20-х років Ф. Вольфсон зазначав, що об'єктом цивільного права називається господарське благо, який-небудь предмет, або сукупність предметів, якими громадянин може розпоряджатися на власний розсуд, продавати, обмінювати, отримувати в тимчасове користування тощо [94, с. 37–38]. Окремі сучасні вчені вважають, що благо набуває «статусу» об'єкта цивільних прав внаслідок правового регулювання або завдяки фактичних відносин, що складаються [705, с. 69].

На думку Л. А. Чеговадзе, під об'єктами цивільних прав необхідно розглядати правову форму існування соціальних благ у системі цивільного правовідношення [695, с. 81–86].

М. М. Агарков зазначав: щоб уникнути плутанини, краще було б раціоналізувати термінологію і вважати об'єктом права тільки те, на що

спрямована поведінка зобов'язаної особи, насамперед річ. А поведінку зобов'язаної особи, що характеризується тими чи іншими ознаками (передавання речі, сплата грошей, виконання певної роботи, утримання від зазіхання на річ, утримання від видання чужого літературного твору та ін.), називати змістом правовідношення [3, с. 22–23].

Дискутуючи, прихильниками теорії об'єкта-речі та теорії об'єкта-дії було запропоновано розглядати як об'єкт правовідношення не самі дії, а результат дій суб'єктів правовідносин, а також речі, продукти духовної творчості, особисті блага [60, с. 57].

Автор своєрідного програмного дослідження «Об'єкт цивільного правовідношення» В. І. Сенчищев уважає, що «об'єкт правовідносин включає в себе правову і «неправову» складову». Правова складова об'єкта полягає у правовому впливі та правовому режимі об'єкта як у результаті такого впливу. «Неправова» складова представлена тим явищем, яке і є носієм цього правового статусу, його метою і втіленням [552, с. 146–149], тобто, по суті, вважає об'єктом правовий режим.

Об'єкт – це те, на що спрямований інтерес особи, тобто майнове або духовне благо, щодо якого і виникають цивільні правовідносини та зумовлені ним права й обов'язки їх учасників. Проте складність дослідження об'єктів цивільних прав починається з проблеми у термінології: про що саме йдеться – про поняття «об'єкт» чи про поняття «предмет»? Свого часу відомий представник школи теорії держави і права С. С. Алєксєєв уважав, що поняття об'єкта і предмета, які використовують у нормативних актах і в правовій літературі, тотожні та взаємозамінні [9, с. 285]. Р. О. Халфіна підкреслювала, що в об'єктивному праві доцільно говорити не про об'єкти, а про предмети та водночас дослідниця не виключала існування правовідносин без об'єкта [650]. Проте останнє твердження викликає заперечення. Присутність суб'єкта правовідносин, наявність у нього прав і обов'язків за відсутності об'єкта не створює правовідносин, оскільки невідомо, стосовно чого виникають права й обов'язки, тобто, відсутній зміст правовідносин.

У вітчизняній цивілістиці у сучасному розумінні об’єкта цивільних прав домінуючою і визначальною його ознакою вважається благо. Об’єктами цивільних прав є ті матеріальні та нематеріальні блага, заради яких суб’єкти вступають у конкретні відносини, установлюючи відповідні права й обов’язки [679, с. 115]; матеріальні та нематеріальні блага, стосовно яких між суб’єктами цивільного права виникають відносини, становлять предмет цивільно-правового регулювання [673, с. 212]. С. О. Сліпченко зазначає : «Під самим же благом необхідно розуміти все те, що завдяки своїм корисним властивостям здатне задовольняти потреби людини та є доступним для її володіння (обладання)» [596, с. 100].

Щодо тривалої дискусії про співвідношення правових категорій «об’єкт цивільних прав» і «об’єкт цивільних правовідносин», то вона була зумовлена розумінням об’єкта у філософському сенсі.

Традиційно вважають, що об’єктом правового регулювання може бути тільки поведінка людей (їх діяльність), а не самі по собі різноманітні явища навколишньої дійсності, наприклад речі або результати творчої діяльності. Тому вважають, що саме вона являє собою об’єкт цивільних правовідносин, водночас речі й інші матеріальні та нематеріальні блага складають об’єкт відповідної поведінки суб’єктів правовідносин.

На цьому ґрунтуються традиційні спроби розмежування понять «об’єкт цивільних правовідносин» (під яким розуміється поведінка учасників) і «об’єкт цивільних прав» (під яким слід розуміти матеріальні або нематеріальні блага). Однак такі блага стають об’єктами не тільки прав, а й обов’язків, які в сукупності саме і складають зміст правовідносин. Отже, категорія об’єкта цивільних прав збігається з поняттям об’єкта цивільних правовідносин (або поняття об’єкта цивільних прав слід визнати умовним і вельми неточним).

Я. М. Магазинер визначає об’єкт цивільного правовідношення як поведінку громадян і юридичних осіб [323, с. 66]. Таку саме, проте дещо уточнену думку, з кореляцією на її мету, висловлюють Ю. К. Толстой,

А. П. Сергєєв, уважаючи, що об’єктом цивільних правовідносин є поведінка його суб’єктів, спрямована на різні матеріальні та нематеріальні блага [141, с. 80].

Вітчизняні вчені здебільшого підтримують ідею тотожності об’єкта цивільних прав та об’єкта цивільних правовідносин. Так, С. О. Сліпченко наголошує, що суб’єктивне право є способом досягнення мети суб’єкта цивільних правовідносин, яка полягає у задоволенні певних потреб і спонукає до вступу у відповідне цивільне правовідношення; процес задоволення потреб – це процес здійснення суб’єктивних прав і виконання обов’язків, а засобом їх задоволення є матеріальні та нематеріальні блага, що і зумовлює висновок, що об’єкт правовідносин і об’єкт суб’єктивних прав, обов’язків, що являють собою зміст правовідношення, – це одне й те саме [596, с. 92–93].

Схожу думку висловлює і С. І. Шимон, зазначаючи, що об’єкт суб’єктивного цивільного права й об’єкт цивільного правовідношення збігаються, утілюючись у певному майновому чи немайновому благові, яке має відповідний цивільно-правовий режим (завдяки чому є цивільно-правовою категорією) і володіння яким становить охоронюваний законом інтерес особи [716, с. 50].

Ми також схильні погодитися з тим, що поняття «об’єкт цивільного права» у суб’єктивному розумінні і «об’єкт цивільних правовідносин» – це тотожні поняття, оскільки об’єкт суб’єктивних цивільних правовідносин нерозривний з поняттям об’єкта юридичного обов’язку.

У кожному дослідженні природною метою є прагнення відобразити суть явища. Якщо використовувати положення загальної методології, то суб’єкт права водночас є і об’єктом, на який впливають інші особи. Тобто поняття «об’єкт цивільного права» досить таки відносне. Так, скажімо, самостійним суб’єктом цивільних правовідносин може бути підприємство, водночас підприємство може бути об’єктом права власності, спадковою масою – об’єктом спадкування.

На сутність об’єкта впливає не лише його внутрішня структура, а і критерії, які застосовують для його оцінювання. Так, об’єкти можна характеризувати у майновому, моральному, культурному й інших аспектах. Наприклад, вироби з дорогоцінного металу чи дорогоцінного каменю можуть мати не лише матеріальну, а і культурну цінність, бути об’єктом немайнової сімейної цінності. Цінність окремих речей може залежати від суб’єктивного ставлення до них суб’єктів цивільних правовідносин. Старезний автомобіль, якого власник відправив на звалище, може бути для когось величезною колекційною цінністю, як раритет, який випадково зберігся.

Якщо йдеться про речові правовідносини, об’єктом речових правовідносин зазвичай визнаються речі, у тому числі і гроші та цінні папери. Про це можна казати, аналізуючи статті 177, 190, 656, 718 ЦК, статті 4, 49 та ін. Закону України «Про заставу» від 2 жовтня 1992 р., статті 1, 3, 5, Закону України «Про іпотеку» від 5 червня 2006 р.

Аналізуючи книгу третю ЦК України «Право власності та інші речові права», можна зробити висновки, що речові права виникають лише на річ (майно). Проте в окремих законах, скажімо у ст. 3 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок», ідеться про «особу, що має права на цінний папір».

Об’єктом зобов’язальних цивільних правовідносин уважають роботу і послуги, які є річчю, у першому випадку – зі зречевленим результатом, а у другому – із настанням загальної корисності, позитивності для одного з учасників. Об’єктами особистих немайнових прав визнаються нематеріальні блага. Як особливий об’єкт цивільних прав вітчизняний законодавець виділяє інформацію.

Якщо в законі відсутні ознаки того чи іншого поняття, то ці ознаки об’єкта повинна запропонувати теорія, і з урахуванням доктринальних розробок суб’єкт правозастосування у кожному конкретному випадку вирішуватиме, що необхідно розуміти під цим терміном і чи поширюється законодавчий термін на це правове явище. Аналіз законодавчого переліку

об’єктів цивільних прав, запропонований у ст. 177 ЦК України, доводить, що, залежно від їх різновидів, для них характерні окремі ознаки. Так, спільною ознакою для всіх об’єктів є здатність задовольняти потреби суб’єктів цивільних правовідносин. Для такого різновиду об’єктів, як майно, обов’язковим є його існування в об’єктивній формі.

Зазначимо також таку властивість об’єктів, як можливість брати участь у тих чи інших цивільних правовідносинах. Одні з них за своєю суттю є універсальними щодо цього. Так, такий різновид об’єктів як речі є об’єктами як у речових, так і у зобов’язальних правовідносинах, оскільки уповноважений суб’єкт своїми діями щодо здійснення права може безпосередньо задовольняти свої інтереси з використанням речі або ж вимагати від іншої особи відшкодування збитків у разі заподіяння шкоди цій речі. Особисті ж немайнові блага (честь, гідність), за своєю абсолютною правовою природою, можуть бути елементом зобов’язальних правовідносин, зазвичай недоговірних (ідеться про такі категорії справ, як відшкодування шкоди, причиненої здоров’ю, порушення особистих немайнових прав тощо).

Одним із загальних ознак об’єкта цивільних прав уважають його дискретність. Розгорнуту характеристику цієї ознаки надав В. А. Лапач, запропонувавши вважати під дискретністю об’єкта його «якісну, а також фізичну та (чи) облікову визначеність і відокремленість від усіх інших об’єктів» [310, с. 140–155]. Зазначимо, що останнім часом у цивілістиці набуває популярності долучення до визначення змісту окремих понять чи їх характеристик слова іншомовного походження. (лат. – discretus – розділений, переривчастий). Словник української мови визначає дискретність як «складений з окремих частин» [598, с. 679]. Тому в цьому контексті логічніше наділяти дискретністю не об’єкт цивільних прав, а систему цих об’єктів цивільних прав, оскільки дійсно система являє собою складену з окремих об’єктів, як складових її частин, визначену законодавством сукупність.

Серед відмітних якостей об’єктів цивільних прав визначимо сталість. Унаслідок відчуження, зміни правовласника об’єкт зазвичай не змінює своїх

основних якісних ознак. За винятком споживчих речей, що закладено в самій природі речі, оскільки мета об'єкта в обороті завдяки своїм споживчим властивостям задовольнити інтерес учасників цивільних правовідносин (ідеться про такі об'єкти як продукти харчування, електроенергія) або ж унаслідок специфікації такого об'єкта, коли об'єкт залишається в обороті, але вже в новій якості.

Об'єкт, який являє собою матеріальну субстанцію (традиційні речі), не може не перебувати під впливом поведінки суб'єктів, інакше цю річ, яка існує незалежно від учасників правовідносин, не можна вважати об'єктом права. Водночас з часом зміст поняття «панування» розширився.

Зазначимо, що у римському приватному праві цю категорію речей юристи вважали речами «спільними для всіх». На думку римського юриста Марциана (3-тя книга «Інституцій») деякі речі за природним правом є спільними для всіх, деякі належать сукупності, деякі не належать нікому, більшість же речей належить окремим людям, які у кожного набуваються за різними підставами. За природним правом, звичайно, є загальним для всіх таке: повітря, вода, що тече і море, а отже, і берег моря (Дігести. Кн.1, Тит. 8. Фраг. 6. Парагр. 1) [181].

Проте коли об'єкт, панування над яким було неможливим за природними властивостями, перетворюється на об'єкт, який підкоряється людині (відводиться вода по водоносних каналах, резервуарах тощо), юридична властивість такого володіння негайно змінюється, благо в цих межах перестає бути загальним для всіх, допускає тієї чи іншою мірою панування приватне, а значить – встановлення приватного права [196, с. 10].

Об'єкти цивільних прав не завжди можуть бути доступними для володіння. Водночас іще М. Ф. Володимирський-Буданов справедливо зазначав, що доступність володіння обумовлена не тільки загальним станом знань, а й наявністю технічних можливостей для встановлення фактичного володіння над тими чи іншими предметами [87, с. 493]. Особливість вивчення об'єктів цивільних прав зумовлює і необхідність застосування спеціальних

методологічних підходів, насамперед використання методів аналізу та синтезу, що дозволяють на підставі досліджень дійти обґрунтованих наукових висновків і визначити поняття системи об'єктів цивільних прав, виявити характерні ознаки та властивості об'єктів, що сприяють їх групуванню.

Безумовно, відсутність правової регламентації вилучає предмет матеріального світу зі сфери правовідносин. Тільки наявність «правової оболонки» дозволяє розглядати природну категорію, явище чи предмет як елемент правовідношення. Зміст поняття «об'єкт цивільних прав» постійно змінюється, наповнюється новим змістом. Кожна нова правова система внаслідок природної дії диктує свою правову класифікацію. Атавізмом сьогодні є поділ речей на засоби виробництва та предмети споживання, водночас перелік об'єктів цивільних прав розширюється і не завжди вдало. І. В. Спасибо-Фатєєва, аналізуючи ч. 2 ст. 14 Закону України «Про банки і банківську діяльність», у якій вказано, що «власники істотної участі в банку повинні мати бездоганну ділову репутацію» [441], іронічно зазначає, що саме «істотна участь» розуміється цим Законом як об'єкт [663, с. 88–89].

Необхідно визначити таку властивість об'єктів цивільних прав, як можливість перебування в речових чи зобов'язальних правовідносинах. Такими універсальним об'єктами є категорії «річ» і «майно», які можуть бути об'єктами як у речових, так і в зобов'язальних правовідносинах. Здійснюючи свої права, управомочений суб'єкт може задовольнити власні інтереси безпосередньо завдяки властивостям речі або майна, а якщо внаслідок протиправної поведінки іншої особи це неможливо, то інтерес задовольняється внаслідок відшкодування заподіяних збитків уже цією зобов'язаною особою.

Немайнові блага (честь, гідність, ділова репутація тощо) за своєю абсолютною природою можуть бути об'єктом лише в зобов'язальних правовідносин у більшості позадоговірних випадків, коли йдеться про відшкодування заподіяної шкоди або виплату компенсації.

Цивільні правовідносини за своєю правовою природою не є статичними, протягом їх існування у часі відбувається процес динаміки – від одного юридичного факту до іншого, а оскільки безоб'єктних відносин у природі існувати не може, то, відповідно, на кожному етапі розвитку правовідносин існує свій певний об'єкт, який також може змінювати свою сутність і стан. Однією з найважливіших ознак цивільно-правових відносин є їх динамічність, що не може не відобразитися і на загальній характеристиці об'єкта цивільних прав.

Досліджуючи як об'єкти цивільних прав зовнішній вигляд людини та зображення людини та їх належність до системи нематеріальних благ, В. А. Кулінич називає такі ознаки, характерні саме для названого об'єкта цивільних прав: нематеріальність, інформативність, немайновість, здатність до об'єктивізації, оборотоздатність [305, с. 13].

Поділ майна на матеріальне та нематеріальне існує у праві більшості європейських країн. «Безтілесним майном» уважають права на технічні та нетехнічні об'єкти промислової власності («ноу-хау», промислові зразки, товарні знаки, фірмові найменування тощо) з іншого боку – права на об'єкти фінансової та комерційної власності, суть яких полягає у праві вимоги за грошовими та товаророзпорядчими документами (векселі, чеки, облігації тощо).

Традиційно до ознак об'єкта цивільних прав належать його корисність, тобто, здатність задовольняти потреби людини [596, с. 100]. Зокрема, такі нематеріальні блага як літературні та художні твори є корисними в тому сенсі, що дають змогу задовольняти культурні, освітні, наукові й інші духовні потреби людини [728, с. 84].

Така ознака об'єкта цивільних прав як корисність викликала сумнів ще у дослідників минулої епохи. Так, Є. М. Трубецькой зазначав, що існує безліч об'єктів права, які пов'язані з інтересами їх власників і навіть таких, що перебувають у протиріччі з цими інтересами. Нікому не потрібне ділове листування, старий рукопис, літературні вправи спадкодавця, заражений

віспою одяг – усі ці предмети, очевидно, є такими самими об’єктами права як будь-який дохідний маєток [639, с. 398]. З цими міркуваннями не можна не погодитися. Нікого не цікавлять речі, які є об’єктом утилізації (скажімо, медичні відходи, різновиди сміття тощо), які виступають об’єктом цивільного обороту, проте їх власники ніякого зиску не отримують, а навпаки, змушені нести витрати, щоб позбутися таких об’єктів.

О. В. Дзера припускає, що об’єктом цивільних прав може бути і бездіяльність, а точніше – утримання від учинення певних дій, що притаманні зокрема абсолютним цивільним правовідносинам власності. Наприклад, відповідно до ст. 508 ЦК, зобов’язанням є правовідношення, у якому боржник зобов’язаний вчинити на користь кредитора не лише певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо), а й утриматися від певної дії [177, с. 73]. Аналогічну думку висловлює вчений і в науково-практичному коментарі до ст. 177 ЦК України [685, с. 312]. Така позиція ставить під сумнів досить поширене твердження, що об’єктом цивільних прав є благо, оскільки в такому випадку благо існує як якась абстрактна субстанція і до створення такого блага ніхто ніяких зусиль не робить.

Концепції об’єкта правовідносин (об’єкта цивільних прав), які були розроблені у дореволюційній цивілістиці та вченими радянського періоду, повинні бути залучені для формування теорії об’єктів цивільних прав у сучасній вітчизняній науці цивільного права.

Сучасне розуміння об’єкта цивільних прав повинно ґрунтуватися на характерних ознаках, які властиві всім об’єктам, і враховувати їх особливу правову природу.

Такими критеріями повинна бути форма існування явища: а) матеріальна (тобто, можливість безпосередньо виявити існування об’єкта органами чуття); б) доведеність існування явища методами пізнання природничих наук; в) існування лише в ідеальному розумінні (честь, гідність, ділова репутація тощо); г) існування у формі правового явища, якому форму об’єкта цивільних

прав надає чинне законодавство (уступка права вимоги, переведення боргу) і за відсутності такої правової регламентації вони втрачають ознаки об'єкта. Так, практично скасування інституту векселя у середині 30-х років минулого століття позбавило його поняття «цінні папери» і вивело за коло об'єктів цивільних прав.

Інтерес – це один з найвагоміших чинників розвитку суспільства. У мотивувальній частині рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. у справі щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 ЦПК України вказано, що поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в ч. 1 ст. 4 ЦПК України та в інших законах України у логічно-смисловому зв'язку з поняттям «права», слід розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони для задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції та законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [517].

Терміни «законний інтерес» та «охоронюваний законом інтерес» за своїм смисловим навантаженням є тотожними, оскільки саме законність обумовлює існування вказаної категорії інтересу і надання законної (легітимної) охорони [81, с. 159]. В. Ф. Сіренко пропонує визначати структуру інтересу за допомогою потреб: а) необхідність задоволення потреби, що передбачає наявність самої потреби; б) можливість задоволення потреби, що передбачає наявність умов і засобів для її задоволення; в) усвідомлення необхідності задоволення потреби і можливості її задоволення [558, с. 11]. І. В. Венедиктова наголошує, що інтерес є передумовою виникнення, розвитку та припинення суб'єктивного права [81, с. 221]. Незважаючи на велику кількість запропонованих у спеціальній літературі визначень поняття суб'єктивних прав, як слушно зазначає О. О. Кот, усі вони зосереджуються по

суті на тому, що суб'єктивне право є гарантованою можливістю певної поведінки [274, с. 16].

Інтерес до життя, інтерес до сім'ї, інтерес до матеріальних і нематеріальних благ змушує людину укладати правочини, вилучати корисні властивості з речей і набувати благ. Приватний чи публічний інтерес до певного явища, категорії зумовлює і потребу легалізувати суспільні відносини щодо предмета такого інтересу, який в цьому випадку перетворюється на об'єкт цивільних прав і стає елементом цивільних правовідносин. Оскільки предметом інтересу, як зазначалося вище, може бути не завжди благо, то термінологічно точніше буде використовувати поняття «вигода», яке охоплюватиме і процес знищення непотрібних речей, і речей, які становлять певну небезпеку.

Цінність законодавчої категорії полягає у її здатності, будучи результатом синтезу цілої низки суджень та умовиводів, виступати поряд з іншими подібними фундаментальними поняттями смисловим ядром системи нормативних правових актів, яке багато у чому зумовлює розуміння інших компонентів, приписів законодавства [29, с. 10].

Оскільки законодавець не визначає поняття «об'єкт цивільних прав», нам видається можливим запропонувати таку дефініцію об'єкта цивільних прав: об'єкт цивільних прав – це те, на що спрямований інтерес суб'єкта цивільного права. Таке розуміння об'єкта дозволяє уникнути універсальності такої ознаки, як «корисність», оскільки вона характеризує не всі об'єкти цивільних прав.

Пропонується викласти назву ст. 177 ЦК України у новій редакції: «Поняття та види об'єктів цивільних прав» і виокремити у статті дві частини:

1. «Об'єктом цивільних прав є благо або вигода, на яку спрямований інтерес суб'єкта цивільного права».

Положення частини першої чинної статті щодо видів об'єктів цивільних прав, з певними доповненнями, відповідно, стануть частиною другою статті 177 ЦК України.

Об’єкти цивільних прав характеризуються не тільки структурними властивостями, але і природними зв’язками між собою. Вони існують не ізольовано один від одного, що і зумовлює виникнення особливого нормативного утворення – системи об’єктів цивільного права.

Р. А. Майданик зазначає, що система сучасного цивільного права має на меті пізнання цивільно-правового матеріалу, тобто слугує потребам практики, полегшує вияснення відповідності щойно прийнятих цивільно-правових норм з нормами права, які раніше були прийняті або існували в певний період в іншій редакції чи були скасовані [332, с. 225].

Цей висновок повною мірою можна поширити і на таку правову категорію як система об’єктів цивільних прав. Оскільки мета будь-якої класифікації має насамперед суто практичне значення, легалізація нових об’єктів цивільних прав у положеннях спеціального законодавства повинна бути погоджена як з базовими положеннями ЦК України щодо об’єктів цивільних прав, так і з нормативними актами інших галузей права.

Системність правових явищ – одне з найскладніших завдань, які розв’язує як загальна теорія права, так і окремі галузеві науки, а також цивільне право. Першу в сучасній науці узагальнену системну концепцію запропонував Л. Берталанфи, наголосивши, що системне мислення має вирішальне значення в широкому діапазоні людської діяльності – від індустріального підприємства і засобів озброєння до езотеричних тем чистої науки [47, с. 30].

Мета будь-якої класифікації – правильно систематизувати поняття. Система об’єктів не повинна виглядати довільно; бути наслідком відображення правової реальності; відображати і визначати інтереси учасників цивільних правовідносин; бути логічною єдністю елементів, з яких складається ціле. Система об’єктів цивільних прав повинна мати ієрархічність, підпорядкованість, оскільки будь-який об’єкт цивільних прав може бути самостійним елементом правовідносин.

Класифікація об’єктів цивільних прав є одним з найважливіших наукових завдань, оскільки послідовний розподіл великої кількості об’єктів на певні групи за встановленими критеріями дозволяє не тільки усвідомити їх сутність, правовий режим, але створити необхідні умови їх використання в цивільному обороті, забезпечувати їх внутрішню диференціацію та зовнішню єдність. Розробка вичерпної класифікації об’єктів цивільних прав (з урахуванням їх характерних властивостей і ознак) дозволяє отримати максимальну інформацію про об’єкти, виявити їх взаємодію, урахувати особливості правового режиму, спрогнозувати подальше оптимальне правове регулювання [569, p. 117].

Під класифікацією (від лат. classis – розряд, клас і facio – роблю, розкладаю) традиційно розуміють загальнонаукове та загальнометодологічне поняття, що означає таку форму систематизації знань, коли вся сфера об’єктів, що вивчаються, подана у вигляді системи класів, або груп, за якими ці об’єкти розподілені на підставі їх схожості в певних властивостях [376, с. 255].

Більша частина діяльності щодо класифікації ґрунтується на уявленні, що об’єкти, які класифікуються, існують незалежно від людини і класифікатор відкриває реальні наявні об’єкти й описує їх види та окремі феномени такими, якими вони є насправді [751, p. 711].

Відомий французький правознавець Ж. Л. Бержель зазначає, що дефініція якого-небудь юридичного концепту повинна описувати його зміст і визначати критерії його ідентифікації. Тобто вона повинна подавати точний опис конститутивних елементів цього концепту і характеризувати зв’язки, що об’єднують ці елементи [44, с. 345].

Обґрунтовуючи класифікацію об’єктів цивільних прав, необхідно враховувати законодавчі особливості визначення поняття об’єкта цивільного права, групування об’єктів цивільних прав у законодавстві та національні особливості правового регулювання цивільних відносин.

Для системи об’єктів характерні загальні ознаки будь-якої системи, проте вона має і ряд особливостей, обумовлених особливим значенням

об’єкта в цивільних правовідносинах. До видів об’єктів цивільних прав ЦК України включає: речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформацію, а також інші матеріальні та нематеріальні блага. Проте між об’єктами цивільних прав існує і внутрішній взаємозв’язок. Характеризуючи окремі категорії речей у главі 13 ЦК України «Речі. Майно», законодавець для з’ясування сутності речей використовує порівняльно-правовий метод і метод протиставлення, класифікуючи речі на подільні і неподільні (ст. 183 ЦК України, визначені індивідуальними або родовими ознаками (ст. 184 ЦК України), споживні і неспоживні (ст. 185 ЦК України). Тобто по суті, розглядається низка складних елементів однієї із підсистем об’єктів цивільних прав, зокрема речей.

Заслуговує на увагу дослідників сучасного цивільного права питання про систематизацію його норм, яке має не лише «зовнішній» аспект (упорядкування основного правового масиву), але, умовно кажучи, також і «внутрішній», тобто це питання про систему самого цивільного права [295, с. 211].

Пропоновані в науці визначення поняття системи цивільних прав досить складні та неоднозначні. Так, під системою об’єктів цивільних прав пропонується розуміти необхідне, доцільне, структурно впорядковане, відносно самостійне, гомоморфне системі цивільного права й об’єктивній дійсності об’єднання за змістовними підставами частин (правове ціле), що являють собою узагальнення юридично значущих ознак, властивостей і якостей предметів і явищ об’єктивної та правової дійсності, які є об’єктами суб’єктивних прав і матеріальних об’єктів правових відносин [310, с. 191–192].

У такому разі досить спірною є пропонована тотожність понять «об’єкт цивільних прав» з такими категоріями як «предмет і явище об’єктивної та правової дійсності» щодо, скажімо, таких об’єктів цивільних прав як честь, гідність, окремих особистих немайнових прав. Не цілком переконливим є

висновок про те, що честь і гідність слід розглядати як «предмет» або «явище». Ми вважаємо, що ці категорії здебільшого є властивістю або якістю суб'єкта правовідношення і в деяких випадках можуть бути самостійним об'єктом. О. О. Штефан справедливо зауважує, що об'єктом правовідносин є не будь-яке явище, предмет матеріального світу, а тільки той, що певним чином пов'язаний з правовою нормою, тобто, той, який знаходиться у сфері дії національного права [719, с. 54].

Поняття «система об'єктів права» є самостійною правовою категорією, що характеризується високим рівнем узагальнення правових явищ і має велике методологічне значення для юридичної науки. Вітчизняний законодавець пропонує класифікувати об'єкти громадянських прав за двома критеріями, залежно від характеру благ (ст. 177 ЦК України) і від міри оборотоздатності об'єктів (ст. 178 ЦК України).

Відповідно, заслуговує на увагу наукова позиція Є. О. Харитонова, який уважає, що з практичних міркувань слід ураховувати пріоритетність поділу об'єктів на види залежно від їх оборотоздатності. Учений зазначає, що запропонована у ст. 177 ЦК України класифікація об'єктів не відповідає структурі розділу III «Об'єкти цивільних прав» книги 1 ЦК, де розміщені глава 13 «Речі. Майно», главі 14 «Цінні папери» і глава 15 «Нематеріальні блага» [656, с. 79–81].

Д. А. Керімов слушно стверджує, що не будь-яке ціле є системою, але будь-яка система цілісна; система не може не містити структури, система не може не функціонувати. Функціонування обумовлює динамічний розвиток системи [245, с. 25]. В окремих випадках, пропонуючи нетрадиційне бачення системи, створюються штучні конгломерати різних по суті об'єктів. Деякі автори намагаються поширити правовий режим традиційних об'єктів цивільних прав на об'єкти нехарактерні, поява яких пов'язана з розвитком науки, появою нових технологій. І тут потрібно погодитися із ствердною відповіддю І. В. Спасибо-Фатєєвої на риторичне, по суті, питання: чи можуть правові інститути, що склалися стосовно речей, застосовуватися до тих

об’єктів, які зазнали таких суттєвих змін? [612, с. 144]. Кожен новий об’єкт цивільних прав потребує точного оцінювання та вичерпної кваліфікації його властивостей, а також визначення місця в системі об’єктів цивільних прав. Кожен об’єкт цивільних прав як правова категорія, зміст якої охоплює як матеріальні, так і ідеальні блага, має свої, відмінні від інших об’єктів, якісно значущі властивості, стійкі зв’язки, наявність яких дозволяє говорити про самостійність такого об’єкта і його відповідне місце в системі об’єктів цивільних прав.

Система має бути не результатом дій, наслідком яких є створення певної організаційної єдності, а відображати наявну дійсність. Створення системи спричиняє такий наслідок як поява нового, раніше, невідомого явища, створеного великою кількістю органічно пов’язаних між собою складових елементів, і окремі із них також можуть являти собою складну систему явищ (підсистем). Окремі сучасні дослідники пропонують трьохелементну систему об’єктів цивільних прав, яка включає в себе: 1) матеріальні явища (речі, документарні цінні папери, результати робіт та ін.); 2) ідеальні явища, у тому числі: а) зовнішні (об’єктивні), тобто, насамперед інформаційні за своєю природою (бездокументарні цінні папери, безготівкові грошові кошти, результати інтелектуальної діяльності, ім’я громадянина, ділова репутація тощо); б) внутрішні (суб’єктивні) або психологічні за своєю природою (гідність, честь, таємниця і т. д.) [387, с. 22]. Проте пропозиція об’єднання в одній групі таких різних за своєю правовою природою та правовим режимом об’єктів, зокрема таких як безготівкові грошові кошти та ділова репутація, не є виправданою і доцільною.

Пізнавальною є запропонована білоруськими вченими концепція системи об’єктів цивільних прав. Окрім традиційного поділу об’єктів цивільних прав на об’єкти речових і зобов’язальних правовідносин (речі, результат роботи, послуги й інше), нематеріальні блага, інформацію, В. А. Вітушко як об’єкти (некомерційного обороту) розглядає частини людського тіла, а також і саму особистість, наприклад у шлюбі взаємний

інтерес подружжя ґрунтується на особистих якостях партнера [85, с. 307]. Звичайно, що у такої наукової позиції багато противників, оскільки, як зазначається, ні за яких умов неможливо визнавати об'єктом прав людину (людей) [38, с. 46].

Аналізуючи систему об'єктів цивільних прав, В. О. Лапач, пропонує виокремити три основні групи: 1) майнові блага (майно) – зокрема речі, гроші, цінні папери; 2) майново-немайнові блага (робота, послуги, об'єкти інтелектуальної власності, у тому числі і виняткові права на них), інформація, службова і комерційна таємниця; 3) пов'язані з особою немайнові блага [310, с. 192].

В. А. Бєлов критерієм класифікації об'єктів вибирає їх природу, що визначає особливості та спосіб вилучення з об'єкта корисних властивостей та виокремлює такі чотири категорії об'єктів цивільних прав: 1) речі; 2) продукти (результати інтелектуальної діяльності); 3) нематеріальні блага, спрямовані на збереження індивідуальності особи; 4) майнові комплекси (підприємства та спадкова маса) [37, с. 182]. Щодо спадкової маси, необхідно зазначити, що спадщина, як особлива сукупність прав та обов'язків, і специфіка її набуття, дійсно є особливим об'єктом цивільних прав. Проте, якщо розглядати майнові комплекси як окремий об'єкт цивільних прав, то виникає питання і щодо особливостей правового статусу фермерського господарства й інших утворень.

С. І. Шимон у системі майнових об'єктів також визначає три, хоча і не тотожні наведеним вище, категорії: 1) майнові матеріальні об'єкти (речі); 2) майнові квазі-об'єкти (газ, електроенергія тощо); 3) майнові нематеріальні об'єкти, а саме: а) ті, які входять до складу майна (ідеальні речі – майнові права, цінні папери, безготівкові гроші та інше дематеріалізоване майно; б) такі, які не входять до складу майна (не речі – роботи і послуги) [716, с. 79].

Загалом підтримуючи основні засади класифікації майнових об'єктів, зауважимо про певне несприйняття об'єднання в одну групу таких категорій як майнові права та цінні папери. Останні мають свої, установлені в

законодавстві, матеріальні носії, а права існують тільки в людській уяві та являють собою суб'єктивне сприйняття законодавчої норми відносно конкретного випадку.

Зазначимо, що якщо критерієм класифікації об'єктів обрати коло суспільних відносин, які регулюються правом, то залежно від належності об'єкту до тієї чи іншої сфери правового регулювання можна виокремити, власне, об'єкти цивільних прав, - ця категорія охоплює всі об'єкти, які перебувають у цивільному обороті і становлять серцевину цивільних правовідносин, зокрема, майно, майнові права, речі, гроші тощо. Іншим видом об'єктів з огляду на особливість предмету сімейного права як сукупності норм, які регулюють особисті немайнові права та майнові відносини, що виникають на ґрунті шлюбу та сім'ї, можна вважати об'єкти сімейних прав. При з'ясуванні поняття об'єктів спадкових прав буде йтися про будь-які майнові права і обов'язки, які за законом можуть виступати предметом спадкового правонаступництва. Особливість об'єктів спадкових прав полягає у тому, що цей статус об'єкт набуває і існує лише протягом обмеженого часу. Об'єкти особистих немайнових прав, як різновид цивільних прав, характеризуються зазвичай їх природністю, невідчужуваністю і довічністю. Проте у будь-якому із наведених вище об'єктів не виключається їх подвійна правова природа, так об'єкти особистих немайнових прав водночас можуть виступати і як об'єкти цивільних прав.

Наведене дає підстави для класифікації об'єктів цивільних прав за галузевою належністю та характером належних благ, на власне, об'єкти цивільних прав; об'єкти сімейних прав; об'єкти спадкових прав; об'єкти житлових права; об'єкти трудових прав; об'єкти особистих немайнових прав та інші не виключаючи їх подвійну правову природу.

Система об'єктів цивільних прав має бути наслідком відображення існуючих правових реалій, відображати та визначати інтереси учасників цивільних правовідносин, виступати як логічна єдність елементів, з яких складається ціле, як правило, виключати ієрархічність, підпорядкованість,

оскільки будь-який об’єкт цивільних прав може діяти як самостійний елемент правовідносин. Класифікація об’єктів цивільних прав дозволить отримати максимальну інформацію про об’єкти, виявити їх взаємодію, урахувати особливості правового режиму, спрогнозувати подальше оптимальне правове регулювання.

Буквальне тлумачення ст. 177 ЦК України дозволяє зробити висновок, що самостійними об’єктами цивільних прав, які в сукупності й утворюють систему об’єктів цивільних прав, є такі: а) речі (і їх різновиди – рухомі і нерухомі; подільні і неподільні; визначені індивідуальними або родовими ознаками; головні речі і приналежність і т. д.); гроші, цінні папери; б) інше майно; в) майнові права; г) результати робіт; д) послуги; е) результати інтелектуальної, творчої діяльності; є) інформація; ж) інші матеріальні блага та нематеріальні блага.

О. В. Дзера слушно зазначає, що поділ об’єктів цивільних прав має практичне значення, і, з огляду на їх особливості, законодавець встановлює щодо них відповідний правовий режим, ступінь їх оборотоздатності, способи захисту порушених суб’єктивних прав на ці об’єкти [177, с. 73].

Сучасна класифікація об’єктів цивільних прав грунтується на поділі речей, започаткованому ще у римському приватному праві і не враховує сучасні реалії та не може охоплювати повною мірою наявні об’єкти цивільних прав, які не підпадають під прокрустове ложе законодавчої класифікації, запропонованої ст. 177 ЦК України. Так, такий об’єкт цивільних прав як енергію (грецькою – ἐνέργεια – дія, діяльність), яка характеризується виключною самостійністю з огляду на сучасну класифікацію, слід розглядати як річ, незважаючи на відсутність низки загальних ознак речі та нелогічність уважати дію річчю (додаткові аргументи на користь цього твердження будуть викладені в окремому підпункті роботи 5.1 «Енергія як об’єкт цивільних прав»). З огляду на особливість біологічних матеріалів людини, зокрема донорських органів, які можуть поєднувати у собі ознаки і речі, і особистих

немайнових благ, цей об’єкт також доцільно виокремити та розглянути як нетиповий об’єкт цивільних прав.

Незважаючи на те, що ст. 180 ЦК України акцентує увагу на тому, що «тварини є особливим об’єктом цивільних прав», серед окремих видів об’єктів цивільних прав законодавець їх не згадує, що зумовлює необхідність дослідити їх особливе правове становище в системі об’єктів цивільних прав.

Науково-технічний прогрес з плином часу зумовить «нескінченність кількості, видів і типів об’єктів цивільних прав» [85, с. 310]. Окремі автори досить критично поставились до такого твердження [357, с. 178], проте лише просте порівняння об’єктів цивільних прав, які були предметом обговорення у цивілістиці минулої епохи та сьогодення, зокрема серед об’єктів немайнових благ, такі сумніви спростовують. Так, стрімкий розвиток інформаційних технологій зумовив появу у жовтні 2019 р. у ЦК РФ нового виду об’єктів цивільних прав – цифрових прав. Тому не можна не погодитися із думкою, що цивілістичній науці доведеться змиритися з тим, що доктринальна розробка проблем нових об’єктів цивільних прав, зумовлених цифровізацією суспільних відносин, відбуватиметься паралельно з внесенням змін до законодавства, а не передувати їм [625, с. 13].

Метою класифікації об’єктів цивільних прав є розміщення об’єктів (з урахуванням їх характерних властивостей і ознак) у такій послідовності, яка б дозволила отримувати з них максимальну інформацію, сприяла з’ясуванню їх суті, виявляла їх взаємодію, врахувала особливості правового режиму, спрогнозувала б їх подальше оптимальне правове регулювання.

Для побудови системи об’єктів кожен з об’єктів, який вивчається, не має самостійного значення, оскільки він є складовим компонентом сукупності об’єктів, розташованих у певній послідовності із застосуванням універсальних, визначених критеріїв, які і дозволяють визначити його місце в певній послідовності.

У кожній системі існують свої підсистеми, які враховують особливі властивості об’єкта, які є загальними для всіх об’єктів підсистеми. Так, серед

об’єктів права інтелектуальної власності законодавець розрізняє об’єкти авторського права і суміжних прав та об’єкти права промислової власності. До об’єктів авторського права належать твори літератури (науки, мистецтва), комп’ютерні програми і бази даних. Об’єктами суміжних прав є твори, фонограми, передачі організацій ефірного (кабельного) мовлення. Об’єкти права промислової власності поділяються на об’єкти патентного права (винаходи, корисні моделі, промислові зразки); засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту (фірмові найменування, товарні знаки і знаки обслуговування, географічні зазначення тощо). Безумовно, у цій підсистемі об’єкти інтелектуальної власності є своєрідним інтелектуальним капіталом, використання якого потребує спеціальних умов; мають спільні знаменники, які дозволяють виокремити їх із системи об’єктів цивільних прав загалом.

Система об’єктів цивільних прав – визначена законодавством сукупність об’єктів цивільних прав у різних сферах суспільного життя, узята у їх єдності, яка включає в себе поділ об’єктів на окремі групи (підгрупи), відповідно до особливостей їх майнового чи немайнового змісту, форм існування, правової регламентації та взаємодії між цими групами.

Відповідно до проаналізованих вище наукових позицій під системою об’єктів цивільних прав у цілому пропонується розуміти об’єктивно наявне правове явище, яке утворюється великою кількістю взаємопов’язаних елементів, розміщених у визначеній послідовності на певних методологічних засадах, де складовими компонентами є складні, ієрархічно залежні та взаємопов’язані між собою підсистеми, внутрішні зв’язки яких домінують над зв’язками зовнішніми, з урахуванням їх особливих властивостей, характерних ознак і структуризації у ЦК України.

Узагальнюючи окремі категорії однопорядкових об’єктів, і з огляду на особливості їх правового режиму, можна запропонувати таку систему об’єктів цивільних прав: 1) майнові блага; 2) об’єкти інтелектуальної діяльності; 3) немайнові блага; 4) приватний чи суспільний інтерес.

Н. С. Кузнєцова зазначає, що ефективне правове регулювання багато в чому залежить від того, наскільки адекватно та своєчасно ми реагуємо на виклики часу [293, с. 306].

З урахуванням відповідних особливостей окремих об’єктів цивільних прав, появою нових об’єктів, необхідністю осмислення їх сутності та нормативного регулювання правового режиму, статтю 177 ЦК України в частині, що визначає перелік об’єктів цивільних прав безпосередньо визначених на нормативному рівні, пропонується розширити нетиповими об’єктами (криптовалюта, біологічні матеріали, електроенергія, тварини), які де-факто перебувають у цивільному обороті, проте не закріплені у відповідних положення законодавства.

1.4 Правовий режим і оборотоздатність як ознаки об’єктів цивільних прав

Необхідність формування нового підходу до розуміння фундаментальних категорій у сучасній цивілістиці обумовлює актуальність вивчення такої правової категорії, як «правовий режим», яка попри всю значущість, як одна з характерних ознак об’єктів цивільних прав, недостатньо висвітлена в теорії об’єктів цивільного права. Єдиної думки з багатьох питань у цій галузі доктрини цивільного права так і не склалося. Правовий режим об’єкта, його оборотоздатність обумовлює і застосування відповідного правового механізму регулювання цивільно-правових відносин, що виникають.

На сучасному етапі становлення громадянського суспільства залишається актуальною потреба дослідження загальнотеоретичних, методологічних проблем і прикладних питань щодо правового режиму об’єктів цивільних прав, виявлення прогалин у нормативному регулюванні цього інституту і визначення напрямів його вдосконалення.

Таку правову категорію, як «правовий режим», у цивілістичній доктрині використовують насамперед для характеристики об’єктів цивільних правовідносин, у тому числі речей.

Досліджуючи правовий режим, необхідно визначити не тільки встановлені законодавством межі прав та обов’язків щодо об’єкта, а й порядок і межі реалізації цих прав та обов’язків їх носіями. Слід зазначити, що, незважаючи на теоретичну прозорість і певну логічну послідовність, ці положення обумовлюють існування окремих протиріч. Слово режим (від лат. Regimen – «правління») традиційно розуміють як певний стан, становище, статус об’єкта або суб’єкта. Отже, це поняття багатозначне, а, відповідно, і вся категорія «правовий режим» також є складною щодо змісту. Поняття «правовий режим» широко використовуване як у нормативно-правових актах різних галузей права, так і в науковій літературі, будучи однією з найважливіших і затребуваних категорій у загальній теорії права й у галузевих науках.

Будь-який правовий режим є важливою органічною складовою режиму політичного. Аналіз чинного законодавства дозволяє зробити висновок про досить поширене в нормативних актах як публічних, так і приватних галузей права словосполучення «правовий режим»: «правовий режим Арктики», «режим воєнного стану», «правовий режим комендантської години», «правовий режим праці і відпочинку», «правовий режим майна суб’єктів господарювання», «правовий режим земель сільськогосподарського призначення», «правовий режим іноземних інвестицій», «митний правовий режим», «податковий режим», «правовий режим майна подружжя», «правовий режим інформації» та ін. У ст. 92 Конституції України [266] серед питань, які вирішуються виключно законами України, згадується про правовий режим власності, державного кордону, воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації, економічний і міграційний режим. У ст. 11 Податкового кодексу України йдеться про «спеціальні

податкові режими» [412]. Це є доказом того, що ця правова категорія є міжгалузевою.

Дослідження доктринальних джерел дозволило виявити кілька типових аспектів щодо розуміння правових режимів.

Під «режимом» розуміють і порядок регулювання, і методи або способи, і сукупність правових норм, і систему засобів та ін.

Суттєвими ознаками приватно-правового режиму представники теорії та історії держави і права вважають: а) пріоритетність інтересів окремої (приватної) особи; б) юридичну рівність учасників відповідних відносин; в) ініціативу суб'єктів відносин стосовно встановлення правового зв'язку між собою; г) «уповноважувальність» правових норм; д) переважно позовний порядок захисту інтересів суб'єктів таких відносин у суді [611, с. 7].

Один з авторитетніших учених минулої епохи С. С. Алєксєєв пропонує під правовим режимом розуміти «порядок регулювання, який виражений у різноманітному комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання дозволів і заборон, що взаємодіють (а також позитивних зобов'язань) і створюють особливу правову спрямованість регулювання» [12, с. 264], проте у більш пізніх роботах підкреслює, що кожен правовий режим є саме правовим режимом, і слід ураховувати основні відтінки цього слова, у тому числі те, що правовий режим виражає ступінь жорсткості юридичного регулювання, наявність відомих обмежень або пільг [13, с. 244].

О. А. Яковлєв уважає, що ключовим для розуміння правового режиму є характеристика способів, методів і типів правового регулювання. Основними є дозвіл, заборона, зобов'язання, а допоміжними – надання пільг, заохочення, застосування позитивної дискримінації, пом'якшення юридичної відповідальності тощо [727 с. 82]. О. С. Родіонов, трактуючи поняття правового режиму, наголошує на тому, що правовий режим – це встановлений законодавством особливий порядок регулювання зі специфічним комплексом правових засобів, який за допомогою оптимального поєднання стимулювальних та обмежувальних елементів створює конкретну ступінь

сприятливості або несприятливості з метою безперешкодної реалізації суб'єктами права своїх інтересів [523, с. 13].

На думку інших учених, розуміння правового режиму як сукупності норм або інститутів права суттєво збіднює його зміст, перетворює його на статичне явище, ототожнюючи з більш або менш значущою групою правових норм, закріплених у нормативно-правому акті. Навпаки, у разі вживання слова «порядок» як визначального, правовий режим перетворюється на динамічну категорію, у якій можна виокремити як його структурні елементи, так і стадії реалізації [41, с. 30].

Представники галузевих наук пропонували своє бачення поняття та змісту правового режиму. Так, І. Б. Новицький визначав правовий режим майна як синонім правового становища і правового статусу, тобто заборону, припис і дозволи законодавця певним суб'єктам володіти, користуватися та розпоряджатися цим майном, а також юридичні властивості забезпечення цих установ [379, с. 127].

В. С. Щербина зазначає, що під правовим режимом майна суб'єктів господарювання в теорії господарського права розуміють установлені правовими нормами структуру цього майна, порядок його придбання (формування), використання і вибуття, порядок звернення на нього стягнення кредиторів [124, с. 199]. Цю думку поділяють й інші вчені [1, с. 177].

Свого часу в теорії цивільного права висловлювалися пропозиції щодо введення більш предметної категорії – «правовий режим майна». Так, А. В. Венедиктов у одній з перших монографій, присвячених дослідженню державної власності, визначає правовий режим майна як «обсяг прав і обов'язків окремих підприємств і вищих органів управління щодо майна, закріпленого за підприємствами, а також порядок використання цього майна і звернення на нього стягнення за зобов'язаннями підприємства» [79, с. 343–344].

Водночас необхідно зазначити, що, поряд із застосуванням терміна «правовий режим майна», щодо окремих видів майна інколи вживають термін «правовий статус» [270].

Під правовим статусом традиційно розуміють сукупність прав та обов'язків особи (фізичної чи юридичної), які закріплено у відповідних нормативно правових актах і їх здійснення гарантується законом. Носієм правового статусу є особа, і, залежно від набутого статусу, визначаються межі її участі у цивільному обороті та можливість набути суб'єктивних цивільних прав на той чи інший об'єкт цивільних прав.

У першому вітчизняному підручнику з господарського права Г. В. Пронська зазначала, що правовий режим майна підприємства охоплює встановлені правовими нормами структуру цього майна, порядок його набуття, використання і вибуття, а також звернення на нього стягнень кредиторів [610, с. 83].

На думку представників науки господарського права поняття «правовий режим» не можна розглядати як категорію цивільного права, яке оперує поняттям права власності з традиційною тріадою повноважень (права володіння, користування та розпорядження), що складають його зміст, або окремими з названих повноважень. Водночас розроблена наукою господарського права юридична категорія правового режиму майна суб'єктів господарювання, навіть зазнавши деяких змін, обумовлених реформуванням економіки та відносин власності, продовжує залишатися категорією господарського права [722, с. 321–322].

Проте незалежно від галузевої належності, мета будь-якого правового режиму – забезпечення стабільності функціонування майнових відносин, стійкості та визначеності нормативного регулювання тих чи інших правових явищ, особливо в умовах ринкових перетворень і необхідності гармонізації вітчизняного законодавства із законодавством ЄС.

Термін «правовий режим» вживають у різних аспектах. Серед учених не вироблений єдиний підхід до його розуміння. Правовий режим визначають і

як сукупність правових засобів, як порядок правого регулювання, порядок набуття об'єктів цивільних прав, і навіть як об'єкт цивільних прав. Проте, аналізуючи поняття правового режиму в літературі, можна дійти висновку щодо їх різноманіття як у загальнотеоретичному аспекті, так і стосовно поняття правового режиму щодо конкретного об'єкта цивільних прав.

Правовий режим – це своєрідний державний регулятор економічних процесів, що відбуваються у суспільстві, показник співвідношення державних, публічних і приватних інтересів.

Правовий режим забезпечується загальними та спеціальними державними органами, органами місцевого самоврядування, а в окремих випадках – сукупністю членів об'єднання, які його і встановили. Необхідно погодитися з думкою, що «теоретичні здобутки однакової природи правового режиму не могли вважатися універсальними та об'єктивними у процесі вивчення ознак галузевих правових режимів, оскільки вивчення останніх повинно ґрунтуватися на сутності загальної моделі правового режиму» [68, с. 11–14].

І. О. Соколова зауважує, що під правовим режимом необхідно розуміти засновану на загальних засадах регулювання сукупність взаємопов'язаних правових засобів, які забезпечують стійке нормативне впорядкування певної сфери суспільних відносин, виражають ступінь жорсткості юридичного регулювання, сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права, припустимий рівень їх активності [611, с. 9].

Аналогічна за змістом є і позиція Є. В. Басос, яка визначає правовий режим як нормативно визначений певний набір юридичних елементів, що включають в себе правові інструменти впливу на суспільні відносини [32, с. 8].

Так, В. І. Сенчищев, визнаючи правовий режим об'єктом цивільних прав, уважає, що цивільно-правовий режим певного явища визначатиметься насамперед: а) правовими нормами, які містяться в нормативних актах, що визначають належність цього явища об'єктивної дійсності до об'єктів цивільних прав; до того чи іншого різновиду об'єктів цивільних прав; або про

конкретний різновид об’єктів цивільних прав, до яких віднесено це явище унаслідок дії норм, визначених у попередній групі; б) суб’єктивними правами й обов’язками, що існують стосовно певного явища об’єктивної дійсності [552].

З огляду на правову природу різних об’єктів цивільних прав (речі, майнові права, немайнові блага, інформація тощо), з таким категоричним твердженням важливо погодитися. Якщо є певна рація щодо висновку про правовий режим майна як об’єкта цивільних прав, оскільки правовий режим визначає суть і характер об’єкта у цьому випадку, то поширення категорії «правовий режим» на немайнові блага – життя, здоров’я, – позбавлене будь-яких підстав, оскільки ці природні людські цінності перебувають за межами будь-якого оцінювання, і тим більше категорії «правовий режим». Така наукова позиція не погоджується з доктринальним положенням «об’єктом є те, що», оскільки учасників цивільних правовідносин для задоволення своїх потреб цікавить саме те, що становить для них благо, а не порядок, процедура його набуття чи визначення меж.

Варто підтримати визначення, запропоноване Ю. О. Заікою, який пропонує розуміти під правовим режимом установлений у законодавстві порядок набуття, користування та відчуження речей як об’єктів цивільного права [641, с. 71].

Дослідження правового режиму як системи правових норм дозволяє з’ясувати юридичну суть речі не лише в її статиці, а і в процесі динаміки, тобто під час продажу, дарування, передавання в найм тощо.

Зміст правового режиму – це можливість учинення певних дій з об’єктом, який перебуває в обігу, і дотримання бажаних правових наслідків завдяки вчиненню таких дій. Так, скажімо, до змісту правового режиму інформаційних ресурсів пропонується включити: 1) порядок документування інформації; 2) положення про доступ до інформаційних ресурсів залежно від їх категорій; 3) вжиття заходів щодо охорони інформації (способах охорони і порядку його застосування) [250, с. 115].

Зазначимо, що елементи правового режиму інформаційних ресурсів закріплені і в законодавстві, зокрема законодавець визначає порядок його створення, оформлення, фінансування, порядок доступу, правила обліку і реєстрації, охорони тощо.

Так, у контексті цінних паперів під правовим режимом розуміють «порядок регулювання майнових і немайнових відносин, пов'язаних з випуском та обігом цінних паперів, що характеризується встановленням правового статусу правил поведінки конкретних суб'єктів їх визначення» [49, с. 4]. Особливості правового режиму службових об'єктів інтелектуальної власності, створених за державні кошти, виокремлює Н. І. Рязанова [538, с. 3–4].

Є. Ф. Шамсумова пропонує розуміти категорію «правовий режим» у широкому і вузькому значеннях. У широкому значенні правовий режим – це особливий порядок законодавчого врегулювання діяльності, дій або поведінки фізичних і юридичних осіб у різних сферах суспільних відносин або на певних об'єктах, що передбачає встановлення механізму забезпечення фактичної реалізації системи дозволів, стимулів, нормативів, гарантій, заборон, обмежень, зобов'язань, а також їх компетентне виконання і застосування заходів примусу та притягнення винних до відповідальності. У вузькому значенні під правовим режимом слід розуміти закріплене у нормах права особливе поєднання юридичного інструментарію (юридичних засобів), що характеризується наявністю особливих умов, конкретністю (визначеністю) суспільних відносин, станом відношення до певного об'єкта і переслідує корисну для суспільства та держави мету [704, с. 6].

Розглядаючи правові категорії «правовий режим» і «оборотоздатність», необхідно використовувати категоріальний апарат, розроблений базовими загальнотеоретичними галузями науки.

Спеціальний обмежувальний режим визначають як установлений нормами права порядок правового регулювання з негативними

обмежувальними ним засобами та такий, що створює конкретний ступінь несприяння, метою якого є стримання незаконних діянь [204, с. 67].

Не можна не погодитися з твердженням, що виключно галузевий ракурс дослідження категорії «правовий режим» не здатний повною мірою виявити як в цілому його сутнісні характеристики, так і потенційно можливі його прояви та сфери застосування [525, с. 179]. Незважаючи на те, що правовий режим є загальновизнаною категорією галузевих наук, це правове явище вимагає насамперед загальнотеоретичного аналізу з появою нових нетрадиційних об'єктів прав, нетрадиційного трактування та розуміння окремих, уже наявних об'єктів, наповнення їх новим змістом.

Визначальним у змісті й обсязі правового режиму є економічна функція та значення об'єкта. Саме цей чинник визначає і суб'єктний склад цього об'єкта, і його повноваження.

З огляду загальної теорії держави та права, правовий режим – це порядок регулювання з комплексом правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємовпливових дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань і створюють особливу спрямованість регулювання. Сутність будь-якого правового явища виявляється завдяки його характерним ознакам, тобто в таких особливостях, які притаманні цьому явищу і дозволяють усвідомити його архітектоніку.

Представники загальної теорії держави та права визначають такі сутнісні ознаки правового режиму: обов'язкове нормативно-правове закріплення; специфічну мету; особливий порядок регулювання; створення сприятливих (несприятливих) умов для задоволення інтересів суб'єктів права; системність; комплексність; особливу структуру [42, с. 8].

Як і будь-яка правова категорія, правовий режим повинен бути закріплений у нормативно-правових актах, норми яких є елементами механізму правового регулювання суспільних відносин, що виникають щодо об'єкта, правовий режим якого встановлюється. Водночас домінуючою ознакою правового режиму є його обмежувальність, що і відображає сутність

цієї правової категорії. Якщо правовий режим не вимагає обмежень правомочностей, то і відсутня необхідність використовувати цю категорію взагалі.

Мета правового режиму – забезпечити максимально ефективне використання об'єкта, ураховуючи насамперед державні інтереси, суспільну безпеку та інтереси громадян.

Найважливішими елементами правового режиму є норми права, які, з одного боку, наділяють власника об'єкта певними правомочностями, а з іншого – ці правомочності обмежують.

У літературі окремі науковці вважають за доцільне виокремити дві великі групи правових режимів:

– правові режими, що ґрунтуються на перевагах, в основу яких покладено загальнодозвільний тип правового регулювання (пільги, привілеї, імунітети, заохочення тощо);

– правові режими, що ґрунтуються на обмеженнях, в основу яких покладено переважно дозвільний тип правового регулювання та позитивні зобов'язання (заборони, обов'язки, призупинення, покарання тощо) [43, с. 1143].

Безумовно, будь-яка класифікація, у тому числі і класифікація правових режимів за певними критеріями, має важливе практичне значення для упорядкування відповідної системи правового регулювання, систематизації належним чином наявних у тій чи іншій сфері правових категорій з метою уникнення їх одностороннього розуміння та тлумачення.

У контексті запропонованої класифікації Г. С. Беляєва вводить до наукового обігу категорію «правовий режим, заснований на перевагах» [42, с. 6–7]. Під останнім розуміється особливий порядок правового регулювання суспільних відносин, що полягає в певному поєднанні правових засобів, спрямований на створення сприятливих умов для задоволення інтересів суб'єктів права на досягнення оптимального соціального стану.

Обґрунтовуючи існування правових режимів, заснованих на перевагах, автор доходить парадоксального висновку, стверджуючи, що надані переваги не тільки не порушують конституційний принцип рівноправності громадян, а й сприяють подоланню їх фактичної нерівності.

Скажімо, у ст. 394 ГК України визначено правовий режим іноземних інвестицій і зазначено, що на території України щодо іноземних інвестицій встановлюється національний режим інвестиційної діяльності, за винятками, передбаченими цим Кодексом, іншими законами і чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Водночас «у державних програмах залучення іноземних інвестицій в пріоритетні галузі економіки та соціальну сферу може бути передбачено встановлення додаткових пільг для суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у цих сферах» [125]. Чи можна за таких обставин, коли іноземному інвестору надаються пільги порівняно з інвесторами вітчизняними, робити висновок, що надання таких пільг «сприяє подоланню фактичної нерівності»?

Надання пільгового правового режиму може мати і негативні наслідки. У міжнародній практиці вже були випадки, коли транснаціональні корпорації, які є економічно потужнішими, ніж вітчизняні інвестори, здійснювали значні інвестиції, що негативно впливало на економічний або політичний розвиток цих країн. І цілком слушною є думка В. М. Коссака про те, що найоптимальнішим варіантом є регулювання вітчизняних та іноземних інвестицій на однакових засадах. Але це можливо в разі досягнення країною певного розвитку продуктивних сил. І, навпаки, з метою досягнення такого рівня, залучення передових технологій і коштів для їх упровадження на певному етапі доцільно надавати іноземним інвестиціям пільговий режим [269, с. 19].

Запропонований висновок, хоча і базується на доробках учених науки теорії права щодо розуміння режиму як сукупності обмежень і пільг, нам видається занадто категоричним. Саме слово «режим» необхідно сприймати як визначені умови, необхідні дії, установлений порядок для досягнення

визначеної мети. І цей встановлений порядок для забезпечення публічних інтересів чи суспільства може більшою чи меншою мірою регулювати законодавець. Загальний режим можливий, якщо функціонування здійснюється на диспозитивних засадах. Ступінь втручання в діяльність суб'єкта цивільних правовідносин, ступінь імперативності, коли дії суб'єкта вчиняються у жорстко встановлених межах, і характеризує зміст поняття «правовий режим». Пільги, привілеї та переваги, які надаються суб'єкту під час вчинення тих чи інших дій, на нашу думку, виходять за межі категорії, яка досліджується, і є засобом заохочення до здійснення тієї чи іншої діяльності на умовах, визначених законодавцем.

Серед основних ознак правового режиму називають і встановлення його законодавством [203, с. 127–128].

Правовий режим об'єкта цивільних прав повинен визначатися виключно законодавчими актами, або нормативними правовими актами Кабінету Міністрів України. Необхідно уникати сталої практики, коли особливості набуття, володіння, користування чи розпорядження тим чи іншим об'єктом цивільних прав регламентуються відомчими нормативними актами (актами Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України). Підзаконні нормативні акти обмежують правомоччя громадян щодо належних їм конкретних об'єктів права власності чи титульного володіння, тому обмеження конституційних прав (права на власність) має бути лише у виключних випадках з міркувань державної чи громадської безпеки і в установленому законом порядку.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про Національний архів і архівні установи», документи Національного архівного фонду, що належать державі, територіальним громадам, не можуть бути об'єктом приватизації, купівлі-продажу, застави або інших угод, пов'язаних з передаванням права власності, і надаються тільки у тимчасове користування. Право власності на зазначені документи може бути передано тільки відповідно до міжнародних договорів,

згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та законами України [471].

У разі продажу документа Національного архівного фонду, який не належить державі, держава має право переважної покупки за ціною, оголошеною для продажу. Винятком з цього правила є випадки, коли придбати документ виявлять бажання діти, чоловік, брати, сестри, дід і баба власника документа. Тобто особливість правового статусу документа Національного архіву полягає у його особливому правовому режимі й обмеженому обороті. На відміну від права переважної покупки співвласника, передбаченого ст. 362 ЦК України, таким правом наділена і держава. Ця правова нерівність покупців пояснюється необхідністю захищати можливі публічні інтереси, пов'язані з володінням такого документа.

Обмежено-договірний правовий режим має і об'єкт, який є предметом договору довічного утримання. Ідеться зазвичай про житловий будинок, його частину, або про квартиру. Набувач стає власником такого майна за договором довічного утримання, проте відчуження такого майна за життя відчужувача можливо тільки за умови обов'язкового дотримання такого правила – згода відчужувача та надання йому іншого житла.

У правовому режимі втілюється суть і зміст об'єкта, щодо якого встановлюється правовий режим. Правовий режим дозволяє не тільки ефективно використовувати об'єкт співрозмірно до публічних і приватних інтересів, а, у кінцевому підсумку, застосовувати найефективніші способи управління суспільно-економічною формацією.

Особливі умови відчуження нерухомості передбачені, якщо об'єкт є предметом іпотеки. Відповідно до ст. 9 «Володіння, користування і розпорядження предметом іпотеки» Закону України «Про іпотеку», іпотекодавець має право виключно на підставі згоди іпотекодержателя: зводити, знищувати або проводити капітальний ремонт будівлі (споруди), розташованої на земельній ділянці, яка є предметом іпотеки, або здійснювати суттєві поліпшення цієї земельної ділянки; передавати предмет іпотеки в

наступну іпотеку; відчужувати предмет іпотеки; передавати предмет іпотеки в спільну діяльність, лізинг, оренду, користування [465].

Наявність цих обмежень визначає особливий правовий режим об'єкта цивільних прав та особливості його оборотоздатності на певному етапі існування.

Особливий правовий режим окремих об'єктів права власності може визначатися не особливостями об'єкта як такого, а приналежністю його окремим особам, наприклад, малолітнім і неповнолітнім. Так, нормами законодавства про опіку та піклування передбачено, що опікун не має права без згоди органів опіки та піклування укладати угоди, а піклувальник – давати згоду на їх вчинення, якщо вони виходять за межі побутових. Такими угодами є договори, які потребують нотаріального посвідчення та спеціальної реєстрації, про відмову від майнових прав, які належать підопічному, розділу майна, розділу, обміну та продажу житлової площі, а також видача письмових зобов'язань від імені підопічного. Опікун (піклувальник) не має права укладати договір дарування від імені підопічного, а також зобов'язуватися від його імені порукою. У такому разі правовий режим об'єкта обумовлений не його властивостями, не державними або суспільними інтересами, а необхідністю захисту інтересу приватного – особи, яка не є тимчасово повністю дієздатною через свій вік, але як повноправний член суспільства потребує захисту з боку держави. За своєю правовою природою такі об'єкти є оборотоздатні, але через належність їх окремим суб'єктам законодавство встановлює тимчасові обмеження в порядку їх відчуження, тобто, такі об'єкти є, власне, квазі-оборотоздатними.

Правовий режим об'єкта цивільних прав визначається не тільки економічним значенням об'єкта для суспільства, його властивостями, особливим статусом речі, громадськими структурами та приватними інтересами, а й суб'єктним складом осіб, правовласниками об'єкта і можливими набувачами об'єкта.

Сукупність правових норм, які складають зміст правового режиму, визначають місце об’єкта в системі оборотоздатності об’єктів цивільних прав. Ступінь «активності» правового режиму зумовлює і категорію оборотоздатності об’єкта. Зміна правового режиму обумовлює і можливу зміну ступеня оборотоздатності об’єкта.

Так, відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1992 р., затверджено Додаток «Перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об’єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України» [399] встановлено спеціальний правовий режим щодо окремих об’єктів, зокрема на вогнепальну гладкоствольну мисливську зброю; на вогнепальну мисливську нарізну зброю (мисливські карабіни, гвинтівки, комбіновану зброю з нарізними стволами); на газові пістолети, револьвери і патрони до них, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії; на холодну зброю та пневматичну зброю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду – тощо. Проте, якщо у постанові йдеться про право власності на окремі види зброї, то в Інструкції МВС України, від 21 серпня 1998 р. вже йдеться про порядок: а) виготовлення, б) придбання, в) зберігання, г) перевезення; д) використання вогнепальної, пневматичної, холодної та охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, і патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів [227], тобто, відомчий орган значно розширив і уточнив перелік об’єктів, на які поширюється особливий правовий режим і, власне, зміст самого режиму.

Правовий режим об’єктів цивільних прав передусім залежить від правової природи такого об’єкта, ступеня співвідношення публічних і приватних інтересів, місця об’єкта в сучасній системі об’єктів цивільних прав. Правовий режим речового за природою об’єкта характеризується способами

набуття, порядком володіння, користування та використання, межами розпорядження; для майнових благ, які є переважно природними (життя, здоров'я), визначальними є способи охорони та захисту абсолютних прав, втілених у ці блага.

Залежно від категорії об'єкта, загальний правовий режим визначається державою, деталізація окремих повноважень може здійснюватися галузевими міністерствами, відомствами, органами виконавчої влади, об'єднаннями співвласників чи громадськими об'єднаннями.

Правовий режим об'єкта цивільних прав пов'язаний зі станом суспільства, рівнем його правосвідомості та моралі.

Водночас процес теоретичного розуміння категорії «правовий режим об'єкта» у вітчизняній науці не можна вважати завершеним.

Правовий режим являє собою наслідки впливу законодавчої політики на регулювання певних суспільних відносин з конкретним визначеним об'єктом.

Законодавець може визначати особливості правового режиму за властивостями не лише об'єкта, а і суб'єкта, якому належить той чи інший об'єкт, – неповнолітній, малолітній, недієздатній чи спеціальній юридичній особі.

Так, у ст. 1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» 21 вересня 1999 р. [484] зазначено, що цей закон визначає правовий режим майна, закріпленого за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України, і повноваження органів військового управління та посадових осіб щодо управління цим майном, а поняття військового майна, відчуження, реалізації, безпосередньої процедури і порядку реалізації майна регламентовані відповідним положенням, затвердженим урядом [416].

Мета встановлення правового режиму – забезпечити учаснику цивільних правовідносин, якому належить (який управомочений) об'єкт цивільних прав, безперешкодну реалізацію своїх інтересів з оптимальним співвідношенням з інтересами інших учасників. Особливі правові режими

можуть бути встановлені щодо окремих речей (нерухомості, вогнепальної зброї та вибухових речовин, транспортних засобів тощо) та відносно окремих видів діяльності, пов'язаної з виконанням робіт чи наданням послуг (капітальне будівництво, надання охоронних, медичних, банківських послуг та ін.)

Важливою властивістю правового режиму є можливість його зміни. Зміна правового режиму відбувається імперативно і зумовлена змінами, які відбуваються в політичному, економічному та громадському житті суспільства, його ментальністю.

Зміна статусу речі з обмеженої в обороті на загальнодоступну можлива в установленому порядку як з ініціативи власника, так і самим законодавцем. Скажімо, отримавши у спадщину нагородну нарізну вогнепальну зброю (пістолет, револьвер), спадкоємець може звернутися із заявою про приведення її в стан, непридатний для стрільби. Така зброя вважатиметься колекційною і залишається у власності спадкоємця [211, с. 61].

Статус речі може змінити і сам законодавець, наприклад, вилучивши певні лікарські засоби з переліку ліків, які можуть набуватися у спеціальному порядку, або змінити статус історичних чи культурних цінностей, які підлягають державній охороні.

Нам видається неоднозначним твердження деяких учених, що правовий режим «визначає дієвість правових норм» [660, с. 25–28], оскільки правова категорія «правовий режим» є похідною. Дієвість правових норм визначається соціальним результатом, заради якого ці норми були прийняті.

Ефективність правового режиму, який дозволяє найоптимальніше отримати корисні властивості від об'єкта цивільних прав, залежить від таких обставин:

– приватно-публічний інтерес, який він покликаний забезпечити;

– однозначність та чіткість правових норм, якими він встановлюється;

– доступність змісту правових норм для учасників правовідносин та органів, на які покладено обов'язки щодо їх забезпечення;

– підстави та межі відповідальності за порушення, невиконання чи недотримання встановлених правил;

– співрозмірність мети, яка обґрунтовує певні обмеження у володінні, користуванні чи розпорядженні об’єктів цивільних прав і тими негативними наслідками, які настають за умови його дотримання;

– просторово-часові межі встановленого правового режиму.

Ознакою правового режиму є те, що він створюється у нормативному порядку, зазвичай державою, або у договірному – іншими учасниками цивільних правовідносин з урахуванням приватно-публічного інтересу учасників цивільного обороту.

Незважаючи на певну самостійність поняття правового режиму в категоріальному апараті цивілістичної науки, уважаємо за необхідне уточнити його співвідношення з такою правовою категорією як оборотоздатність, оскільки саме відмінності в правових режимах об’єкта дозволяють визначити і ступінь його оборотоздатності, і поняття «цивільний оборот». Потреба з’ясування поняття «оборотоздатність об’єкта» зумовлена вимогами правозастовчої практики, застосуванням конкретних правових норм, які регламентують правовідносини за участю того чи іншого об’єкта. Наявність у більшості об’єктів цивільних прав такої соціальної властивості як мінова вартість зумовлює і їх оборотоздатність, тобто, набуття і відчуження суб’єктами цивільних правовідносин. Поділ об’єктів на ті, що можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, і на обмежено оборотоздатні має не лише теоретичне, а і практичне значення. Саме від цього поділу залежить можливість того чи іншого об’єкта бути предметом цивільно-правового договору, об’єктом цивільного правонаступництва, у тому числі і спадкового, об’єктом заставних прав. Потреба з’ясування такої категорії, як «оборотоздатність об’єкта» необхідна і для вирішення питання щодо застосування конкретних норм права, які регламентують правовідносини, що виникають щодо цього об’єкта.

У цивілістиці вчені по-різному розуміють і тлумачать поняття «цивільний оборот» і наводять різноманітні його визначення, які, як зазначає В. Л. Яроцький, є інколи протилежними [732, с. 435]. Аналіз семантики слова «оборотоздатність» дозволяє зробити висновок, що він є результатом доданків слів «оборот» і «здатність». Тобто йдеться про можливості об'єктивно наявної в природі речі (у широкому розумінні цього слова) обертатися, перебувати в русі.

Оборот – це набуття та відчуження об'єктивних благ унаслідок вольових дій суб'єктів цивільного права. Наявність певних властивостей будь-якого об'єкта впливає на обсяг прав та обов'язків учасників цивільних правовідносин і зумовлює і можливість застосування тих чи інших правових норм, і можливість бути підставою для вилучення речі взагалі з цивільного обороту.

У чинному законодавстві не існує легального загального визначення поняття «цивільний оборот», за винятком спеціальних законів, у яких регламентується особливість правового статусу того чи іншого об'єкта цивільних прав. Так, у Модельному Законі «Про контроль за оборотом радіоактивних матеріалів», прийнятому на 24-му пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав – учасників СНД і який покликаний сприяти запобіганню незаконного обігу радіоактивних матеріалів, забезпеченню здоров'я і особистої безпеки громадян, а також державної, громадської та міжнародної безпеки, у ст. 1 під оборотом радіоактивних матеріалів розуміється як поводження з радіоактивними матеріалами, так і вчинення правочинів з ними [382, с. 184–212].

Оборотоздатність – одне з ключових понять у теорії речового права, яке досліджувалося видатними представниками цивілістичної науки ще у минулому та позаминулому століттях. Властивості об'єкта впливають на обсяг прав та обов'язків учасників цивільного обороту. Поняття «цивільний оборот» характеризується насамперед економічними чинниками, тобто, можливістю тієї чи іншої речі задовольняти певні блага учасників цивільних правовідносин і бути об'єктом дій, з яким пов'язане виникнення, зміна чи

припинення цивільних прав та обов'язків, а також задоволення економічних чи духовних потреб його учасників.

Оскільки цивільний оборот – це юридична форма економічного обороту, а об'єктами останнього є товар, тобто, благо, яке має грошову цінність, то і права на нього можуть бути тільки майновими [350, с. 108].

Під оборотоздатністю об'єктів зазвичай розуміють можливість особи вільно розпоряджатися ними, оплатно чи безоплатно передаючи їх у власність чи володіння іншим суб'єктам. Підставою для передавання об'єктів можуть бути договори, спадкове правонаступництво, адміністративні акти.

Залежно від господарського значення об'єкта, потреб охорони державної безпеки, громадського порядку, прав та інтересів учасників цивільних відносин, законодавець поділяє об'єкти цивільних прав на ті, що: а) вилучені із цивільного обороту; б) обмежені в цивільному обороті; в) вільно перебувають у цивільному обороті.

Така статусна відмінність об'єктів цивільного права відома ще приватному праву Стародавнього Риму. Римські юристи розрізняли «речі в майні», «речі поза майном» і «речі, вилучені з обороту». За християнських часів речі божого права поділялися на речі священні (храми, олтарі, статуї богів); предмети поклоніння (гробниці) та посвячені речі (міські стіни, ворота), речі людського права – ті, які належали римському народу, державі чи окремим політичним громадам [544, с. 54–56].

Класифікувати речі за ступенем їх оборотоздатності намагався законодавець і в Цивільному кодексі Галичини 1793 р. У другій частині першого основного розділу в §§ 1–7 розрізняли речі, які належать громадянам, громаді та державі. Серед останніх розрізняють речі, що належать державі загалом, або окремим її членам. Ті, що належать державі загалом поділяють на загальні, визначені для спільного, громадського користування, і ті, що призначені для покриття потреб держави, такі як чеканка монет, державні родовища, гірські та соляні шахти та ін. [683, с. 76].

Ш. Монтескьє зазначав, що, якщо дозволити людині вчиняти все, що вона забажає, можна згубити її [363, с. 242]. Д. І. Мейєр наголошував, що не всі речі, не всі фізичні тіла підлягають пануванню особи, є об'єктом права, а тільки такі речі, такі тіла, які перебувають у цивільному обороті та мають значення майна, тобто, являють собою якусь цінність. Так, світила небесні, птахи, що літають у піднебессі, не перебувають у цивільному обороті та не розглядаються як об'єкти права. Проте за певних умов і такі речі можуть стати об'єктами права, але потрібно, щоб настали такі умови: потрібно щоб речі підпадали під панування людини та розглядались у цивільному побуті як цінність [346, с. 139]. Аналогічні міркування висловлював і Є. В. Васьковський, підкреслюючи, що не будь-яка річ, тобто, благо, здатне до обороту через свої природні властивості, тобто, здатне підлягати абсолютній владі приватних осіб [75, с. 84].

Г. Ф. Шершеневич питання цивільного обороту розглядав у руслі теорії речей як об'єктів цивільних прав. Зокрема об'єктом права є все те, що може слугувати засобом здійснення інтересу. Межі розпорядження об'єктами цивільних прав залежать від їх економічної суті та юридичної характеристики:

– по-перше, через природні причини вони не можуть бути об'єктом угоди: а) світло, сонячне чи місячне»; б) повітря; вода, що тече; в) море чи води морські;

– по-друге, з державних міркувань деякі речі визнаються нездатними бути предметом прав з боку приватних осіб: а) казенні; б) громадські;

– по-третє, із релігійних міркувань – запустілі кладовища серед населених місць.

Цікава його позиція щодо особливого місця ікон у цій класифікації: вони не виключені з обороту, проте вони «не продаються, а замінюються грошима» [711, с. 148–150].

Подібні думки відносно предметів, над якими людина фізично не може виявити будь-яке панування, або якщо приватне панування над ними не

допускається з різних політичних, громадських, релігійно-моральних міркувань, висловлював і Є. В. Васьковський [75, с. 116].

У сучасній доктрині цивільного права під цивільним оборотом пропонується розуміти правомірне відчуження або перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої. Саме у такому визначенні містяться всі необхідні та достатні ознаки цивільного обороту як правової категорії. Відчуження та перехід указують на динаміку об'єктів цивільного права, а правомірність – на її юридичне оформлення (на динаміку суб'єктивних прав) [591, с. 131].

Категорію «цивільний оборот» традиційно розглядають у контексті суспільних відносин як соціальне явище, що полягає у зміні стану належності – коли одні особи набувають, а інші відчужують об'єкти цивільних прав (правовідносин) [38, с. 73].

Цивільний оборот – це юридична форма економічного обороту, а об'єктами останнього є товар, тобто, благо, яке має грошову цінність, то і права на нього можуть бути тільки майновими [350, с. 108].

За ознакою товарності, оборотоздатності об'єктів вирішується питання щодо застосування до спірних правовідносин норм тієї чи іншої галузі законодавства [310, с. 289–290]. Міркуючи про це, пропонується розрізняти поняття цивільний оборот у вузькому розумінні та у широкому. Перше стосується випадків зміни носіїв суб'єктивних цивільних прав, друге включає в себе й інші вольові акти розпорядчого спрямування [217, с. 329].

Класифікуючи об'єкти за ступенем оборотоздатності, вітчизняний законодавець передусім керується такими засадами цивільного права як справедливість і розумність, політична доцільність, а також звичаї, які склалися в суспільстві. Справедливість, доцільність і розумність дозволяє не лише забезпечити належний обіг об'єктів у суспільстві, удосконалити правовий режим спеціальних об'єктів, а і забезпечити належне здійснення суб'єктивних цивільних прав їх володільцями, а також захистити публічні інтереси та приватні інтереси третіх осіб.

Цивілістична наука традиційно класифікує об’єкти з урахуванням їх фізичних властивостей та економічного призначення, лише за умови, що ці властивості враховані у нормах законодавства, тобто є юридично значущими.

У чинному цивільному законодавстві встановлена презумпція вільної оборотоздатності об’єктів цивільних прав, які можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва, спадкування чи іншим способом, якщо вони: а) не вилучені із цивільного обороту; б) або обмежені в обороті; в) або є невід’ємними від фізичної чи юридичної особи.

Отже, залежно від обставин, які є перешкодою залучення об’єкта до цивільного обороту, серед них можна виокремити абсолютно необоротоздатні, тобто, такі, участь яких неможлива в обороті через тісний зв’язок з особою їх володільця. Презумпція невідчужуваності таких об’єктів чітко встановлена у законі, за відсутності законодавчих заборон це відчуження неможливе внаслідок природних особливостей таких об’єктів.

Оборотоздатність об’єктів може обмежуватися в законодавчому порядку (як вітчизняним, так і міжнародним правом) через різні причини. Правовий режим є однією з визначальних характеристик оборотоздатності. Наприклад, якщо житлове приміщення знаходиться в спільній власності, це зумовлює обмеження його вільного відчуження внаслідок продажу. Так, чинним законодавством співвласнику надано право переважної покупки частки у праві спільної часткової власності перед іншими особами за ціною, оголошеною для продажу, і на інших рівних умовах, окрім продажу з публічних торгів (ст. 363 ЦК України). Аналогічне правило містить і ст. 353 ЦК Молдови. Зокрема в ній міститься і вимога, що в разі продажу з публічних торгів учасник часткової власності або організатор торгів зобов’язані сповістити про це інших співвласників щонайменше за десять днів до дати продажу. Якщо ціна однакова, співвласники користуються переважним правом на присудження їм частки [133]. Є. О. Мічурін і В. О. Кожевнікова пропонують класифікувати обмежені в цивільному обороті об’єкти, незаконне

переміщення яких створює загрозу, таким чином: а) для здоров'я населення; б) для громадської безпеки; в) обороноздатності держави; г) культурної спадщини народу України та інших зарубіжних держав [663, с. 152].

Пропонована систематизація заслуговує на увагу. Так, не викликає сумніву необхідність особливого режиму для об'єктів, які можуть бути національним історичним або культурним надбанням держави. Оборотоздатність таких об'єктів регламентується нормами Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. Під «культурними цінностями» розуміються об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [443].

Проте наведена класифікація не вичерпує наявні обмеження в обороті об'єктів. Поза цією системою виявилися об'єкти, обмежені в обороті з урахуванням необхідності охорони, так званих приватних інтересів, тобто інтересів, які, як зазначається в літературі, властиві конкретним особам і соціальним групам [350, с. 421]. Ідеться про таку категорію об'єктів, які за своєю правовою природою є оборотоздатні, але особливості суб'єктного складу обумовлюють особливу процедуру їх відчуження. Так, законодавець встановлює особливий порядок і процедуру відчуження речей, що належать на праві власності малолітнім і неповнолітнім. Цей порядок обумовлений не властивостями речі, а вимогою захисту інтересів цієї категорії осіб. Із досягненням встановленого віку оборот таких речей здійснюється без будь-яких обмежень. Аналогічно, у разі проживання неповнолітніх у житловому приміщенні, яке власник збирається відчужувати, необхідна згода органів опіки та піклування.

Класифікаційною ознакою речей, обмежених в обігу, окремі науковці називають те, що вони «можуть належати і набуватися лише певними учасниками цивільних відносин…» [676, с. 145]. Такий висновок видається нам дещо категоричним і зумовлений неточним трактуванням змісту ст. 178

ЦК України. Якщо, скажімо, мисливська зброя може набуватися дійсно спеціальними суб'єктами відповідно до вимог дозвільної системи, то обмеження в обороті об'єктів, які є культурною чи історичною цінністю, зумовлене не наявністю спеціального суб'єктного складу, а особливою характеристикою об'єкта, який залучається до цивільного обігу.

Правильне з'ясування правового режиму об'єктів цивільних прав, їх оборотоздатності дозволяє застосовувати відповідне законодавство та здійснювати належну охорону і захист прав та інтересів володільців об'єктів цивільних прав.

Аналізуючи відносини цивільного обороту, один з найавторитетніших цивілістів минулої епохи О. А. Красавчиков виокремив такі його ознаки: нематеріальність ідеологічних відносин цивільного обороту, відносини цивільного обороту є зобов'язальними цивільно-правовим відносинами, виникають із правомірних юридичних дій; еквівалентні за змістом, і результатом цивільно-правового обороту є не перехід матеріальних благ від однієї особи до іншої, а перехід майнових прав, об'єктом яких ці блага є [283, с. 17–19].

Поняття «цивільний оборот» і «майновий оборот» не є тотожними, оскільки цивільний оборот являє собою одну зі складових майнового обороту, який охоплює не лише приватно-правові, а і публічно-правові відносини у сфері публічного права, тобто ті, які регулюються нормами публічних галузей права (адміністративного, бюджетного, податкового та ін.). Відносини цивільного обороту побудовані насамперед на таких засадах приватного права як юридична рівність учасників і автономія їх волі.

Буквальне тлумачення поняття «оборот» дозволяє дійти висновку, що, власне, під оборотом необхідно розуміти вольові правомірні дії учасників цивільних правовідносин, унаслідок яких носій суб'єктивного цивільного права здійснює його реалізацію, передаючи його іншій особі, і результатом чого є зміна права на певний об'єкт. Тобто, цивільний оборот – це дії, унаслідок яких змінюється носій суб'єктивного права на об'єкт цивільних прав та обов'язків. Цивільний оборот – це передусім процес, рух, унаслідок

якого блага від одного суб'єкта переходять (чи можуть перейти) до іншого в порядку, який регламентують норми чинного законодавства.

За загальним правилом об'єкти цивільних прав можуть вільно обертатися, за умови, що вони у встановленому порядку не обмежені в обігу, або взагалі вони не вилучені з нього. У ч. 1 ст. 178 ЦК України всі види оборотоздатності (вільний обіг, обмежений оборот, вилучення з обігу, неможливість обороту через невід'ємність від особи) окреслюються законодавцем як поняття одного порядку, а існування особливих властивостей об'єкта є передумовою виникнення умов цивільної оборотоздатності, які значною мірою впливають на цивільний оборот в цілому. Так, низка побутових об'єктів не потребує спеціального правового регулювання і вільно набувається, використовується і відчужується внаслідок оплатного чи безоплатного передавання у власність чи володіння іншим учасникам цивільних правовідносин. Такими підставами можуть бути будь-які договори, правочини, спадкове правонаступництво тощо.

Оборотоздатність об'єктів не можна обмежувати лише оборотоздатністю речей, оскільки це звужує саму правову категорію поняття об'єкта цивільних прав. На оборотоздатність об'єкта впливають різні чинники – насамперед його природні властивості, переважно фізичні (щільність, в'язкість, діелектрична проникність, концентрація, індуктивність, радіоактивність, теплоємність, тепло- і електропровідність, абсорбція, температура плавлення та кипіння та ін.).

У доктрині цивільного права вважаються вилученими із цивільного обороту об'єкти, право власності на які може належати виключно державі [685, с. 313]. Вилучення із цивільного обороту потрібно розуміти як виведення матеріалів і знарядь з режиму об'єктів цивільного права [595, с. 207]. Вилученими із цивільного обороту є об'єкти права виключної власності Українського народу – земля, її надра, атмосферне повітря, водні й інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального

шельфу, виключної (морської) економічної зони (ст. 13 Конституції України). Ці об’єкти можуть бути об’єктом публічних правовідносин.

У вітчизняному законодавстві до обмежено оборотоздатних об’єктів і об’єктів, вилучених із цивільного обороту, належать насамперед речі, інше майно; певні види робіт і послуг (або їх результати); низка нематеріальних об’єктів (результати інтелектуальної діяльності, засоби індивідуалізації товарів та їх виробників) та окремі види інформації. Звичайне, повсякденне уявлення про об’єкти цивільних прав може не завжди збігатися з їх юридичним значенням. Зміст того чи іншого поняття з часом може змінюватися. Тобто обмеженими в обороті можуть бути не лише речі, як це зазвичай вважається, а і результати робіт, послуг, інтелектуальної діяльності, інші матеріальні та нематеріальні блага. Так, окремі види будівельних робіт, монтажних робіт (скажімо, монтаж засобів охоронної сигналізації) чи окремі види послуг (охоронні, страхові, транспортні, фінансові та ін.) можуть надаватися суб’єктами підприємницької діяльності виключно за спеціальним дозволом, отриманим у встановленому порядку у відповідних державних органах.

Зазначимо, що об’єкти, які за критерієм оборотоздатності класифіковані в одному підвиді (вільні в обороті, обмежено оборотоздатні, виключені з обороту), можуть значно відрізнятися між собою за правовим режимом.

Кожен з об’єктів цивільних прав має свої особливі юридичні ознаки та певні особливості. Наприклад, однією з важливих ознак інформації є можливість оборотоздатності, точніше, можливість надання прав на інформацію іншим особам на підставі цивільно-правових договірних зобов’язань [256, с. 61]. Водночас, як справедливо наголошує О. В. Дзера, не вусі об’єкти цивільних прав можуть відчужуватися [178, с. 73]. У літературі як одну з ознак окремих об’єктів цивільних прав наводять їх «необмежену» подільність [630, с. 126].

Основний зміст поняття «оборот» зводиться до обернення, руху якихось предметів матеріального світу, певних благ, тобто, являє собою постійний

процес зміни носіїв благ. З огляду на невідчужуваність немайнових благ, більшість нематеріальних благ є абсолютно необоротоздатними [23, с. 44].

Незважаючи на те, що традиційно оборотоздатністю наділялися лише майнові об’єкти, проте окремі вчені уважають що вона властива і немайновим благам. С. О. Сліпчено наводить такі умови оборотоздатності особистих немайнових благ: а) відокремленість або невідокремленість від суб’єкта; б) наявність чи відсутність прямої вказівки закону про їх обмеженість в обороті чи вилучення із цивільного обороту [591, с. 71] і здатність до грошового оцінювання [663, с. 211].

Передавання права на використання блага (скажімо, передавання права на використання зображення з комерційною метою), ще не є свідченням про можливість відокремлення такого блага, проте безумовно засвідчує можливість участі такого блага в цивільному обороті.

Головною властивістю об’єкта цивільних прав є його здатність виконувати волю суб’єкта цивільних правовідносин. Якщо об’єкт існує поза вольовою діяльністю людини, не залежить від неї, то такий об’єкт не може бути предметом правового регулювання, і він не належить до категорії «об’єкт цивільних прав». Ця ознака оборотоздатності тісно пов’язана з природними властивостями об’єкта. Якщо таким об’єктом ніхто не може скористатися або такі властивості перешкоджають залученню такого об’єкта до цивільного обороту, то такий об’єкт не може вважатися і оборотоздатним.

Отже, одним з головних чинників, які впливають на ступінь оборотоздатності об’єкта і на його оборотоздатність загалом, є можливість оцінювання його економічних властивостей, можливість задоволення потреб людини.

Звісно, науково-технічний прогрес, соціальні чинники зумовлюють перегляд сталих положень, і перелік об’єктів правового регулювання постійно доповнюється. Так, особливим об’єктом цивільних прав є лікарські засоби. Проте наявні проблеми алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, недобросовісної конкуренції зумовлюють потребу обмежити у вільному

обороті низку лікарських засобів. Наразі обмеження в обігу лікарських препаратів проводиться на підставі підзаконних актів, передусім відповідних наказів Міністерства охорони здоров'я України.

Тому не можна не погодитися з думкою, що, якщо обмеження в обігу лікарських препаратів проводиться на підставі підзаконних актів, то в подальшому це слід перевести на законне підґрунтя про необхідність особливого правового режиму лікарських засобів [260, с. 4].

Неточність понять, неоднозначність розуміння, допустимість різного тлумачення законодавчих визначень може зашкодити здійсненню та захисту суб'єктивних цивільних прав, пов'язаних з обмежено оборотоздатними об'єктами [583, с. 38]. Так, у контексті розуміння поняття «пам'ятки історії та культури» окремі автори справедливо зазначали, що поняття «пам'ятка історії та культури» трансформоване в законодавстві в поняття «культурна спадщина» і є невиправданою підміною понять [527, с. 4].

Спеціальний правовий режим установлено і щодо обмежено оборотоздатних об'єктів. Під правовим режимом в юридичній літературі традиційно розуміється встановлений у законодавстві порядок набуття, користування та відчуження речей як об'єктів цивільного права [641, с. 71].

Звичайно, з часом перелік таких об'єктів змінюється. Іще М. Л. Дювернуа зазначав, що перелік речей, здатних бути предметом загальних цивільних правовідносин, історично розвивається і розширяється, об'єкт права стає більш правоздатним і більш оборотоздатним [196, с. 12].

Ця тенденція зберігається і в сучасних умовах, оскільки у сфері цивільного обороту з'являються нові об'єкти цивільних прав, а у вже наявних межі оборотоздатності розширюються. Законодавчі норми у сфері регулювання цивільного обороту постійно змінюються, відповідно, змінюється і коло об'єктів та їх правовий режим.

Так, у ст. 9 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р. щодо права власності на ядерні установки та джерела іонізуючого випромінювання зазначено, що наведені

об’єкти можуть перебувати у різних формах власності. А ось «ядерні матеріали» є виключно загальнодержавною власністю [445].

У суспільстві давно дискутують щодо можливості громадян набувати право на короткоствольну зброю. Позитивний аспект розширення права на зброю ми можемо побачити на прикладі багатьох країн, де зброя легалізована, проте злочинність унаслідок цього загалом не збільшилась. Негативний аспект – неврахування сучасних реалій, коли легалізація зброї може зумовити зростання злочинності з використанням уже дозволеної законом зброї.

Ще до прийняття ЦК України законодавець Постановою Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1991 р. (із наступними змінами та доповненнями) установив спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна з відповідного дозволу), а саме: на вогнепальну гладкоствольну мисливську зброю; на вогнепальну мисливську нарізну зброю (мисливські карабіни, гвинтівки, комбіновану зброю з нарізними стволами); на газові пістолети, револьвери і патрони до них, заряджені речовинами сльзогінної та дратівної дії; на холодну зброю та пневматичну зброю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду; на об’єкти, що перебувають на державному обліку як пам’ятки історії та культури; на радіоактивні речовини – у разі наявності висновку органів територіальної санітарно-епідеміологічної служби про можливість використання цих речовин майбутнім власником в існуючих у нього умовах [483].

Водночас у ст. 41 Конституції України імперативна за характеристикою правова норма передбачає, що право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. І цілком справедливо О. В. Дзера зазначає, що ця Постанова суперечить Конституції України, у якій було закріплено правило про те, що правовий режим власності визначається виключно законами України. Відтак легітимність зазначеної Постанови є сумнівною [177, с. 75].

На розгляді Верховної Ради України знаходяться два проєкти закону: «Про вогнепальну зброю цивільного призначення» від 01.12.2014 р. і «Про

цивільну зброю і боєприпаси» від 10 грудня 2014 р., згідно з якими Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя, акцентуючи увагу на тому, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, зробив висновки, що ці проєкти не суперечать положенням Конституції України.

Під цивільним оборотом розуміють вольові правомірні дії учасників цивільних правовідносин, унаслідок яких носій суб'єктивного цивільного права здійснює його реалізацію, передаючи його іншій особі, і результатом чого є заміна права на певний об'єкт.

Оборотоздатність об'єктів цивільних прав – це природна, і водночас, юридична властивість об'єктів цивільних прав бути предметом приватноправового обігу, спрямованого на зміну права володільця такого об'єкта або на надання прав на такий об'єкт третім особам. Одним з головних критеріїв оцінювання ступеня оборотоздатності об'єкта й оборотоздатності об'єкта загалом є його економічні властивості та розумність їх оцінювання [576, с. 195].

Оборотоздатність об'єктів не є незмінною правовою категорією, а її зміст залежить від властивостей об'єкта і розвитку законодавства, норми якого забезпечують їх правову регламентацію. Пропонується розширити наявну законодавчу класифікацію оборотоздатності об'єктів (вилучені з обороту, обмежені в обороті, вільні в обороті), доповнивши її категорією квазі-оборотних об'єктів.

Висновки до розділу 1

Визначення теоретико-правових і методологічних засад дослідження об'єктів цивільних прав дозволило сформулювати такі основні положення та висновки:

1. Історіографія дозволяє виявити ті чи інші недостатньо розроблені аспекти вибраного напряму наукового дослідження, належним чином

визначити мету і відповідні завдання. Слід зазначити, що зазвичай у дореволюційних підручниках і навчальних курсах цивільного права панувала думка, що річ є об'єктом речових прав, але не зобов'язальних, у загальній частині в розділі про об'єкти права ретельно викладалося вчення про речі.

Після оновлення цивільного законодавства на теренах колишнього СРСР і легалізації у законодавстві поняття «об'єкт цивільних прав» почали з'являтися дисертаційні дослідження, присвячені окремим об'єктам, зокрема, підприємству як основній ланці економіки. Наведений джерелознавчий огляд вітчизняної літератури та країн ближнього зарубіжжя підтверджує той факт, що і вітчизняна, і зарубіжна цивілістика має певні напрацювання щодо загальних питань дослідження інституту об'єктів цивільних прав.

2. Ґенеза цивілістичної думки щодо об'єктів цивільних прав підтверджує багатоаспектність проблематики вибраного наукового напряму дослідження, ступінь його складності, недослідженість окремих елементів цього правового феномену. Незважаючи на те, що певні підвалини дослідження цього правового феномену закладалися протягом багатьох років, в українській цивілістичній науці відсутні сучасні фундаментальні роботи, у яких були б визначені концептуальні підходи щодо поняття та правової природи об'єктів цивільних прав, критеріїв класифікації та їх системи, що зумовлює потребу комплексного дослідження цієї проблематики з урахуванням політико-правових і економічних реалій сучасності та необхідності подальшого розвитку цивільного законодавства з наближенням до законодавства Європейського Союзу.

3. Особливість дослідження об'єктів цивільних прав полягає передусім у відсутності у законодавстві вичерпного переліку об'єктів, які необхідно вивчити, і різноманітністю їх сутності (від речей – до результатів робіт, послуг, нематеріальних благ з їхніми властивостями, особливостями правових режимів, а також з особливими підходами до їх характеристики в різних правових системах). Змістовне розуміння поняття методології дозволяє визначити найоптимальніші підходи до дослідження об'єктів цивільних прав і

досягти мети. У теоретичному дискурсі методологію потрібно розуміти не тільки як науку про методи, як одну з головних складових пізнавального процесу, а також як сукупність: а) принципів, на яких ґрунтується дослідження; б) засобів, які використовують під час його проведення; в) найбільш оптимальних методів і форм пізнання, що дозволяють розв'язати поставлені завдання і досягти мети дослідження.

4. Вибрані для дослідження загальні методи мають поширюватися абсолютно на всі однорідні правовідносини. Використання уніфікованих методів для дослідження різних об'єктів цивільних прав дозволяє зробити однопорядкові висновки, за якими можна характеризувати особливості кожного об'єкта, виявити їх характерні властивості та визначити місце в системі об'єктів цивільних прав. Зміст того чи іншого вибраного методу пізнання реальної дійсності не є постійною категорією і може змінюватися залежно від особливостей досліджуваного об'єкта (речі, немайнові блага, результат роботи, послуги тощо), тенденцій розвитку законодавства та правової доктрини, не змінюючи суті алгоритму.

5. Сучасне розуміння об'єкта цивільних прав має базуватися на характерних ознаках, які властиві усім об'єктам з урахуванням їх особливої правової природи. Зокрема таким критерієм повинна бути форма існування явища: а) матеріальна (тобто, можливість безпосередньо виявити існування об'єкта органами чуття); б) доведеність існування явища методами пізнання природничих наук; в) існування лише в ідеальному розумінні (честь, гідність, ділова репутація тощо); г) існування у формі правового явища, якому форму об'єкта цивільних прав надає чинне законодавство (уступка права вимоги, переведення боргу) і за відсутності такої правової регламентації вони втрачають ознаки об'єкта

6. Серед ознак об'єкта цивільних прав пропонується виокремити з певними застереженнями: існування в об'єктивній формі; здатність задовольняти потреби суб'єктів цивільних правовідносин; доступність об'єкта; здатність брати

участь у цивільних правовідносинах; сталість і динамічність яка передбачає можливість об’єкта змінювати свою сутність і стан.

7. Оскільки законодавець не визначає поняття «об’єкт цивільних прав», видається можливим запропонувати таку дефініцію об’єкта цивільних прав: об’єкт цивільних прав – це те, на що спрямований інтерес суб’єкта цивільного права. Таке розуміння об’єкта дозволяє уникнути універсальності такої ознаки, як корисність, яка характеризує не всі об’єкти цивільних прав. Оскільки предметом інтересу може виступати не завжди благо, то термінологічно точніше слід використовувати у дефініції і поняття «вигода», як таке, що охоплюватиме і необхідність знищення речі. На з’ясування сутності об’єкта впливає не лише його внутрішня структура, а і критерії, які застосовуються при його оцінці (майнові, моральні, культурні та інші). Пропонується викласти назву ст. 177 ЦК України у новій редакції: «Поняття та види об’єктів цивільних прав» і виокремити у статті дві частини:

«1. Об’єктом цивільних прав є благо або вигода, на яку спрямований інтерес суб’єкта цивільного права.

2. Положення частини першої статті щодо видів об’єктів цивільних прав, з певними доповненнями, відповідно, стануть частиною другою статті 177 ЦК України».

8. Система об’єктів цивільних прав має бути наслідком відображення існуючих правових реалій, відображати та визначати інтереси учасників цивільних правовідносин, виступати як логічна єдність елементів, з яких складається ціле, як правило, виключати ієрархічність, підпорядкованість, оскільки будь-який об’єкт цивільних прав може діяти як самостійний елемент правовідносин. Класифікація об’єктів цивільних прав дозволить отримати максимальну інформацію про об’єкти, виявити їх взаємодію, урахувати особливості правового режиму, спрогнозувати подальше оптимальне правове регулювання. Під системою об’єктів цивільних прав у цілому пропонується розуміти об’єктивно наявне правове явище, яке утворюється великою кількістю взаємопов’язаних елементів, розміщених у визначеній послідовності на певних

методологічних засадах, де складовими компонентами є складні, ієрархічно залежні та взаємопов'язані між собою підсистеми, внутрішні зв'язки яких домінують над зовнішніми зв'язками, з урахуванням їхніх особливих властивостей, характерних ознак і структуризації у ЦК України. Система об'єктів цивільних прав – це визначена законодавством сукупність об'єктів цивільних прав у різних сферах суспільного життя, що взята у їх єдності, яка включає в себе поділ об'єктів на окремі групи (підгрупи) у відповідності із особливостями їх майнового чи немайнового змісту, формами існування, правової регламентації і взаємодії між цими групами.

9. Буквальне тлумачення ст. 177 ЦК України дозволяє зробити висновок, що самостійними об'єктами цивільних прав, які в сукупності й утворюють систему об'єктів цивільних прав, є такі: а) речі (і їх різновиди – рухомі і нерухомі; подільні і неподільні; визначені індивідуальними або родовими ознаками; головні речі і приналежність і т. д.); гроші, цінні папери; б) інше майно; в) майнові права; г) результати робіт; д) послуги; е) результати інтелектуальної, творчої діяльності; є) інформація; ж) інші матеріальні та нематеріальні блага.

10. Якщо критерієм класифікації об'єктів обрати коло суспільних відносин, які регулюються правом, то залежно від належності об'єкту до тієї чи іншої сфери правового регулювання можна виокремити, власне, об'єкти цивільних прав, об'єкти сімейних прав; об'єкти спадкових прав; об'єкти житлових права; об'єкти трудових прав; об'єкти особистих немайнових прав та інші, не виключаючи їх подвійну правову природу.

Узагальнюючи окремі категорії однопорядкових об'єктів, і з огляду на особливості їх правового режиму, можна запропонувати таку систему об'єктів цивільних прав: 1) майнові блага; 2) об'єкти інтелектуальної діяльності; 3) немайнові блага; 4) приватний чи суспільний інтерес.

11. Правовий режим є наслідком впливу законодавчої політики на регулювання певних суспільних відносин з конкретним визначеним об'єктом. Законодавець може визначати особливості правового режиму за

властивостями не лише об’єкта, а і суб’єкта, якому належить той чи інший об’єкт, – неповнолітній, малолітній, недієздатній чи спеціальній юридичній особі. Мета встановлення правового режиму – забезпечення учаснику цивільних правовідносин, якому належить (який управомочений) об’єкт цивільних прав, безперешкодної реалізації своїх інтересів з оптимальним співвідношенням з інтересами інших учасників.

12. У чинному цивільному законодавстві встановлена презумпція вільної оборотоздатності об’єктів цивільних прав, які можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва, спадкування чи іншим способом, якщо вони: а) не вилучені із цивільного обороту; б) обмежені в обороті, в) є невід’ємними від фізичної чи юридичної особи. Оборотоздатність об’єктів цивільних прав – це природна, і водночас, юридична властивість об’єктів цивільних прав бути предметом приватно-правового обігу, спрямованого на зміну права володільця такого об’єкта або на надання прав на такий об’єкт третім особам. Одним з головних критеріїв оцінювання ступеня оборотоздатності об’єкта загалом є його економічні властивості та розумність їх оцінювання.

Встановлено, що оборотоздатність об’єктів не є незмінною правовою категорією, а її зміст залежить від властивостей об’єкта та розвитку законодавства, норми якого визначають правовий статус об’єкта. Пропонується розширити наявну законодавчу класифікацію оборотоздатності об’єктів (вилучені з обороту, обмежені в обороті, вільні в обороті), доповнивши її категорією квазі-оборотних об’єктів.

РОЗДІЛ 2
МАЙНО ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

2.1 Речі як об'єкти цивільних прав, їхні якісні та кількісні властивості

У сучасній українській цивілістиці зроблені перші кроки у дослідженні об'єктів цивільних прав із загальнотеоретичних позицій.

У цивільному законодавстві більшості пострадянських республік поняття об'єкта цивільних прав безпосередньо відсутнє, проте у відповідній статті «Види об'єктів цивільних прав» наведено їх перелік (ст. 177 ЦК України, ст. 128 ЦК Республіки Білорусь, ст. 7 ЦК Республіки Грузії, ст. 128 ЦК Російської Федерації, ст. 115 ЦК Республіки Казахстан). Поняття «майно» – одне з найважливіших правових категорій цивільного права. З ним тісно пов'язане і поняття майнових відносин як предмета цивільно-правового регулювання.

Такий різновид об'єктів цивільних прав як річ достатньо досліджений у цивілістиці, проте це не є перешкодою для існування двох основних концепцій щодо розуміння власне поняття речі.

Суть концепції зречевленої власності полягає у тому, що об'єктом права власності можуть бути лише матеріальні (тілесні) предмети, які і визнаються речами. Ця наукова позиція є традиційною для законодавця країн континентальної системи права. Так, у § 90 НЦУ «Поняття речі» речами законодавець уважає «лише тілесні предмети» [154]. Інша позиція ґрунтується на визнанні речами й інших об'єктів цивільних прав, тобто допускається поширення правого режиму речі й на інші об'єкти.

Аналіз змісту ст. 190 ЦК України дозволяє зробити висновок, що поняття «майно» є родовим стосовно речі, яка входить до складу майна. Таке твердження ґрунтується на широкому трактуванні терміна «майно», яке поширене і в теорії цивільного права. Тобто співвідношення понять «річ» і «майно» пояснює така правова конструкція: річ – це відокремлена частина

майна, а майно – це сукупність об’єктів, у тому числі і речей, які належать особі на праві власності.

У ст. 177 ЦК України серед об’єктів цивільних права законодавець розрізняє зокрема і речі, у тому числі гроші та цінні папери, тобто як різновид речей законодавець визнає і гроші, і цінні папери. З урахуванням послідовності розміщення об’єктів цивільних прав у наведеній вище статті, перелік об’єктів починається саме з «речі» з огляду на те, що «річ» є основним і найпоширенішим об’єктом цивільних прав. Відносно цього терміна будуються всі інші поділи об’єктів цивільних прав на певні групи. Так, законодавець називає речі нерухомі та рухомі (ст. 181 ЦК України), речі подільні та неподільні (ст. 183 ЦК України), головні речі та приналежності (ст. 185 ЦК України) та інше. До того ж, ця традиція класифікувати саме речі започаткована ще з часів римського приватного права, підтвердженням чого є Дігести Юстиніна (Книга1, Титул VIII. «Про поділ речей і їх властивостей») [181].

Речі є одним з найпоширеніших об’єктів цивільних прав. Саме речі є предметом більшості цивільно-правових договорів: купівлі-продажу, поставки, контрактації, договорів на постачання енергоресурсами через приєднану мережу, дарування, пожертви, міни, довічного утримання, найму (оренди), лізингу, зберігання, позики та ін.

Речі є предметом цивільно-правових договорів не стільки завдяки належним їм фізичним властивостям, а тому, що мають можливість задовольняти потреби учасників цивільного обороту, і ця обставина враховується у правових нормах, які надають право одним учасникам цивільного обороту вимагати вчинення певних дій або утримання від вчинення певних дій інших відносно конкретних речей. Тому речами вважають і окремі види енергії, оскільки вони є матеріальними благами, які можуть задовольняти певні майнові інтереси учасників цивільних правовідносин.

За загальним правилом законодавець визначає статус речі від початку її фізичного існування. Проте аналіз деяких положень чинного цивільного законодавства, зокрема ст. 656 ЦК України, у якій як предмет договору

купівлі-продажу допускається і товар, який буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому, дозволяє зробити висновок, що права й обов'язки можуть виникати і щодо речі, якої ще реально не існує у природі. Іще у римському приватному праві було відоме поняття «res futura» (майбутня річ), яка була предметом зобов'язального права.

Щодо безпосереднього поняття «річ» у ст. 177 ЦК України зазначено, що «річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки». У цій законодавчій дефініції відчувається «подих» римського приватного права, де юристи серед об'єктів розрізняли rescorporales (тілесні речі, що мали матеріальну субстанцію і до яких можна було доторкнутися) і resincorporales (безтілесні речі, що не мали таких властивостей, наприклад, право спадкування чи право, що виникало з договору, сервітути, право вимоги) [405, с. 108].

Речі та їхні характерні ознаки завжди перебували в полі зору цивілістичної науки, незважаючи на те, що у попередніх вітчизняних кодифікаціях цивільного права цей інститут ігнорувався. Необхідність з'ясування тих чи інших властивостей речі потрібна для вирішення питання відносно застосування конкретних норм права, які регламентують особливість правовідносин з урахуванням властивостей речі.

У сучасній доктрині цивільного права під річчю розуміють «все те, що об'єктивно існує та за допомогою чого можна задовольнити ту чи іншу потребу і щодо чого виникають цивільні правовідносини» [177, с. 76].

На думку А. П. Сергєєва, речі – це цінності матеріального світу, які існують у природі або створені природою і які є об'єктом цивільних прав [147, с. 254]. Речі розглядають також як фізичне тіло, що має масу і просторові межі [143, с. 202].

У юридичному значенні під речами розуміють як предмети побуту, так і різну енергію, складні матеріальні об'єкти, наприклад залізниці, газоподібні та рідкі речовини, такі, як газ і вода тощо. Ураховуючи це, речами можна

назвати надані природою та створені людиною блага (цінності) матеріального світу, які є об’єктами цивільних прав [276, с. 254].

Зазначимо, що сучасна концепція власності у більшості зарубіжних європейських країн відносить до безтілесного майна права на технічні та нетехнічні об’єкти промислової власності (винаходи та ноу-хау, промислові зразки і товарні знаки, фірмові найменування тощо.), а з іншого боку – права на об’єкти фінансової та комерційної власності, які виступають у вигляді прав вимоги з грошових і товаророзпорядчих документів (облігації, векселі, чеки, паї, коносаменти та ін.) [139, с. 326]. Звісно, що права, які випливають із цінних паперів відрізняються від властивостей речей, які існують у матеріальній формі. Так, щодо них не можна застосувати таке поняття як «володіння», оскільки це допустимо лише щодо документів, які являють собою речову форму фіксації відповідних прав.

Наведені визначення різних учених об’єднує єдність поглядів щодо походження речей. Об’єкти цивільних прав можуть бути як природного походження, так і бути створеними людиною.

Після другої кодифікації цивільного законодавства цивілісти запропонували концепцію щодо ознак речі, які покладено в основу її належності до об’єктів цивільних прав. Так, С. С. Алексєєв та інші вчені вважають, що для цивільного права значення мають лише ті речі, які мають корисні властивості, що дозволяють їх експлуатувати і вступати щодо них у правовідносини, тобто, речі, здатні задовольняти будь-яку потребу людини [10, с. 155; 607, с. 168; 609, с. 126].

Л. В. Красицька пропонує такі ознаки речі як об’єкта цивільних правовідносин – матеріальна субстанція; вони створені людиною чи мають природне походження; мають товарну форму або цінність для суб’єкта цивільного права; мають споживчу вартість; вимоги речі визначені на загальному та спеціальному рівнях у чинному законодавстві; щодо них виникають цивільні відносини; мають просторові та часові координати;

формалізовані чинним законодавством або визначені на рівні етимологічного значення та детермінують поведінку суб'єктів [672, с. 487].

Окремі автори серед суттєвих ознак речі називають її доступність, оскільки в природі існують такі об'єкти, які за своїми властивостями не можуть бути об'єктом чиїх-небудь суб'єктивних прав (небесні тіла, морські простори тощо). За цією ознакою предмети взагалі не можна вважати речами у цивілістичному розумінні цього слова. Г. Ф. Шершеневич зазначав, що об'єктом договору не може бути повітря, світло, тому що, по-перше, маючи величезну споживчу цінність, вони позбавлені мінової цінності, а по-друге, тому, що їх відокремлення являє собою непереборну перешкоду [714, с. 110]. Є. М. Трубецький наголошував, що об'єктами права можуть бути лише ті речі, щодо яких за їх природою можливе панування [639, с. 190].

М. Л. Дювернуа також зазначав, що неможливість виключного панування над такими речами зумовлена природою самої речі [196, с. 12]. Проте з розвитком науки і техніки межі між такими речами і речами, які підвладні людині, поступово зменшуються, і можливо, у майбутньому зникнуть взагалі.

Наведену вище ознаку врахував С. В. Скрябін, сформулювавши такі, важливі на його думку, істотні ознаки речі: 1) річ – це матеріальна субстанція, те, що перебуває поза особистістю; 2) з річчю пов'язаний майновий інтерес; 3) будь-яка річ завжди має просторові межі; 4) річ має бути доступною володінню людиною [150, с. 452–453].

Незважаючи на низку характеристик речі, які запропоновані у літературі, не з усіма можна погодитися цілком. Певне заперечення викликає висновок М. М. Валєєва щодо того, що, порівняно з іншими об'єктами, річ є найближчою до базових потреб людини з огляду на систему об'єктів цивільних прав і наявність у ній особистих немайнових благ (життя, здоров'я), які безумовно є найвищими загальнолюдськими цінностями [70, с. 5].

Ознаками речі О. А. Гурова вважає і «індивідуальну визначеність» [165, с. 98]. Проте ця ознака нам видається не обов'язковою, а факультативною,

оскільки серед різновидів речей законодавець розрізняє і речі, визначені родовими ознаками, а до категорії речей зараховує і гроші.

Сумнівною також є ознака речі, щодо якої «виникають цивільні відносини», оскільки цивільні правовідносини можуть виникати і щодо результатів робіт, і щодо послуг та інших об'єктів цивільних прав.

З певною обережністю необхідно розглядати і таку ознаку, як корисність або майновий інтерес. Звісно, майновий інтерес може мати різноманітні прояви, але він завжди пов'язаний з цінністю речі, її корисними властивостями і якостями, можливим передаванням (переважно оплатним) її іншій особі та ін. Цінність речі – це категорія досить мінлива. Одні речі, які сьогодні нікого не цікавлять, завтра будуть вартувати уваги. З іншого боку, окремі різновиди речей можуть лише являти собою небезпеку і зайві витрати, пов'язані із їх утилізацією (ядерні відходи, анатомічні відходи тощо). Можна поставити під сумнів і таку ознаку, як природне походження речі або створення її людиною, оскільки всі об'єкти цивільних прав, які підпадають під категорію матеріальних благ (речі, результат роботи, послуги, гроші, цінні папери) – результат вольової діяльності людини або мають природне походження. Ознаками речі є її матеріальна форма і можливість панування над нею. За відсутності останньої ознаки втрачається можливість набути таку річ і володіти нею.

Відповідно пропонується змінити редакцію ст. 179 ЦК України «Поняття речі»: «Річ – це предмет матеріального світу, завдяки властивостям якого можуть виникати цивільні права і обов'язки».

Законодавча класифікація речей у ЦК України має важливе значення для визначення правового режиму речі та для визначення умов здійснення майнових прав на них. Така класифікація речей побудована на їх природних властивостях, економічних особливостях, значенні для особи та суспільному значенні та визначає особливості поведінки суб'єктів цивільних правовідносин залежно від конкретного різновиду речей.

У чинному законодавстві класифікація речей проведена за різними критеріями і законодавець наводить поняття й ознаки речей нерухомих і рухомих (ст. 181 ЦК України); подільних і неподільних (ст. 183 ЦК України); речей, визначених індивідуальними або родовими ознаками (ст. 184 ЦК України) та ін.

У науковій літературі традиційно вважається, що у новому ЦК України вперше на законодавчому рівні встановлені критерії розмежування речей, визначених індивідуальними чи родовими ознаками [685, с. 321].

Це твердження підтримуємо, проте водночас необхідно зазначити, що ще в першій кодифікації приватного права в Європі – Цивільному кодексі Східної Галичини 1797 р., який поширювався на землі Галичини і Буковини, іще задовго до всесвітньо відомої кодифікації приватного права імператор Наполеон (Code Napoléon) наводив класифікацію речей замінних і незамінних, яка походила від класифікації речей з родовими ознаками і речей з індивідуально визначеними ознаками.

Так, у ст. 20 частини II глави I Кодексу «Про поділ і властивості речей» законодавець розрізняв речі як ті, що замінюються (resfungibilessunt) і ті, що не замінюються (resnonfungibilessunt). А у ст. 21 зазначено, що замість замінних речей дозволяється повертати інші речі тієї самої вартості, того самого роду, якості, міри, у тій самій кількості і тієї самої ваги [127, с. 128–131].

Тобто у цій новелі знайшов відображення один із постулатів римського приватного права: genera non pereun (родові речі не гинуть).

Незважаючи на відсутність легального визначення поняття родових і індивідуально визначених речей, це не становило проблем у вітчизняній цивілістиці. У одному із перших вітчизняних україномовних підручників С. І. Вільнянський вважає родовими речами речі, що мають родові ознаки – кількість, вагу, міру, тобто розглядаються як певна кількість речей того самого роду [82, с. 144]. Практично це поняття збігається з легальним визначенням, яке сьогодні наводить законодавець: «річ є визначеною

родовими ознаками, якщо вона має ознаки, властиві усім речам того самого роду, та вимірюється числом, вагою, мірою» (ч. 2. ст. 184 ЦК України).

Влада людини над річчю містить у собі право. Ще К. П. Побєдоносцев зазначав, що «маючи владу над річчю, я маю річ набуту, я набув саму річ; маючи вимогу щодо речі, я маю лише право на набуття речі». Перше є правом на річ, друге – право на річ, яке можна здійснити [411, с. 82–83].

Згідно із сучасною теорією речових прав, об'єктом речових прав може бути лише індивідуально визначена річ, і за межами речових прав залишаються не лише речі, визначені родовими ознаками, а і сукупність різнорідних речей, які підпорядковані єдиній меті, майнові комплекси [626, с. 319].

Тобто речі з індивідуально визначеними ознаками виступають як конкретний об'єкт речових прав, а речі з родовими ознаками зумовлюють виникнення права на абстрактну річ і відповідного обов'язку щодо передачі певного роду речей у певній кількості (зерна, вугілля, картоплі), наприклад, за договором поставки чи контрактації. Зобов'язальні права можуть виникнути і на частину речі (продаж чи здачу в найм частини будинку чи квартири).

Звичайне, повсякденне уявлення про речі може не завжди збігатися з їх юридичним значенням. Зміст того чи іншого поняття з часом може змінюватися. Так, у дореволюційній цивілістиці, поруч із класичними класифікаціями речей, розрізняли такі різновиди майна: а) родове і б) належно набуте (благоприобретенное) (рос.). Родовим уважали майно, набуте за правом законного спадкування; майно, яке перейшло від першого його набувача, хоча і за заповітом, проте до такого родича, яке б набуло його і у разі спадкування за законом; будівлі та споруди, зведені в селищі чи в місті на землі, яка перейшла у спадщину та ін. [556, с. 131]. Традиційно вважають, що нерухомі речі – це завжди речі з індивідуально визначеними ознаками. Проте такий висновок нам не видається категоричним, якщо йдеться, наприклад, про багаторічні насадження, об'єкти новобудов до їх реєстрації тощо.

Правовим наслідком поділу речей на речі з індивідуально визначеними ознаками чи з родовими є визнання їх замінними чи незамінними.

Родові ознаки може надавати речі не лише її вид (цукор, борошно, цемент, вугілля), а і її виробник. Продукти харчування вважають речами з родовими ознаками, навіть якщо вони розфасовані у невеличку тару чи упаковку [531, с. 231].

Поділ речей на індивідуально визначені та визначені родовими ознаками пов'язаний не лише з характеристикою властивостей самої речі (яка може визначатися вагою, мірою, обсягом та ін.) Визначати характер властивостей речі (родова чи індивідуальна) можуть і самі сторони під час укладення договору. Якщо під час відвантаження телевізорів, холодильників, транспортних засобів сторони зазначають лише вид, навіть якщо він конкретизований (наприклад, телевізори чи холодильники відповідної моделі) і загальну кількість речей, то предметом договору, незважаючи на таку родову конкретизацію, є речі, визначені родовими ознаками.

Під час укладання договору купівлі-продажу у роздрібній торгівлі продавець і покупець унаслідок індивідуалізації речі (скажімо, після відповідної відмітки у технічному паспорті речі про її продаж) змінюють за взаємною згодою належність речі і, залишаючись у певному роді, річ набуває індивідуально визначених ознак. Аналогічні зміни можуть відбуватися під час укладання договору найму (оренди), зберігання та ін.

Змінити статус речі з родової на індивідуально визначену може і сам власник (титульний володілець) речі, оскільки індивідуалізація сприятиме здійсненню та захисту його прав і інтересів. Особа може самостійно здійснити індивідуалізацію придбаних (чи виданих) особистих речей – головних уборів, верхнього одягу, фляг, рюкзаків тощо, наприклад, під час перебування на військовій службі чи під час відбування покарання в місцях позбавлення волі.

За певних обставин і індивідуально визначена річ може фігурувати у предметі договору як річ родова. Якщо довірена особа отримала доручення придбати на аукціоні сучасного живопису будь-яку картину пензля українського майстра, то в такому разі предметом договору буде річ родова,

хоча кожна картина належить до категорії індивідуально визначених речей [641, с. 73].

Правове значення поділу речей на індивідуально визначені та родові полягає в тому, що у разі втрати індивідуально визначеної речі боржник звільняється від обов'язку передати подібну до неї річ кредитору, але зобов'язаний виплатити останньому грошову компенсацію; у разі втрати родових речей боржник зазвичай зобов'язаний передати кредиторові подібні речі [681, с. 151].

Залежно від того, які речі складають предмет договору – родові чи індивідуально визначені, настають і різні правові наслідки, пов'язані з переходом права власності, правомоччями щодо розпорядження нею, покладання ризику випадкової загибелі чи пошкодження речі, тягарем утримання майна, правом на упущену вигоду. У разі відчуження родових речей унаслідок їх загибелі, правонаступництво не наступає.

Загибель індивідуально визначеної речі зазвичай є підставою для звільнення боржника від виконання зобов'язання в натурі, оскільки такі речі є юридично незамінними.

Як виняток, підставою для звільнення боржника від виконання зобов'язання в натурі може бути загибель родової речі, яка за своєю природою належить до категорії обмежено родових речей. Скажімо, загибель тварини чи рослини, що занесені до Червоної чи Зеленої книги. Незважаючи на існування в природі таких речей, зобов'язання фактично неможливо виконати в натурі, а може йтися лише про виплату грошового відшкодування.

Розмежування речей на такі, які мають індивідуально визначені ознаки, і речі з родовими ознаками, має і суто практичне значення, оскільки дозволяє з'ясувати юридичну природу договору та правильно застосувати норми права на етапі виконання договору, а також у разі порушення зобов'язань. Якщо предмет договору (річ з родовими ознаками чи з індивідуально визначеними) по суті не впливає на правову природу договорів купівлі-продажу, перевезення, зберігання, оскільки продавець, перевізник, зберігач повинні

надати контрагенту або визначену договором конкретну річ або таку саму кількість таких самих речей, то в інших випадках властивість речі (родова чи індивідуально визначена) змінює природу договору. Саме так договір найму відрізняє від договору позики саме предмет договору.

Традиційно вважають, що предметом договору найму є індивідуально визначені речі, оскільки у ст. 760 ЦК України закріплено таку кваліфікаційну властивість речі як предмета договору як її індивідуальну визначеність. І, відповідно, наймач зобов'язаний повернути власнику по закінченню строку договору саму ту річ, яку він отримав у користування.

Дані, що характеризують річ, можна визначити за різними критеріями: назвою, символом, кольором, розміром, формою, моделлю, місцем знаходження, зображенням на місцевості, інвентаризаційними, реєстраційними, кадастровими номерами тощо [229, с. 113]. Проте ми вважаємо, що обов'язок повернути ту саму річ не впливає на природу речей, яка є предметом договору, якщо вона належить до так званих обмежено родових (квазі-родових) речей. За договором прокату наймач отримує майно в тимчасове користування за плату, яку визначає наймодавець (ст. 789 ЦК України). У Класифікаторі видів економічної діяльності (КВЕД ДК 009:2010) [247], який діє з 2 січня 2012 р., подано перелік речей, які можуть надаватися у прокат.

У підкласі 77.29 Прокат інших побутових виробів і предметів особистого вжитку до таких речей належать будь-які вироби для домашніх господарств і підприємств: текстиль, кераміка, скло, кухонний та столовий посуд, електричні прилади і домашнє приладдя, ювелірні вироби, квіти та рослини та ін. Підклас 77.21 Прокат товарів для спорту та відпочинку передбачає прокат пляжних стільців і парасольок, іншого спортивного устаткування. І якщо за договором побутового прокату велика кількість контрагентів (через специфіку суб'єктного складу) отримала в користування, скажімо, парасолі, лежаки, футбольні чи волейбольні м'ячі, комплекти настільних ігор (шахи, шашки, нарди), то, незважаючи на те, що за правовою

природою договір майнового найму передбачає повернення саме тих речей, які були надані в тимчасове користування за плату, унаслідок знеособлення речі, наймачеві повертаються так звані квазі-індивідуально визначені речі. Аналогічний висновок можна зробити щодо предмета договору прокату на ринках. Відповідно до п. 19 Правил торгівлі на ринках за окрему плату продавцям можуть надаватися такі послуги: прокат торговельного інвентарю, обладнання, засобів вимірювальної техніки, санітарного одягу.

Між речами, визначеними родовими ознаками і речами індивідуально визначеними існує тісний взаємозв'язок і динаміка, оскільки за певних умов родові речі можуть набути ознак індивідуально визначених, і, навпаки, індивідуально визначені втрачають свої ідентифікаційні ознаки внаслідок знеособлення, коли речі декількох власників змішуються.

Існування квазі-родових чи квазі-індивідуально визначених речей є підставою для певних роздумів під час оцінювання традиційного висновку, що предметом одних договорів можуть бути виключно речі індивідуально визначені (оренда, позичка, підряд), інших – виключно речі з родовими ознаками (позика).

Для цивільного обороту найістотніше значення мають об'єкти речових прав. Серед об'єктів речових прав центральне місце належить речам, які мають індивідуально визначені ознаки, у тому числі і речі нерухомі, оскільки неможливо бути власником абстрактної кількості однорідних речей. Речі, визначені родовими ознаками, є об'єктом зобов'язальних прав.

Необхідно погодитися із зауваженням, що запропоновану у джерелах і романістичних дослідженнях класифікацію речей не можна сприймати як нерухому, застиглу, умоглядну конструкцію [663, с. 214]. Доказом слушності такого твердження є наявні свого часу класифікації речей, які вже відійшли в минуле: «речі манципні і неманципні» [652, с. 148], «засоби виробництва і предмети споживання» [603, с. 175].

Належність речі до категорії речей з індивідуально визначеними ознаками чи до речей з родовими ознаками зумовлено властивостями самої

речі, або сторонами під час укладання чи виконання договору, або самим власником чи титульним володільцем речі, визначає її правовий режим, зміст прав та обов'язків учасників цивільних правовідносин, предметом яких є річ і способи захисту порушених прав.

На нашу думку, у системі класифікації речей за ознаками їх родової належності та індивідуальності необхідно виокремлювати *квазі-індивідуальні* речі, тобто такі речі з родовими ознаками, які після їх відчуження та відповідної ідентифікації можуть набувати ознак індивідуально визначених речей [582, с. 96]. Тісний взаємозв'язок між речами, визначеними родовими ознаками та індивідуально визначеними, є підставою для певного перегляду традиційної концепції щодо залежності природи цивільно-правового договору від його предмета.

2.2 Житло як об'єкт цивільних прав

Важливе місце в системі об'єктів цивільних прав посідають нерухомі речі. Відповідно до ч. 1 ст. 181 ЦК України до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни їх призначення.

Поняття «нерухомість» існує у правовій системі кожної країни. Пропоноване вітчизняним законодавцем розуміння поняття «нерухомість» вирізняється певною своєрідністю, яка логічніше розкриває його сутність, порівняно з нормами зарубіжного цивільного права. Найбільш широке трактування нерухомого майна містять статті 516–524 ФЦК, де виокремлено три види нерухомого майна: нерухомість «за природою» (земельні ділянки, будівлі, вітряні та водяні млини, урожай на кореню й інше); нерухомість «за призначенням» (предмети, які власник використовує для експлуатації земельної ділянки, а також предмети, приєднані до нерухомості таким чином, що їх відділення неможливе без її ушкодження або значного погіршення

(робоча худоба, сільськогосподарський інвентар, голуби в голубниках, рибні ставки, бджолині вулики, солома, добрива тощо); нерухомість «за об'єктом додатка» (узуфрукт на нерухомі речі, сервітути, земельні повинності, а також позови, спрямовані на повернення нерухомого майна) [136].

У ст. 181 ЦК України законодавець розрізняє по суті три різновиди нерухомості: а) нерухомість за природними властивостями (земельні ділянки); б) нерухомість за ознакою зв'язку із землею (об'єкти, які розміщені на земельній ділянці і які неможливо перемістити без їх знецінення або зміни їх призначення); в) нерухомість за законом (повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації).

У структурі об'єктів нерухомості, які є об'єктами цивільних прав, можна виокремити дві складові частини:

1) об'єкти, які утворилися природно без цілеспрямованої діяльності людини (природні об'єкти) – надра, земельні ділянки, ліси, водоймища тощо;

2) об'єкти, які були створені внаслідок праці людини:

а) житлові – будинки масового будівництва квартирного типу: малоповерхові, середньої поверховості, підвищеної поверховості, унікальні та їх елементи – під'їзди, сходи, квартири, кімнати, підвали, горища;

б) спеціалізовані жилі будинки:

– гуртожитки – для тривалого проживання певних контингентів населення (студентів, молодих спеціалістів, сезонних працівників), а також соціальні гуртожитки;

– готелі для короткострокового проживання (за винятком депутатів Верховної Ради, яким відповідно до ст. 35 Закону України «Статус народного депутата», щомісячно видаються кошти на винайм готельного номера (або на оренду житла) [496];

– спеціалізовані будинки для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та осіб з інвалідністю;

– спеціалізовані будинки для бідних і безпритульних;

– тимчасові притулки для дорослих (ст. 1 Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» [456];

в) промислові об’єкти і об’єкти комерційного призначення (підприємства як єдині майнові комплекси, склади, офіси, заклади громадського харчування, торговельні, медичні заклади, заклади освітянського та культурного призначення);

г) споруди спеціального (громадського) чи інженерного призначення (стадіони, дренажі, очисні споруди тощо).

Житлова нерухомість – основа існування людини. Користування нею зачіпає інтереси широкого кола осіб, які не завжди є її власниками.

Тому права володіння, користування і розпорядження нерухомістю обмежені законом. Участь житлової нерухомості у цивільному обороті вимагає певної регламентації, метою якої є забезпечення публічних інтересів та охорони інтересів і приватних учасників цивільних правовідносин в процесі здійснення належних їм прав.

Одне з конституційних прав громадян України є право на житло, яке є складовою частиною права на достатній життєвий рівень (ст. 48 Конституції України). Житлові приміщення призначені для захисту людини від впливу різних несприятливих метеорологічних чинників, які мають місце залежно від пори року (мороз, спека, вітер, дощ тощо), а також для відпочинку у вільний від виробничої діяльності час.

До будівель житлових належать одноквартирні будинки: відокремлені житлові будинки садибного типу (міські, позаміські, сільські), вілли, дачі, будинки для персоналу лісового господарства, літні будинки для тимчасового проживання, садові будинки тощо, будинки одноквартирні масової забудови, котеджі та будинки одноквартирні підвищеної комфортності, будинки багатоквартирні масової забудови, будинки багатоквартирні підвищеної комфортності [172].

У ч. 3 Державних будівельних нормах України (ДБН В.2.2-9:2018), затверджених Наказом Міністерства регіонального розвитку та будівництва

України від 28.09.2018 № 260, передбачені і «багатофункціональні будинки та комплекси, які формуються із приміщень, їх груп, будинків та споруд різного громадського та житлового призначення» [173].

Відповідно до Державного класифікатора будівель і споруд (ДК 018200) [172] споруди – це будівельні системи, пов'язані із землею, які створені з будівельних матеріалів, напівфабрикатів, устаткування й обладнання як результат виконання різних будівельно-монтажних робіт.

Будівлі – це споруди, що складаються з несучих та огороджувальних або сполучених (несучо-огороджувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення устаткування, тварин, рослин, а також предметів.

До будівель житлових належать і гуртожитки – житлові будинки для колективного проживання, у тому числі будинки для людей похилого віку та інвалідів, студентів, дітей та інших соціальних груп, наприклад, будинки для біженців, гуртожитки для робітників і службовців, гуртожитки для студентів та учнів навчальних закладів, сирітські будинки, притулки для бездомних тощо.

Конституційне право на житло передбачає гарантовану законом можливість для кожного бути забезпеченим постійним житлом, можливість стабільного користування наявним житлом, недоторканність житла, право на поліпшення житлових умов, а також забезпечення для мешканців житлових будинків, житлових приміщень здорового та безпечного довкілля. Житло є однією з основ благополуччя громадян і використовується для особистого споживання та задоволення інших потреб.

Громадяни України мають право своїм коштом побудувати житло, набути його у власність унаслідок укладення відповідних договорів, отримати в установленому порядку жилі приміщення (квартири) у будинках державного житлового фонду та ін.

Залежно від мети використання житлові фонди поділяють на: 1) житловий фонд соціального використання – сукупність житлових приміщень державного і муніципального житлових фондів, що надаються

громадянам за договорами соціального найму; 2) спеціалізований житловий фонд – сукупність житлових приміщень, призначених для проживання окремих категорій громадян; 3) індивідуальний житловий фонд – сукупність житлових приміщень приватного житлового фонду, які використовуються громадянами – власниками таких приміщень для свого проживання, проживання членів своєї сім'ї та (або) проживання інших громадян на безоплатній основі, а також юридичними особами – власниками приміщень для проживання громадян; 4) житловий фонд комерційного використання – сукупність житлових приміщень, які використовуються власниками цих приміщень для проживання громадян на умовах оплатного користування.

За призначенням житлові фонди поділяють на:

1) житловий фонд загального призначення – сукупність житла всіх форм власності, призначеного для проживання фізичних осіб, що використовується на загальних приватноправових засадах;

2) житловий фонд соціального призначення – сукупність соціального житла, що надається громадянам України, які відповідно до закону потребують соціального захисту (ст. 1 Закону України «Про житловий фонд соціального призначення») [457]. Соціальне житло, або житло із житлового фонду соціального призначення, що безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту, на підставі договору найму на певний строк, надається громадянам у порядку, передбаченому цим Законом (соціальний гуртожиток, спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, спеціалізований будинок для бідних і безпритульних, тимчасовий притулок для дорослих).

Необхідність удосконалення законодавства, яке регулює правовий режим житла, умов і порядку його обороту, практики застосування, створення оптимальної моделі захисту як приватних, так і публічних інтересів, є науковою проблемою, яка потребує ретельного вивчення і аналізу.

Житлове приміщення як спеціальний об’єкт речових і зобов’язальних прав має свій особливий правовий режим. Проте значний перелік питань щодо

правового регулювання правовідносин з житлом не одержав належного вирішення у нормотворчій практиці та відповідного висвітлення у теоретичних дослідженнях.

М. К. Галянтич слушно зазначає, що оновлене законодавство ще не повною мірою узгоджується з його якістю. Потребує удосконалення термінологічний апарат у житловій сфері. Наприклад, слід закріпити єдине розуміння понять «будівля», «споруда», «приміщення, у якому знаходяться житлові приміщення» [100, с. 653].

Поняття майна є не лише одним з найменш розроблених у теорії, а і проблемним у законодавстві [613, с. 290]. Аналогічно не менш проблемним залишається у цивілістичній доктрині і поняття «житло» як різновид майна. Визначення категорії «житло» дозволяє з'ясувати можливості вчинення з цим об'єктом тих чи інших юридично значущих дій. У ст. 329 ЦК України Книги третьої «Право власності та інші речові права» законодавець наводить перелік об'єктів, які розглядає як житло, та ознаки таких об'єктів. Щодо власне поняття «житла» то законодавець сформулював його у ст. 379 ЦК України – під ним розуміється житловий будинок, квартира, інше житлове приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них.

Водночас у цивільному обороті з'явилися такі види об'єктів для проживання в них фізичних осіб як садиба, котедж, маєток. Поняття «садиба» визначено у ч. 1 ст. 381 ЦК України – це земельна ділянка разом з розташованими на ній житловими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями. Поняття «котедж» надано у п. 14.1.129 ст. 14 ПК України, під яким розуміють одно-, півтораповерховий будинок невеликої житлової площі для постійного чи тимчасового проживання з присадибною ділянкою [412]. Під маєтком традиційно розуміють велике приватне землеволодіння із садибою власника.

Отже, законодавець визначив поняття «житло», застосувавши перелік найбільш поширених його видів з одночасною вказівкою на можливість існування й інших видів житла, які можуть бути об'єктами цивільних прав.

М. В. Скаржинський пропонує розрізняти поняття житла у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні житло – це призначений для постійного проживання і визнаний цивільним правом різновид нерухомого майна як складова частина загально-правового, конституційного інституту житла у вигляді вибраного місця, адресно-географічні координати якого визначають приміщення, спеціально призначене для вільного проживання людини, яке становить поняття житла в широкому розумінні [560, с. 5].

Таке доктринальне поняття має право на існування, проте не зовсім узгоджується із сучасним законодавчим трактуванням поняття житла, яке допускається і для проживання тимчасового. З іншого боку, незважаючи на застереження автора, що це поняття «вузьке», воно дозволяє вважати житлом і місце відбування кримінального покарання, скажімо, осіб, засуджених довічно, що суперечитиме правовій природі житла.

Розширене тлумачення поняття «житло» подано у ч. 5 п. 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10. Вирішуючи питання про наявність у діях винної особи такої кваліфікаційної ознаки як проникнення в житло, інше приміщення чи сховище, суди повинні враховувати, що під житлом потрібно розуміти приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо).

Приміщення, де фактично проживає особа, слід офіційно вважати житловим приміщенням на підставі проведеного відповідними органами (організаціями) державного обліку житлового фонду. Належність приміщення до житлового також підтверджується державною реєстрацією речових прав на це нерухоме майно, яка здійснюється відповідними установами та є єдиним доказом існування зареєстрованого права. До житла прирівнюються також ті його частини, у яких може зберігатися майно (балкон, веранда, комора тощо), за винятком господарських приміщень, не пов’язаних безпосередньо з житлом (гараж, сарай тощо) [498]. У такому разі поняття «житло» практично

ототожнюється з поняттям «приміщення», що виправдано підвищеною суспільною небезпекою такого корисливого злочину.

Поняття «житло» визначає і поняття «місце проживання». У ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» розмежовуються поняття «місце перебування» і «місце проживання» [493].

Місце перебування – адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік, а місце проживання – житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, у якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини.

Громадянин має право вибирати місце перебування та проживання (тобто він не обов'язково повинен знаходитися в житловому приміщенні, яке є його місцем постійного проживання), і закон гарантує недоторканність будь-якого житла (житлового приміщення).

У п. 40 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кривіцька і Кривіцький проти України» («Kryvitska and Kryvitskyy v. Ukraine») зазначено, що поняття «житло» не обмежується приміщенням, яке законно займано або створено. Чи є конкретне місце проживання житлом, залежить від фактичних обставин, а саме – від наявності достатніх і тривалих зв'язків з конкретним місцем [518].

Поняття «житлове приміщення» («житлова будівля») застосовують у законодавстві в різних значеннях: як родове поняття, що охоплює всі види житлових приміщень (квартири, житлові будинки тощо), які можуть бути об'єктом договору найму житлового приміщення; як частина житлового приміщення (квартира, кімната у багатоквартирному будинку); як облікова категорія поряд із житловим будинком [202, с. 24].

Житлом вважається не будь-яке приміщення, а лише таке, яке призначене саме для проживання, як постійного, так і тимчасового. На належність тієї чи іншої нерухомості до житла вказує і інвентаризація щодо

цього об’єкта, яку проводять відповідно до Інструкції про порядок проведення технічної інвентаризації об’єктів нерухомого майна, затвердженої Державним комітетом будівництва, архітектури та житлової політики України наказом № 127 від 24 травня 2001 р. [225] Інструкція визначає порядок і методику проведення технічної інвентаризації збудованих (реконструйованих) будинків, допоміжних будівель і споруд з метою: визначення їх фактичної площі та об’єму (щодо проєктних); обстеження та оцінювання технічного стану наявних об’єктів; установлення вартості об’єктів.

Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи щодо поняття «житло» (Справа «Баклі проти Сполученого Королівства»), розуміє його як «місце постійного проживання особи, незалежно від форми чи підстави такого проживання, навіть якщо таке облаштування було здійснене з порушенням національного законодавства» [618]. Тобто самовільно зведені будівлі, без відповідних дозволів, побудовані з порушенням установлених технічних і санітарних норм, також пропонується вважати житлом, незважаючи на порушення законодавства під час його будівництва.

Житло – це завжди об’єкт нерухомого майна. Як об’єкт цивільних прав житло характеризується і особливим, рукотворним походженням, яке полягає у забудові земельної ділянки у встановленому порядку.

Характерними ознаками жилого приміщення як речі є його складність, наявність низки обов’язкових складових елементів (стін, стелі, підлоги, дверних пройомів) і факультативних складових – вікон, електропроводки, каналізації тощо, які в сукупності складають поняття «жиле приміщення».

Ознакою житла, як зазначають М. К. Галянтич і М. Д. Пленюк, є його призначеність і придатність для проживання в ньому людини, воно має відповідати встановленим будівельним, архітектурним, санітарним, пожежним та іншим нормам. Його придатність регламентується житловим і містобудівним законодавством України [432, с. 78].

Придатність житла для проживання означає відповідність приміщення низці формальних вимог, як технічних, так і санітарних.

Нормативно визначено дві основних вимоги придатності житлового приміщення: технічна і санітарна. Складовою технічної придатності житла є правило, згідно з яким житлове приміщення повинно відповідати вимогам будівельних норм і правил (зокрема, Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення ДБН В.2.2-15-2005, затверджені Наказом Держбуду України від 18 травня 2005 р. № 80) [174].

Санітарна придатність житла означає, що воно відповідає певним санітарно-гігієнічним вимогам, тобто можливості людини проживати в цьому приміщенні без шкоди для здоров'я (ступінь природнього освітлення, рівня шуму, вібрації, випромінювань, як іонізуючих, так і неіонізуючих, тощо). Житло, яке не відповідає санітарним вимогам, не може надаватися як для постійного, так і для тимчасового проживання. Житло визнається непридатним для проживання на підставах і в порядку, установленому законом. Головною ознакою житла є його придатність для проживання, воно повинно відповідати встановленим будівельним, архітектурним, санітарним, пожежним та іншим нормам.

У Постанові Верховного Суду від 26 вересня 2018 р. по справі № 522/10366/16-ц з огляду на висновок санепідемстанції, у якому зазначено, що будинок розташований на відстані 6 метрів від залізниці, що є порушенням п. 5. 20 Державних санітарних правил «Планування та забудова населених пунктів» від 19 червня 1996 року № 17 (Згідно з цим пунктом житлову забудову необхідно відокремлювати від залізничних ліній санітарно-захисною зоною шириною 100 м від осі крайньої залізничної колії за умови забезпечення нормативних рівнів шуму в прилеглих об'єктах і на території забудови [175] наголошується, що ознакою житла є придатність житла для проживання у ньому людей. Тобто житло має відповідати всім будівельним, архітектурним, санітарним, пожежним та іншим нормам, завдяки яким можливе безпечне проживання в ньому людини [423].

Житло, яке не відповідає ознакам житла, не можна вважати об'єктом цивільних прав саме як житло, оскільки невідповідність установленим

вимогам щодо житла обмежує участь такого об’єкта у цивільному обороті, позбавляє його тих властивостей, які характерні для житла, і не дає можливості власникам чи титульним володільцям житла здійснювати свої суб’єктивні права.

Нам не видається обов’язковою ознакою житлового приміщення його «опалюваність», як це пропонують окремі науковці [171, с. 15], оскільки в окремих південних місцевостях, з огляду на природно-кліматичні особливості, опалювання житлових приміщень може взагалі не проводитися.

Аналіз чинного законодавства дозволяє виокремити ознаки приміщення, наявність яких дозволяє розглядати його як житло, а саме: а) нерухомість приміщення; б) ізольованість (дах, підлога); в) придатність для постійного проживання громадян. Особливістю житла в багатоквартирних будинках є те, що цей об’єкт являє собою складну і складову річ, яку неможливо виокремити. Так, стеля в одній квартирі, виконує функцію підлоги в іншій.

У характеристиці об’єкта цивільних прав головною категорію є правовий режим. Зміни політичного й економічного ладу суспільства зумовили суттєві зміни у правовому регулюванні у сфері низки складних соціальних процесів, пов’язаних насамперед із житлом. Найважливішим елементом правового режиму житла є порядок його створення, здачі в експлуатацію. Не менш важливим елементом правового режиму є потенційна активність власника чи володільця цивільних прав, тобто можливість здійснювати свої права, у тому числі і укладати правочини з житлом.

Зміна статусу житла – із державного чи комунального на приватне, можлива виключно на добровільній основі. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» до об’єктів приватизації належать квартири багатоквартирних будинків, одноквартирні будинки, житлові приміщення у гуртожитках (житлові кімнати, житлові блоки (секції), кімнати у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачів (далі – квартири (будинки), які використовуються громадянами на умовах найму [486].

У чинному законодавстві відсутнє легальне визначення майна, що обслуговує будинок. До майна традиційно належать приміщення загального користування або допоміжні приміщення багатоквартирного будинку – приміщення, призначені для забезпечення експлуатації будинку, побутового обслуговування мешканців будинку: під'їзд, сходові клітини, вестибюлі, перехідні шлюзи, позаквартирні коридори, колясочні, комори, камери для сміття, горища, підвали, а також механічне, електричне, сантехнічне й інше обладнання за межами або всередині квартири, будинку тощо. Заслуговує на увагу досвід деяких зарубіжних країн, у яких регулювання відносин, пов'язаних з нерухомим майном, здійснюється саме завдяки встановленню в законодавстві загальних правил саме для всіх об'єктів нерухомості. Так, в Ізраїлі діє спеціальний Закон «Про нерухоме майно», відповідно до ст. 84 якого встановлено, що загальні норми Закону про оренду діють щодо оренди нерухомого майна з урахуванням обмежень, установлених у відповідній частині цього Закону [138, с. 132].

Серед особливостей житла як об'єкта цивільних прав – і його порядок виникнення як самостійного об'єкта. Це або будівництво безпосередньо фізичною особою, будівництво юридичною особою й оплатне відчуження внаслідок купівлі-продажу та переведення з нежилих приміщень у жилі, також набуття його різними передбаченими законом способами. Відповідно до Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [484], Наказу Міністра оборони України від 01.06.2004 № 194 «Про вдосконалення порядку обміну військового майна на житло для військовослужбовців та членів їх сімей» передбачені порядок і процедура відчуження військового майна внаслідок його передачі юридичним особам в обмін на житло для військовослужбовців і членів їх сімей.

Так, між Міністерством оборони України та ТОВ «Прикарпатська фінансова компанія», правонаступником усіх прав та обов'язків якого є ТОВ «Станіславська торгова компанія», укладено договір міни нерухомого військового майна на житло для військовослужбовців і членів їх сімей, за

умовами якого предметом цього договору є обмін нерухомого військового майна, що є власністю держави, є на балансі та належить до сфери управління Міністерства оборони України, на квартири, які належать на праві власності відповідачу, на виконання якого відповідач передав 66 квартир Міністерству оборони України, які були надані військовослужбовцям. Міністерство оборони звернулося з позовом про визнання договору міни недійсним, оскільки він був укладений з порушенням вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2000 р. № 1919 «Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних сил України» [481]. Предметом договору міни були споруди військових містечок (палац Потоцьких і Будинок союзу залізничників), які є пам'яткою архітектури місцевого значення, проте у ст. 18 Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. передбачено, що об'єкти культурної спадщини, що є пам'ятками, можуть бути відчужені за наявності погодження відповідного органу охорони культурної спадщини [478].

Постановою Верховного суду від 3 травня 2018 р. по справі № 7/61-9/80 позов задоволено, водночас зазначено, що враховуючи неможливість повернення сторонами один одному набутого за спірним договором, тривалість часу розгляду судами спору, що зумовило зміну вартості набутого майна, сторони договору можуть звернутися до суду з позовом про відшкодування вартості майна за поточними ринковими цінами [420]. У цьому випадку об'єкт цивільних прав змінював суб'єктну належність тричі (від приватної компанії – до держави в особі Міністерства оборони, і до приватних осіб), і, незважаючи на порушення законодавства, пов'язані з відчуженням цього об'єкта, його власником залишився кінцевий набувач.

Житлова нерухомість – основа особистого існування громадян і вона використовується для особистого споживання. Користування нею зачіпає інтереси широкого кола осіб, які не завжди є її власниками. Тому права володіння, користування і розпорядження житлом обмежені законом. Операції з нею (у тому числі оборот) вимагають певних процедур, що забезпечують

інтереси держави й інших суб'єктів цивільних правовідносин (наприклад, неповнолітніх дітей власника житла чи його подружжя).

Держава зацікавлена в збереженні житла, у тому числі того, що належить особі на праві власності. На володільця житла покладаються обов'язки, які обумовлені тісним зв'язком житла із земельною ділянкою, на якій воно розташоване. Особливий правовий режим житла, яке є об'єктом нерухомості, зумовлює покладання на його титульного володільця (власника) обов'язків, які не присутні у правовідносинах з іншими об'єктами цивільних прав. Скажімо, власник несе тягар утримання майна, обов'язок сплати податків, у разі відчуження вартість об'єкта визначається не за погодженням сторін, якщо йдеться про двосторонні правочини, а у встановленому порядку незалежними експертами, які мають ліцензію на цей вид підприємницької діяльності.

Двоїста природа житла як об'єкта цивільних прав проявляється і в тому, що житло є об'єктом права власності (приватної, державної, комунальної) з одного боку, і відповідно, може бути предметом у правочинах, пов'язаних з відчуженням власності (купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання, оренди з правом викупу тощо).

З іншого боку, житло є місцем як постійного, так і тимчасового проживання особи, тобто, є засобом реалізації особистого немайнового права – права на житло.

Житло водночас є і об'єктом публічно-правових відносин. Примусове припинення права власності необхідно розглядати як самостійний публічно-приватний інститут цивільного права, який визначає підстави, порядок і процедуру вилучення у власника, і систему гарантій, які забезпечують захист інтересів власника залежно від підстав вилучення майна [568, с. 62].

Житло, як і різновид майна, за наявності відповідних підстав може бути вилучено у власника як оплатно, так і безвідплатно. Серед підстав примусового припинення права власності з виплатою власнику компенсації чинне законодавство називає такі:

– викуп пам'яток культурної спадщини;

– викуп земельної ділянки у зв’язку із суспільною необхідністю;

– примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об’єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону;

– звернення стягнення на майно за зобов’язаннями власника;

– реквізиція (ст. 353 ЦК України) та ін.

У ст. 1 Протоколу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошується: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [505].

Передбачені у встановленому порядку підстави зміни власника житла є водночас і підставою зміни сутності об’єкта цивільних прав, яке із різновиду житла переходить в «інше майно».

З огляду на масштабне будівництво актуальності набуває і такий спосіб припинення права власності на житло як примусове відчуження земельних ділянок з житловими будівлями для задоволення загальнодержавного і суспільного інтересів.

На особливий правовий режим жилого приміщення вказує і порядок примусового відчуження земельних ділянок, інших об’єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності. Ця процедура, окрім ст. 350 ЦК України, регламентується спеціальним нормативним актом – Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об’єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 р. [446], прийняття якого по суті зумовило оформлення

цілісного комплексного правового інституту, норми якого містяться в конституційному, цивільному, земельному й адміністративному законодавстві.

Феномен житла як об'єкта цивільних прав, поєднання із земельною ділянкою, велика соціальна, оскільки їх основна мета задоволення житлових потреб громадян, та економічна значущість зумовлює і його особливий правовий режим у сфері цивільного обороту: передусім формалізм, пов'язаний з відчуженням і передачею житла, проведення оцінювання житла, особлива процедура набуття у власність чи користування, порівняно з іншими об'єктами нерухомості, установлення певних обмежень у користуванні та підстав припинення права на конкретне житло.

Правочини з житлом, особливо у випадку присутності у них спеціальних суб'єктів (малолітніх, неповнолітніх, недієздатних чи обмежено недієздатних, а також у випадку надання житлу особливого правового статусу (пам'ятка архітектури, пам'ятка культури тощо), вимагають певної процедури і порядку, що забезпечує дотримання прав та інтересів згаданих вище осіб і публічних чи суспільних інтересів.

Житло являє собою особливий вид нерухомості, об'єкт права власності та об'єкт цивільних прав. Цілком слушне твердження щодо підстав уважати, що під житлом варто розуміти не лише матеріальне благо, а й нематеріальне благо (яке має прояв здебільшого у праві на недоторканність житла) [102, с. 134–140], а задоволення багатьох нематеріальних прав (благ) без реалізації права на житло певною мірою неможливе [101, с. 100].

Водночас житло разом із особистим спілкуванням, сімейними, інтимними, дружніми відносинами, відпочинком безумовно відносять до сфери особистого життя [50, с. 17].

Оскільки житло є одним з найцінніших благ людини, це благо майнове, і, водночас немайнове, яке перебуває під особливим правовим захистом держави. Як об'єкт цивільних прав житло характеризується особливим порядком і способом набуття у володіння і користування, системою захистів і,

власне, користування житлом, незалежно від підстави володіння, також обмежено законом.

Особливість житла як об'єкта цивільних прав полягає в особливих законодавчих вимогах до його сутності та в можливості змінювати свою природу, з утратою необхідних ознак, які характеризують житло, перетворюватися на інший об'єкт цивільних прав – нежитлові приміщення або інші будівлі тощо.

Наведені особливості дають підстави виокремити житло як самостійний об'єкт цивільних прав у системі об'єктів цивільних прав, щоб підкреслити його значущість у цивільному обороті як загальнолюдську цінність. На сьогодні є необхідність уніфікувати понятійний апарат («житло», «житлове приміщення», «квартира» у сфері статичних і динамічних правовідносин з житлом) і врахувати особливості правового статусу таких об'єктів, оптимізувати правовий режим такого об'єкта цивільних прав як житло завдяки систематизації окремих і розрізнених правових норм, які містяться в окремих галузях законодавства, в окрему главу ЦК України «Житло» в розділі «Об'єкти цивільних прав» за аналогією з чинною окремою главою «Цінні папери». У цій главі необхідно звести в єдиний комплекс усі правові норми, які визначають поняття житла як загальнолюдського майнового і немайнового блага, його ознаки, гарантії здійснення права на житло, порядок будівництва житла, умови його перепланування чи переобладнання, способи набуття та підстави вилучення житла, правовий режим такого об'єкта в цілому, правомоччя власника та титульного володільця і межі втручання держави в ці правомоччя [567, с. 74].

2.3 Концепт грошей та цінних паперів як об'єктів цивільних прав

Необхідність однакового розуміння грошей як об'єкта цивільних прав обумовлюється не тільки потребою формування легальної дефініції цієї правової категорії, а й вирішенням практичних питань, пов'язаних з

вчиненням платежів, виконанням грошових зобов'язань, порушенням термінів їх виконання і настанням за такої умови цивільно-правової відповідальності. Обґрунтований системний висновок про таку правову категорію як гроші, з'ясування їх юридичної сутності, специфічних особливостей і виявлення співвідношення категорій «гроші» та «річ» можна отримати лише на підставі всебічного вивчення й аналізу їх складових конститутивних елементів: сутності, характерних властивостей, виконуваних функцій і визначення їх місця в системі об'єктів цивільних прав.

Кожна наука застосовує для дослідження власні методи, що дозволяють розв'язати поставлені характерні завдання. Історичні науки вивчають походження грошей, філософські – їх природу, економічні – сутність і значення в суспільстві, що обумовлює виникнення й обґрунтування різних концепцій про походження грошей, їх функції та значення в цілому.

Тому невипадково питання про правову природу грошей є міжгалузевим, оскільки з грошима так чи інакше пов'язані правові норми не тільки цивільного права, а й таких галузей публічного права, як фінансового, бюджетного, митного, податкового й інших, хоча гроші як категорія економічна і в цілому вчення про гроші належить до сфери політичної економії.

Для вивчення грошей як самостійного об'єкта цивільних прав доцільно застосовувати спеціальні юридичні методи пізнання правових явищ, що дозволить здійснити комплексний підхід та отримати системне уявлення про досліджувані правові категорії «гроші» та «цінні папери» як об'єкти цивільних прав.

У вітчизняній доктрині цивільного права під грошима (грошовими коштами) визнають нормативно визначені та виражені в емітованих в оборот паперових і металевих знаках або у безготівковій формі умовної вартісної одиниці, які мають забезпечений на законодавчому рівні примусовий курс, що полягає в обов'язковості їх прийому за певною грошовою вартістю, визначають міру вартості речей, послуг, інших матеріальних і нематеріальних благ, а також утрат (майнової та немайнової шкоди, збитків та ін.) [731, с. 176].

Гроші є гарантованою державою можливістю придбати певні блага у вигляді речей, послуг, робіт, тобто право на те, що являє собою насамперед матеріальний інтерес для їх держателя. Досить неоднозначним нам уявляється твердження, що визначає поняття «гроші» в контексті об'єкта цивільних правовідносин як «встановлену чинним національним законодавством правову можливість здійснення платежу або надання боржником зустрічного задоволення і здійснювану ним за встановленими правилами в межах врахованого номіналу» [335, с. 13].

Висловлюються думки, що гроші є встановленою законом правовою можливістю (майновим правом) здійснення платежу. З урахуванням наведеного вище визначення пропонується гроші в системі об'єктів цивільних прав уважати належними до категорії майнових прав [216, с. 8].

Важко погодитися з тим, що об'єктом права може бути «правова можливість», оскільки головне, сенсове навантаження в запропонованій дефініції – це «здійснення платежу», тобто, дія, яка сама по собі ніяк не може відобразити суть грошей як об'єкта матеріального.

Свого часу один з найавторитетніших дослідників цієї проблематики Л. А. Лунц справедливо зазначав, що наука цивільного права може ґрунтуватися лише на понятті грошей, яке розкривається внаслідок аналізу їх функцій в економічних відносинах. Завдання ж науки цивільного права полягає у відповіді на питання про те, які зі сторін такого складного явища, яке має назву «гроші», повинні бути враховані під час розгляду грошей як об'єкта цивільних правовідносин [320, с. 152].

З огляду на економіку, традиційно вважають, що для грошей характерні принаймні чотири так звані базові функції, – міра вартості, засіб обігу, засіб платежу, засіб накопичення.

Особливість грошей визначається насамперед їх основною функцією – законного платіжного засобу. Відповідно до ч. 1 ст. 192 ЦК України, ст. 5 Закону України «Про валюту і валютні операції» [442], ст. 35 Закону України «Про Національний банк України» [472] гривня (банкноти і монети) як

національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймається всіма фізичними та юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів.

Гривні законодавством надано статус універсального платіжного засобу, який без обмежень приймається на всій території України. Обіг іноземної валюти обумовлений вимогами спеціального законодавства України, оскільки відповідно до ст. 192 ЦК України іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, установлених законом.

Такі випадки передбачені у ст. 193, ч. 4 ст. 524 ЦК України, Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [464], Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [494], Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» [482].

У Постанові Верховного Суду України від 2 липня 2014 р. у справі № 6-79цс14 зазначено, що незалежно від валюти боргу (грошової одиниці, у якій обчислена сума зобов'язання) валютою платежу, тобто засобом погашення грошового зобов'язання і фактичного його виконання, є національна валюта України – гривня. Відтак у національній валюті України підлягають стягненню й інші складові грошового зобов'язання, передбачені, зокрема, у ст. 1048 Цивільного кодексу України, та у застосуванні ст. 625 ЦК України [419].

Аналогічна правова позиція і у Постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25 липня 2018 р. у справі № 308/3824/16-ц, у якій ідеться про те, що незалежно від визначеної сторонами валюти боргу у зобов'язанні валютою платежу є виключно гривня за умови відсутності у сторін відповідної ліцензії Національного банку України [422].

Водночас Велика Палата ВС дійшла висновку, що заборони на виконання грошового зобов'язання в іноземній валюті, у якій воно зазначено у договорі, чинне законодавство не містить.

У Постанові від 16 січня 2019 р. по справі № 373/2054/16-ц Велика Палата Верховного Суду [425] відступила від правових висновків Верховного Суду України та Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо можливості стягнення грошових коштів в іноземній валюті.

Гривня як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України. Сторони, якими можуть бути як резиденти, так і нерезиденти – фізичні особи, які перебувають на території України, у разі укладення цивільно-правових угод, які виконуються на території України, можуть визначити в грошовому зобов'язанні грошовий еквівалент в іноземній валюті. Відсутня заборона на укладення цивільних правочинів, предметом яких є іноземна валюта, окрім використання іноземної валюти на території України як засобу платежу або як застави, за винятком оплати в іноземній валюті за товари, роботи, послуги, а також оплати праці на тимчасово окупованій території України. У разі отримання у позику іноземної валюти позичальник зобов'язаний, якщо інше не передбачене законом чи договором, повернути позикодавцеві таку саму суму грошових коштів (суму позики), тобто таку саму суму коштів у іноземній валюті, яка отримана у позику.

Тому як укладення, так і виконання договірних зобов'язань в іноземній валюті, зокрема позики, не суперечить чинному законодавству.

Що ж до грошей як категорії правової, то тут їх функції вичерпуються функцією платежу. Саме гроші є еквівалентом у таких договорах як купівля-продаж, постачання, контрактація і інших договорах про передавання майна у власність або в тимчасове користування, у договорах на виконання робіт і надання послуг. Тобто функціонування грошей можливе за наявності певних юридичних фактів, а саме – наявності укладених договорів або ж тих подій, з якими законодавець пов'язує виникнення цивільно-правових відносин (заподіяння шкоди, діяльність у майнових інтересах іншої особи без її доручення та ін.). Водночас на гроші покладено компенсаційну функцію в зобов'язаннях, які виникають і поза договором, – із заподіяння шкоди, безпідставного збагачення та ін. Особливе місце посідають гроші в договорі

позики та кредитному договорі, де вони є не засобом платежу, а самостійним об'єктом цивільного права, на який і спрямоване правовідношення.

Основним елементом юридичного вчення про гроші є розмежування двох понять: 1) поняття грошей, загального для права і економічної науки, і 2) поняття грошей у спеціальному юридичному розумінні. За чинним цивільним законодавством України законодавець розглядає гроші як різновид речей, але водночас обходить мовчанням питання: про які, власне, гроші йдеться мова: готівку, безготівкові, електронні, та й саме поняття «гроші» легального визначення не має.

У § 1-201 Частини 2 «Загальні визначення і принципи інтерпретації» Єдиного Торгового кодексу Сполучених Штатів Америки (Uniform Commercial Code) в п. 24 («Money») поняття «гроші» визначається як засіб платежу, дозволений або прийнятий вітчизняним або зарубіжним законодавством, і є грошовою одиницею розрахунків, установленою міжурядовою організацією або угодою між двома або більше державами [770].

Гроші підпадають під категорію майна в цілому, але як річ є самостійною, відмінною від поняття речей категорією. Як історична категорія поява грошей пов'язана з певним рівнем економічного розвитку суспільства. Кожна річ має споживчу вартість – сукупність притаманних їй корисних властивостей, завдяки яким вона задовольняє потреби тієї чи іншої особи.

Ступінь корисності речі або складові елементи, що визначають споживчу вартість, це: а) наявність корисних властивостей, які можуть задовольняти потреби; б) особливості потреб; в) поширеність таких речей; г) ступінь її затребуваності суспільством і конкретною особою; ґ) ступінь необхідності. До особливостей грошей необхідно віднести і відсутність стійкості корисності, оскільки ступінь корисності визначається публічними державними інституціями з урахуванням конкретних соціально-економічних чинників.

Гроші як різновид речей не мають споживчої вартості. Самі по собі гроші цінності не представляють. Досить згадати літературного героя Даніеля Дефо, який з обуренням і жалем відкинув як непотрібні, знайдені на

безлюдному острові золоті монети. Гроші, як трафаретний аркуш паперу або гурток металу, не представляють ніякої самостійної цінності для споживача, водночас будь-яка інша річ має властивості, які і визначають її цінність. Гроші є своєрідним символом, символом благ, придбання яких гарантується державою. Як зазначають зарубіжні вчені, головне призначення грошей у людському суспільстві полягає в тому, щоб полегшити бартер серед виробників, щоб поліпшити розподіл праці, щоб зменшити витрати обмінів [750, p. 76].

Особливістю грошей є і можливість вільного переходу з однієї категорії – готівки, у категорію безготівкових без зміни їх властивостей і функцій. У сфері речових правовідносин гроші можуть бути об'єктом права власності; у грошовому еквіваленті компенсується частка у спільній частковій власності в разі неподільності речі [663, с. 288].

У юридичній літературі справедливо зазначалося, що правовий режим об'єкта цивільного правовідношення є характеристикою останнього, але не щодо характеристики особливих якостей, властивих визначеному об'єкту, а з огляду особливостей порядку регулювання взаємовідносин суб'єктів щодо таких об'єктів [666, с. 249]. Установлення у законодавстві правового режиму речей для грошей створює і певні труднощі. За своєю правовою природою гроші не цілком відповідають категорії речей, а є своєрідним сурогатом речі, із особливостями свого правового режиму.

Правовий режим грошей полягає в особливостях вчинення, або у неможливості вчинення певних дій з ними. Гроші є або зустрічною вимогою у відплатних договорах (купівлі-продажу, постачання, контрактації, підряду, договорів на надання послуг), або самостійним об'єктом цивільних прав як у договорі позики або кредитному договорі, факторингу та ін. Особливість правового режиму грошей як об'єкта цивільних прав полягає в тому, що їх правовий режим установлює виключно держава, вона забезпечує їх випуск і встановлений правовий режим. Право емісії готівкових коштів в оборот і їх вилучення надане тільки Національному банку України. Цю властивість

грошей зумовлює і їх особлива ознака як об’єкта цивільних прав – штучне, а не природне походження, і поява в цивільному обороті виключно внаслідок правомірних дій компетентної державної установи.

Особливістю правового статусу добросовісного володільця грошей є майже необмежений захист його інтересів, оскільки, відповідно до ст. 389 ЦК України, гроші, а також цінні папери на пред’явника не можуть бути витребувані від добросовісного набувача [685]. Це обмеження пов’язане передусім з родовими ознаками грошей як об’єкта цивільних прав, і, відповідно, неможливістю ідентифікувати цей об’єкт у подібних випадках. У літературі підкреслюється така особливість грошей як підвищена оборотоздатність, оскільки є можливість переказування або пересилання грошових сум за допомогою фінансових або поштових організацій [169, с. 5–6].

Як особлива річ гроші цілком відповідають такій ознаці речі як матеріальність. З речами гроші об’єднує і така загальна ознака, як їх споживання – корисні властивості «витягуються» з речі внаслідок її фізичного використання, тобто зменшення фізичних величин, аналогічно, корисні властивості грошей виявляються в їх зменшенні, тобто у використанні як еквівалента на отримання корисних властивостей з інших речей, зокрема результатів робіт, послуг тощо.

Цінність грошей у цивільному обороті на відміну від традиційних речей визначається не вагою, не розміром, не споживчими властивостями, а умовними одиницями, еквівалент яких установлено державою. На правову природу грошей не впливає їх форма – готівкова, безготівкова, електронна.

Відмінною ознакою характеристики грошей як об’єкта цивільних прав, окрім їх майже необмеженої оборотоздатності, є їх заміннність і еквівалентність. Тільки гроші зазвичай є еквівалентом інших об’єктів громадянських прав: інших речей, робіт, послуг, об’єктів інтелектуальної власності. У недоговірних правовідносинах гроші виконують і деякі компенсаційні функції – у разі протиправного посягання на особисті немайнові блага – честь, гідність, особисті немайнові права автора та ін.

Гроші можуть функціонувати і як товар, коли мають самостійну цінність, є предметом договору купівлі-продажу, міни, дарування (ювілейні, старовинні монети, банкноти, що є предметом інтересу нумізматики). Правовий режим грошей – це передбачений законом порядок регулювання суспільних відносин, де гроші є не лише універсальним засобом платежу за зобов'язаннями, але і самостійним предметом цивільно-правових відносин в окремих договорах, а також установлений законом порядок випуску грошей, їх обігу, вилучення з обороту, особливість правового положення власників грошей [570, с. 149]. З урахуванням правової природи грошей, характерних відмінностей і особливостей їх функціонування, можна дійти висновку, що в системі об'єктів цивільних прав їх доцільно розглядати як квазі-речі, особливий, своєрідний об'єкт.

Щодо правової природи безготівкових грошей привертає увагу думка С. О. Сліпченка, який вважає, що безготівкові гроші (грошові кошти) – це правові вимоги клієнта та кореспондуючі права й обов'язки банку, які фіксуються та обліковуються записами на рахунках банку [593, с. 58].

Зазначимо також, що розвиток сучасних технологій обумовлює появу нових засобів платежу, системи розрахунків, таких як криптовалюта, що зумовлює необхідність не лише їх правової кваліфікації, але і потребу встановити співвідношення з традиційними засобами платежу – грошима. У світі відсутнє уніфіковане розуміння і підхід до криптовалюти. Так, офіційний статус криптовалюти встановила Республіка Білорусь, де Декретом 21 грудня 2017 р. «Про розвиток цифрової економіки» [384] узаконено оборот криптовалюти на території країни. Криптовалюта визначається як біткоїн, інший цифровий знак (токен), використовуваний у міжнародному обороті як універсальний засіб обміну. І, відповідно, оператор криптоплатформи надає фізичним і юридичним особам можливість здійснення між собою і з оператором наступних угод щодо відчуження, придбання цифрових знаків (токенів) за білоруські рублі, іноземну валюту, електронні гроші; обмін цифрових знаків (токенів) одного виду на цифрові знаки (токени) іншого виду.

У літературі слушно зазначається, що жодну з п’яти класичних грошових функцій криптовалюта не виконує. По-перше, криптовалюта не є мірою вартості, тобто ціна товарів не виражається в ній, оскільки вона сама не має ні внутрішньої вартості, як металеві гроші, ні представницької, зумовленої сумарною вартістю товарів, які є в обігу і, окрім того, ціна криптовалюти постійно змінюється, що робить її непридатною як міру вартості. По-друге, що стосується обігу біткоїна, то насправді мається на увазі обсяг угод із самих біткоїнів, а не оплата товарів новою криптовалютою. По-третє, криптовалюта не виконує функції засобу платежу, тому що вони підлягають обготівковуванню для наступної оплати необхідних товарів і послуг. Функцію утворення скарбів (накопичення вартості) криптовалюти також, на думку українського економіста, не виконують, оскільки утворення скарбів – це не просте накопичення цінностей; грошовою функцією таке накопичення вартості є тільки тому, що воно слугує регулятором кількості грошей в обігу [706].

Позиція українського законодавця з цього питання поки однозначна. Національний банк України розглядає «віртуальну валюту / криптовалюту» Bitcoin як грошовий сурогат, який не має забезпечення реальної вартості та не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це суперечить нормам українського законодавства [723].

У спільній заяві Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку та Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері фінансових послуг від 30 листопада 2017 р. «Про статус криптовалюти в Україні», зазначено, що, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 32 Закону України «Про Національний банк України» випуск і звернення на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобів платежу забороняється. Оскільки криптовалюта не може бути визнана ні грошима, ні валютою або законним платіжним засобом

іноземної держави, ні валютною цінністю, ні електронними грошима, ні цінними паперами, ні грошовим сурогатом [617].

Окремі вітчизняні фахівці, зважаючи на грошову природу криптовалюти, а також необхідність уникнути використання терміна «гроші», компромісний вихід із ситуації вбачають у введенні інституту бездокументних електронних грошових сурогатів, які будуть законними засобами платежу [694, с. 148–164].

Незважаючи на те, що сфера криптовалюти безумовно є однією з перспективних фінансових сфер, проте, цифрові засоби, робота яких заснована на засадах децентралізації унікальної технології Блокчейн, а головне, на засадах анонімності, не можуть не сприяти створенню передумов для будь-якого зловживання довірою, відвертого шахрайства та численних фінансових пірамід і афер.

Транзакції (трансакції), що здійснюються у фінансовій сфері, за допомогою криптовалюти, тобто різних піринговых платіжних систем, які використовують певну однойменну розрахункову одиницю та однойменний протокол передавання даних, набувають усе більшого поширення в сучасному світі. Для забезпечення функціонування та захисту такої системи застосовуються криптографічні методи. У мережі Інтернет можна натрапити на будь-які різновиди криптовалюти, але найвідомішими вважають Bitcoin (далі – біткоїн), Ethereum, Ripple (XRP), Monero (XMR), Litecoin, Namecoin, Binance Coin (BNB) тощо. Слід зазначити, що сьогодні загальна кількість різновидів криптовалют сягнула вже близько 2 000, хоча найпоширеніший її різновид – біткоїн – з’явився лише 2008 року.

Правничий статус криптовалюти на сьогодні справедливо визнається невизначеним і неоформленим. Незважаючи на те, що біткоїни набувають усе більшого поширення, правниче регулювання їх обігу залишається вкрай незадовільним. Водночас не можна залишати без уваги ту обставину, що криптовалюта наявна в цивільному обороті та використовується досить широко. Станом на 29 квітня 2018 року, за інформацією вебсайту

Cryptocurrency Market Capitalizations, вартість біткоїна складає $ 9 236,17. Зростання за останні два місяці склало $1 800 [738].

У Норвегії криптовалюту не визнають реальними грошима, а класифікують як актив, який обкладається податком на зростання капіталу. Норвезький уряд чітко визначив, що з ділових операцій з використанням Bitcoin стягується податок із продажів. Німеччина заявила, що вона не визнаватиме Bitcoin як іноземну валюту або електронні гроші, але легалізує його як «особисті гроші» або «одиниці обліку» і тому починає його оподаткування [117, с. 830].

2013 року Народний банк Китаю та деякі міністерства видали спільний документ про заходи застереження, пов'язані з ризиками застосування біткоїну. У цьому документі зазначено, що біткоїн є «віртуальним товаром», за своєю природою не є валютою, а отже, не може бути в обігу та використовуватися на ринку як валюта. В Іспанії до 2014 року статус біткоїну не визначався і криптовалюта прирівнювалася до цифрових товарів або речей у межах цивільного законодавства. Саме тому операції з біткоїном урегульовувалися приписами Цивільного кодексу, що стосуються бартерних угод [291, с. 20–26]. Зацікавленість у використанні криптовалюти як платіжного засобу для розрахунків за товари та послуги між суб'єктами цивільно-правових відносин в Україні пов'язана з тим, що вже в найрозвиненіших країнах світу криптовалюта є повноцінним платіжним засобом. Найтиповішим прикладом є Японія, в якій із квітня 2017 р. набув чинності закон, відповідно до якого повноцінним платіжним засобом у цій країні визнана криптовалюта, але японська єна залишається при цьому офіційною національною валютою [730].

Водночас думки представників органів державної влади й управління різних країн світу щодо правничого статусу криптовалюти різняться кардинально. Деякі з них вважають, що різновиди криптовалют слід використовувати як платіжний засіб, як це відбулося в Японії, інші ж думають, що криптовалюту необхідно визнати об'єктом речових прав.

Загальновідомим для цивілістичної науки є те, що будь-які речі, як і інші об’єкти цивільних прав, можна вільно відчужувати або вони можуть також вільно переходити від одного суб’єкта цивільних правовідносин до іншого на підставі різних цивільно-правових угод та інших юридичних фактів у порядку універсального правонаступництва (спадкування, реорганізація юридичної особи) або іншим способом. Подібні речі закон визнає такими, що необмежені в обігу, тому можуть бути об’єктом будь-яких абсолютних і відносних цивільно-правових відносин і належати будь-яким суб’єктам цивільного права. Окремі різновиди речей, з огляду національної та громадської безпеки, охорони економічних інтересів держави, забезпечення здоров’я населення тощо обмежені в обороті (зброя, сильнодіючі отрути тощо). До того ж, ті речі, які відповідно до чинного законодавства не можуть бути предметом цивільно-правових угод, вважаються вилученими із цивільного обороту.

З урахуванням викладеного, своєчасним вбачається звернення до проблеми правничого статусу криптовалюти у системі об’єктів цивільних прав і об’єктів цивільних правовідносин. Невипадково останнім часом у науці цивільного права відшукуються підходи до розуміння віртуальних грошей як цілісного об’єкта цивільних прав. Водночас існує значна кількість нерозв’язаних проблем, що стосуються місця криптовалют у системі об’єктів цивільних прав і об’єктів цивільних правовідносин, правничого врегулювання їх функціонування та емісії на світових фінансових ринках тощо.

Необхідність дослідження наведеної проблеми пошуку правничого підґрунтя для врегулювання обігу криптовалюти в Україні зумовила розробку і реєстрацію у Верховній Раді України наприкінці 2017 року двох законопроєктів – «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» та «Про обіг криптовалюти в Україні». Законопроєкт «Про обіг криптовалюти в Україні» визначав криптовалюту програмним кодом (набором символів, цифр і букв), що є об’єктом права власності, який може бути засобом міни, відомості про який вносяться та зберігаються у системі

блокчейн як облікові одиниці поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду) [475].

Законопроєкт «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» містить таке визначення криптовалюти: «це децентралізований цифровий вимір вартості, що може бути виражений в цифровому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості або одиниця обліку, що заснований на математичних обчисленнях, є їх результатом та має криптографічний захист обліку. Криптовалюта для мети правничого унормування визнається фінансовим активом» [497]. Ці законопроєкти 29.08.2019 р. були відкликані, хоча по-різному визначали поняття криптовалюти. Проте важливим залишається встановлення правничого статусу криптовалюти, що надалі матиме вирішальне значення як для питань правового регулювання (видача дозвільних документів, оформлення транзакцій (трансакцій) та права власності, визначення механізмів захисту від протиправних дій), так і питань оподаткування обігу різних її видів. Світове співтовариство не може дійти згоди щодо правничої природи біткоїну. Її не можуть визначити ні регулятори, ні провідні представники економічної та юридичної науки [40, с. 26–28].

Тому слід вказати, що та або інша позиція однієї країни щодо правничого статусу криптовалюти на її території цією ж самою державою змінюється неодноразово. Судами США, наприклад, криптовалюта розглядається як «валюта або інша форма грошей». Штатом Вашингтон цифрова валюта визнається об’єктом грошових переказів на підставі Закону «Про уніфікацію грошових послуг». Восени 2015 року американська державна комісія, що укладає біржові ф’ючерсні контракти, занесла біткоїн до категорії біржових товарів. Банк Японії 2015 р. поширив доповідь з оглядом технології Blockchain і цифрової валюти Bitcoin, у якій зазначив, що «цифрова валюта» є досить неоднозначним інструментом [291, с. 20–26].

Така різноплановість підходів до правничого статусу криптовалют у сучасному світі пов’язана з досить швидким входженням віртуальних

грошових одиниць до повсякденного життя. Водночас певна визначеність для національних законодавств будь-якої конкретної країни цілком необхідна для контролю за їх обігом і, відповідно, оподаткуванням. Не можна сказати про те, що перебування криптовалют поза законодавчим полем через невизначеність їх правничого статусу на території України не робить їх об'єктом цивільних прав або певним чином скасовує їх оборотоздатність.

Криптовалюти, незалежно від їх видової приналежності до тих чи інших криптомонет, і сьогодні можуть вільно відчужуватися, переходити від одного суб'єкта цивільно-правових відносин до іншого завдяки їхнім властивостям. Це уможливлюється тим, що криптовалюта за своєю сутністю є піринговою мережею, тому той же біткоїн поширюється завдяки технології блокчейн.

На відміну від безготівкових грошей, які з огляду цивільного права представляють насамперед права вимоги, криптовалюта з правовою невизначеністю її статусу такими правами не наділена. До того ж, транзакції з безготівковими коштами відстежуються банком, а обіг криптовалют можна контролювати лише за допомогою криптографії. Реєстри транзакцій з криптовалютою ведуть її власники. Інакше кажучи, обліковуються операції з криптовалютою користувачами мережі, а не якимось фінансовим інститутом як третьою особою, яка має довіру. Довірливе ставлення до криптовалют ґрунтується на впевненості в криптографічному захисті, а також на обліку всіх без винятку транзакцій, електронні записи фіксації яких не можуть бути підмінені або замінені без видимого втручання. Підтверджують транзакції електронні підписи кожного попереднього та кожного наступного власника відповідної криптовалюти. Кожна транзакція авторизується цифровими підписами, а процедура (порядок) транзакцій забезпечується блокчейном.

Обіг криптовалюти здійснюється додаванням до ланцюжка транзакцій з конкретною криптовалютою нових даних. Платіж оперується через вказівку власником віртуальної грошової одиниці нової публічної адреси на ній та її підписання своїм приватним ключем. Анонімність транзакцій забезпечується тим, що публічності набувають лише дані про транзакцію, без якої-небудь

прив’язки до особистості її учасників. Віртуальні грошові одиниці зберігаються у віртуальному гаманці, розміщеному або на персональному комп’ютері користувача, або на віддаленому сервері. Втрата гаманця з різних причин (втрата комп’ютера, його крадіжка, несправність жорсткого диска) позбавляє власника віртуальних грошей, що зберігаються в цьому гаманці.

Через їх віртуальність криптовалюти не можуть бути предметом позики як грошові кошти, а також як речі, визначені родовими ознаками, оскільки не є предметами матеріального світу та не існують у фізично відчутній формі. Відповідно, віртуальні грошові одиниці, титульні знаки як одиниця обчислення обсягу майнових прав не можуть бути предметом права, а отже, і предметом зобов’язання, правовідносини з виникнення (порушення) якого регулюються нормативно-правовими актами, зокрема й Цивільним кодексом України. За таких обставин права на віртуальні грошові одиниці обчислення майнових прав не можуть сьогодні підлягати захисту в межах цивільно-правових відносин.

Криптовалюта не характеризується передплаченою природою, не має емітента або іншого органу, який централізовано контролював би її обіг. Під час здійснення платежів, наприклад, у системі Bitcoin бере участь тільки платник і одержувач. У цих відносинах відсутні які-небудь договірні відносини з оператором (емітентом) електронних грошей через його відсутність. Ніхто не може накласти арешт, призупинити операції по рахункові, скасувати платіж, що надає вчинюваним операціям додаткову безпеку [512, с. 64].

Водночас така безпека операцій з криптовалютами не задовольняє НБУ України, що відбилося, як уже зазначалося, у спільній заяві фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні [617].

На нашу думку, основним чинником занепокоєння Національного банку України є загроза потенційної конкуренції криптовалюти з національною грошовою одиницею (гривнею), що завдяки діям регулятора перетворюється на красиві фантики. Обіг криптовалюти посягає на монополію органів

державної влади й управління друку грошей через відсутність будь-яких способів захисту від нього й анонімності операцій, що, зі свого боку, дуже актуально під час протидії незаконному відмиванню грошей і фінансуванню тероризму. Анонімність адреси пристрою, з якого користувачем був здійснений вихід у Мережу та здійснювалася та чи інша операція з криптовалютою, унеможливлює встановлення будь-якої законодавчої заборони або обмеження використання віртуальних грошових одиниць. До того ж, слід ураховувати, що відсутність легального визначення поняття «криптовалюта», що виокремило б криптовалюту як самостійний об'єкт цивільних прав, створює додаткові складнощі для встановлення переліку прав і обов'язків, що виникають між особами – учасниками таких цивільно-правових відносин. Самостійно цей чинник споконвічно не може передбачати сумлінності суб'єктів указаних цивільно-правових відносин і розумності їхніх дій, що суперечить вимогам ч. 1 ст. 13 ЦК України, яка встановлює межі здійснення цивільних прав.

Водночас зазначений чинник може суттєво ускладнювати, або навіть унеможливлювати захист цивільних прав суб'єктів цивільно-правових відносин, що виникли під час здійснення операцій з криптовалютою, оскільки поведінка однієї зі сторін може бути визнана несумлінною лише в тому разі, якщо вбачається очевидне відхилення дій учасника цивільного обороту від сумлінної поведінки, яка, теж, визначається як нормами права, так і усталеними звичаями ділового обороту. У цьому ж разі щодо криптовалюти і те й інше сьогодні фактично нездійсненно.

Чітке законодавче визначення поняття «криптовалюта» відсутнє, а звичаї ділового обороту в указаній сфері в цей період розвитку не тільки нашої країни, а й інших ще не склалися. У юридичній літературі справедливо вказується на те, що «відсутність практично в усіх різновидів криптовалют всезагальної прийнятності і водночас відчутні фінансово-правові проблеми врегулювання криптовалютного ринку – одна з вагомих причин гальмування їх суспільного визнання на вітчизняних теренах. Також з причини

неможливого прогнозування макроекономічних й соціальних наслідків розвитку криптовалютного ринку органи української державної влади досі піддають сумніву доцільність визнання цифрових грошей законним платіжним засобом. І це при тому, що, за певними фаховими оцінками, освоюючи правила криптовалютного ринку, контролюючі державні органи мали б змогу прослідковувати: скільки коштували біткоїн, лайткоїн, неймкоїн, піркоїн, фезеркоїн та інші криптовалютні різновиди кілька років назад, а скільки – нині. І з різниці збирати податок. У цьому сенсі «заборона заради заборони – це позиція страуса, який ховає голову у пісок, не помічаючи при цьому того, що є реальним» [251, с. 91].

Зазначена правнича невизначеність криптовалюти та відсутність правового регулювання її обороту є неприпустимою, оскільки залишає певний пласт економічної діяльності без чітких юридичних орієнтирів у вигляді норм права, що дає можливість суб'єктам подібних операцій захищати свої права за допомогою чинного законодавства, що призводить до порушення основних засад цивільного законодавства, заснованих на визнанні рівності учасників регульованих ним відносин, недоторканності власності, свободи договору, необхідності безперешкодного здійснення цивільних прав, свободи підприємницької діяльності, незабороненої законом, забезпечення відновлення порушених прав, їх судового захисту, справедливості, добросовісності та розумності. При цьому в розумінні ст. 177 ЦК України різні види криптовалюти належать до об'єктів цивільних прав і можуть розглядатися як інше майно, унаслідок чого їх оборот має бути відповідним чином урегульований, з урахуванням їхньої природи, відповідно до основних завдань цивільного законодавства України. Розв'язання цього завдання на законодавчому рівні зумовлено також тим, що, незалежно від ставлення до використання криптовалюти, яке в Україні й в інших країнах світу варіюється від різко негативного до прихильно позитивного, обіг віртуальних грошових одиниць не тільки існує, але й продовжує все активніше розвиватися, залучаючи до своєї орбіти все більшу кількість суб'єктів – користувачів

Мережі. З урахуванням того, що де-факто обіг різних видів криптовалюти вже протягом кількох років існує, у тому числі й в Україні, хоча віртуальні грошові одиниці й не визнані сьогодні об'єктом цивільних прав і не розглядаються законом як платіжний засіб, проте є предметом численних і, на жаль, не завжди законних транзакцій, – питання законодавчої регламентації їх статусу й обороту на території держави справедливо визнається нагальною потребою. І таке продиктовано саме необхідністю унормування відносин, що виникають унаслідок використання різних видів криптовалюти.

Окремі автори вважають, що чим раніше у державі усвідомлять потребу визначення правового статусу криптовалюти, будуть зроблені певні системні кроки у цьому напрямі, тим більш захищеними почуватимуться пересічні громадяни. Ті ж із них, хто відносить себе до економічно активних, зможуть легально брати участь в операціях із криптовалютою і таким чином реалізовувати свої права та свободи [251, с. 91].

Проте, на нашу думку, першочерговим слід визнати внесення змін до ЦК України, якими буде визначено цивільно-правий статус криптовалюти.

Отже, незважаючи на різноманітність концепцій, правничий статус віртуальних грошових одиниць (криптовалюти) залишається в дискусійному полі та визнається таким, що вимагає законодавчого врегулювання. Неврегульованість цього питання правом відображається на практиці поводження з різними видами криптовалюти. Для цього принаймні необхідно внести зміни до ст. 177 ЦК України, що визначає об'єкти цивільних прав, виклавши її в такій редакції: «Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, криптовалюта, інше майно, тварини, біологічні матеріали, електроенергія, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага».

Можна погодитися з висновком, що правове становище готівкових і безготівкових грошей не має спільного режиму. Якщо для грошей у готівковій формі характерний суворий зв'язок фізичної форми та юридичного права на

володіння, то для безготівкової форми грошей характерний тісний зв'язок виключно зі змістом відносин, які виникли, оскільки запис на рахунку – це не тільки комплекс прав (вимог) клієнта до банку, але також і визнання права клієнта на гроші у взаєминах з іншими суб'єктами [230, с. 7].

Серед об'єктів цивільних прав у ст.177 ЦК України законодавець називає і цінні папери. У ч. 2 ст. 195 ЦК України «Групи та види цінних паперів» згадуються боргові цінні папери, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання.

У пп. 2. п. 5. ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» боргові цінні папери визначаються як цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання [503]. Тобто боргові цінні папери – це документи, які гарантують вчасне повернення боргу або отримання конкретної винагороди.

Борговими цінними паперами законодавець називає: а) облігації підприємств; б) державні облігації України; в) облігації місцевих позик; г) казначейські зобов'язання України; ґ) ощадні (депозитні) сертифікати; д) векселі; е) облігації міжнародних фінансових організацій. З огляду на поширеність у цивільному обороті та перспективи використання такого виду цінних паперів як вексель, уважаємо за доцільне зосередити на ньому увагу.

Становлення вексельних відносин на території Східної України пов'язане з Вексельним Статутом 1729 р., уведеним у Росії та виданим німецькою та російською мовами [644]. В основу цього статуту покладено тогочасні німецькі вексельні статути, із яких запозичено багато визначень і майже вся термінологія векселя. Розвиток вексельного законодавства в XIX столітті відбувся із запозиченням норм європейського, переважно німецького, права з подальшою їх адаптацією до умов Росії.

Затверджений третій за рахунком Статут про векселі 1902 р. вважався вершиною вітчизняної юриспруденції [78]. Особливість розвитку вексельних відносин на Західній Україні зумовлювалася тим, що її територія входила до складу Австрійської імперії. Проте вже у Цивільному кодексі Галичини 1797 р. у § 625 Вісімнадцятого основного розділу згадуються векселі, правовий режим яких визначається вексельним статутом [683]. На поширеність кредитно-вексельних операцій того часу вказує створення 31 серпня 1786 р. магістрату Львова, до складу якого входило торговельно-вексельне відділення [362, с. 43]. Використання векселя дозволяло учасникам цивільного обороту своєчасно отримувати товари, роботи, послуги і до того ж, за погодженням контрагентів, визначати оптимальну для сторін дату оплати. Водночас вексель як борговий документ є і певною гарантією оплати. З іншого боку, використання векселя серед фізичних осіб дозволяло уникати небезпеки, пов'язаної з переміщенням готівки.

Проте вже Декретом РНК РСФРР від 23 грудня 1917 р. всі операції з векселями, як і з іншими цінними паперами, були заборонені. З переходом до нової економічної політики держава була змушена частково відновити товарно-грошові відносини і економічні важелі управління господарством. 20 березня 1922 р. було затверджено «Положення про векселі», розроблене на підставі Вексельного Статуту 1902 р. Важливим дослідженням середини 20-х рр. була робота В. М. Гордона «Вексельне право», у якій не лише висвітлювався і коментувався реанімований інститут векселя в цілому, а і були визначені загальні теоретичні засади векселя, аналізувалися наукові течії з цього питання, а також практичні засади застосування векселів у цивільному обороті [121].

Щодо походження векселя та його правової природи в юридичній літературі висловлювалися дві основні думки. На думку деяких учених, вексель – це зобов'язання одностороннє, одностороння угода, одностороння обіцянка. Їхні опоненти вважали, що підставою векселя є договір. Як зазначалося вище, у внутрішньому цивільному обороті вексель не

використовувався до початку 90-х рр. XX століття (за винятком невеликого періоду НЕПу). Майже до кінця XX століття вексель залишався на периферії уваги цивілістів, не будучи предметом самостійного дослідження (за рідкісним винятком) цивілістичної науки. Картина змінилася з ринковими реформами в Росії, унаслідок яких вексель зайняв належне місце в цивільному обороті. З'явився інтерес і з боку правознавців до векселя та вексельного звернення, незважаючи на велику кількість різних статей і книг про вексель, виданих останнім часом

П. Цитович зазначав, що, по-перше, вексель у жодному разі не можна плутати з борговим листом, оскільки він представляє для нас особливі ознаки [692].

В Україні перший вексельний закон був виданий 26 квітня 1922 р. Пізніше його замінив закон від 26 червня 1929 р. і втратив силу внаслідок прийняття союзного закону від 7 серпня 1937 р. «Про переказний і простий вексель», у якому вказано, що він набирає силу з 25 лютого 1938 р. з огляду на приєднання СРСР до Міжнародної конвенції про вексель» [308, с. 315]. Приєднання до міжнародної вексельної конвенції зумовлювало певні зручності. Уніфікація норм вексельного права спрощувала техніку проведення зовнішньоторговельних операцій.

Проте вексель як різновид цінних паперів проіснував недовго із початком кредитної реформи та застосуванням командних методів управління в економіці, використання векселів, як і інших цінних паперів, у відносинах між соціалістичними організаціями, було офіційно заборонено. Проте вексель залишився в обороті між громадянами та громадянами і соціалістичними організаціями.

Зміни в політичному й економічному житті країни зумовили і реанімацію векселя. У Постанові Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. «Про застосування векселів в господарському обороті України» було зазначено, що для запровадження комерційного кредиту, поліпшення розрахункових відносин між суб'єктами господарської діяльності вводиться

вексельний обіг з використанням простого і переказного векселів відповідно до Женевської конвенції 1930 р. [458].

Закон України «Про обіг векселів в Україні» [474] надав можливість набувати прав і зобов'язуватись за векселями як юридичним, так і фізичним особам. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону встановлено загальне правило, що зобов'язуватися та набувати права за переказними і простими векселями на території України можуть юридичні та фізичні особи.

Відносини, пов'язані з обігом векселів в Україні, регулюються Конвенцією, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі від 7 червня 1930 р. [643], Конвенцією про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі [487] та Конвенцією про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів від 7 червня 1930 р., а також уже згаданими законами України «Про обіг векселів в Україні» та «Про цінні папери та фондовий ринок».

У ст. 14 Закону України «Про цінні папери і фондову біржу» наведено легальне визначення векселя – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Законодавець розрізняє прості (передбачають право його володільця отримати зазначену суму у встановлений строк) і переказні (дозволяють отримати борг третій особі) та зазначає, що вони існують виключно у документарній формі. Характеризуючи вексель, Р. А. Майданик зазначає, що, з одного боку, вексель – це цінний папір як об'єкт правочину, а з іншого – безумовне грошове зобов'язання. У першому випадку – це право на вексель як на цінний папір, а в другому – право з векселя як і з безумовного грошового зобов'язання, тобто право на певні майнові права [333, с. 39].

Традиційними ознаками цінних паперів, які відокремлює більшість дослідників, є такі: документарність; формалізм (здатність засвідчувати наявність певного майнового права у особи); взаємозв'язок права на папір з правом, що міститься у папері (з передачею речового права на папір

переходять і права, засвідчені самим цінним папером); необхідність пред'явлення для реалізації права на папір і права з паперу. Ознаками векселя є і його оборотоздатність. Документарність векселя легітимізує його володільця як законного носія певних майнових прав.

Цінними паперами не є документи, що засвідчують грошове або інше право власності (наприклад, лотерейні квитки, залізничні квитки), з огляду на те, що закон не кваліфікує їх як цінні папери [273, с. 241]. Тому до традиційних ознак цінних паперів необхідно додати і їх легалізованість.

У літературі висловлювалася думка, що цінні папери як об'єкти являють собою сукупність майнових прав і на них поширюється правовий режим речі [716, с. 365–366]. Деякі вчені вважають, що в більшості випадків векселі функціонують у цивільному обороті як речі, визначені індивідуальними ознаками. Причому ознаками, що індивідуалізують вексель, будуть як реквізити цього векселя, так і кількість осіб, зобов'язаних за векселем, тобто обсяг прав, які надає вексель своєму власнику [92, с. 17].

Звичайно, цінні папери містять певні ознаки речі як об'єкта цивільних прав. Проте такий висновок щодо векселя потребує додаткових аргументів. Більш обґрунтованою нам видається думка В. Л. Яроцького, який вважає, що цінні папери і гроші завдяки інструментальності їхньої правової природи мають як подібність, так і відмінності, які в сукупності дають підстави констатувати теоретичну необґрунтованість їх беззастережної законодавчої належності до різновидів речей [732, с. 131].

Якщо вважати, що вексель втілює в собі майнове право, то право і об'єкт матеріального світу, якими зазвичай є речі, не можуть бути тотожними за своєю правовою природою. Незважаючи на певну матеріалізацію векселя у вигляді паперу, визначає його сутність зміст цього паперу. Документарність векселя не є свідченням того, що в цивільному обороті він є річчю. Ще Н. О. Несеров з гумором зазначав, що папери самі по собі ніякої цінності не мають (звісно, без урахування, матеріалу). Цінні папери стають такими внаслідок права, яке міститься в документі. Сутність цінних паперів полягає у

тому зв’язку, який існує між цим правом і документом [375, с. 5]. Тобто у папері відсутня така ознака об’єкта цивільних прав як оборотоздатність, ця ознака може з’явитися, якщо в ньому міститься певне право його володільця на щось. Сумнівною є і наявність у цінному папері такої ознаки речі як її корисність, якщо не враховувати права, які містяться в цінному папері.

Векселедавець бере на себе зобов’язання оплатити вексель без будь-яких умов [299, с. 34]. Механізм здійснення прав «з паперу», тобто майнових прав, посвідчених цінними паперами, реалізується у межах зобов’язальних правовідносин [7, с. 529].

У векселі не вказуються причини його видачі, проте він засвідчує суб’єктивне цивільне право. Походження боргових зобов’язань утрачає юридичне значення, а факт існування боргу вважається доведеним. Головною вимогою до векселя є його безумовність. Вексель не повинен містити ніяких умов платежу, оскільки в цьому разі він вважатиметься недійсним. У векселі повинні бути вписані всі важливі реквізити, інакше він утратить цінність. Його можна передавати третім особам і використовувати для розрахунків.

Переказний вексель містить такі самі реквізити, як і простий вексель. Відмінність полягає у тому, що замість простої і нічим не обумовленої обіцянки сплатити визначену суму, указується проста і нічим не обумовлена пропозиція певній особі сплатити визначену суму.

Вексель може бути переданий у заставу згідно з відповідним договором завдяки здійсненню заставного індосаменту і передаванню його заставодержателю; здійсненню іменного індосаменту на користь заставодержателя чи бланкового індосаменту та переданням векселя на зберігання у депозит державної нотаріальної контори, приватного нотаріуса чи банку та ін. [35, с. 424–425]. У цьому разі вексель по суті є акцесорним об’єктом, який сприяє набуттю у власність за договором відповідного головного об’єкта, скажімо, грошових коштів чи певної, визначеної в укладеному договорі речі.

Закон України «Про обіг векселів в Україні» [474] розширив перелік векселедавців. Так, ч. 1 ст. 3 Закону передбачено, що зобов'язуватися та набувати права за переказними і простими векселями на території України можуть юридичні та фізичні особи. З огляду на це, можна було б зробити висновок про зняття обмежень щодо оборотоздатності векселя. Однак певні обмеження щодо використання векселів окремими суб'єктами встановлюються ч. 2 ст. 3 цього закону, де зазначено, що органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також установи та організації, які фінансуються з бюджету, зобов'язуються та набувають права за переказними і простими векселями лише у випадках і в порядку, визначених Кабінетом Міністрів України.

Вексель – це знаряддя товарного кредиту. Його видає той, хто не має грошей. У цьому полягає його відмінність від чека, який є засобом платежу того, хто має гроші. Підставою для векселя є договір позики, підставою для чека – договір доручення. У цьому полягає відмінність їх юридичної природи.

У Постанові Верховного Суду від 20 червня 2018 р. у справі 904/8715/17 за позовом публічного акціонерного товариства «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» до Публічного акціонерного товариства «Акцент-Банк» та Публічного акціонерного товариства «Чернігівобленерго», у якому предметом спору було виконання домовленості про обмін рівноцінних векселів, зазначено, що особа, у якої знаходиться вексель, уважається його законним держателем, якщо її право на вексель ґрунтується на безперервному ряді індосаментів, навіть, якщо останній із них є бланковим. Якщо останній індосамент є бланковим або на пред'явника (тобто в ньому не зазначено особу, що отримує вексель), законним його векселедержателем уважається особа, у якої вексель фактично знаходиться. Така особа має всі права за векселем, зокрема право вимоги платежу за ним. Законний векселедержатель не зобов'язаний доводити наявність і дійсність своїх прав за векселем, вони вважаються наявними і дійсними. Доведення протилежного – обов'язок особи, якій висунуто вимогу за векселем [421].

З огляду на спеціальні ознаки векселя, доцільно визначити про його особливе місце в системі об’єктів цивільних прав. Використання векселів у цивільному обороті передбачає дотримання певних вимог.

Відповідно до ст. 1 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості, векселепереказний вексель містить назву «переказний вексель», яка включена до тексту документа і висловлена тією мовою, якою цей документ складений; безумовний наказ сплатити визначену суму грошей; найменування особи, яка повинна платити (трасат); зазначення строку платежу і місця, у якому повинен бути здійснений платіж; найменування особи, якій або за наказом якої повинен бути здійснений платіж; дата і місце видачі векселя; підпис особи, яка видала вексель [643]. Аналогічні вимоги щодо простого векселя містяться у ст. 75 Уніфікованого закону.

Нормативно визначені вимоги відповідності виготовлених типографським способом вексельних бланків установленого зразка забезпечують обов’язковість необхідних реквізитів під час їх заповнення з метою надання документу правового значення цінного паперу як об’єкта цивільних прав [663, с. 376].

За відсутності будь-якого з обов’язкових реквізитів, якщо інше не передбачено законом, документ не має сили переказного або простого векселя. Порушення вимог щодо реквізитів можуть бути різними. Так, у одній зі справ Вищий господарський суд України зазначив, що такий реквізит простого векселя як найменування особи, якій, або за наказом якої, повинен бути здійснений платіж, не відповідає вимогам статті 5 Закону України «Про обіг векселів», якою передбачено, що найменування трасанта або векселедавця, інших зобов’язаних за векселем осіб заповнюється тією мовою, якою визначено офіційне найменування в їх установчих документах, оскільки найменування першого векселедержателя зазначено не тією мовою, якою визначено його офіційне найменування в установчих документах, тобто в установчих документах найменування векселедержателя подано англійською

мовою, а у векселі – частина назви юридичної особи – українською мовою, відповідно спірний вексель визнано недійсним [429].

Порушення, пов'язані з видачею векселя, і невизнання векселя цінним папером, не позбавляє його доказовості. Так, Верховний суд постановою від 22 січня 2020 р. по одній зі справ зазначив, що внаслідок пошкодження дати видачі векселя не було збережено його обов'язковий реквізит, а тому відповідно до статей 75, 76 Уніфікованого закону, вексель утратив вексельну силу і має значення лише простої боргової розписки, виданої на зазначену в ньому суму [428].

Вексель як різновид боргового цінного паперу є умовним платіжним документом, якому надано право грошової вимоги, на нього повинен поширюватися встановлений законодавцем загальний правовий режим грошових зобов'язань, з урахуванням специфіки регулювання вексельних зобов'язань.

Вексельні зобов'язання не можуть виникати як альтернатива, оскільки за чинним законодавством у векселі як обов'язковий реквізит повинно бути зазначено особу, яка видала вексель і, щонайменше, перший векселедержатель.

Вексель набуває правового значення і стає самостійним об'єктом цивільних прав унаслідок настання певних юридичних фактів у вигляді односторонніх правочинів і договорів, унаслідок чого виникає вексельне зобов'язання.

Характерною ознакою векселя як об'єкта цивільних прав є його абстрактність, а також здатність до передавання. Для здійснення майнового права, яке міститься у векселі, необхідно його пред'явити. Особливість векселя як об'єкта цивільних прав полягає і у його статичності, а його юридична конструкція сприяє оптимальному виконанню цивільно-правових зобов'язань. Сутність векселя не змінюється протягом усього часу перебування у цивільному обороті – з моменту видачі до моменту його погашення. Визначальною ознакою векселя є його темпоральність, тобто період існування у часі, протягом якого він є носієм майнових прав [563, с. 46]. Непред'явлення векселя за певних умов може припинити його існування як об'єкта цивільних прав загалом.

2.4 Речові права на чуже майно як об’єкт цивільних прав

В умовах проведення земельної реформи, реформи житлово-комунального господарства, будівництва, транспорту актуальним постає і розвиток законодавчої бази про речові права на нерухоме майно, порядок і способи набуття прав на чужі речі, особливість правового режиму сервітуту як об’єкта цивільних прав, потребує подальшого розвитку і розроблена німецькими пандектистами теорія обмежених речових прав, які надають можливість забезпечувати економічно обґрунтовану участь однієї особи у власності іншої.

Будь-яке цивільне правовідношення виникає стосовно конкретних матеріальних або нематеріальних благ. Д. І. Мейєр зазначав, що набуття цивільних прав передбачає наявність суб’єкта, здатного до набуття права; об’єкта, який підлягає набуттю; акта набуття, оскільки сам по собі суб’єкт існує окремо від об’єкта і потрібен певний акт, який би дозволив зблизити об’єкт і суб’єкт [346, с. 237]. У широкому розумінні об’єктами права окремі правознавці пропонували вважати і особу людини. Так, наприклад, у сімейних відносинах дружина є об’єктом права чоловіка, і, навпаки, чоловік є об’єктом права дружини. Права подружжя поширюються на такі сторони життя, які не можуть бути відділені від особи, тому об’єктом права у даному випадку є не самі особи, а їхні дії [639, с. 199–200]. Проте у доктрині цивільного права ця ідея не була підтримана. Традиційно об’єктом цивільних прав (цивільних правовідносин) є усе те, на що спрямоване суб’єктивне право та суб’єктивний обов’язок учасників цивільних правовідносин, усе те, стосовно чого виникає, змінюється чи припиняється цивільне правовідношення [680, с. 218].

Запропонована у ст. 177 ЦК України класифікація об’єктів цивільних прав має насамперед практичне значення, яке полягає у тому, що, з огляду на їх особливості, законодавець установлює для них відповідний правовий режим, ступінь та умови їх оборотоздатності, способи захисту порушених суб’єктивних прав тощо [685, с. 311]. Установлення для об’єкта цивільних

прав певного правового режиму зумовлює подальшу можливість (або неможливість) вчинення з ними певних дій, які мають юридичні наслідки. Розвиток цивільного обороту показує, що правові режими деяких об'єктів цивільних прав поступово зближуються (нерухоме і рухоме майно), правова доктрина відмовляється від однозначного трактування та розуміння донедавна досить сталих правових категорій.

Найпоширенішим об'єктом цивільних прав є майно, тобто речі, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Український законодавець розрізняє дві групи речових прав: «Право власності та інші речові права», тобто речові права, які належать власнику, і речові права осіб, які не є власниками. Серед речових прав на чуже майно у ч. 1 ст. 395 ЦК України законодавець називає такі: 1) право володіння; 2) право користування (сервітут); 3) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); 4) право забудови земельної ділянки (суперфіцій). О. В. Дзера слушно зазначає, що надзвичайно важливим у цьому аспекті є законодавче застереження у частині другій зазначеної статті про те, що законом можуть бути встановлені й інші речові права на це майно [435, с. 278].

Інститут сервітуту має багату історію. Наукова дефініція сервітуту відома ще з досліджень дореволюційних вчених. В. І. Сінайський зазначав, що сервітутами називають: а) речові права користування чужою річчю; б) у якомусь певному відношенні, належні визначеним особам. Відповідно, реальний (речовий) сервітут – це речове право будь-якого власника будь-якої нерухомості користуватися в певному відношенні чужою нерухомістю. Особистий сервітут – це речове право особи користуватися певною мірою чужою річчю [556, с. 256–257].

К. П. Побєдоносцев розглядав сервітути передусім як повинності, які покладалися на маєток, розрізняючи серед них такі різновиди, як: особисті, що встановлювалися в чужому маєтку на користь певної особи, та речові, установлені в одному маєтку на користь іншого маєтку [411, с. 507].

У Зведенні законів Російської імперії передбачалися такі сервітути як: право в'їзду в ліс (ст. 453), який дозволяв рубати ліс на чужій ділянці проте лише для домашніх потреб і виключав можливість ведення торгівлі чи промислу; право ставити вулики в чужому лісі (п. 2 ст. 459); право полювання чи рибної ловлі, зазвичай такий сервітут надавався не на користь однієї особи, а для всіх мешканців найближчого селища (ст. 463). Своєрідним дорожнім сервітутом було право власника маєтку, оточеного чужими землями, проїжджати через них до своїх угідь (ст. 448–451) [548].

Не можна не погодитися із Є. О. Харитоновим, що передбачене в ЦК УРСР 1963 р. право забудови (право зведення на державній землі будівлі та користування нею разом із земельною ділянкою протягом обумовленого терміну) і застава майна за своєю суттю також були правом на чужі речі [655, с. 188]. Існування таких спеціальних об'єктів цивільних прав як сервітут містило і цивільне законодавство періоду так званої перебудови. У Законі УРСР «Про власність» від 7 лютого 1991 р. в п. 6 ст. 4 зазначалося, що «у випадках і в порядку, установлених законодавчими актами, власника може бути зобов'язано допустити обмежене користування його майном іншими особами» [447], тобто законодавець передбачав загальні засади обмеження прав власника у вигляді надання обмеженого права користування цим майном іншими особами. І, звичайно, такими правами користувалися володільці сусідських земельних наділів, коли йшлося про прокладання комунікацій (водних, газових), а на загальнодержавному рівні – під час будівництва ліній електричних передач, зв'язку, проведення меліоративних заходів.

У вітчизняному законодавстві сервітут визначається як право користування чужим майном (ч. 1 ст. 401 ЦК України), тобто під сервітутом звичайно розуміють право обмеженого користування чужим майном, насамперед річчю, у межах, визначених законом чи встановлених договором.

У ст. 23 Лісового кодексу України сервітут визначається як право на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною лісовою

ділянкою. Громадяни мають право вільно перебувати в лісах державної та комунальної власності, якщо інше не передбачено законом [341].

Під правом земельного сервітуту у ст. 98 Земельного кодексу (далі – ЗК України) розуміється право власника або землекористувача земельної ділянки чи іншої заінтересованої особи на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками) [219].

Земельні ділянки через природні обставини не можуть бути рівноцінними. Сервітутне право не лише надає власнику можливість ефективно використовувати свою річ, а і передбачає задоволення інтересів, зокрема і немайнових, інших осіб (наприклад, здійснювати право проходу чи проїзду через чужу земельну ділянку, навіть розміщати тимчасові споруди). Право власника земельної ділянки на обмежене користування чужою земельною ділянкою зумовлено необхідністю задовольняти потреби (чи усувати недоліки) цієї ділянки з використанням інших, зазвичай, суміжних ділянок.

У особи, яка у встановленому порядку набула сервітут, виникають наступні правомочності, які і складають зміст сервітутного права: 1) право користуватися чужим майном у межах, визначених сервітутом (це право зберігається і у разі зміни власника майна); 2) право вимагати від власника майна не чинити перешкод у користуванні сервітутом; 3) у разі заподіяння шкоди власником майна – вимагати відшкодування збитків. Водночас у сервітуарія відсутнє право на відчуження сервітуту, оскільки він встановлюється на користь конкретно визначеної особи.

Обсяг сервітуту може бути змінено зазвичай у такому порядку, у якому він був набутий – за договором, на підставі закону чи судового рішення. Аналогічно може бути змінено зміст сервітуту, який був отриманий відповідно до заповіту. Проте правову природу сервітуту необхідно аналізувати не лише щодо обтяження чужого права, а і як окреме право, що виникає з огляду на закон чи відповідно до волевиявлення особи.

Ознайомлення зі змістом глави 32 ЦК України «Право користування чужим майном» дозволяє зробити висновок, що більшість сервітутів – це

сервітути земельні. Проте законодавець не виключає можливість існування й особистих сервітутів, коли останній належить не певному майну, а конкретно визначеній особі. Особисті сервітутні права існують, якщо за заповідальним відказом (легатом) особі надано право довічного проживання у будинку.

У ст. 1246 ЦК України передбачено право заповідача встановити у заповіті сервітут щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб. Проте такий сервітут, незважаючи на певну схожість із заповідальним відказом, має і свої особливості. Так, у разі заповідального відказу є чітко визначений суб'єкт, а у разі встановлення сервітуту сервітуарій визначається тільки в особистих сервітутах; предметом заповідального відказу є ширше коло обов'язків спадкоємців щодо третьої особи, ніж при сервітуті, і, нарешті, одержувач захищає свої порушені права зобов'язально-правовими способами захисту, а сервітуарій – за допомогою речових способів [213, с. 98–99].

Певні права на чужу земельну ділянку може набувати і невизначений перелік осіб. Тобто право проходу, проїзду через чужу земельну ділянку може бути надане з міркувань забезпечення інтересів населення, місцевого самоврядування або держави в цілому. Таке право міститиме ознаки публічного сервітуту. Наприклад, надане за рішенням суду право місцевому населенню набирати воду в єдиній у гірському населеному пункті криниці.

Серед способів виникнення сервітутного права у сучасному законодавстві названо договір; закон; заповіт; рішення суду (ст. 402 ЦК України). Найчастіше права власника переходять до володільця сервітуту на підставі двосторонніх правочинів, які і дають можливість учасникам повною мірою здійснити свої речові права. Договір названо першою підставою виникнення сервітуту невипадково, оскільки в ч. 2 ст. 11 ЦК України першою підставою виникнення цивільних прав та обов'язків названо саме договір. Спільна мета має значення лише для укладання договору про спільну діяльність. В інших договорах кожен із контрагентів переслідує свою власну мету – набути майно у власність, у тимчасове користування, отримати гроші,

послуги, роботу та ін. Проте договір про встановлення сервітуту – це особливий вид договору, оскільки внаслідок його укладення виникає, власне, не зобов'язання, а встановлюється речове право на чуже майно. Немає підстав, як пропонують деякі автори, розглядати як ознаку сервітуту його мету – «короткострокову або особисту» [437, с. 88], оскільки ці поняття стосуються різних правових категорій. Доречно також навести ст. 265 Цивільного кодексу Східної Галичини 1797 р., у якій зазначалося: «У всіх сервітутів є одна спільна риса: володілець речі, яка слугує, за загальним правилом не зобов'язаний нічого вчиняти, а тільки уступає іншому користування якимось правом...» [683].

Сервітут може набуватися як за волею власника, так і проти його волі, а також після його смерті внаслідок певних юридичних фактів. У юридичній літературі традиційно розмежовують поняття підстави набуття прав і способи набуття прав. Підстави набуття прав являють собою всі юридичні факти, за наявності яких може виникнути речове право. Поняття «спосіб» вужче за змістом і є свідченням того, що йдеться саме про вольові дії учасників цивільних правовідносин. За відсутності згоди щодо встановлення сервітуту зацікавлена особа повинна в суді довести неможливість нормального господарського використання ним земельної ділянки за відсутності сервітуту. Набуваючи сервітут, особа повинна уникати зловживання своїми правами. За відсутності підстав набуття речових прав спроба набути їх в будь-який спосіб зумовлює нікчемність правових наслідків.

У ЦК України прямо не передбачено можливість установлення сервітуту за давністю користування. Проте, оскільки серед способів установлення сервітуту названо і рішення суду, яким може бути підтверджена чи засвідчена давність добросовісного користування, можливість набуття сервітуту за давністю не виключається.

Якщо особа набула обмежене право, то в неї не можуть не виникнути правовідносини з власником речі. Різновид обмеженого права, тобто встановлені законом заборони, які звужують зміст суб'єктивного речового

права з метою охорони і здійснення речових прав інших осіб, визначає особливості таких відносин.

За певних умов власник взагалі може втратити право на річ і обмежене речове право поза волею власника може перерости з відносного в абсолютне. Прикладом цього є набувальна давність, передбачена ст. 395 ЦК України та ст. 119 ЗК України [681, с. 297].

У сервітутних відносинах завжди задіяні дві сторони: власник земельної ділянки та особа (чи декілька осіб), яка набуває обмежене речове право на чужу земельну ділянку у вигляді сервітуту. Оскільки будь-який сервітут завжди є обмеженням чужого права, то він встановлюється у спосіб найменш обтяжливий для власника речі. З іншого боку, у літературі справедливо зазначається, що обмеження майнових прав породжує для власника необхідність утримання від певних дій, що можуть порушити права іншої особи [361, с. 158].

Заслуговує на увагу висловлена Р. А. Майдаником думка щодо доцільності відображення у розділі IV ЦК України «Інші речові права» таких речових прав як сервітут, емфітевзис, суперфіцій, узуфрукт, застава, іпотека та інших речових прав на чуже майно [328, с. 57]. Під кожний різновид речових прав, що є самостійним і самодостатнім, має бути прописаний окремий правовий режим опанування майна [659, с. 206].

Кожен з об’єктів цивільних прав має свої особливі юридичні ознаки й особливості. Проте не всі об’єкти цивільних прав можуть відчужуватися [178, с. 73]. Така властивість характерна і для сервітуту. Невідчужуваність є важливою особливістю сервітуту, оскільки, власне сервітут, як об’єкт цивільних прав не може бути ні самостійним предметом договорів купівлі-продажу, міни, найму, дарування тощо, водночас, не втрачаючи свою чинність зі зміною власника речі, на яку надано сервітут.

У ч. 2 ст. 11 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від

17 листопада 2009 р. [446] передбачено, що у разі відчуження земельної ділянки для суспільних потреб за наявності прав третіх осіб на неї до переговорів щодо викупу земельної ділянки обов'язково залучається не тільки власник, а й орендар чи заставодержатель. Тобто навіть за наявності зареєстрованого щодо такої земельної ділянки права сервітуту носій такого речового права в переговорах участі не бере. Це можна пояснити лише тим, що зміна власника земельної ділянки не впливає на долю сервітуту.

Водночас у ЦК України доцільно закріпити норму про оплатний і безоплатний порядок користування сервітутом як альтернативне положення, а плата за користування сервітутом повинна встановлюватися лише на вимогу власника майна. У випадку встановлення платного сервітуту плата за користування чужим майном повинна компенсувати звичайні доходи, які власник позбавлений можливості отримувати з цього майна, а також втрату цінності речі внаслідок її використання іншими особами [584, с. 48].

Сервітут – це похідне від права власності право, оскільки за відсутності права власності не може виникнути і сервітут на чужу річ. Правовий інтерес володільця сервітуту полягає у можливості впливати на чужу річ, отримувати від неї зиск і поза волею власника речі. Сервітут як об'єкт права, який становить інтерес, слідує за головною річчю (у разі її продажу, міни, дарування, успадкування). Сервітут як різновид об'єкта цивільних прав включає в себе зацікавленість учасників цивільного обороту в задоволенні своїх законних прав і інтересів, безпосереднє здійснення своїх суб'єктивних цивільних прав.

Володілець сервітуту є водночас учасником як абсолютних (щодо всіх оточуючих осіб), так і відносних правовідносин (щодо власника речі, на яку набуто сервітут). Сервітут як різновид речових прав, об'єктом яких є права на чужу річ, є особливою категорією майнових прав і специфічним об'єктом цивільних прав з огляду на особливості, пов'язані з його оборотоздатністю.

Індивідуалізація об'єктів цивільних прав має відбуватися завдяки розширенню їх видів, що сприятиме більш широкому використанню об'єктів

у законотворчій, правозастосовній і правоохоронній практиці, сприятиме захисту суб'єктивних – цивільних прав.

Сервітут є самостійним об'єктом цивільних прав, оскільки йому властиві характерні особливості будь-якого явища, яке є об'єктом: юридична і фактична визначеність, особливий правовий режим, який і визначає його місце в системі об'єктів цивільних прав. Водночас для сервітуту характерна така особливість, як обмеженість бути об'єктом правочинів. Така ознака може тимчасово характеризувати й інші об'єкти, наприклад, майно, яке є предметом застави, оскільки за загальним правилом, воно не може бути предметом правочинів, за винятком, коли наявне спадкове правонаступництво.

Самостійне місце в системі об'єктів цивільних прав посідає так званий публічний сервітут, оскільки він не належить до категорії прав обмеженого користування чужим майном і є прикладом задоволення публічного інтересу. Особливість публічного сервітуту полягає у тому, що він надається будь-якій особі, яка може задовольнити свої майнові чи немайнові інтереси внаслідок його використання, а також у тому, що підставою встановлення є виключно закон. Виокремлення сервітуту в системі об'єктів цивільних прав має важливе методологічне значення, оскільки сприяє з'ясуванню його особливої правової природи та правового режиму. За допомогою юридичної техніки можна розширити зміст ст. 177 ЦК України та доповнити її окремими видовими об'єктами. Тому відсутні формальні перешкоди для того, щоб серед об'єктів цивільних прав виокремити безпосередньо і сервітут як різновид речових прав.

Цивільне законодавство не повинно залишатися інертним і з урахуванням сучасних реалій сприяти забезпеченню ефективного регулювання приватно-правових відносин у сфері здійснення прав на чужі речі. З огляду на поширеність сервітуту як самостійного об'єкта цивільних прав, за аналогією закону доцільно взяти за основу умови набуття права власності за давністю володіння (ст. 344 ЦК України «Набувальна давність») і передбачити такий спосіб набуття сервітуту як за давністю. Тобто за умови

відкритого добросовісного та безперервного використання чужого майна таке право на користування може бути задавнене.

Відповідно пропонується викласти ч. 1 ст. 402 ЦК України «Встановлення сервітуту» у новій редакції: «Сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом, рішенням суду або за давністю володіння».

Не менш значущим об'єктом цивільних прав може бути і узуфрукт. У вітчизняному цивільному законодавстві речове право традиційно обмежувалося лише правом власності. Прийняття ЦК України суттєво змінило стереотипи на правову природу речових прав, проте окремі речові права і сьогодні залишаються малодослідженими в науці. Розвиток України як незалежної держави неможливий без сучасного законодавства. Цивільний оборот постійно зумовлює виникнення якісно нових відносин між учасниками, регулювання яких не завжди належно закріплено й урегульовано в законодавстві. Як слушно зазначають вітчизняні вчені, категорія «обмежених речових прав сьогодні переросла свої первинні рамки» [659, с. 152].

Узуфрукт як інститут права на чужу річ склався ще у Стародавньому Римі приблизно з другої половини існування Республіки [652, с. 173–174] і з часом був рецептований у правових системах багатьох країн. Як зазначає італійський дослідник Санфіліппо Чезаре, узуфрукт слугував «виразом доброго ставлення поважних громадян до своїх родичів та друзів» [544, с. 198].

Інститут узуфрукту є затребуваним у різноманітних сферах правового регулювання, особливо у країнах, які займають провідне становище у романо-германській сім'ї права.

Застосування приватно-правового узуфрукту у сучасному цивільному праві зумовлюється необхідністю забезпечення нормального спільного функціонування будь-якого господарства в умовах розширення його діяльності та загострення конкуренції.

Цивільно-правовим нормам, які регулюють права на чужі речі, присвячували свою увагу як вітчизняні вчені, так і вчені ближнього Б. А. Антонов [17], В. А. Батурин [33], С. А. Громов [164, с. 188–231],

Д. В. Лоренц [316, с. 55–58] і далекого зарубіжжя Э. А. Элерс [766], Э. Х. Мейер [748, P. 319–359], Л. Ф. Роса [754] та ін.

Основна увага в цих роботах приділяється теорії речових прав, поняттю суб'єктивного речового права, співвідношенню речових і зобов'язальних правовідносин, проблемам захисту речових прав. Проте спеціальні дослідження, присвячені узуфрукту як різновиду речового права та проблемам його здійснення, у сучасних умовах не проводилися. Це можна пояснити тим, що у чинному вітчизняному законодавстві (ст. 395 ЦК України) міститься вказівка на низку речових прав як прав на чужу річ, тобто, прав, які належать особам, що не є власниками майна, проте узуфрукт як речове право безпосередньо не згаданий.

Порівняльно-правовий аналіз юридичної конструкції узуфрукту за законодавством зарубіжних країн, виявлення його основних елементів, специфіки та визначення перспектив використання у вітчизняному цивільному законодавстві сприятиме і розумінню цієї правової категорії як особливого об'єкта цивільних прав.

У римському праві узуфрукт – право користування (usus) та вилучення плодів (fructus) – установлювався на користь конкретної особи і не міг бути ні відчужений, ні переданий у спадщину, тому був неодмінно строковим: його тривалість у часі обмежувалася щонайменше життям вигодоотримувача [189, с. 145]. У стародавньому римському праві узуфрукт був суворо особистим правом, він не переходив до спадкоємців. Пізніше класичні юристи вже допускали можливість установлення узуфрукту щодо того, щоб він переходив до спадкоємців [664, с. 307].

У Дигестах Юстиніана Павел визначав узуфрукт як право користуватися чужими речами і вилучати з них плоди зі збереженням у цілісності субстанції речі. Цельс акцентував на тому, що узуфрукт – це право саме на тілесну річ (ius in corpora), зі зникненням якої і він сам знищується [393, с. 283].

Цю дефініцію узуфрукту покладено в основу доктринального визначення в правових системах багатьох країн світу. Визначальними

ознаками прав на чужі речі є обмеження впливу на річ і неперебування речі у власності управомоченої особи [368, с. 165].

Французький учений Л. Ж. Морандьєр, відповідно до функціонального призначення, уважає узуфрукт, як і право власності, і сервітут основними речовими правами, тобто такими, що здійснюють самостійну корисну функцію і виражають потребу людини в користуванні та споживанні речей для забезпечення свого існування [364, с. 58].

У ст. 578 Цивільного кодексу Франції надано таке визначення права особистого користування «Узуфрукт – це право користуватися речами, які є власністю іншої особи, таким же чином, як це робить сам власник, але тільки із зобов'язанням зберігати їх істотні якості» [137].

У Німецькому цивільному уложенні узуфрукт визначається як право вилучати вигоду від користування річчю особою, на користь якої встановлене обтяження речі (§ 1030 НЦУ). Узуфрукт може бути встановлено і на рухомі речі (§ 1032 НЦУ) і на сукупність речей, у цьому випадку складається опис таких речей (§ 1032 НЦУ). На відміну від законодавства більшості європейських країн у Німеччині узуфрукт може встановлюватися і на речі споживані (§ 1067) [153]. Це пов'язано з предметною рецепцію норм римського права німецьким правом.

Цивільне законодавство Італії не містить спеціального визначення речових прав, проте структура книги третьої ЦК Італії «Про власність» дозволяє зробити висновок, що об'єктами речових прав законодавець уважає, окрім права власності, суперфіцій, емфітевзис, право користування, право проживання, сервітут і узуфрукт [740]. Майже аналогічну думку висловлює і законодавець канадської провінції Квебеку, розрізняючи у ст. 1119 ЦК чотири види прав користування чужими речами: узуфрукт, узус, сервітути, емфітевзис, водночас уважаючи суперфіцій різновидом права власності поряд із правом спільної власності [129].

У главі 10 «Право узуфрукту» третього розділу Закону Китайської Народної Республіки «Про речові права» (16 березня 2007 р.) [490] до

узуфруктуарних прав належать: право господарського підряду на землі, право використання землі під будівництво, право використання землі під житловий сектор, сервітут, право на розвідку й освоєння природних ресурсів, право використання морської території та інші обмежені права. Об'єктом узуфрукту може бути і частина об'єкта нерухомості (абз. 3 ст.745 ЦК Швейцарії) [764].

У країнах континентальної системи права досить поширеним є узуфрукт на майновий комплекс або підприємство. Законодавства Франції (ст. 612 ФЦК) та Швейцарії (ст. 745 ШЦК) допускають користування майновим комплексом як єдиним цілим. Принципово інший підхід у законодавця Німеччини. За § 1085 НЦУ узуфрукт на майно будь-якої особи може бути встановлений тільки таким чином, що користувач набуває узуфрукт на кожний предмет, який входить до складу майна [153]. За німецьким правом, об'єктом узуфрукту є не тільки нерухомі речі, а також права (боргові вимоги, права на нематеріальні блага, тобто авторські права, патенти, довічна рента, узуфрукт) і торговельні підприємства.

Наприклад, об'єктом узуфрукту може бути колекція старих картин, повішених узуфруктуарієм у власному будинку для естетичного задоволення. Об'єктом узуфрукт можуть бути як малоцінні, так і дорогі речі. Утрата або знищення малоцінних речей не може завдати істотної шкоди інтересам власника (тому в такому разі укладення договору оренди втрачає сенс).

Якщо ж об'єктом узуфрукта є речі великої вартості (наприклад, підприємство або земельна ділянка), то у власника виникає вибір: якщо відносини власника і узуфруктуарія визначаються довірою (наприклад, узуфруктуарій є сином власника), то ніяких забезпечень і поручителів непотрібно. Отже, довірчий аспект між сторонами може значною мірою компенсувати такі важливі складові речі як висока ринкова вартість і похідний від неї економічний інтерес; якщо ж власник має підстави не довіряти узуфруктуарію, то він може вимагати надати поручителя. У такому разі соціальна цінність узуфрукту проявляється лише в тому, що узуфруктуарій не платить за користування дорогою річчю.

За законодавством Франції узуфрукт може містити речі, якими неможливо користуватися без їх споживання (гроші, зерно, рідина та ін.) і повернути такі самі речі). Тому закономірно виникає питання: яка відмінність узуфрукту на споживані речі від договору позички, якщо узуфрукт безоплатний, і від договору позики, якщо узуфрукт оплатний? Оскільки набувач із закінченням строку узуфрукту чи договору повинен повернути таку саму кількість таких речей? На нашу думку, критерієм розмежування повинен слугувати юридичний факт, який став підставою набуття права на речі – виникнення зобов'язання чи набуття речового права.

Заслуговує на увагу конструкція узуфрукту в цивільному законодавстві Японії, де до узуфрукту прирівнюється право боржника на користування річчю, що була передана для забезпечення виконання зобов'язання у власність кредитора, який надав позику для її придбання [66, с. 233–235].

У ст. 85 книги 3 Цивільного кодексу Нідерландів передбачено можливість установлення узуфрукту на майбутнє [765].

Підставами набуття узуфрукту є різні юридичні факти: договір (купівля-продаж, міна, дарування, шлюбний договір, спадковий договір); заповідальний відказ (легат), судове рішення. За законодавством Німеччини, узуфрукт на рухому річ може бути набутий і за давністю володіння (§ 1033 НЦУ). Узуфрукт може виникнути і внаслідок закону. Такою найпоширенішою підставою є надання подружжю, що пережило, права користування майном померлого подружжя (с. 757 ФЦК) і надання батькам узуфрукту на майно неповнолітніх дітей (ст. 382–383 ФЦК). Узуфрукт батьків на майно дитини припиняється із досягненням нею 16 років або з укладанням шлюбу. Водночас на батьків, які користуються майном дитини, покладаються обов'язки щодо її утримання, виховання «відповідно до її майнового стану» (ст. 385 ФЦК).

Німецькі вчені вважають узуфрукт (разом із сервітутами, успадковуваним правом забудови) таким видом речових прав як право користування [775, p. 6]. Відповідно такі обмеження допускаються лише у виключних випадках як власником, так і законодавцем.

Зазначимо, що учасниками Співдружності Незалежних Держав у листопаді 2015 р. було прийнято Закон «Про обмежені речові права», у якому серед обмежених речових прав названо і узуфрукт, і цьому інституту присвячена окрема глава закону, а узуфрукт визначається як право володіння і користування однією особою (узуфруктуарієм) довічно або впродовж певного терміну річчю, що є власністю іншої особи, а предметом узуфрукту можуть бути як рухомі, так і нерухомі речі [385].

Речові обмеження в певних межах не лише корисні, а, з іншого боку, знецінюють речі. Як зазначав І. О. Покровський, суттєвою ціною, за якою купується кожне подібне обмежене право на чужу річ, є спрощене, морально й економічно підірване, право власності. Тому узуфруктуарій повинен поважати чуже право і виявляти необхідну дбайливість до чужих речей. Так, ч. 2 § 1036 Цивільного уложення Німеччини містить таке положення: «Здійснюючи своє право, користувач зобов'язаний зберегти господарське призначення речі та поводитися із нею відповідно до правил належного ведення господарства».

Для встановлення узуфрукту важливого значення набуває і вирішення питання щодо тягаря утримання майна, яке належить одній особі, а користь з якого вилучає інша. У більшості країн тягар утримання майна законодавець покладає на користувача, який своїм коштом зобов'язаний підтримувати річ у тому стані, у якому він її отримав.

Для належного забезпечення інтересів власника під час встановлення узузфрукту і, відповідно, передавання майна в користування, у ст. 600 Французького ЦК передбачено обов'язковість визначення стану майна, його опис та оцінювання. Якщо опис майна обов'язковий, то зазначається, за чий рахунок опис проводиться. ЦК Італії (ст. 1002 ч. 6) та ЦК Нідерландів (ст. 3:205) такі витрати покладають на узуфруктуарія, проте інша сторона зобов'язана надавати необхідне сприяння в цьому.

В одному з перших цивільних кодексів у романо-германській правовій системі – у Австрійському загальному цивільному кодексі (1811 р.) [95] складання опису майна і його оцінювання під час установлення узуфрукту є

не обов'язковою умовою, а факультативною (§ 518 Австрійского ЗЦК). Можливо, це пояснюється особливим, довірчим характером відносин, які виникають між власником і узузфруктуарієм. Якщо опис не складено, то вважається, що річ передана в користування у звичайному стані.

Під час встановлення узуфрукту може вимагатися забезпечення, суть якого полягає в тому, що узуфруктуарій повинен представити за себе поручителя в тому, що він буде користуватися речами як «добрий хазяїн» і поверне їх у належному стані.

У деяких країнах на узуфруктуарія покладається обов'язок сповістити власника про необхідність провести капітальний ремонт, який вправі його виконати (§ 514 Австрійського ЗЦК, ст. 764 Швейцарського ЦК). Якщо власник його не виконує, то за загальним правилом узуфруктуарій вправі його виконати і вимагати від власника відшкодування витрат (§ 515 Австрійського ЗЦК, ст. 1106 ЦК Італії та ін.).

Володар узуфруктуарного права користується правом володіння, користування та (або) отримання прибутку від майна, що перебуває у власності інших осіб. Власник майна не має права втручатися в реалізацію прав володільцями узуфруктуарного права.

Цікава норма міститься у ст. 595 ЦК Іспанії, яка передбачає, що володілець власності, користування якої належить іншій особі, без згоди узуфруктуарія може встановлюватися на неї будь-які сервітути, які не заподіюють шкоду праву користувача [763]. Отже, на одну і ту саму річ власник може надати особисті сервітути декільком особам, дотримуючись головного правила, щоб задоволення інтересів таких осіб не суперечили один одному.

Загалом, відносно обтяження узуфрукту узуфруктом у зарубіжному законодавстві є дві принципові позиції. У Франції узуфрукт, якщо він належить до складу майна дитини, може бути обтяжений іншим узуфруктом, який установлюється на користь його батьків (ст. 382 ФЦК). У цивільному законодавстві Німеччини обтяження узуфрукту повторно узуфруктом не передбачається (§ 1059 b).

Особливі гарантії захисту публічних інтересів у використанні узуфрукту на природні ресурси містить ст. 120 Закону КНР «Про речові права», яка зобов'язує володільця узуфрукту не дотримуватися законодавства щодо охорони, засвоєння та раціонального використання природних ресурсів.

Узуфрукт припиняється у разі смерті фізичної особи чи припиненні юридичної особи, а також у випадку, якщо право, обтяжене узуфруктом, не є правом на рухому річ (§ 1072 НЦУ). За загальним правилом припинення узуфрукту відбувається із закінченням строку узуфрукту, у разі поєднання в одній особі власника та узуфруктуарія, відмови узуфруктуарія від свого права, якщо узуфруктуарій завдає шкоди майну чи допускає його пошкодження.

Проведений науково-теоретичний аналіз такого речового права, як узуфрукт, його об'єктів, способів набуття узуфрукту, тривалості та підстав припинення, указує на поширеність цього цивільно-правового інституту як у законодавстві країн романо-германської системи права, так і англо-американської, а також окремих країн далекосхідної правової сім'ї (Японії, Китаю). Найважливішим правом узуфруктуарія є право користування річчю та вилучення з неї її корисних властивостей, зокрема і право отримання від речі плодів і доходів. Право на чужі речі надає можливість особі повною мірою здійснювати надані законом права і за відсутності у неї правомочностей власника.

Конституція України проголошує непорушність права власності. Однак, як справедливо зазначає О. В. Дзера, можуть виникати ситуації, у яких необхідне виправдане з юридичної точки зору коригування права власності, обсягу повноважень власника тощо [180, с. 210]. Узуфрукт може встановлюватися і за волею власника, у такому разі відносини між власником і узуфруктуарієм набувають фідуціарного (особливо довірчого) характеру, наприклад у випадку встановлення узуфруту у заповідальному відказі, і зазвичай плата за узуфрукт не передбачається. У такому разі об'єктом цивільних прав є саме право на чужу річ, обмежене правами власника та законом.

Презумпція добросовісності передбачає добросовісність дій учасників, їх свідоме та відповідальне ставлення до власних вчинків, урахування

інтересів інших суб'єктів, вимог розумності та справедливості під час прийняття рішень, укладенні угод…[27, с. 9].

Якщо ж узуфрукт установлено внаслідок прямих приписів закону чи за рішенням суду, з огляду на потреби захисту публічних інтересів чи приватних інтересів інших осіб, то взаємовідносини зазвичай оплатні.

Аналіз цивільного законодавства зарубіжних країн дозволяє зробити висновок, що у більшості країн континентальної Європи, відносини, що виникають унаслідок здійснення узуфруктуарних прав, регулюються нормами речового права у випадках, коли зобов'язання виникає у власника, і нормами зобов'язального права, якщо зобов'язання виникають в узуфруктуарія.

У вітчизняній цивілістиці узуфрукт традиційно вважають різновидом сервітутів. З огляду на поширеність цього інституту, який дозволяє учасникам цивільних правовідносин задовольнити свої майнові права й інтереси, ми вважаємо за доцільне передбачити безпосередньо у цивільному та земельному законодавстві інститут узуфрукту, установити підстави і порядок передавання майна, визначити права й обов'язки власника речі та узуфруктуарія, підстави припинення узуфрукту, що сприятиме ефективності використання майнових ресурсів, зокрема і природних, стабільності цивільного обороту, зміцненню родинних і сімейних зв'язків [588, с. 106]. За моделлю узуфрукту у законодавстві побудований інститут довічного утримання, заповідальний відказ, інститут утримання непрацездатного подружжя та ін.

Наведене зумовлює необхідність доповнити статтю 395 ЦК України «Види речових прав на чуже майно», де наведений їх невичерпний перелік (п. 5: «Узуфрукт»), а Розділ ІІ «Речові права на чуже майно» Книги Третьої «Право власності та інші речові права» доповнити главою 34-1 «Узуфрукт» (Додаток 1).

2.5 Спадщина як об’єкт цивільних прав

Серед об’єктів цивільних прав особливе місце посідає спадщина. Вітчизняний законодавець не надає легального визначення поняття спадщини, проте визначає її склад – «усі права та обов’язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті» (ст. 1218 ЦК України).

У юридичній літературі, розглядаючи поняття саме спадщини, а не склад спадщини, під спадщиною розуміють особливий об’єкт цивільного права, що складається з майнових прав і майнових обов’язків [615, с. 557]. У доктрині цивільного права свого часу висловлювалася думка про те, що борги лише обтяжують спадкову масу, а до складу спадщини не входять [554, с. 32–33], проте немає підстав виключати зі змісту цього об’єкта таку складову як борги, оскільки вони також визначають правовий статус спадщини і з ними пов’язана низка правових наслідків.

У контексті спадкового права спадщині як особливому об’єкту цивільного права, було присвячена низка спеціальних досліджень, зокрема і щодо особливостей спадкування окремих об’єктів [212, с. 413–432].

Проте дослідження спадщини саме як об’єкта цивільних прав не одержало ґрунтовного аналізу у юридичній літературі. Поза належною увагою фахівців залишаються питання, пов’язані із з’ясуванням правової природи і конститутивних ознак спадщини як об’єкта цивільних прав, особливого правового режиму спадщини, особливостей змісту цього об’єкта й умови та процедури залучення складових елементів спадщини до цивільного обороту.

Законодавець визначає поняття «спадкова маса» чи «спадщина» незалежно від кількості об’єктів, які фактично входять до складу спадщини. Спадщина за своїм складом є різноманітною. Спадщина включає в себе належне спадкодавцю на день відкриття спадщини майно, зокрема всі права й обов’язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини та не припинилися внаслідок його

смерті (ст. 1218 ЦК України). Майно може складати виключно пасиви спадщини – борги та майнові зобов'язання померлого, проте це не впливає на строки та порядок її прийняття чи відмови від неї.

Р. А. Майданик справедливо зазначає, що феномен спадкування полягає у його «подвійності». Спадкування є самостійним майновим правом, поруч з речовими, зобов'язальними та іншими майновими правами [330, с. 220]. Саме ця «подвійність» і зумовлює особливе правове становище спадщини та її місце в системі об'єктів цивільних прав.

Правонаступник набуває спадщину на підставі низки юридичних фактів, з якими законодавець пов'язує відкриття спадщини, факт прийняття спадщини, належність майна спадкодавцю, склад такого майна, відповідність складу спадщини чинному законодавству.

Спадщина являє собою особливий об'єкт цивільних прав також завдяки універсальності правонаступництва. За цивільним законодавством України, як і за багатьма іншими континентальної Європи, спадкоємець зобов'язаний прийняти всю спадщину, з чого б вона не складалася і де б не знаходилася; волевиявлення спадкоємця прийняти спадщину поширюється на всі об'єкти спадщини одночасно, зокрема і на ті, про існування яких спадкоємцю невідомо на момент відкриття спадщини. Предметом універсального наступництва є вся сукупність прав та обов'язків правопопередника, які переходять до його правонаступників. Законодавець не залишає спадкоємцю широкого вибору: він повинен або прийняти всю спадщину, або відмовитися від усієї спадщини. Законодавець Франції також поділяє концепцію єдності спадщини – усе, що становить майно померлого (активи, пасиви, права та обов'язки) переходять до правонаступника у порядку спадкування [752].

Аналогічна наукова позиція у німецьких учених, які, коментуючи статтю 1922 Німецького Цивільного Уложення, зазначають, що після смерті особи її майно (спадщина), як єдине ціле, переходить до однієї чи до декількох осіб (спадкоємців) [761, p. 789–812].

Спадщина – це сукупність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків померлої особи, які переходять до її правонаступників – спадкоємців. Спадщина складається з майнових прав та обов'язків, тобто до складу спадщини входить не майно, а право на те чи інше майно [768, p. 518]. Серед учених є й інші думки. Так, деякі німецькі вчені вважають, що під спадщиною (Erbschaft) необхідно розуміти сукупність цінностей (грошових та інших), які належать спадкодавцю [747].

Спадщина – це пам'ять про минуле покоління та надія про майбутнє. Це свідчення реалізації планів і мрій, еквівалент витраченого часу та фізичних зусиль померлої особи, свідчення, наскільки вдалим і успішним виявилося прожите життя особи і що з набутого може перейти до правонаступника і продовжувати перебувати у цивільному обороті, але вже за участі іншого власника. Поняття «спадщина» може охоплювати низку самостійних об'єктів цивільних прав, проте у цивільному обороті у процесі зміни власника всі ці самостійні за природою об'єкти діють як єдиний об'єкт цивільних прав.

Поняття «спадкова маса» чи «спадщина» не залежить від кількості об'єктів, які фактично входять до складу спадщини. Спадщина включає в себе належне спадкодавцю на день відкриття спадщини майно, у тому числі усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися після його смерті (ст. 1218 ЦК України). Розмір спадщини, її активи і пасиви не впливають на строки та порядок прийняття чи відмови від неї. До складу спадщини може входити майно, яке належало на праві власності померлому, але перебуває на законних чи незаконних підставах у володінні іншої особи. У цьому випадку до спадкоємця як до правонаступника переходить право вимоги про витребування майна з чужого незаконного володіння.

Обсяг спадкового майна не завжди збігається з майном, яке фактично перебувало у володінні чи навіть у власності спадкодавця. Тому в теорії

цивільного права та в практичній діяльності нотаріальних і судових органів велике значення має точне визначення меж спадкової маси.

Майно спадкодавця на день відкриття спадщини може належати йому на підставі: речового права (насамперед на праві власності, на праві володільця сервітуту): зобов'язального права (права вимоги, яке ґрунтується на укладеному договорі чи на зобов'язанні, яке виникло у боржника і поза договором); виключного права (права інтелектуальної власності); інших прав (трудового, права соціального забезпечення тощо).

Характерною особливістю спадщини як об'єкта цивільних прав є і те, що сам процес набуття цього об'єкта у власність відбувається протягом визначеного законом проміжку часу, і він, власне кажучи, не має власника. Колишній власник помер і його правоздатність і дієздатність припинилася, така особа вже перестала бути суб'єктом права, а правонаступник ще не встиг реалізувати своє суб'єктивне право на спадщину і не легалізував належність йому об'єктів спадщини.

Відповідно до ч. 2 ст. 376 ЦК України, особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього [687, с. 630]. Право власності на самочинно збудовані житлові будинки, будівлі, споруди, інше нерухоме майно не набувають як особи, які здійснили це будівництво, так і їхні спадкоємці. Права спадкоємців щодо самочинно збудованого майна визначаються судом відповідно до положень ст. 1218 ЦК та з урахуванням роз'яснень, наданих у пункті 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» [485], тобто, якщо спадкодавцем було здійснене самочинне будівництво, до спадкоємців переходить право власності на будівельні матеріали, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва.

Проте, на думку М. Д. Пленюк, яка аналізувала практику ЄСПЛ щодо захисту прав фізичних осіб у разі самочинного будівництва, суд, розглядаючи такі категорії справ, ураховував «баланс інтересів», адже для індивідуума

«втрата єдиної квартири більш значуща, ніж уся законність для держави в боротьбі з величезною проблемою незаконного будівництва» [409, с. 63–64].

Якщо право власності на самочинно зведену будівлю визнано судом за власником (користувачем) земельної ділянки, на якій вона розміщена, то до складу спадщини входить право на відшкодування витрат на будівництво. До спадкоємців, які прийняли спадщину, у разі знесення самочинного будівництва переходить обов'язок відшкодувати вартість витрат на його знесення і приведення земельної ділянки до попереднього стану.

Відповідно до ст. 23 Закону «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» у разі смерті учасника товариства його частка переходить до його спадкоємця без згоди учасників товариства. Тобто спадкоємець матиме такі самі права на володіння, користування та розпорядження часткою, а також на участь у діяльності товариства, як і його спадкодавець. У разі смерті або оголошення судом померлим учасника – фізичної чи юридичної особи, частка якого у статутному капіталі товариства становить менше 50 відсотків, та якщо протягом року з дня закінчення строку для прийняття спадщини, спадкоємці такого учасника не подали заяву про вступ до товариства, товариство може виключити учасника з товариства [502]. Ця норма усунула розбіжності у судовій практиці щодо того, що успадковують правонаступники померлого члена товариства з обмеженою відповідальністю (право на частку чи переважне право вступу), оскільки, відповідно до ст. 55 Закону «Про господарські товариства» [449] (втратила чинність у зв'язку з прийняттям наведеного вище закону), спадкоємцям померлого учасника товариства з обмеженою відповідальністю надається переважне право вступу до цього товариства.

Не входять до складу спадщини майнові права й обов'язки, які нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема право на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, установлені законом, право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи ушкодженням здоров'я та

інші, про що безпосередньо зазначено в ст. 1219 ЦК України. Проте, якщо йдеться не про суб'єктивне право громадянина на аліменти, а про конкретну суму аліментів, тобто суб'єктивне право померлого, яке він не реалізував за життя (нарахований і невиплачений заробіток), то за умови відсутності вимог членів сім'ї чи непрацездатних утриманців ці грошові суми включаються до складу спадщини).

Вклад у фінансовій установі може бути включено до складу спадщини за умови, що вкладник в ощадній книжці зробив відповідне розпорядження в картці особового рахунку. Аналогічно до складу спадщини потрапляє і депозитний сертифікат, якщо зроблено розпорядження вкладника на випадок смерті. Заробітна плата (у тому числі різні надбавки, доплати, компенсації за невикористану відпустку, неотримання спецодягу, за користування забрудненими речами, різні разові виплати), пенсія стипендія, аліменти, допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, відшкодування у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, інші соціальні виплати, які належали спадкодавцеві, але не були одержані ним за життя, входять до складу спадщини і є об'єктом спадкування лише за умови відсутності членів сім'ї померлого. У юридичній літературі пропонується поширити такий правовий режим і на деякі види поштових відправлень, що надходять від благодійних та інших організацій: грошові перекази, бандеролі, посилки [689, с. 855].

Верховний суд України, розглядаючи деякі справи, дійшов висновку про допустимість правонаступництва під час розгляду вимог про переведення прав та обов'язків покупця на право загальної дольової власності, про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними діями органів попереднього слідства і прокуратури, про захист спадкових прав, вимог унаслідок відносин спільної часткової власності, договору управління майном, договору застави, визнання права власності на майно та ін. [404, с. 21–22].

Державні нагороди за ст. 18 Закону України «Про державні нагороди України» не є об'єктом спадкування, проте після смерті нагородженого нагорода залишається у сім'ї померлого [450]. Інші ж нагороди, почесні відзнаки, які не підпадають під поняття «державна нагорода», є об'єктом спадкування і після оформлення спадкових прав беруть участь у цивільному обороті як самостійний об'єкт цивільних прав.

Досить неоднозначною є висловлена у вітчизняній літературі думка щодо спадщини як об'єкта, обмеженого в цивільному обороті, оскільки коло юридично значущих дій, зокрема правочинів щодо спадщини, має досить вузький перелік і зумовлений природою спадщини, а кваліфікація спадщини як об'єкта, обмеженого в обороті, є природним результатом його властивостей [663, с. 485–486]. Особливістю спадщини як об'єкта цивільних прав є те, що до її складу включені речі як в обороті, так і обмежені в обороті, а також речі, які є самостійними об'єктами цивільних прав: земельні ділянки, транспортні засоби, цінні папери тощо. Після належної легалізації спадкових прав ці об'єкти є самостійними об'єктами цивільних прав, без будь яких обмежень беруть участь у цивільному обороті. Інше ж рухоме майно, яке не потребує спеціальної реєстрації, у тому числі предмети домашньої обстановки і вжитку, худоба, плоди і доходи, саме за своєю природою беруть участь в обороті, оскільки потребують управління та догляду. Якщо ж було укладено договір на управління спадщиною, то про її обмеженість у цивільному обороті взагалі не повинно йтися, оскільки управитель, відповідно до наданих йому повноважень, з метою захисту інтересів спадкоємців відповідно до ч. 2 ст. 1285 ЦК України, має право на вчинення будь-яких необхідних дій, спрямованих на збереження спадщини.

Законодавець зазвичай визначає особливості та ретельно регламентує порядок переходу до спадкоємця окремих видів майна (нерухомості, у тому числі підприємств і майнових комплексів, будинків, земельних ділянок), обмежено оборотоздатних речей, вкладів у банку (фінансовій установі) тощо,

а також майнових прав спадкодавця – учасника комерційних і некомерційних організацій, інших майнових прав спадкодавця: майнових прав автора творів науки, літератури, мистецтва, винаходу, корисної моделі, промислового зразка; право на відшкодування збитків, завданих спадкодавцеві у договірних відносинах; право на стягнення неустойки (штрафу, пені) через невиконання боржником спадкодавця своїх договірних обов'язків, яку було присуджено судом спадкодавцеві за його життя; право на відшкодування моральної шкоди, яке було присуджене судом спадкодавцеві за його життя.

Оскільки до складу спадщини можуть входити й об'єкти права інтелектуальної власності, необхідно встановити, чи був спадкоємець суб'єктом права власності на річ, у якій об'єкт права інтелектуальної власності знайшов своє зовнішнє вираження, обсяг майнових прав інтелектуальної власності на зазначений об'єкт, а також строки їх чинності [6, с. 300–301].

Правонаступництво відбувається протягом визначеного законом проміжку часу, проте за цей проміжок часу спадщина як об'єкт не має власника як такого. Належність спадщини з дня смерті власника до моменту прийняття спадщини правонаступником не визначена. Власник втратив право і дієздатність, тому майно йому не може належати з огляду на природні причини, а правонаступник ще не реалізував свої правомоччя і не легалізував належність йому тих чи інших об'єктів.

Український законодавець також допускає можливість залучення у судовій справі правонаступника на будь-якій стадії судового процесу.

До складу спадщини входять і деякі процесуальні права. Так, за ст. 55 ЦПК України, у разі смерті фізичної особи суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони на будь-якій стадії судового процесу. Усі дії, учинені у цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив. Якщо ж спірні відносини не допускають правонаступництва (скажімо, спір виник відносно окремих особистих прав і обов'язків), провадження у справі

закривається (ч. 7 ст. 255 ЦПК України). На думку французьких юристів, право спадкоємця на позов належить до так званих змішаних прав (окрім майнових і немайнових прав), яке також входить до спадщини [743, p. 58].

Законодавець Німеччини передбачає спеціальне успадковуване право подружжя на позов до іншого подружжя про поділ майна, яке набуте у шлюбі [776, p. 148], який також має ознаки перманентності, оскільки відсутня впевненість, що таке порушене право буде захищене судом, а не зумовить лише настання додаткових витрат для спадкоємця.

Окремі права й обов'язки померлого за їх особливою правовою природою до складу спадщини не включаються, оскільки вони нерозривно пов'язані з особистістю померлого (права й обов'язки довірителя та повіреного за довіреністю та ін.). Не можуть бути об'єктом спадкового правонаступництва ті права й обов'язки, які до відкриття спадщини не існували, а виникли саме у зв'язку зі смертю особи (право на отримання страхової суми за договором особистого страхування та ін.).

Низка прав та обов'язків спадкодавця через природні причини після його смерті не переходять до правонаступників, а припиняють своє існування. До складу спадщини не входять особисті немайнові права: на життя, здоров'я, на добре ім'я, на повагу до честі та гідності, на материнство і батьківство, на недоторканність ділової репутації, на недоторканність особистого життя; особисту і сімейну таємницю та ін. Не переходить у спадщину право на наукові ступені, на вчені та військові звання.

Не охоплюються поняттям «спадщина» ті права й обов'язки, які, хоч і є майновими, проте мають суто особисті ознаки. Це право на отримання аліментів, право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлене законом або їх установчими документами. Проте, якщо йдеться, наприклад, не про суб'єктивне право громадянина на аліменти, а про конкретну суму аліментів або нарахований і невиплачений заробіток, тобто, про суб'єктивне право померлої особи, яке

ним не реалізовано за життя, то за умови відсутності вимог членів сім'ї ці грошові суми включаються до складу спадщини.

Не входять до складу спадщини права спадкодавця, набуті у публічних за змістом правовідносинах, – у конституційних, адміністративних та інших, де відсутня цивільно-правова складова.

Нам видається дещо категоричним твердження, що «немає особи – немає і її особистих немайнових прав» [688, с. 58]. Звичайно, що такий висновок в цілому відповідає змісту ст. 1219 ЦК України «Права та обов'язки особи, які не входять до складу спадщини». Проте диспозиція цієї статті не зовсім узгоджується зі змістом інших статей ЦК України та окремих статей Закону України «Про авторське право та суміжні права». Ступінь пов'язаності особистих немайнових прав з особою померлого різна. Існування одних немайнових прав після смерті особи є неприродним, оскільки неможливо уявити їх за відсутності носія таких прав, щодо інших, то їх сутність дозволяє певне правонаступництво. Тому заслуговує на увагу й позиція Ю. О. Заіки, який не виключає, що до складу спадщини можуть входити і окремі особисті немайнові права померлого у сфері авторського права [211, с. 68].

Особливість спадщини як об'єкта цивільних прав створює підстави для висновку, що, на відміну від традиційного законодавчого і доктринального розуміння поняття об'єкта цивільних прав як поняття, що має позитивний зміст (майно, майнові права, результат роботи, блага), за певних умов спадщина як об'єкт може являти собою зміст негативний. У тих випадках, коли спадщина складається лише з обов'язків (сплатити борг, відшкодувати моральну шкоду, сплатити неустойку тощо, які були присуджені судом кредиторові спадкодавця за його життя), а цивільне законодавство встановлює принцип повного відшкодування збитків, то об'єкт спадкового правонаступництва як об'єкт цивільних прав набуватиме негативного змісту.

У римському праві в період між відкриттям спадщини і вступом в неї спадщина називалася «лежачою» (hereditasiacet), а речі, які входили до її

складу, уважалися нічиїми і в період республіки могли бути захоплені будь-ким [544, с. 285].

Ця правова категорія відображена у праві окремих країн континентальної Європи. Так, у Франції спадкоємець по суті сам може визначати обсяг спадщини, яку успадкує. Він може, відповідно до ст. 768 ФЦК, прийняти спадщину разом з усіма активами і пасивами. Проте спадкоємець може заявити про прийняття у спадщину чистого активу, вимагати проведення опису спадкового майна із залученням кредиторів, у цьому випадку відповідальність за зобов'язаннями спадкодавця обмежується активами. Кредитори, вимоги яких не задоволені за рахунок активів, можуть вимагати задоволення лише у відказоодержувачів (ст. ст. 792-796 ФЦК) [136]. За Цивільним Уложенням Німеччини, спадкоємець за загальним правилом відповідає за всіма зобов'язаннями спадкодавця (§ 1967 НЦУ), тобто, до складу спадщини входять усі пасиви. Проте законодавець передбачає і обмежену спадщиною відповідальність спадкоємця, якщо буде встановлено піклування (управління спадщиною) або порушено провадження з огляду на неспроможністю спадкового майна (§ 1975 НЦУ) [154]. У ЦК Польщі також передбачається право спадкоємця на так звану інвентарну пільгу, яка обмежує його відповідальність активами спадщини, за умови, що він навмисно не приховував спадкове майно (ст. 1032 ЦК Польщі) [779]. Отже, за певних умов склад спадщини як об'єкта спадкових прав може визначати і сам спадкоємець.

У вітчизняному законодавстві пільга, яка надається за заявою спадкоємця щодо обмеженої відповідальності, трансформувалась у такий принцип: спадкоємці зобов'язані задовольнити вимогу кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину (ст. 1282 ЦК України). І це, на нашу думку, найоптимальніша редакція цієї новели.

Вимоги кредиторів, які виходять за межі активів, повинні розглядатися як зобов'язання, які неможливо виконати.

Характерною особливістю спадщини як об’єкта цивільних прав є і те, що сам процес правонаступництва відбувається протягом визначеного законом проміжку часу, і такий об’єкт, по суті, не має власника. Колишній власник помер і його правоздатність і дієздатність припинилася, така особа вже перестала бути суб’єктом права, а правонаступник ще не встиг реалізувати своє суб’єктивне право на спадщину і не легалізував належність йому об’єктів спадщини.

Склад спадщини і, власне, саме існування спадщини як об’єкта цивільних прав обмежується строком прийняття спадщини, тобто строком існування суб’єктивних цивільних прав [629, с. 128]. Тобто цей особливий об’єкт цивільних прав завжди характеризують часові межі існування, визначені законом. Як правова категорія, спадщина починає існувати від дня смерті спадкодавця (до цього спадщина належала померлій особі), до прийняття спадщини спадкоємцями чи правонаступниками й оформлення відповідних документів, які є свідченням належності цього об’єкта новому власнику чи правоволоділцю.

На відміну від інших традиційних об’єктів цивільних прав, спадщина є особливим, неординарним об’єктом, особливість якого зумовлена підставами виникнення цього об’єкта, формуванням складу та належністю його правоволоділцю. На момент відкриття спадщини її склад як об’єкта спадкового правонаступництва і як об’єкта цивільних прав зазвичай не завжди визначений в повному обсязі, на відміну від інших об’єктів. Так, розмір успадкування неотриманих соціальних виплат, заробітної плати, авторської винагороди померлого тощо певний час може бути з’ясований лише пізніше.

Окремі складові частини спадщини (жилі приміщення й інші об’єкти), які перебували в процесі приватизації на момент смерті померлого, можуть бути включені до спадкової маси лише згодом, після їх легалізації судом. Спадщина як об’єкт цивільних прав за сукупністю об’єктів, які входять до її складу, не завжди являє собою незмінну правову категорію, оскільки

протягом існування в часі цього поняття можуть з'являтися нові об'єкти, або навпаки, з її складу окремі об'єкти можуть вилучатися.

Незважаючи на універсальність спадкового правонаступництва, ст. 757 ЦК України передбачає можливість відмови спадкоємця від прийняття майна, що було передане відчужувачем за договором довічного утримання.

Спадщину як особливий об'єкт цивільних прав характеризує і особливий порядок набуття – унаслідок спадкування.

Юридично значущі дії зі спадщиною не можна обмежити лише прийняттям чи відмовою від спадщини, визнанням спадщини відумерлою, поділом чи перерозподілом спадщини, управлінням спадщиною та оформленням прав на спадщину. Відсутні перешкоди для укладення відносно спадщини звичайних для держав континентальної системи права таких договорів як купівля-продаж майбутньої спадщини, її застава та ін. Якщо чинне законодавство дозволяє заставити майбутній урожай боржнику, тобто речі, яка ще фактично не існує, а можливо, і не буде існувати фактично, то немає підстав відмовляти для відчуження і майбутньої спадщини [585, с. 94].

Особливість спадщини полягає у тому, що вона може включати в себе об'єкти, які характеризуються окремим правовим режимом, – підприємство, земельні ділянки, цінні папери, майнові права інтелектуальної власності та ін.

На час відкриття спадщини майно та майнові права можуть належати спадкодавцю на різних правових підставах: на підставі речового права (насамперед на праві власності, на праві володільця сервітуту, емфітевзису, суперфіцію чи інших прав на чуже майно); на підставі зобов'язального права (право вимоги, яке ґрунтується на укладеному договорі чи на зобов'язанні, яке виникло або може виникнути і поза договором (зобов'язання із заподіяння шкоди, з набуття чи збереження чужого майна без достатніх правових підстав); на підставі виключного права (права інтелектуальної власності, права промислової власності, авторського права); інших правових підстав

(сімейного права, трудового права, житлового права, права соціального забезпечення тощо).

Право на спадщину може бути як первинним, коли особа відповідно до складеного заповіту призначена спадкоємцем, або ж за відсутності заповіту особа набуває право на спадщину відповідно до закону завдяки родинним чи сімейним зав'язкам. Похідне право на спадщину набувається, коли спадкоємці за первинним правом за законом чи рішенням суду позбавляються права на спадщину. Так, у разі визнання заповіту недійсним спадкоємці за заповітом позбавлені підстав для набуття спадщини і до спадкування закликаються спадкоємці за законом. Якщо ж особа, яка є спадкоємцем за законом, учинила замах на життя спадкодавця чи інший негідний вчинок, вона усувається від спадкування за законом, і право на спадщину переходить до наступної черги спадкоємців. Спадкоємці як за заповітом так і за законом, можуть через різні обставини відмовитися від спадщини і в цьому випадку спадкоємцями стають особи, які б за звичайних обставин її не отримали.

Померла особа могла володіти майном, яке перебувало у процесі приватизації (жиле приміщення, земельна ділянка) і на яке право власності у нього ще не виникло, що ускладнює з'ясування остаточного складу спадщини.

Враховуючи сукупність об'єктів, які становлять склад спадщини, вона не завжди є незмінною статичною правовою категорією, оскільки з моменту відкриття спадщини можуть з'являтися якісно нові об'єкти (плоди, доходи, промислова чи сільськогосподарська продукція) або, навпаки, деякі об'єкти в її складі можуть через природні причини припиняти своє існування. Для окремих об'єктів спадкового правонаступника характерною ознакою є перманентність. Перманентність об'єкта спадкового правонаступництва полягає у певній невизначеності кількісних і якісних характеристик, у їх постійних змінах, у русі його складових елементів, передусім таких, що впливають на його вартісну оцінку [778, p. 159–161]. Перманентність створює певні труднощі для спадкоємця у визначеності з рішенням щодо прийняття чи

відмови від спадщини. Звісно, що заповідач може спростити для своїх спадкоємців процедуру прийняття спадщини, ретельно висловивши свою останню волю у заповіті. Спадщина є одним з найпоширеніших об'єктів цивільних прав, а розпорядження майном на випадок смерті не лише стимулює людину до праці й інвестування, що сприяє накопиченню капіталу, а і є соціально значущим, зміцнює сімейні стосунки та заохочує дітей доглядати за батьками [746].

Незалежно від підстав набуття майна і майнових прав, окремі з них можуть набувати ознак перманентності. Так, особливість спадкування підприємств полягає в тому, що сам об'єкт спадкового правонаступництва є динамічним, увесь час перебуває у русі. Під підприємством розуміють єдиний майновий комплекс, що використовується підприємцем у своїй діяльності, до складу якого можуть входити будівлі, споруди, устаткування, машини й агрегати, транспортні засоби, сировина, матеріали, готова продукція, земельні ділянки, гроші, цінні папери, різні майнові права, у тому числі нематеріальні об'єкти (товарні знаки, фірмові найменування), а також і права на інтелектуальну власність (передавання власнику підприємства певних прав за авторським договором, ліцензійною угодою, договором про переуступку права тощо). Особливим об'єктом, який входить до складу підприємства, є ноу-хау, тобто інформація про предмети, факти, події, процеси тощо, незалежно від форми її надання.

Активи і пасиви такого об'єкта постійно змінюються, і на момент відкриття спадщини спадкоємець не завжди може однозначно визначити, прийняти спадщину чи відмовитися від неї. Така невизначеність на момент відкриття спадщини може мати для спадкоємця прикрі наслідки. За законодавством Німеччини, якщо до складу спадщини входить торговельне підприємство, спадкоємець відповідає також за боргами, що пов'язані з підприємницькою діяльністю [737].

За законодавством Франції установлено спеціальний порядок «аномального спадкування», який поширюється на спадкування окремих речей, скажімо, спадкування авторських прав, оскільки останні є особистими немайновими, так і майновими [744, p. 264–268]. До аномального спадкування належить і спадкування сімейних реліквій, тобто речей, які являють особливу немайнову цінність для родини незалежно від грошової вартості, спадкування яких не підпадає під правила спадкування, передбачені у законодавстві, і які суд може передати на зберігання одному із членів сім'ї. Це можуть бути ювелірні вироби, зброя, картини, документи, листи тощо [777, p. 48].

Поняття особистих паперів фізичної особи охоплює документи, фотографії, листування, листівки, щоденники, анкети, автобіографії, різні роду заяви й інші записи. Особисті папери зазвичай містять суто буденні записи, які не становлять цікавості для загалу. Водночас, як слушно зазначається, приватні архіви є одним з головних і найважливіших джерел інформації та документації для наукових досліджень і пам'яті нації [735, p. 67–77].

Проте як різновид нематеріальних благ, у яких міститься інформація наукового чи історичного змісту, вони можуть мати і майнову складову. Успадковані особисті папери, які на момент відкриття спадщини не являли собою ніякої цінності, а розглядалися спадкоємцями як суто сімейні реліквії, можуть мати зиск. Так, приватні листи відомого французького шансоньє Шарля Азнавура були виставлені на аукціоні за початковою ціною 30–40 тисяч євро [753, p. 44–45]. Проте у цьому випадку йдеться не про саму вартість спадщини, а про вартість речей, що набув правонаступник у порядку спадкування.

Окремі права й обов'язки, які входять до складу спадщини, характеризуються певною перманентністю, вони є мінливими і остаточно їх зміст не визначений до моменту набуття спадщини спадкоємцем.

Перманентністю характеризується і склад обов'язків спадкоємця за окремими договорами, за якими допускається правонаступництво відповідно до загальних правил припинення зобов'язання смертю фізичної особи. Тобто зобов'язання

припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою, і з огляду на це, не може бути виконане іншою особою.

Це положення не стосується випадків спадкового правонаступництва за договором ренти чи за договором довічного утримання. Договір довічного утримання – типовий алеаторний договір, який не змінює свою правову природу і після смерті набувача, оскільки на момент відкриття спадщини спадкоємцю набувача невідомо, протягом якого часу він повинен надавати утримання і необхідний догляд відчужувачу за договором, і яке буде співвідношення між понесеними ним витратами і набутим за договором майном. Спадкоємці набувача після ретельного аналізу змісту договору й оцінювання своїх можливостей (як матеріальних, так і можливості надання фактичної допомоги), з огляду на невизначеність строку надання такого утримання та догляду, можуть як виступити правонаступником померлого, так і відмовитися від договору.

Перманентними є і обов'язки спадкоємця відшкодувати майнову шкоду (збитки) і моральну шкоду, яка була завдана спадкодавцем. Спадкоємці повинні відшкодувати ті збитки та ту шкоду, які за життя заподіяв іншим особам спадкодавець, проте свій обов'язок щодо відшкодування не виконав. Обсяг таких обов'язків зазвичай може бути і не визначений на момент відкриття спадщини. Спадкоємці успадковують й інші обов'язки спадкодавця, які виникли з недоговірних зобов'язань, зокрема з набуття чи збереження майна без достатньої правової підстави. Якщо спадкодавець безпідставно набув або зберігав майно за рахунок іншої особи, після його смерті таке майно підлягає поверненню потерпілій особі в натурі, а за неможливості спадкоємці зобов'язані відшкодувати його вартість. Обсяг таких зобов'язань залежить від того, чи перейшла спадщина до одного спадкоємця чи до декількох з них, а також від розміру часток спадщини, яку вони успадкували. Спадкоємці відповідають за зобов'язаннями спадкодавцям у частці, прямо пропорційній

до набутої частки спадщини. Проте розмір їх відповідальності формально обмежується отриманими активами.

Об’єктом перманентної спадщини можна вважати і право на оспорювання правочину, учиненого спадкодавцем за життя, який він не встиг оспорити [306, с. 25]. Ідеться про випадки, коли після відкриття спадщини спадкоємці вважають, що укладені спадкодавцем правочини суперечать загальним умовам дійсності правочину, укладені внаслідок помилки, обману чи не відповідали внутрішній волі спадкодавця. Зазвичай ідеться про укладені спадкодавцем договори дарування на користь третій особі, про продаж нерухомості за значно заниженою ціною, і, власне, сам заповіт, коли до отримання спадщини залучаються сторонні особи. Наслідком визнання такого правочину недійсним є збільшення розміру спадкового майна, проте на момент відкриття спадщини зацікавлена особа не може бути впевненою, що така справа буде вирішена в суді на її користь. Судова практика щодо визнання заповіту недійсним чи визнання недійсними укладених спадкодавцем договорів досить різноманітна. Проте принцип resjudicata сам по собі не вимагає від національних судів дотримуватися прецедентів у схожих справах; досягнення послідовності законодавства може тривати певний час, а тому існування періодів суперечливої судової практики допускається, якщо така судова практика не підриває юридичної визначеності. Це означає, що два суди, кожний у сфері власної юрисдикції, здатні приймати рішення щодо схожих (за фактами та законом) справ, досягаючи різнорідних, але ж усе таки раціональних і мотивованих висновків («Неждет Шахін і Періхан Шахін» (Nejdet Sahinand Pershan Sahinv.Turkey – 20.10.2011), п. 61–96 [86, с. 47].

Особливістю спадщини як об’єкта цивільних прав, на відміну від законодавчого і доктринального розуміння поняття об’єкта, що має позитивний зміст (майно, майнові права, результат роботи, блага тощо, тобто усе те що, може приносити користь), є те, що за певних умов спадщина як об’єкт може набувати негативного змісту. За відсутності активів, коли спадщина складається лише з обов’язків (сплатити борг, відшкодувати

моральну шкоду, сплатити неустойку тощо), або якщо пасиви спадщини значно перевищують активи, об’єкт спадкового правонаступництва набуватиме негативного змісту, оскільки норми цивільного законодавства зобов’язують боржника до повного відшкодування збитків.

У країнах Західної Європи розрізняють два типи спадкування [774, p. 884–887]. Перший тип характерний для країн загального права. Після смерті спадкодавця особа, затверджена судом, затверджує особу, яка здійснює адміністрацію спадщини. Після погашення боргів «чиста» спадщина передається спадкоємцям. У країнах континентальної системи права втілена ідея римського права щодо повного заміщення спадкодавця спадкоємцями.

Як об’єкт цивільних прав, спадщину характеризує і особливий порядок набуття. Прийняття спадщини як односторонній правочин характеризується не лише особливими способами прийняття, а й неможливістю волевиявлення за певних умов, чи із застереженням з боку особи, яка приймає спадщину. Спадкоємець не може заявити про прийняття спадщини у частках чи відмовитися від неї за умови наявності чи відсутності певних подій або обставин, які, можливо, настануть у майбутньому. Заява про прийняття спадщини, як і заява про відмову від спадщини, є безумовною та беззастережною. Наявність у складі спадщини об’єктів, які належать до перманентних, створює певні труднощі для спадкоємців під час прийняттярішення щодо її прийняття, оскільки невідомо, чи матиме особа зиск від цього. Тому цілком слушною є пропозиція В. І. Борисової щодо використання зарубіжного досвіду спадкування підприємства, щоб спадкоємець мав цілісне уявлення щодо складу та вартості підприємства на момент прийняття спадщини, обтяження його борговими зобов’язаннями [662, с. 296].

На відміну від інших традиційних об’єктів цивільних прав, поява спадщини обов’язково пов’язана з таким юридичним фактом як смерть спадкодавця. Перманентна спадщина як особливий об’єкт цивільних прав являє собою такі динамічні права й обов’язки спадкодавця, зміст яких на момент відкриття спадщини і до моменту її прийняття та оформлення

спадкоємцями складно або через природні причини неможливо визначити. До складу перманентної спадщини можуть входити права та зобов'язання спадкодавця, які виникли як у договірних, так і у недоговірних зобов'язаннях (зобов'язання з договору довічного утримання (догляду, ренти), оскільки їх змістовне наповнення може бути визначене з часом.

Поняття перманентної спадщини охоплює і матеріальні об'єкти, оцінку яких через їхню особливу правову природу важко визначити, або вона залежить від випадкових обставин (промислові та сільськогосподарські підприємства, колекційні зібрання тощо). Наявність перманентної спадщини зумовлює невизначеність поведінки спадкоємця щодо питання прийняття чи відмови від спадщини, оскільки складно визначити співвідношення її активів і пасивів, а також це безпосередньо впливає на розуміння спадщини як на об'єкт цивільних прав.

2.6 Аліменти як об'єкт цивільних прав

Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ч. 1, 2 ст. 27), яка ратифікована 27 лютого 1991 р. та набула чинності для України 27 вересня 1991 р. [265], передбачено, що держава визнає право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, морального і соціального розвитку дитини. Батьки або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини. У принципі 5 Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 р. зазначено, що дитині повинно належати право на належне харчування, житло, розваги та медичне обслуговування [170].

Сім'я, як основний інститут громадянського суспільства, зазнає все більшого впливу тих негативних змін, що відбуваються. На жаль, сучасна сім'я формується та існує в умовах ігнорування традиційних моральних і

загальнолюдських цінностей, під впливом так званого, «економічного егоїзму», тобто небажання окремих членів сім'ї, насамперед батьків, поступатися своїм власним інтересам, інтересам дітей і сім'ї загалом.

Водночас, держава, як гарант прав законних інтересів громадян покладає обов'язок надавати матеріальну допомогу (сплачувати аліменти) на окремих членів сім'ї. Аліментні зобов'язання – найважливіша категорія сімейного права. Проте і в СК України, і в інших нормативно-правових актах відсутнє їх легальне визначення, а у ч. 2 ст. 75 СК України аліменти практично ототожнені з правом на утримання.

Під аліментами (від лат. alimentum – годування, утримання) розуміють грошове утримання у розмірі, установленому законом, яке у визначених законом випадках одні особи зобов'язані надавати іншим з огляду на шлюбні та родинні відносини, які існують між ними [627, с. 23].

Вітчизняний законодавець традиційно піклувався про долю дітей, які залишаються без догляду. Так, у ст. 99 «Руської Правди» зазначалося, що якщо залишаться в будинку (після смерті батька) малолітні діти і не будуть ще здатні самі про себе подбати, то віддати їх разом з рухомим та нерухомим майном під опіку найближчого родича, доки не підростуть [534, с. 22]. Аналогічне за змістом положення містить і ст. 6 Розділу Четвертого, яка передбачає, що якщо хтось помре, не доручивши нікому своїх дітей, то дружина повинна їх виховувати й управляти маєтком на правах удови [258, с. 26].

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України. Виконання батьками обов'язків щодо своєї дитини може бути як добровільним, так і примусовим. В останньому випадку виникають аліментні зобов'язання на підставі юридичних фактів, передбачених законом. У теорії та в судовій практиці виникають проблеми, пов'язані з розумінням правової природи аліментів, визначенням їх місця в системі об'єктів цивільних прав,

ефективністю управління аліментами, їх розпорядженням як належним дитині майном, розв'язання яких сприятиме захисту прав та інтересів дитини.

Держава зацікавлена у створенні міцної сім'ї та бере участь у її матеріальній підтримці. Доказом цього є встановлені державою грошові виплати на народження дитини сім'ям, які мають дітей, установлення певних видів грошових допомог і пільг сім'ям, які мають дітей. У будь-якій країні одним з головних завдань є забезпечення гідного рівня життя осіб, які за віком чи станом здоров'я не мають можливості самостійно його досягнути. Обов'язки щодо утримання дітей ст. 180 СК України покладає на їх батьків. Це їх конституційний обов'язок. Передбачається, що зазвичай батьки мають утримувати дітей на добровільних засадах завдяки батьківським почуттям і любові до своїх нащадків. Проте у разі відмови батьків надавати матеріальну підтримку своїм дітям, виконання цього обов'язку забезпечуються державою примусово у вигляді стягнення з таких осіб аліментів на утримання дитини.

Аліментні зобов'язання – це особливі правовідносини, у яких одна особа зобов'язана надавати утримання іншій, а остання має право це утримання вимагати. Аліментні зобов'язання виникають на підставі визначених у сімейному законодавстві юридичних фактів: наявність між суб'єктами родинних чи сімейних відносин і наявність загальних умов, які є підставою для аліментування (неповноліття чи непрацездатність). Тому занадто категоричним є твердженням, що учасниками «аліментних правовідносин можуть бути особи, які перебувають у відповідному сімейному зв'язку» [651, с. 77], оскільки не є членами сім'ї, позбавлені батьківських прав; ті, які покинули дитину і не проживають спільно з нею; відбувають покарання в місцях позбавлення волі тощо.

У доктрині сімейного права уявлення про правову природу аліментів неодноразово змінювалося. На початку 20-х років минулого століття один з найавторитетніших фахівців у галузі сімейного права О. Г. Гойбарг зазначав, що аліменти є «сурогатом соціального забезпечення» [115, с. 62] і що

розвиток системи соціального забезпечення зумовить поступове відмирання аліментних зобов'язань. Проте, незважаючи на певний зв'язок між аліментними зобов'язаннями та інститутом соціального забезпечення, їх спільну мету – матеріальне забезпечення осіб, які за віком чи станом здоров'я потребують матеріальної допомоги, сучасні економічні реалії не дозволяють покласти обов'язки щодо утримання таких осіб на державні інституції.

Обов'язок утримувати дитину не залежить від того, чи зареєстрований шлюб між її батьками, головним є встановлення такого юридичного факту як походження дитини від певного батька чи матері. Цей обов'язок залишається і у випадках, коли шлюб між батьками розірвано чи якщо батько чи матір рішенням суду позбавлені батьківських прав.

Батьки зобов'язані утримувати дитину до її повноліття, за винятком окремих випадків. Обов'язки щодо утримання дітей законодавець рівною мірою покладає на обох батьків. Водночас через обставини, як об'єктивні, так і суб'єктивні, якщо батьки не завжди мають можливість надавати допомогу своїм дітям, сімейне законодавство передбачає покладання обов'язків з надання матеріальної допомоги на інших членів сім'ї. Відповідно до ст. 265 СК України, баба, дід зобов'язані утримувати своїх малолітніх, неповнолітніх внуків, якщо у них немає матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати їм належного утримання, за умови, що баба, дід можуть надавати матеріальну допомогу. Аналогічні обов'язки щодо утримання за певних умов можуть бути покладені на братів, сестер, мачуху, вітчима (статті 267-268 СК України). Обов'язки щодо утримання можуть бути покладені і на інших осіб, у сім'ї яких виховувалася дитина, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх братів і сестер, за умови, що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 269 СК України).

Ю. О. Заіка слушно зазначає, що особливість виникнення зобов'язань щодо утримання, які можуть покладатися на названих осіб, полягає у тому, що вони за своєю природою подібні до субсидіарних зобов'язань у цивільному праві, тобто

вони можуть виникнути лише в тому випадку, коли відсутні безпосередньо зобов'язані особи, які повинні піклуватися про дітей [209, с. 278–279].

Залежно від підстав установлення у законодавстві видів утримання на дитину, розрізняють виплати на дитину, які здійснює той з батьків, який проживає окремо, проте, за домовленістю з іншим, бере участь в утриманні дитини у грошовій чи натуральній формі. Другий спосіб – це сплата аліментів на утримання дитини, розмір яких визначений судом.

Проте сплата аліментів не звільняє платника від участі у додаткових витратах на дитину, які можуть бути зумовлені особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо). Додаткові витрати на дитину можуть фінансуватися наперед або покриватися після їх фактичного понесення разово, періодично або постійно [392, с. 316].

Відповідно до ст. 190 СК України батьки дитини мають право укласти між собою договір про припинення права на аліменти для дитини з огляду на передачу права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку та ін.). Такий договір можна укласти лише з дозволу органів опіки та піклування. Дитина може брати участь в укладенні договору, якщо вона досягла 14 років. Договір про припинення права на аліменти посвідчується нотаріально та підлягає державній реєстрації. Відповідно до ч. 2 ст. 190 СК України набувачем права власності на нерухоме майно є сама дитина або дитина і той з батьків, з ким вона проживає, на праві спільної часткової власності на це майно. У разі укладення такого договору той з батьків, з ким проживає дитина, зобов'язується самостійно утримувати її. Укладення такого договору може бути доцільним, якщо платник виїжджає на постійне місце проживання в іншу країну або ж платник і одержувач аліментів вирішили остаточно розв'язати всі майнові проблеми водночас. Передавання такого майна у власність дитини чи у спільну власність дитини і того з батьків, який з нею проживає, дозволяє уникнути зайвих витрат на оренду чи придбання житла, сплати відсоткових ставок за кредитами тощо. За цим

договором відбувається не відмова від права на аліменти, а лише заміна суб'єкта виконання аліментного обов'язку. Окрім того, дитина стає власником чи співвласником нерухомого майна, що має забезпечити її хоча б відносну матеріальну самостійність на майбутнє [530, с. 357]. Водночас у ч. 3 цієї ж статті передбачено, що укладення такого договору не звільняє того з батьків, хто проживає окремо (відчужувача), від обов'язку брати участь у додаткових витратах на дитину. Такі додаткові витрати можуть бути зумовлені різними особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо). Правова сила договору між батьками про аліменти на дитину полягає у можливості його примусового виконання.

Т. В. Боднар справедливо стверджує, що принцип найкращого забезпечення інтересів дитини є одним з фундаментальних принципів міжнародного сімейного права і мав би стати домінуючим для сімейного права України [53, с. 46]. З. В. Ромовська розглядає управління майном дитини як комплекс дій, спрямованих насамперед на його збереження, забезпечення можливостей користуватися ним самим власником або іншою особою, а в окремих випадках – у можливості одержання доходу [530, с. 357].

Управління майном дитини має здійснюватися на таких засадах: 1) розумність у вчиненні дій щодо майна дитини; 2) ефективність у вчиненні дій щодо майна дитини; 3) справедливість щодо одержання та передачі майна дитини та доходу від нього; 4) збереження майна дитини; 5) захист майна дитини [526, с. 90]. Не досить переконливим нам видається твердження, що дитина має право вимагати від батьків здійснення управління її майном, а саме: збереження майна та його використання в її інтересах [285, с. 343], оскільки в цьому випадку не зовсім зрозуміло як, скажімо, малолітня дитина з урахуванням її відповідно віку та розвитку може щось «вимагати від батьків».

Незважаючи на багато нововведень, спрощення судового розгляду справ про стягнення аліментів, в Україні залишається багато невиконаних судових рішень про стягнення аліментів. Якщо суб'єкти аліментних зобов'язань

будуть належно виконувати покладені на них законом чи договором обов'язки, то відповідно, зменшиться і кількість випадків, які негативно впливають на матеріальний стан і духовний розвиток дитини.

Проте порядок виплати аліментів нерідко порушується платником аліментів, від чого страждають діти, які не отримують належного матеріального утримання, а в кінцевому рахунку – суспільство і держава. Так, за інформацією Міністерства юстиції України, з початку року (на 16.06.2020 р.) державними виконавцями стягнуто 2,4 млрд грн аліментів [98].

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р., сторонами виконавчого провадження є стягувач і боржник. Стягувачем є фізична або юридична особа чи держава, на користь чи в інтересах яких видано виконавчий документ [473]. Звісно стягувачем у справах, у яких предметом позовних вимог є стягнення аліментів на дітей, зазвичай є подружжя, яке проживає з дитиною. Проте, як доводить судова практика, не всі платники аліментів добросовісно виконують свої обов'язки та своєчасно сплачують аліменти і ліквідують заборгованості щодо їх сплати. Відомі випадки, коли борги платників аліментів (з урахуванням індексації та пені) досягають досить значних за розміром для пересічного громадянина сум.

У одній зі справ відповідно до розрахунку в межах виконавчого провадження заборгованість відповідача у сплаті аліментів складала 65 128,64 грн, і це без урахування неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів у порядку ст. 196 СК України [516]. Звичайно, що такі прикрі випадки, пов'язані з неможливістю стягнути з платника аліментів таку значну грошову суму, не можуть не впливати негативно на матеріальний стан дитини та її духовний розвиток.

Оскільки дитина не набуває права на аліменти та утримання з боку своїх біологічних батьків, існує необхідність установлення на законодавчому рівні аліментного обов'язку для подружжя, яке скористалося послугою сурогатної матері, а після народження дитини відмовилося від неї [725, с. 21].

У разі відсутності в боржника достатніх коштів чи рухомого майна відповідно до ст. 50 Закону «Про виконавче провадження» може здійснюватися звернення стягнення на об'єкти нерухомого майна [444], причому передусім звертається стягнення на окрему від будинку земельну ділянку, інші приміщення, що належать боржнику. Насамкінець звертається стягнення на житловий будинок чи квартиру, у якому фактично проживає боржник.

Проте не завжди спроби судового виконавця реалізувати нерухоме майно боржника є результативними, особливо у тих випадках, коли боржнику належить певна частка майна (квартири, будинку), а іншим співвласником є стягувач, незважаючи на те, що ст. 61 Закону дозволяє у разі повторних торгів зменшувати ціну майна до 85 %, а у разі третіх торгів – і до 70 % від первинної.

У разі нереалізації майна на третіх електронних торгах виконавець повідомляє про це стягувачу та пропонує йому вирішити питання про залишення за собою нереалізованого майна. Це цілком логічна законодавча новела. Я. М. Шевченко слушно зазначає, що своєрідність правового становища дитини полягає у тому, що вона має права відносно батьків, але і батьки є законними представниками дітей і зобов'язані захищати інтереси дитини [708, с. 278–279].

Відповідно до ч. 8 ст. 61 Закону, якщо стягувач виявив бажання залишити за собою нереалізоване майно, він зобов'язаний протягом 10 робочих днів з дня надходження від виконавця відповідного повідомлення внести на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби або на рахунок приватного виконавця різницю між вартістю нереалізованого майна та сумою коштів, що підлягають стягненню на його користь, якщо вартість нереалізованого майна перевищує суму боргу, яка підлягає стягненню за виконавчим документом.

Відповідно до ч. 6 ст. 34 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р., до компетенції нотаріуса належить і видача свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони)

не відбулися [473]. І тут виникають проблеми, пов’язані з певною колізією положень Сімейного кодексу України і Закону України «Про нотаріат».

Відповідно до ст. 179. СК України аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини. Згідно з ч. 2 ст. 179 СК України, той з батьків (інший законний представник), хто отримує аліменти, має ними розпоряджатися тільки за цільовим призначенням і в інтересах дитини. Контроль за цільовим використання аліментів покладено на орган опіки та піклування (ст. 186 СК України).

Зазначимо, що ст. 179 СК України (до 2017 р.) передбачала, що аліменти, отримані на дитину, є власністю того з батьків, на ім’я якого вони сплачуються, і повинні використовуватися за цільовим призначенням. Така редакція статті зумовила справедливу критику. Іще до набуття чинності Сімейного кодексу України В. І. Труба, коментуючи цю статтю, зазначав, що аліменти на дитину мають суворо цільове призначення. Тому вони повинні належати на праві власності не батькові чи матері, а дитині, на у тримання якої вони сплачуються [551, с. 292].

І. В. Жилінкова зазначала, що концепція має бути зворотною: батьки не є власниками аліментів, вони здійснюють управління не своїм, а чужим майном, майном дитини [200, с. 173], оскільки неповнолітня дитина, на яку сплачують аліменти, не набуває права власності щодо майна [201, с. 111]. Концепцію щодо безумовності належності аліментів, одержаних на дитину як її власності, поділяла і Л. В. Красицька [285, с. 341]. Зміни до ст. 179 СК України – приклад того, як завдяки правовій доктрині законодавець переглянув свою позицію та вибрав найоптимальнішу редакцію правової норми, що дозволяє ефективно захищати права й інтереси дитини. На перший погляд, законодавець пріоритетно захищає інтереси дитини.

Проте ст. 72 Закону України «Про нотаріат» передбачає, що придбання жилого будинку (квартири) з прилюдних торгів оформлюється нотаріусом за місцезнаходженням будинку (квартири) з видачею набувачу свідоцтва про

придбання жилого будинку (квартири). Якщо торги не відбулися, свідоцтво про придбання жилого будинку (квартири) видається стягувачеві.

Аналогічно ч. 9 ст. 61 Закону «Про виконавче провадження» передбачає, що майно передається стягувачу за ціною третіх електронних торгів або за фіксованою ціною. Про передавання майна стягувачу в рахунок погашення боргу виконавець виносить постанову. За фактом такого передавання виконавець складає акт. Постанова та акт є підставами для подальшого оформлення стягувачем права власності на таке майно. Тобто чинне законодавство за результатами торгів, які не відбулися, передбачає оформлення права власності на житло, яке було предметом торгів, виключно на стягувача, а це суперечить ст. 179 СК України, за якою власником аліментів є дитина. У цьому випадку відбулася трансформація належних дитині аліментів із грошової суми в інший об’єкт матеріального світу – нерухоме майно, проте це не впливає на належність цього об’єкта дитині на праві власності.

Таку колізію між законодавчими актами необхідно усунути, змінивши редакцію ч. 9 ст. 61 Закону України «Про виконавче провадження» і ст. 72 Закону України «Про нотаріат» щодо належності нерухомого майна, зазначивши особливий статус стягувача у справах щодо стягнення аліментів на користь дитини і належність такого майна дитині, на користь якої проводиться стягнення.

Аліменти – це матеріальне благо, право на яке набуває особа за наявності передбачених у законодавстві підстав і яке зазвичай існує у грошовій формі або у вигляді іншого майна. Аліменти є предметом зобов’язальних правовідносин.

Аліменти на дитину як особливий об’єкт цивільних прав характеризуються такими ознаками: вони мають законодавчі підстави виникнення та процедуру «матеріалізації» за рішенням суду; є водночас об’єктом і цивільних, і сімейних прав; підстави та межі стягнення визначаються законодавством імперативно і виключно у грошовій формі;

зміст цього об’єкта, тобто види доходів, які обчислюються для визначення розміру аліментів, визначає законодавець; види доходів динамічні – їх розмір може зменшуватися або збільшуватися залежно від визначених законом обставин; мають можливість трансформуватися у інші об’єкти цивільних прав; за своєю правовою природою являють собою споживчу річ; є власністю дитини; фактичним розпорядником аліментів є їх одержувач; використовуються одержувачем виключно за цільовим призначенням – на утримання дитини; особливість правового статусу аліментів полягає і в тому, що вони як об’єкт обмежені в цивільному обороті, їх не можна продати, подарувати, заставити, переуступити тощо; період їх існування – протягом неповноліття дитини або її непрацездатності.

Для захисту майнових інтересів дитини пропонуємо усунути колізію між нормами Сімейного кодексу України та Законом України «Про нотаріат» і Законом України «Про виконавче провадження», зазначивши в останніх особливий статус стягувача у судових справах щодо стягнення аліментів на користь дитини [562, с. 64].

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз майна як об’єкта цивільних прав дозволив сформулювати такі основні положення та висновки.

1. Для розуміння речі як об’єкта цивільних прав через її ознаки матеріальності, доступності, а у певних випадках і корисності, було визначено поняття та характеризуючі ознаки речі як об’єкта цивільного права.

Речі є одним з найпоширеніших об’єктів цивільних прав. Саме речі є предметом більшості цивільно-правових договорів: купівлі-продажу, поставки, контрактації, договорів на постачання енергоресурсами через приєднану мережу, дарування, пожертви, міни, довічного утримання, найму (оренди), лізингу, зберігання, позики та ін. Речі є предметом цивільно-правових договорів не

стільки завдяки належним їм фізичним властивостям, а тому, що мають можливість задовольняти потреби учасників цивільного обороту, і ця обставина враховується у правових нормах, які надають право одним учасникам цивільного обороту вимагати вчинення певних дій або утримання від вчинення певних дій інших відносно конкретних речей. Тому речами вважають і окремі види енергії, оскільки вони є матеріальними благами, які можуть задовольняти певні майнові інтереси учасників цивільних правовідносин.

Належність речі до категорії речей з індивідуально визначеними ознаками чи до речей з родовими ознаками зумовлена властивостями самої речі, або сторонами під час укладання чи виконання договору, або самим власником чи титульним володільцем речі, визначає її правовий режим, зміст прав та обов'язків учасників цивільних правовідносин, предметом яких є річ, і способи захисту порушених прав. На нашу думку, у системі класифікації речей за ознаками їх родової належності та індивідуальності необхідно виокремлювати квазі-індивідуальні речі, тобто такі речі з родовими ознаками, які після їх відчуження та відповідної ідентифікації можуть набувати ознак індивідуально визначених речей. Існування квазі-родових чи квазі-індивідуально визначених речей є підставою для переоцінювання традиційного висновку, що предметом одних договорів можуть бути виключно індивідуально визначені речі (оренда, позичка, підряд), інших – виключно речі з родовими ознаками (позика). Тісний взаємозв'язок між речами, визначеними родовими ознаками, та індивідуально визначеними є підставою для певного перегляду традиційної концепції щодо залежності природи цивільно-правового договору від його предмета.

Ступенем корисності речі або складовими елементами, що визначають споживчу вартість, є: а) наявність властивостей, які можуть задовольняти потреби учасників цивільних правовідносин; б) особливості потреб; в) поширеність таких речей; г) ступінь її затребуваності суспільством і конкретною особою; ґ) ступінь необхідності.

2. Житло являє собою особливий об’єкт цивільних прав і як вид нерухомості, і як об’єкт права власності, що з втратою характерних для нього ознак може змінювати свою природу та перетворюватися на інший об’єкт цивільних прав з іншими властивостями – аварійне житло, нежитлові приміщення, інші будівлі тощо.

Наведені особливості надають підстави виокремити житло як самостійний об’єкт цивільних прав у системі об’єктів цивільних прав, щоб наголосити на його значущості у цивільному обороті як на загальнолюдській цінності. На сьогодні є необхідність уніфікувати понятійний апарат («житло», «житлове приміщення», «квартира» у сфері статичних і динамічних правовідносин з житлом) і врахувати особливості правового статусу таких об’єктів, оптимізувати правовий режим такого об’єкта цивільних прав як житло завдяки систематизації окремих і розрізнених правових норм, які містяться в окремих галузях законодавства, виокремивши в окрему главу ЦК України «Житло» в розділі «Об’єкти цивільних прав». У цій главі необхідно звести до єдиного комплексу всі правові норми, які визначають поняття житла як загальнолюдського майнового і немайнового блага, його ознаки, гарантії здійснення права на житло, порядок будівництва житла, умови його перепланування чи переобладнання, способи набуття та підстави вилучення житла, правовий режим такого об’єкта в цілому, правомочність власника та титульного володільця і межі втручання держави в цю правомочність.

Аналіз чинного законодавства дозволяє виокремити ознаки приміщення, наявність яких дозволяє розглядати його як житло, а саме: а) нерухомість приміщення; б) ізольованість (дах, підлога); в) придатність для постійного проживання громадян. Особливістю житла в багатоквартирних будинках є те, що цей об’єкт являє собою складну і складову річ, яку неможливо виокремити. Так, стеля в одній квартирі виконує функцію підлоги в іншій.

3. Гроші, як своєрідний сурогат речі, квазі-речі, що, незважаючи на низку спільних ознак, характеризуються особливим правовим режимом і

можуть бути самостійним предметом договору (позика, кредитний договір), або ж додатковим об'єктом у значній кількості зобов'язальних договірних правовідносин, характеризуючи їх як оплатність, або ж як самостійний предмет у деліктних правовідносинах як еквівалент заподіяної шкоди. Цінність грошей у цивільному обороті, на відміну від традиційних речей, визначається не вагою, не розміром, не споживчими властивостями, а умовними одиницями, еквівалент яких установлено державою. На правову природу грошей не впливає їх форма – готівкова, безготівкова, електронна. Відмінною ознакою характеристики грошей як об'єкта цивільних прав, окрім їх майже необмеженої оборотоздатності, є їх замінність і еквівалентність. Тільки гроші зазвичай є еквівалентом інших об'єктів громадянських прав: інших речей, робіт, послуг, об'єктів інтелектуальної власності. У недоговірних правовідносинах гроші виконують і деякі компенсаційні функції – у разі протиправного посягання на особисті немайнові блага – честь, гідність, особисті немайнові права автора та ін. Гроші можуть функціонувати і як товар, коли мають самостійну цінність, є предметом договору купівлі-продажу, міни, дарування (ювілейні, старовинні монети, банкноти, що є предметом інтересу нумізматики). Правовий режим грошей – це передбачений законом порядок регулювання суспільних відносин, де гроші є не лише універсальним засобом платежу за зобов'язаннями, але і самостійним предметом цивільно-правових відносин в окремих договорах, а також установлений законом порядок випуску грошей, їх обігу, вилучення з обороту, особливість правового положення власників грошей. З урахуванням правової природи грошей, характерних відмінностей і особливостей їх функціонування можна дійти висновку, що в системі об'єктів цивільних прав їх доцільно розглядати як квазі-речі, особливий, своєрідний об'єкт.

4. Незважаючи на різноманітність концепцій, правничий статус віртуальних грошових одиниць (криптовалюти) залишається в дискусійному полі та визнається таким, що вимагає законодавчого врегулювання.

Неврегульованість цього питання правом відображається на практиці поводження з різними видами криптовалюти. Криптовалюти, незалежно від їх видової приналежності до тих чи інших криптомонет, можуть вільно відчужуватися, переходити від одного суб'єкта цивільно-правових відносин до іншого завдяки їхнім властивостям.

5. Вексель як різновид боргового цінного паперу є умовним платіжним документом, якому надано право грошової вимоги, на нього повинен поширюватися встановлений законодавцем загальний правовий режим грошових зобов'язань, з урахуванням специфіки регулювання вексельних зобов'язань. Вексельні зобов'язання не можуть виникати як альтернатива, оскільки за чинним законодавством у векселі як обов'язковий реквізит має бути зазначена особа, яка видала вексель і, щонайменше, перший векселедержатель. Вексель набуває правового значення і є самостійним об'єктом цивільних прав унаслідок настання певних юридичних фактів у вигляді односторонніх правочинів і договорів, у результаті чого виникає вексельне зобов'язання. Характерною ознакою векселя як об'єкта цивільних прав є його абстрактність, а також здатність до передавання. Для здійснення майнового права, яке міститься у векселі, необхідно його пред'явити.

Особливість векселя як об'єкта цивільних прав, полягає у його статичності, а його юридична конструкція сприяє оптимальному виконанню цивільно-правових зобов'язань. Сутність векселя не змінюється протягом усього часу перебування у цивільному обороті – з моменту видачі, до моменту його погашення. Визначальною ознакою векселя є його темпоральність, тобто, період існування у часі, протягом якого він є носієм майнових прав. Непред'явлення векселя за певних умов може припинити його існування як об'єкта цивільних прав взагалі.

6. Сервітут є самостійним об'єктом цивільних прав, оскільки йому властиві характерні особливості будь-якого явища, яке є об'єктом: юридична і фактична визначеність, особливий правовий режим, який і визначає його

місце в системі об’єктів цивільних прав. Водночас для сервітуту характерна така особливість, як обмеженість бути об’єктом правочинів. Така ознака може тимчасово характеризувати й інші об’єкти, наприклад, майно яке є предметом застави, оскільки за загальним правилом, воно не може бути предметом правочинів, і як виняток, коли наявне спадкове правонаступництво. З огляду на поширеність сервітуту як самостійного об’єкта цивільних прав, за аналогією закону доцільно взяти за основу умови набуття права власності за давністю володіння (ст. 344 ЦК України «Набувальна давність») і передбачити такий спосіб набуття сервітуту, як за давністю. Тобто за умови відкритого добросовісного та безперервного використання чужого майна таке право на користування може бути задавнене. Відповідно пропонується викласти ч. 1 ст. 402 ЦК України «Встановлення сервітуту» у новій редакції: «Сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом, рішенням суду або за давністю».

Сервітуту властиві характерні особливості будь-якого явища, яке є об’єктом цивільних прав: юридична та фактична визначеність, особливий правовий режим, який визначає його місце в системі об’єктів цивільних прав, водночас і певна обмеженість бути об’єктом правочинів. Запропоновано передбачити у ЦК України норму про оплатний і безоплатний порядок користування сервітутом як альтернативне положення, де плата за користування сервітутом повинна встановлюватися лише на вимогу власника майна.

7. Проведений науково-теоретичний аналіз такого речового права, як узуфрукт, його об’єктів, способів набуття узуфрукту, тривалості та підстав припинення, указує на поширеність цього цивільно-правового інституту як у законодавстві країн романо-германської системи права, так і англо-американської, а також окремих країн далекосхідної правової сім’ї. Найважливішим правом узуфруктуарія є право користування річчю та вилучення з неї її корисних властивостей, зокрема і право отримання від речі

плодів та доходів. Право на чужі речі надає можливість особі повною мірою здійснювати надані законом права і за відсутності у неї правомочності власника.

8. Спадщину як об'єкт цивільних прав характеризують спеціальні підстави та порядок її набуття, наявність окремих правових режимів її складових частин та імперативно визначені у законодавстві часові межі існування – від дня смерті спадкодавця до прийняття спадщини спадкоємцями й оформлення відповідних документів, що зумовлює певну невизначеність змісту та належності цього об'єкта конкретним суб'єктам.

Особливість спадщини як об'єкта цивільних прав створює підстави для висновку, що, на відміну від традиційного законодавчого і доктринального розуміння поняття об'єкта цивільних прав як поняття, що містить позитивний зміст (майно, майнові права, результат роботи, блага), за певних умов спадщина як об'єкт може мати негативний зміст. У випадках, коли спадщина складається лише з обов'язків (сплатити борг, відшкодувати моральну шкоду, сплатити неустойку тощо, які були присуджені судом кредиторові спадкодавця за його життя), а цивільне законодавство встановлює принцип повного відшкодування збитків, об'єкт спадкового правонаступництва як об'єкт цивільних прав набуватиме негативного змісту.

На відміну від інших традиційних об'єктів цивільних прав, спадщина є особливим, неординарним об'єктом, особливість якого зумовлена підставами виникнення цього об'єкта, формуванням складу та належністю його правоволодільцю. На момент відкриття спадщини її склад як об'єкта спадкового правонаступництва і як об'єкта цивільних прав зазвичай не завжди визначено в повному обсязі, на відміну від інших об'єктів. Так, розмір успадкування неотриманих соціальних виплат, заробітної плати, авторської винагороди померлого тощо певний час може бути з'ясований лише з часом.

9. На відміну від інших традиційних об'єктів цивільних прав, поява спадщини обов'язково пов'язана з таким юридичним фактом, як смерть спадкодавця. Перманентна спадщина як особливий об'єкт цивільних прав є

такими динамічними правами й обов'язками спадкодавця, зміст яких на момент відкриття спадщини і до моменту її прийняття й оформлення спадкоємцями складно або неможливо визначити через природні причини. До складу перманентної спадщини можуть входити права та зобов'язання спадкодавця, які виникли як у договірних, так і у недоговірних зобов'язаннях (зобов'язання з договору довічного утримання (догляду), ренти), оскільки їх змістовне наповнення може бути визначене з часом.

10. Аліменти – це матеріальне благо, право на яке особа набуває за наявності передбачених у законодавстві підстав і яке зазвичай існує у грошовій формі або у вигляді іншого майна. Аліменти є предметом зобов'язальних правовідносин. Аліменти на дитину як особливий об'єкт цивільних прав характеризуються такими ознаками: мають законодавчі підстави виникнення та процедуру «матеріалізації» рішенням суду; є водночас об'єктом і цивільних, і сімейних прав; підстави і межі стягнення визначаються законодавством імперативно, як правило, у грошовій формі; зміст цього об'єкта, тобто види доходів, які обчислюються для визначення розміру аліментів, визначає законодавець; види доходів динамічні – їх розмір може зменшуватися або збільшуватися залежно від визначених законом обставин; мають можливість трансформуватися у інші об'єкти цивільних прав; за своєю правовою природою являють собою споживчу річ; є власністю дитини; фактичним розпорядником аліментів є їх одержувач; використовуються одержувачем виключно за цільовим призначенням – на утримання дитини; особливість правового статусу аліментів полягає і в тому, що вони як об'єкт обмежені в цивільному обороті, їх не можна продати, подарувати, заставити, переуступити тощо; період їх існування – протягом неповноліття дитини або її непрацездатності.

РОЗДІЛ 3
РЕЗУЛЬТАТИ РОБІТ ТА ПОСЛУГИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

3.1 Результати робіт як об'єкт цивільних прав

Надзвичайно бурхливий розвиток суспільних відносин, пов'язаних з виконанням робіт, зумовлює і необхідність їх належної правової регламентації.

Серед самостійних об'єктів цивільних прав у ст. 177 ЦК України названо «результати робіт», тобто вітчизняний законодавець у системі об'єктів цивільних прав уперше як самостійний об'єкт у вітчизняному законодавстві розглядає результат роботи. У ст. 128 ЦК Республіки Білорусь до самостійних об'єктів цивільних прав серед іншого також визначено і «роботи та послуги». Схожа за змістом і ст. 128 ЦК Російської Федерації. Водночас у деяких цивільних кодексах європейських країн, зокрема ЦК Молдови, спеціально увага на об'єктах цивільних прав не акцентується. Проте жоден нормативний документ не визначає поняття «результат роботи» і не характеризує його ознаки.

У сучасних умовах робота є однією з найпоширеніших правових категорій у цивільному обороті. І це невипадково, оскільки надзвичайно бурхливий розвиток суспільних відносин, пов'язаних з виконанням робіт, зумовлює і необхідність їх належної регламентації. Проблеми об'єктів цивільних прав і виокремлення з загальної категорії деяких видів, зокрема робіт, постійно знаходилися в центрі уваги цивілістів.

Водночас на сучасному етапі правового регулювання об'єктів цивільних прав майже відсутні спеціальні дослідження, присвячені такому об'єкту як результат роботи, сутності цього поняття, визначенню істотних ознак як юридичної категорії, установленню цивільно-правових зобов'язань, предметом виконання яких є результат роботи, визначенню місця результатів роботи в системі об'єктів цивільних прав, співвідношенню з іншими

правовими категоріями, та, власне, і самому поняттю «результат роботи» як об’єкту права.

У римському приватному праві класичного періоду як різновид договору найму (location-conductio) розглядалися найм речей (location-conductio rei), найм робочої сили вільної людини на певний строк (договір найму послуг (locatio-conductio operarum) і найму робіт (locatio-conductio operis) [544, с. 252; 696, с. 190; 378, с. 173]. Предметом договору був не процес, технологія, а саме готовий результат. Підрядник міг «завзято трудитися», проте, якщо результату не було, договір не вважався виконаним [405, с. 235]. На відміну від locatio-conductio operarum коли, робітник віддавав свою працю в розпорядження наймача і працював за його вказівкою, за locatio-conductio operis підрядник самостійно визначав план роботи для досягнення мети, яку йому вказував контрагент [231, с. 303].

Для locatio-conductio operis необхідно було, щоб матеріал належав замовнику, оскільки, якщо річ виготовлялася майстром із власного матеріалу, такий договір розглядався вже як купівля-продаж [414, с. 402–403], що надалі і зумовило певну схожість цього різновиду договору найму з договором підряду. Так, у Частині ІІІ Глави VIII Цивільного кодексу Галичини 1797 р. зазначалося, що, так само як набувається користування чужими речами чи використання чужих коштів за певні відсотки, можна набувати особисті послуги та роботи за певну грошову оплату й укладати про це договір підряду [683, с. 211].

Досить змістовне поняття роботи надав ще римський юрист Павло: «Робота полягає у дії та існує в природі речей не раніше, як у день, коли вона повинна бути надана» [393, с. 297], тобто, інакше кажучи, робота повинна являти собою матеріалізований результат у встановлений договором термін. Робота і результат роботи, з огляду на природні причини, не збігаються в часі, оскільки співвідносяться між собою як причина і наслідок.

Особливість роботи полягає в тому, що її може виконати, за загальним правилом, будь-яка особа, що має необхідну кваліфікацію та професійні

навички. Якщо ж результат роботи містить елементи унікальності, новизни, технічної творчості, то, відповідно, ідеться про такі самостійні об’єкти цивільних прав як результат інтелектуальної діяльності у вигляді відкриття, винаходу та ін.

Поняття робіт у доктрині цивільного права традиційно пов’язується з підрядними договорами, оскільки саме договір підряду практично охоплює всю групу договорів на виконання робіт [162, с. 169–170], тому невипадково такі договори називають «підрядоподібними» договорами [57, с. 7].

В. А. Бєлов розглядає підрядні договори як різновид договорів, «спрямованих на встановлення зобов’язальних прав на трудові ресурси», серед яких розрізняє власне договір підряду, договір на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт, трудовий договір, договір внутрішньогосподарського орендного (бригадного, індивідуального, колективного, сімейного) підряду [37, с. 370–388].

Водночас учений уважає, що виокремлювати сьогодні серед приватно-правових договорів трудовий договір немає ніякого сенсу. В умовах ринкової економіки будь-які здібності фізичних осіб до праці є товаром і також, як і будь-який інший товар, продаються і купуються з дотриманням основних засад приватного права – свободи волевиявлення, юридичної рівності сторін і недоторканності їх суб’єктивних договірних прав [37, с. 384].

З такою позицією почасти можна і погодитися. Водночас спеціальна правова регламентація відносин з виконання робіт, яка передбачена цивільним законодавством, або, відповідно, трудовим законодавством, доводить про передчасність ігнорування відмінностей між цими досить схожими за своєю природою правовідносинами.

ЦК України регламентує значну кількість самостійних договорів (підряд, підряд на капітальне будівництво, побутове замовлення та ін.), об'єктом яких є саме результат роботи [187, с. 36–37]. Очевидно, що всі ці об’єкти мають єдину спільну єднальну ознаку – вони є результатом свідомої

діяльності, яка здійснюється одним суб'єктом цивільних правовідносин за завданням іншого зазвичай на відплатних засадах.

До загальних ознак, що об'єднують усі підрядні договірні зобов'язання в окрему групу, що опосередковує виконання робіт, серед інших належить і предмет договору підряду – індивідуалізований результат роботи підрядника, який набуває тієї чи іншої матеріалізованої форми [57, с. 7].

Вивчення теоретичних положень доводить, що у цивілістичній літературі існують декілька підходів щодо розуміння предмета договору підряду. Аналіз змісту ст. 837 ЦК України надає підстави для висновку, що законодавець уважає предметом договору підряду «певну роботу», яку виконують за завданням другої сторони. Цю тезу обґрунтовують представники харківської школи цивілістики [675, с. 236].

Проте О. В. Дзера цілком слушно зауважує, що предметом такого договору є не робота, а результат виконаної роботи [678, с. 180], що цілком відповідає переліку наведених у ст. 177 ЦІК України об'єктів цивільних прав. Із цим варто погодитися, оскільки предмет договору у вигляді результату роботи включає в себе і зміст роботи, і її якість, і строк виконання (як початок роботи, так і проміжні строки та строки здачі роботи), а оскільки замовника цікавить саме результат роботи, то можна стверджувати, що предмет договору підряду у вигляді результату роботи є об'єктом цивільних прав, що характеризується низкою однорідних, спільних ознак.

Наведену вище позицію поділяє і С. І. Шимон, яка, аналізуючи диспозицію статей 855 і 837 ЦК України, доходить висновку, що предметом договору є результат виконаної роботи – річ, яку створив підрядник і якої іще не існує на момент укладення договору [715, с. 60]. Саме результат роботи як предмет договору підряду розглядають і інші дослідники [682, с. 142; 654, с. 433; 187, с. 77].

У літературі висловлюється і точка зору, відповідно до якої предмет договору підряду є дуалістичним. Передусім це сама робота, яка виконується за договором, а також її результат [185, с. 384; 676, с. 165]. На думку

І. С. Лукасевич-Крутник, саме ця позиція найбільш близька до позиції українського законодавця, який подає визначення договору підряду у ч. 1 ст. 837 ЦК України [317; 187, с. 278].

Відповідно до ст. 849 ЦКУ України замовнику надано право у будь-який час перевіряти хід і якість роботи, не втручаючись у діяльність підрядника. Якщо закінчення роботи у строк явно неможливе, унаслідок того, що підрядник своєчасно не розпочав роботу або виконує її надзвичайно повільно, замовник має право відмовитися від договору. Аналогічне право надано замовнику, якщо під час виконання роботи стане очевидним, що вона не буде виконана належним чином. Тобто замовника цікавить насамперед своєчасне досягнення передбаченого договором результату, а сам процес роботи, і сама робота лише визначають можливість його досягнення.

Саме таку позицію посідають і вищі судові інстанції. Так, у Постанові Верховного Суду від 29 серпня 2019 р. у справі № 911/2454/1 зазначено, що у розумінні ст. 875 ЦК України «Договір будівельного підряду» основним предметом договору будівельного підряду є результат будівельних робіт – завершений будівництвом об’єкт або закінчені будівельні роботи відповідно до проєктно-кошторисної документації на замовлення замовника, а не процес виконання робіт чи діяльність підрядника на створення об’єкта та його здачу. Додатковим предметом будівельного підряду можуть бути нерозривно пов’язані із місцезнаходженням об’єкта проєктні та пошукові роботи щодо розробки за завданням замовника проєктної або іншої технічної документації та/або виконання пошукових робіт [426]. Аналогічний правовий висновок викладено в постанові об’єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 07.12.2018 у справі № 910/22058/17 [424].

Щодо поняття роботи, то ще І. Л. Брауде свого часу стверджував, що робота може полягати у виготовленні якоїсь речі або у наданні послуги. Тобто поняття роботи ототожнювалось із наданням послуг [59, с. 221].

У сучасному вітчизняному законодавстві міститься легальне визначення цього поняття. Так, у п. 27 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі»

зокрема, роботи – це розроблення проєктної документації на об’єкти будівництва, науково-проєктної документації на реставрацію пам’яток архітектури та містобудування, будівництво нових, розширення, реконструкція, капітальний ремонт і реставрація наявних об’єктів і споруд виробничого та невиробничого призначення, роботи з нормування в будівництві, геологорозвідувальні роботи, технічне переоснащення діючих підприємств та супровідні роботам послуги, у тому числі геодезичні роботи, буріння, сейсмічні дослідження, аеро- і супутникова фотозйомка й інші послуги, що включаються до кошторисної вартості робіт, якщо вартість таких послуг не перевищує вартості самих робіт [488].

Серед стадій договірного регулювання підрядних відносин сучасні дослідники виокремлюють як самостійну «визначення повноти досягнення результату відповідно до попередньо узгодженої в підрядному договорі та визначеної мети цього договору» [186, с. 230].

А. Б. Гриняк під результатом роботи пропонує розуміти «матеріалізовану форму» (наприклад, об’єкт будівництва, проєктно-кошторисна документація), що опосередковує виконану роботу. Отже, під результатом виконання підрядником роботи слід розуміти «виготовлену, оброблену, перероблену або ж відремонтовану річ» [187, с. 78].

Аналогічні міркування висловлювали й інші вчені. Так, результат роботи для визнання його об’єктом цивільних прав має бути матеріалізований у створених, відремонтованих, поліпшених, відреставрованих тощо речах, також повинен відокремлюватися від самої дії суб’єкта в момент його утворення та бути здатним до передавання його уповноваженій особі (замовнику тощо). Ця ознака дозволяє відрізняти результати робіт від другого різновиду дій як об’єктів цивільних прав – послуг [675, с. 189].

У цілому з цим твердженням можна, безумовно, погодитися, якщо розглядати поняття підрядних договорів у класичному їх розумінні, коли метою є створення чогось корисного. Проте сьогодні з’являються і роботи, мета яких полягає не у позитивних діях – у створенні нових матеріальних

цінностей чи благ, а навпаки – у діях негативних, тобто у знищенні вже наявних об’єктів матеріального світу, скажімо, ліквідація побутових відходів на звалищах чи рештків на м’ясокомбінаті; утилізація біологічних відходів і радіоактивно забруднених матеріалів, руйнування будівель і споруд тощо. Це надає підстави розглядати результат роботи не лише як наслідок дій, спрямованих на створення якогось блага, а і як результат дій, спрямованих на досягнення якоїсь зазвичай загальнокорисної публічної мети.

Особливість роботи як об’єкта цивільних прав полягає в тому, що вона одночасно є і метою будь-якого підрядного договору.

Робота, як уже зазначалося, може полягати, власне, у створенні нових речей, у тому числі і мікробіологічних штамів, вирощуванні нових сільськогосподарських культур, об’єктів тваринництва, зміні якостей наявної в природі речі. Особливість цього об’єкта полягає в тому, що якщо об’єкт створюється внаслідок досягнутої між учасниками правовідносин домовленості щодо власне об’єкта і його характерних властивостей та ознак, то сам процес його створення визначає виконавець в односторонньому порядку, якщо інше не передбачено договором.

У договорі на виконання роботи, як і в договорі на оплатне надання послуг, предметом є дії за завданням замовника.

Однак у підряді кінцевою метою є отримання певного результату і саме він підлягає прийняттю й оплаті. У договорі на надання послуг відсутній матеріальний результат і оплачується сама послуга [56, с. 232].

Передаючи замовнику виготовлену за договором підряду річ, підрядник передає і права на неї [322, с. 212].

Традиційно у юридичній літературі пропонується вважати основною характерною ознакою, яка дозволяє відмежовувати договір підряду від договорів на надання послуг, діяльність, яку здійснює послугодавець. І якщо в зобов’язаннях підрядного типу результат виконаних робіт завжди має оречевлену форму, то у зобов’язаннях з надання послуг сама послуга споживається в процесі її надання. Предметом послуги є корисний ефект від

учинення дій або діяльності послугодавця, які ніколи не набувають форми нової речі або не змінюють наявну [685, с. 498–499].

Отже, достатньо сумнівним є сформований у цивілістиці стереотип про надання медичних послуг у всіх сферах медицини, і відповідно, про договори на надання медичних послуг. І якщо частково можна погодитися з твердженням, що «діяльність з установки зубного протеза в організмі людини не має уречевленого результату» [110, с. 185], то висновок про відсутність підрядних зобов'язань не переконливий, оскільки лікар, виготовляючи, скажімо, зубний протез, створює нову річ зі свого матеріалу або з матеріалу замовника, якщо йдеться про виготовлення протеза з дорогоцінного металу. Тобто предметом договору є нова, створена за завданням замовника річ відповідно до чинних стандартів і вимог. В іншому випадку можна поставити під сумнів існування підрядних договорів у цілому як самостійного виду договірних зобов'язань.

Частково можна погодитися з думкою С. В. Антонова, що медична робота, яка передбачає виготовлення певного матеріального об'єкта (протеза, стимулятора тощо), може розглядатися і як складова медичної послуги комплексного типу [18, с. 43]. Таке твердження слушне, якщо у відносинах між замовником і клієнтом домінуюче саме надання послуг, а не одержання певного результату.

Якщо результат медичної послуги втілюється, наприклад, у стоматології, то логічно говорити про медичні підрядні договори, оскільки замовника цікавить не суто медична діяльність, а отриманий результат такої діяльності, який він і оплачує відповідно до укладеного договору. І гарантії якості медична установа у такому разі надає замовникові не «на діяльність», а на результат роботи (імплантат, пломбу та ін.). А у договорах на надання послуг замовника цікавить саме послуга, а не пов'язані з нею проведені роботи (наприклад, договір охорони і монтаж засобів охоронної сигналізації) [207, с. 136–138].

Результатом можуть бути: а) уперше створені об’єкти матеріального світу як об’єктивно наявні нові речі, зокрема й оригінальні, технічно нові; б) створений унаслідок специфікації наявних речей новий об’єкт; в) поява нових матеріалізованих, раніше не властивих об’єкту характеристик чи особливостей, ознак, або, якщо вони існували раніше, проте були втрачені з якихось причин, з’явилися нові; г) сама робота втілена в якомусь конкретному результаті (наприклад, у викопаній криниці).

Очевидно, що, незалежно від виду робіт, для них характерні єдині, об’єднувальні загальні ознаки, що дозволяє вивчити специфіку правового режиму цього особливого об’єкта цивільних прав. Отже, результат роботи повинен бути відчутний і матеріалізований у новостворених, відремонтованих, перероблених і т. д. речах і мати здатність переходити до нового володільця. Якщо такі ознаки для результату роботи не характерні, то в цьому випадку варто говорити про такий об’єкт цивільних прав як послуга.

Деякі автори як ознаку результату роботи пропонують визначати його «апріорну досяжність поза всяким розумним сумнівом (у тому числі за певними технічними правилами і процедурами)» [663, с. 511].

На нашу думку, «досяжність результату» дублює таку умову дійсності будь-якого договору як здійсненність договору, і у цьому випадку досяжність результату більшою мірою характеризує предмет роботи, а не її результат, оскільки у разі відсутності результату роботи як такого правовідносини не виникають через відсутність такого його елемента як об’єкта.

У об’єкті підрядного зобов’язання існують два органічно пов’язані між собою елементи – сама робота і результат цієї роботи, що зумовлює виникнення у замовника суб’єктивного права, яке складається з двох правомочностей – права вимагати виконання роботи відповідно до договору та контролювати процес виконання роботи і давати вказівки, і право вимагати здати роботу в установлені договором строки.

У п. 5 ст. 6 Принципів міжнародних комерційних термінів установлено, що навіть якщо якість товару не визначено умовами договору, сторона

зобов'язана здійснити виконання, що передбачає розумну якість не нижче середнього рівня, з огляду на конкретні обставини [439, с. 8].

Необхідно розмежовувати поняття «якість роботи» підрядника і «якість результату» роботи підрядника. Останнє поняття, на нашу думку, значно ширше, оскільки передбачає і якість використаних у процесі роботи матеріалів, і сталість виконаної роботи, яка з часом не втратила своєї якості. Наскільки вдале застосування щодо такого об'єкта цивільних прав, поняття «результат роботи», категорії «оборотоздатність»?

Необхідність з'ясування поняття «оборотоздатність» об'єкта обумовлена вимогами правозастосовчої практики, застосуванням конкретних законодавчих норм, що регламентують правовідносини, у яких об'єктом є результат роботи. ЦК України 2004 р. зняв усі заборони й обмеження щодо виконання підрядних робіт фізичною особою [631, с. 23].

Окремі обмеження стосуються виконання спеціальних видів підрядних робіт. Так, у Законі України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [467] вказані види підприємницької діяльності, здійснення яких потребує ліцензування: будівельна діяльність; виробництво і ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; виробництво вибухових матеріалів промислового призначення (згідно з переліком, що затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань нагляду за охороною праці та державного гірничого нагляду); виробництво особливо небезпечних хімічних речовин, виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозогінної та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж; розробка, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівля спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації; й інші

види діяльності, коли внаслідок виконання роботи створюється новий об’єкт або змінюються властивості наявного.

Система об’єктів цивільних прав не є постійною або якоюсь аморфною правовою категорією. В. В. Лапач уважає, що подальший розвиток системи об’єктів цивільних прав призведе до включення в неї деяких об’єктів (робіт, послуг, інформації, результатів інтелектуальної діяльності), які не належать за законом до майнової групи як проміжної (між речами та майновими правами) об’єктної категорії [311, с. 15–16].

Але у правовідносинах щодо виконання робіт (правовідносинах за договором підряду), об’єкт другого роду – це матеріалізований результат діяльності підрядника, тобто річ.

Термінологічно було б точніше говорити про «дії з виконання робіт і надання послуг» [34, с. 30].

Самі роботи не можуть бути об’єктом правовідносин між замовником і підрядником. Тому об’єктом є саме результат роботи, а не процес. І цей результат не можна відокремити як від підрядника, який виконував роботу, так і від замовника, який її замовляв [149, с. 129].

Відповідно, об’єктом цивільних прав є саме результат, у разі його відсутності зобов’язальні правовідносини не виникають, оскільки, незалежно від виконаного обсягу роботи, без досягнення передбаченого договором результату не виникає право підрядника на винагороду й обов’язок замовника щодо його виплати.

Щоб розглядати як об’єкт результат роботи, необхідно встановити насамперед, у чому полягає робота, тобто в цьому випадку – предмет інтересу, який виникає між сторонами правовідносини. Предмет роботи завжди є індивідуальним.

Ступінь деталізації предмета роботи безпосередньо впливає і на результат роботи як на об’єкт цивільних прав. Ті чи інші ознаки предмета можуть бути визначені у відповідних нормативних актах, будівельних нормах і правилах, типових договорах, положень яких підрядник повинен дотримуватися.

Проте, незважаючи на те, що результати роботи – прямий наслідок безпосередньої діяльності підрядника, замовник має можливість впливати як на процес роботи, так і на її якість, і певною мірою, на кінцевий результат у цілому.

У ст. 882 ЦК України законодавець використовує термін передання та приймання робіт, хоча, звичайно, йдеться не про саму роботу, а про її результат. Під час приймання результатів роботи вирішуються три питання: у якому порядку таке приймання повинно відбуватися, як необхідно актувати можливі недоліки, які будуть виявлені, яка відповідальність покладається у разі неналежного виконання своїх обов'язків замовником чи підрядником під час приймання-здачі результатів роботи, які правові наслідки настають унаслідок приймання результатів виконаної роботи.

У прийманні результатів роботи беруть участь обидва контрагенти. Замовник зобов'язаний перевірити якість роботи у момент її прийняття і в разі виявлення допущених у роботі відступів від умов договору або інших недоліків негайно заявити про них підрядникові. Замовник, який прийняв роботу без перевірки, позбавляється права посилатися на недоліки роботи, які могли бути встановлені за звичайного способу її прийняття (очевидні недоліки) (ч. 2 ст. 853 ЦК України).

Сучасна правова енциклопедія визначає якість продукції як сукупність властивостей, характеристик, якими визначається здатність продукції або послуги задовольняти встановлені або передбачувані потреби споживача щодо конкретних цілей їх використання чи споживання [627, с. 362].

М. М. Кузьміна пропонує під якістю розуміти сукупність властивостей продукції, юридично закріплених у національній та міжнародній нормативно-технічний документації, інших нормативних актах, що є обов'язковими [301, с. 24].

За ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» належна якість товару, роботи або послуги – це властивість продукції, яка відповідає вимогам, установленим для цієї категорії продукції у нормативно-правових актах і нормативних документах, і умовам договору зі споживачем [462].

Закон України «Про стандартизацію» у ст. 1 визначає стандарт як нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [495].

Якщо наданий результат роботи більш якісний, ніж це передбачено договором, то робота повинна вважатися такою, що відповідає умовам договору, і звичайно, у замовника не виникає обов'язку у додаткових виплатах, оскільки зміст ч. 3 ст. 362 ЦК України не передбачає зміну вартості виконаних робіт у договорі підряду після його виконання.

Ухилення замовника від приймання результатів роботи означає прострочку боржника у зобов'язанні прийняти роботу й оплатити її. У цьому випадку ухилення від приймання означає, що всі негативні наслідки, які можуть настати неприйняттям результатів роботи, у тому числі випадкове пошкодження і випадкова загибель, переходять на замовника. Оскільки законодавець у ч. 5 ст. 383 ЦК України передбачає, що, якщо ухилення замовника від прийняття виконаної роботи спричинило зміну строку здачі роботи, уважається, що право власності на виготовлену (перероблену) річ перейшло до замовника у момент, коли мало відбутися її передання, то логічно зробити такий висновок щодо самого об'єкта цивільних прав, яким є результат роботи. Наслідком такої прострочки є виникнення презумпції добросовісності підрядника, тобто, слід уважати, що останній своєчасно, якісно і відповідно до умов договору виконав роботу і надав її результат. І ця презумпція буде існувати, поки не буде доведено протилежне.

Спеціальні наслідки прострочки замовником прийняття виконаної роботи передбачені ч. 5 ст. 853 ЦК України. Якщо замовник допускає прострочку у прийнятті роботи понад один місяць, то підрядник після дворазового попередження має право продати результат роботи, а суму виторгу, з урахуванням усіх належних підряднику платежів, внести в депозит

нотаріуса, нотаріальної контори на ім’я замовника, якщо інше не встановлено договором. Тобто, у такому випадку об’єкт цивільних прав – це результат роботи, який унаслідок неналежної поведінки контрагента може змінити свою форму та перетворитися на грошові кошти.

Оборотоздатність об’єкта передбачає можливість використовувати і розпоряджатися ним без будь-яких обмежень. Отже, оборотоздатність об’єкта побічно впливає на суб’єктний склад правовідносин і на правовідносини в цілому (приватно-правові або публічно-правові).

Оскільки законодавець наголошує лише на «результаті роботи», а суто результат відсутній, водночас цивільні правовідносини виникли, існують, регулюються нормами закону чи укладеним договором, то у такому разі об’єктом буде не результат роботи, а, власне, виконання частки роботи, яка не відповідає договору, унаслідок чого на виконавця очікують негативні майнові наслідки у вигляді штрафу, пені, відшкодування збитків і відмова від того, що він виконав не в повному обсязі чи несвоєчасно. З моменту своєчасного виконання роботи, відповідно до укладеного договору, і відповідності її зазначеним вище ознакам, дозволяють розглядати отриманий результат як самостійний об’єкт цивільних прав.

Порушення строків виконання робіт і відсутність передбаченого договором результату ставить під сумнів існування об’єкта цивільних прав. Так, незважаючи на наявність усіх основних ознак нерухомого майна, об’єкт незавершеного будівництва, як справедливо зазначає А. Б. Гриняк, необхідно розглядати як обмежено оборотоздатним, що підтверджено судовою практикою [161, с. 98–99].

Предмет договору у вигляді результату роботи включає в себе і зміст роботи, і її якість, і інші характеристики, строк виконання (як початок роботи, так і проміжні строки та строки здачі роботи), а замовника цікавить саме результат роботи, а отже, можна стверджувати, що предмет договору підряду у вигляді результату роботи та об’єкт цивільних прав у вигляді результату роботи тотожні за змістом правові категорії.

Результат роботи як об’єкт цивільних прав являє собою наслідок дій, спрямованих на створення певного блага або на досягнення якоїсь, зазвичай загальнокорисної публічної мети.

Результату роботи як об’єкту цивільних прав притаманні такі ознаки: 1) рукотворність; 2) поява внаслідок вольової активної діяльності; 3) наявність матеріальної цінності та економічної вартості або знищення речі із шкідливими властивостями як об’єкта права взагалі; 4) є наслідком підсумкової домовленості між сторонами; 5) утілений у роботі і зазвичай дотичний; 6) характерними елементами роботи є її якість і термін виконання.

Якщо робота не виконана належно в повному обсязі або несвоєчасно таку роботу і її результат не можна розглядати як належний і самостійний об’єкт цивільних прав, створення якого передбачено сторонами в укладеному договорі.

3.2 Послуги як об’єкт цивільних прав

У ЦК України в системі об’єктів цивільних прав уперше як самостійний об’єкт у вітчизняному законодавстві розглядаються послуги. Послуги на сьогодні набули поширення як одна з важливих правових категорій у цивільному обороті.

Це поняття є однією з провідних категорій у мові законодавця, що зумовлено надзвичайно бурхливим розвитком суспільних відносин, пов’язаних із наданням послуг. ЦК України регламентує значну кількість самостійних договорів (доручення, комісії, перевезення, зберігання, охорони та ін.), об’єкт яких складають саме послуги. Потреба дослідження саме цього об’єкта цивільних прав зумовлена насамперед посиленням значення послуг в економічному і соціальному житті суспільства, у необхідності задоволення медичних, юридичних, освітніх, культурних, житлових, комунальних, естетичних, підприємницьких та інших потреб громадян та їх об’єднань.

Проте невизначеність у законодавстві поняття послуги як об’єкта цивільних прав створює неоднозначність їх тлумачення в теорії та зумовлює помилкове тлумачення на практиці правових норм, які регламентують порядок надання окремих їх видів.

У цивілістичній літературі зроблені перші кроки у дослідженні послуг як об’єкта цивільних прав із загальнотеоретичних позицій. Незважаючи на звернення до цієї проблематики низки вчених, а саме: В. А. Васильєва, А. А. Герц, А. Б. Гриняк, О. Ю. Кабалкин, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, М. Д. Пленюк, І. В. Спасибо-Фатєєва, Н. В. Федорченко, О. Г. Шаблова та ін., окремі питання правового регулювання послуг як об’єкта цивільних прав залишаються без однозначного вирішення та висвітлені недостатньо. Визнаючи наукову та практичну цінність уже проведених досліджень, водночас необхідно зауважити, що на сьогодні повною мірою не реалізовано науковий підхід щодо комплексного оцінювання послуг як об’єкта цивільних прав та їх правового регулювання.

У цивільному законодавстві України як і в більшості пострадянських республік, поняття послуги як об’єкта цивільних прав безпосередньо відсутнє, проте у статті «Договір про надання послуг» подано поняття договору про надання послуг.

До договорів про надання юридичних і фактичних послуг належать транспортні договори (перевезення, буксирування, транспортного експедирування, експлуатації під’їзних шляхів та ін.) доручення, комісії, консигнації, зберігання, охорони, факторингу, страхування, банківської гарантії, на розрахунково-касове обслуговування тощо. Об’єктом цієї групи договорів є послуги [322, с. 245].

Саме особливість об’єкта – послуги, об’єднує наведені групи договорів в окремий вид цивільно-правових договорів. Незважаючи на появу окремого розділу «Послуги» і визначення послуги як окремого самостійного об’єкта цивільних прав, поняття саме «послуга» законодавець не наводить.

Вивчення послуг як об’єкта цивільних прав може відбуватися за різними методологічними підходами. На підставі аналізу правової системи всіх цивільно-правових договорів на надання послуг можна спробувати виявити загальні, характерні ознаки послуг і побудувати універсальне поняття послуги, а також визначити її елементи та специфіку, яка зумовлена особливостями того чи іншого договору. Уразливістю такого підходу є певні труднощі, пов’язані з аналізом величезної кількості іменних і безіменних договорів з надання послуг, і можливості побудувати оптимальну модель цієї правової категорії.

Інший напрям орієнтований на аналіз доктринальних і правових конструкцій об’єкта цивільних прав і дослідження загальної частини інституту договірних зобов’язань і створення загальної моделі послуги, яка не залежить від специфіки того чи іншого зобов’язання з надання послуг.

Очевидно, що оптимальне поєднання цих підходів дозволяє досягти поставленої мети.

У 70-80 рр. минулого століття розгорнулася широка дискусія щодо перспектив розвитку законодавства у сфері послуг. Варто зауважити, що розглядалися три основні концепції:

1) диференціальна, що передбачала видання спеціальних законів з окремих галузей сфери обслуговування (В. А. Язов, О. М. Садиков, Ю. Х. Калмиков, М. О. Барінов);

2) інтегральна, суть якої полягала в ідеї інтеграції в одному законі всієї охорони прав споживачів (В. П. Мозолін, А. Ю. Кабалкін);

3) гіпотеза спеціалізованих основ [110, с. 47].

Щодо юридичної техніки й ефективності правового регулювання з огляду на різноманітність послуг і неможливість уніфікованого підходу, який уможливив би врахування особливості кожної з них, нам видається найраціональнішою регламентація окремих видів послуг спеціальними законами.

Щодо власне поняття «послуга» у літературі висловлюються різні міркування. Якщо звернутися до походження цього слова, то під послугою зазвичай розуміється: а) дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому; б) робота, виконувана для задоволення чиїх-небудь потреб; обслуговування [598, с. 341].

У римському приватному праві схема locatio-conductio містила три різних види зобов'язань, які у сучасному праві належать до самостійних договорів (найм майна, найм послуг і підряд). За договором найму послуг (особистий найм) здійснювалася трудова діяльність, яку працівник зобов'язаний виконати особисто в обмін на певну винагороду [544, с. 252].

Основні елементи цього давньоримського договору про надання послуг відображені й у вітчизняному законодавстві. Так, у ст. 40 Руської правди згадується про договір поклажі та зазначається, що «той, у кого лежав товар, свідка не виставляє», оскільки він благодіяв і зберігав. Тобто поклажу вважали більше побутовою послугою, ніж цивільно-правовим зобов'язанням [258, с. 12].

Особливості укладення договору поклажі існували і на українських землях, де велике значення мала звичаєво-правова регуляція процедури укладання договору. Його правочинність визначалася наявністю обов'язкових атрибутів і здійсненням певних обрядових дій. Договір особистого найму мав ураховувати попит, пропозицію та певну обрядовість: молитва, рукобиття, могорич, чаювання, завдаток [223, с. 9]. Сучасні договори про надання послуг є результатом розвитку інституту договору особистого найму.

Поняття «послуга» як різновид блага знаходиться на стику двох наук – економіки та юриспруденції, отже, не має суворого як економічного, так і суворого юридичного змісту, утілюючи в собі елементи тієї чи іншої науки. Невипадково категорію «ефективність послуги» плідно досліджують і представники інших наук [352, с. 14–15]. Термін «послуга» в економічній літературі використовують у найрізноманітніших аспектах, залежно від того,

яка галузь економічних знань оперує цим поняттям. І на сьогодні актуальним залишається визначення Карла Маркса, який під послугою розумів результат певних видів діяльності чи праці, які втілюються у товарах, інші, навпаки, не залишають дотичних результатів, які існують окремо від виконавців цих послуг, тобто, результат їх непридатний для продажу як товар. І тому економічний аспект цих відносин анітрохи не залежить від того, чи виліковує мене лікар, чи успішно навчає мене вчитель, чи виграє мою справу адвокат. Оплачується тут послуга як така, але за самою її природою її результат не може бути гарантований виконавцем послуги [343, с. 414–415].

В. А. Васильєва також наголошує насамперед на економічній складовій послуги, зазначаючи, що послуга – це феномен, який піднявся до рівня товару як предмета обміну на вартості у схемі товарообмінних відносин (товар-гроші-товар) [671, с. 7–8]. Послуга – це вид суспільного блага, за допомогою якого задовольняються потреби завдяки вчиненню суб'єктом дій (здійснення діяльності), у корисних властивостях яких і полягає суб'єктивний інтерес особи [74, с. 95]. Ще до легалізації у цивільному законодавстві послуг як самостійного об'єкта цивільних прав В. В. Луць зазначав, що результат діяльності щодо надання послуг полягає в самому наданні послуг (тобто діяльності). Під час надання послуг продається не сам результат, а дія, яка його спричинила [220, с. 572].

Послугу визначають у вигляді певної правомірної операції, тобто у вигляді низки доцільних дій виконавця або у діяльності, що є об'єктом зобов'язання, яка має нематеріальний ефект, несталий речовий результат або уречевлений результат, пов'язаний з іншими договірними відносинами, і характеризується властивостями здійсненості, невід'ємності від джерела, можливості миттєво спожити, неформалізованості її якості [619, с. 217].

Досліджуючи платні послуги, О. Г. Шаблова визначає це поняття як засіб задоволення індивідуальних потреб особи, який пов'язаний із

результатом нематеріальної діяльності виконавця, дозволеної сучасним правопорядком [700, с. 6].

Деякі вітчизняні вчені під послугами розуміють такі об'єкти цивільних правовідносин, які здійснюються за допомогою конкретних дій, виконання яких мають перед собою певну мету, спрямовані на задоволення певних нематеріальних потреб [549, с. 71]. Така дефініція нам не видається вдалою, оскільки, власне йдеться не про поняття послуги, як окремої правової категорії, а про її «здійснення», тобто допускається змішування понять: об'єкт і здійснення об'єкта. Не можна вважати вдалим і словосполучення «здійснення об'єкта».

У літературі виокремлюють такі ознаки послуг: 1) послуга є благом, вартість якого підлягає оцінюванню; 2) послуга виявляється в діях (діяльності) послугонадавача; 3) послуга споживається в процесі її надання; 4) результат послуги – це корисний ефект дій послугонадавача, який є нетривалим у часі [107, с. 87], завжди здійснюється у формі конкретних дій [549, с. 68].

Зазначимо, що наділення послуги багатьма універсальними ознаками з огляду на величезний їх різновид (медичні, ветеринарні, юридичні, консалтингові, банківські, фінансові, аудиторські, охоронні, ритуальні, готельні, Інтернет та ін.) – завдання невдячне. Тому, наділяти послугу універсальними ознаками необхідно досить обережно та критично. Скажімо, догляд місця поховання на кладовищі аж ніяк не можна вважати нетривалою у часі послугою.

Як ознаку послуги називають негарантованість результату деяких послуг (медичних, правових) [663, с. 515]. На нашу думку, негарантованість результату не можна вважати ознакою будь-якої послуги, як і будь-якого цивільно-правового договору, оскільки ця правова категорія знаходиться в дещо іншій площині – не в правовій характеристиці об'єкта, а у виконанні зобов'язання, пов'язаного з цим об'єктом. Немає підстав міркувати про

гарантованість виконання будь-якого цивільно-правового договору, наприклад, купівлі-продажу, найму, позики тощо. Невиконання зобов'язань договору може бути пов'язане як безпосередньо з винною (чи навіть безвинною поведінкою) контрагента, так і із обставинами, які від нього не залежать (непереборна сила, казус). Тому у разі невиконання договору йдеться не про гарантованість чи негарантованість договору, а про гарантії захисту інтересів кредитора внаслідок його невиконання, тобто про гарантії відшкодування збитків чи упущеної вигоди контрагенту.

У Загальному цивільному уложенні Австрійської імперії 1811 р., дія якого поширювалась на західноукраїнські землі, у главі 26 «Про оплатні договори особистих послуг» у ст. 1151 договір щодо найму послуг розмежовується на власне договір щодо надання послуг і договір на виготовлення якогось твору за певну грошову винагороду, тобто, договір підряду [258, с. 1123]. У ст. 901 ЦК України платність послуги також презумується, оскільки обов'язок сплатити за послугу у замовника не виникає лише у випадку, якщо це прямо передбачено у договорі.

Властивості об'єктів цивільних прав зумовлені тими інтересами, які вони повинні задовольняти. Задоволення інтересу може бути пов'язане із: а) природними властивостями об'єкта (наприклад, речі, яку споживають чи використовують; інформація, знання якої дозволяє внаслідок отримання нових знань про предмет чи явище, переформатувати уяву та набути користь; б) або ж корисні властивості як самостійний об'єкт з'являються внаслідок укладеного договору як наслідок виконаної роботи чи наданої послуги.

Для послуги як об'єкта цивільних прав важливим є і її «носій», тобто, хто саме буде надавати ту чи іншу послугу. Скажімо, у речових правовідносинах належність матеріального об'єкта тому чи іншому суб'єкту цивільних правовідносин зазвичай значення не має, оскільки цінність об'єкта визначається не належністю її конкретній особі, а безпосередньо самим

об’єктом як таким. Та, залежно від носія, визначається товарна цінність такої послуги і взагалі потреба в ній.

Важливою характеристикою послуги, що визначає її ціннісну вартість, є виконавець послуги.

У чинному законодавстві класифікація об’єктів проведена за різними критеріями. На відміну від інших об’єктів, які мають матеріальну субстанцію та існують у світі об’єктивно, незалежно від ставлення до них суб’єктів цивільних правовідносин, послуги як об’єкт виникають лише внаслідок цільової діяльності на замовлення контрагента. Окремі послуги як об’єкт цивільних правовідносин можуть набувати унікальну правову природу. Можна підтримати висновок Ю. О. Заіки, що у правовідносинах, де об’єктом є послуги з охорони фізичної особи, об’єкт договору і один із суб’єктів договору можуть збігатися [207, с. 136]. Тобто це парадоксальне положення не відповідає класичному твердженню, що об’єкт повинен бути протиставлений суб’єкту.

Відповідно, необхідно відмежовувати послугу як самостійний об’єкт цивільних прав і результат цієї послуги як самостійний об’єкт цивільних прав у вигляді, наприклад інформації. Критерієм такого розмежування є мета, заради якої контрагент вступає у цивільні правовідносини – отримати, власне послугу, наприклад, зі зберігання, чи результат такої послуги, наприклад, інформацію.

Цілком слушним є і твердження О. Є. Харитонова і О. І. Харитонової, що у деяких цивільних відносинах може мати місце комплексний предмет, який стосується речей і дій або дій і результатів дій [657, с. 155].

Для послуги як об’єкта цивільних прав властиво, що вона може бути як у зречевленій формі, так і не набувати такої форми. Якщо послуга пов’язана із незречевленою формою, вона є водночас і процесом свідомої діяльності, і продуктом такої діяльності, набуваючи схожість із підрядом. За відсутності зречевленого результату така діяльність є типовою послугою як самостійний об’єкт цивільних правовідносин.

Пропонується поділити договори на надання послуг на договори, у яких позитивний результат діяльності виконавця не визначається предметом договору та перебуває за межами договірного зобов'язання (договір на надання юридичних послуг щодо представлення інтересів у суді) і договори, предметом яких може бути результат діяльності (договір перевезення, зберігання) [646, с. 155].

Така класифікація не впливає на правову природу об'єкта правовідносин – послуги. Послуга – це діяльність, яка спрямована не на створення якогось матеріалізованого об'єкта, мета послуги – сприяти володінню чи користуванню наявного об'єкта, і ця діяльність зі сприяння становить цінність для особи, якій надається послуга. Послуга споживається одночасно з її наданням.

Послуга як об'єкт характеризується низкою ознак – строком виконання, суб'єктом виконання, змістом послуги, способом виконання, обмеженням щодо особи, яка може надати послугу, якістю виконання. Строк (термін) виконання у відносних зобов'язаннях може набувати особливостей суттєвої умови договору (як початок надання послуги, так і строк припинення послуги).

Послуга не існує абстрактно, це також об'єктивна правова категорія, яка характеризується низкою ознак. Оскільки послуга як об'єкт властива лише для відносних правовідносин, то, відповідно, визначення у договорі всіх необхідних ознак, які характеризують послугу, яка повинна бути надана, зумовлюють і належність виконання, яке з огляду на природу послуги може передбачати досягнення певного визначеного результату (перевезення вантажу певним транспортом в певні строки, у певний пункт призначення), так і відсутність визначеного результату (надання юридичних, освітянських послуг). Незалежно від об'єкта виконавець несе відповідальність, якщо надана послуга не відповідає умовам договору (скажімо, репетитор не ознайомив учня з усією навчальною програмою, передбаченою договором або зменшив кількість годин та ін.).

Ціна послуги як об’єкта цивільних прав є важливою умовою договору, проте відсутність еквівалентності не змінює правову природу об’єкта, оскільки багато послуг можуть надаватися і безоплатно, не змінюючи свій цивільно-правовий зміст. Залежно від правового режиму послуги поділяються на публічні та приватні. За метою ці різновиди послуг тотожні: призначення кожної – задоволення потреб замовника, проте правова регламентація їх різна, що впливає не лише на елементи послуги, зміст договору, пов’язаного з наданням послуги, а на суб’єктний склад виконавця.

Послуга зазвичай повинна бути спрямована на певний об’єкт матеріального світу (зберігання чи охорона речей, перевезення вантажу), проте це не виключає і існування послуги у «чистому вигляді» (юридичні, освітянські тощо).

Для послуги як для об’єкта цивільних прав характерною особливістю є не лише її зміст, а і суб’єкт, який надає цю послугу. У формуванні змісту послуги беруть участь обидва учасники відносних правовідносин і лише за погодження істотних умов надання послуги вона є об’єктом цивільних правовідносин.

Автор монографічного дослідження, присвяченого теоретико-правовим засадам зобов’язань з надання послуг, Н. В. Федорченко визначає три основні підходи до питання якості послуг: 1) якість надання послуг необхідно пов’язувати з фактом досягнення (або недосягнення) певного результату; 2) якість надання послуг слід визначати за допомогою оцінювання лише поведінки (дій, операцій діяльності) виконавця; 3) якість надання послуг в одних випадках визначатиметься внаслідок досягнення (або недосягнення) передбачуваного результату, а в інших – необхідно оцінювати тільки поведінку виконавця (залежно від конкретних обставин виконання певного зобов’язання) [646, с. 322].

По-перше, зазначимо, що передбачуваний договором результат може бути не досягнутий і не лише з вини виконавця через обставини, які від нього не залежали (непереборна сила, казус, вина замовника тощо), проте це не

свідчитиме про неякісну послугу, якщо інше спеціально не передбачено у договорі. За таких обставин послуга просто не була надана. По-друге, певний результат може бути і досягнутим, але він може бути безпосередньо не пов'язаний із належним виконанням своїх обов'язків виконавцем послуги. Отже, незважаючи на те, що охоронець чи зберігач свої обов'язки не виконували (про що замовнику може бути і невідомо), річ залишилася недоторканною і зберегла всі свої властивості.

Тому якість надання послуг залежить від конкретного об'єкта цивільних прав, а саме від різновиду послуги та від того, які дії виконавця містить зміст такої послуги відповідно до договору чи закону.

Правовий режим послуги як об'єкта цивільних прав охоплює поняття та зміст послуги, яка може надаватися, особливості суб'єктного складу виконавців, процедуру надання тієї чи іншої категорії послуг [577, с. 40].

Оплатні послуги можуть бути об'єктом цивільних прав лише у відносних правовідносинах, у яких послуга є водночас і об'єктом зобов'язання, і об'єктом цивільних прав, на який спрямоване виконання зобов'язання.

У публічних договорах зазвичай відсутня презумпція надання послуги певною, визначеною особою, оскільки здебільшого контрагента цікавить послуга як об'єкт, на який спрямоване правовідношення, і заради якої, власне, сторона і вступає у правовідносини.

У ст. 903 ЦК України законодавець передбачає правові наслідки у випадку неможливості виконання оплатного договору про надання послуг як з вини виконавця, так і з вини замовника, в останньому випадку на замовника покладено обов'язок «виплатити виконавцю плату у повному обсязі, якщо інше не встановлено договором або законом». На нашу думку, плата за будь-яким договором являє собою зустрічну вимогу контрагента, який виконав своє зобов'язання (передав товар, виконав роботу, надав послугу тощо). У такому разі у сторони виникає право отримати те, що їй належало, проте з вини іншої

сторони вона це не отримала, тобто йдеться про відшкодування шкоди у формі упущеної вигоди.

Характеристика послуги як об'єкта цивільних прав визначається і її характером. В умовах формування ринкової економіки значний розвиток отримали і цивільно-правові відносини, які стали складатися у сфері надання найрізноманітніших послуг, зокрема і їх нових видів, що зумовлює потребу у їх правовому регулюванні (інтернет-послуги, аудиторські, медичні та ін.)

Залежно від виду послуг авторами надаються різні дефініції послуг із урахуванням їх специфіки. З появою інтернету з'явилися нові види послуг, безпосередньо пов'язані з цим видом зв'язку: послуги електронної пошти, хостингові послуги, послуги з надання доступу до інтернету тощо. Так, О. І. Карпенко, аналізуючи поняття «інтернет-послуга», особливістю цього об'єкта цивільних прав уважає можливість надання й отримання цієї послуги без обмеження у просторі та часі (повсюдно та цілодобово) за умови доступу до технічного пристрою в мережі Інтернет [239, с. 3]. На думку У. А. Меликова, визначальною ознакою цього об'єкта цивільних прав є використання інформаційно-комунікаційних технологій [347, с. 209]. Тобто, характеризуючи такий об'єкт, вчені свою увагу акцентують на технічних можливостях надання такої послуги.

Отже, інтернет-послуги як об'єкт цивільних прав є частиною ринку послуг з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [347, с. 209]. Особливості таких послуг полягають у тому, що вони тісно пов'язані з інтернетом і його інфраструктурою. За відсутності інтернету надання цих послуг неможливе.

Зовсім іншим за своєю природою є такий об'єкт цивільних прав як ритуальні послуги. А. О. Гунда розглядає ритуальні послуги як об'єкт цивільних прав, як вид суспільного блага, яке зазвичай є комплексним щодо задоволення потреб замовника в організації поховання, перепоховання тіла померлої людини, останків тіла чи праху відповідно до волевиявлення

померлого, висловленого за життя чи передбаченого у заповіті, релігійних, національних традицій і звичаїв, і надається на підставі договору суб'єктами, які мають право надавати такі послуги [167, с. 4]. Звичайно, тут можна подискутувати щодо «волевиявлення померлого», оскільки здебільшого пересічні громадяни заповіти не складають, і відповідно, переважно не дають розпоряджень відносно поховань. Можна і посперечатися щодо «задоволення потреб замовника», оскільки, погоджуючись з автором, що ці послуги є благом, проте ми вважаємо, що йдеться не про благо для замовника, а про повагу до померлого, гідне поховання. Це і повага до померлої людини, і повага до її останків.

Особливістю ритуальних послуг як об'єктів цивільних прав називають їх специфічну інфраструктуру [367, с. 5; 248, с. 57]. На думку І. І. Рудої, під «ритуальною послугою» необхідно розуміти корисну діяльність або працю, що втілюється в тій чи іншій споживчій вартості, яка задовольняє потреби кожної окремої людини та суспільства в цілому у проведенні похоронного обряду відповідно до волевиявлення та релігійних, національних традицій, а також послуги, пов'язані з організацією процесу поховання, облаштуванням й утриманням місць поховань і збереженням пам'яті про померлих [532, с. 14].

У цьому випадку автор протиставляє поняття «діяльність» поняттю «праця», хоча зміст поняття діяльності охоплює і поняття праці, незважаючи на те, що до таких послуг належать і певні елементи виконання роботи – копання могили, виготовлення труни, вінків, пам'ятників, проте ці роботи не є самостійним об'єктом цивільних прав, а лише сприяють наданню основної послуги – похованню.

Аналізуючи медичні послуги як об'єкт цивільних правовідносин, В. О. Савченко у роботі зробив висновок про те, що медичні послуги необхідно відмежовувати від медичних робіт за метою правовідносин, що виникають, і за формою вираження їх результату [540, с. 3–4], з чим не можна не погодитися.

У сучасних умовах транспорт – одна з провідних галузей матеріального виробництва будь-якої країни і від її ефективної діяльності залежить розміщення виробництва, збут і постачання продукції та товарів. Зміни в економічному обороті, які відбуваються в Україні, зумовлюють і розвиток цивільних правовідносин, зокрема і тих, які виникають на підставі договорів на надання послуг. А оскільки економіка передбачає не лише виробництво матеріальних благ, а і їх належний розподіл, то послуги транспорту завжди є затребуваними.

Особливість діяльності транспорту полягає у тому, що без належного правового регулювання послуг з перевезення вантажів, багажу, пасажирів не може належно функціонувати жодна із ключових галузей економіки, проте транспортні послуги як об’єкт цивільних прав спеціально не досліджувалися, тому не повною мірою реалізовано науковий підхід щодо комплексного оцінювання послуг як об’єкта цивільних прав і транспортних послуг зокрема.

Проте невизначеність поняття транспортної послуги зумовлює неоднозначність його тлумачення в доктрині цивільного права та різне застосування на практиці правових норм, які регламентують порядок їх надання та відповідальність за неналежне виконання.

Сфера послуг є однією із найперспективніших галузей економіки, яка розвивається надзвичайно швидкими темпами. І чим більше ускладнюється виробництво та насичується ринок товарами, тим більше зростає попит на послуги [73, с. 25]. У законодавстві України поняття транспортної послуги безпосередньо відсутнє, проте у ст. 901 ЦК України наведено поняття договору про надання послуг. До договорів про надання юридичних і фактичних послуг належать і транспортні договори (перевезення, буксирування, транспортного експедирування, експлуатації під’їзних шляхів та ін.). Об’єктом цієї групи договорів є послуги [322, с. 245].

Головною властивістю послуги є можливість задовольняти певні потреби. За відсутності цієї ознаки діяльність не може розглядатися як

послуга. Для послуги властиво, що вона може бути як у зречевленій формі, так і не набувати такої форми. За відсутності зречевленого результату, така діяльність є типовою послугою як самостійний об'єкт цивільних правовідносин. Саме особливості об'єкта й об'єднують згадані вище групи договорів в окремий вид цивільно-правових договорів. На відміну від інших об'єктів, які мають матеріальну субстанцію та існують у світі об'єктивно, незалежно від ставлення до них суб'єктів цивільних правовідносин, послуги як об'єкт виникають лише внаслідок цільової діяльності відповідно до укладених між контрагентами договорів.

Порядок та умови надання транспортних послуг регламентують акти транспортного законодавства: Повітряний кодекс України; Кодекс торговельного мореплавства України; Статут автомобільного транспорту України; Статут залізниць України та ін. Для кожного виду транспорту, залежно від об'єкта перевезення, затверджені спеціальні правила перевезень – вантажів, пасажирів, пошти, багажу. Для окремих видів транспорту затверджені спеціальні правила перевезень швидкопсувного вантажу, негабаритного, тварин та ін. [682, с. 36–37].

Різновиди транспортних послуг передбачені як безпосередньо у ЦК України, так і в інших нормативних актах спеціального транспортного законодавств. Так, у Кодексі торговельного мореплавства України міститься договір морського круїзу (статті 195–202), договір морського буксирування (статті 222–228) [252].

Що ж необхідно розуміти, власне, під поняттям «транспортна послуга»? У юридичній літературі висловлюються різні точку зору щодо співвідношення понять «транспортні послуги» та «послуги з перевезення». Це зумовлено неточністю дефініцій, які наведені законодавцем в окремих нормативних актах. Так, у статті 1 Закону України «Про міський електричний транспорт» зазначено, що транспортні послуги – це перевезення пасажирів та їх багажу міським електричним транспортом, а також надання інших послуг, пов'язаних

з таким перевезенням [469]. У ст. 6 Закону України «Про транспорт» законодавець розглядає перевезення пасажирів, багажу та пошти як різновид транспортних послуг, водночас у ст. 1 Закону України «Про ринок природного газу» [492] транспортування природного газу визначається як господарська діяльність, що пов'язана з переміщенням природного газу газотранспортною системою з метою його доставки до іншої газотранспортної системи, газорозподільної системи, газосховища, установки LNG або доставки безпосередньо споживачам [492].

Транспортні послуги – це передусім активні дії, це об'єктивна правова категорія, яка характеризується низкою ознак. Особливість транспортних послуг полягає у тому, що вони передбачають досягнення певного визначеного результату (перевезення вантажу конкретним транспортом у визначений строк, у певний пункт призначення та інше). Суть транспортних послуг визначають майнові відносини [636, с. 14]. Транспортні послуги характеризуються строком виконання, суб'єктом виконання, змістом послуги, способом виконання. Головною характерною ознакою транспортної послуги є її зміст – переміщення в просторі об'єкта матеріального світу (вантажу, багажу, пошти, вантажобагажу, пасажира), а оскільки поняття транспортних послуг не обмежується лише перевезенням, а, як цілком слушно зазначається, охоплює і поняття транспортування [641, с. 229], то йдеться і про перекачування нафти чи подачу газу по трубо- чи нафтопроводу. Зміст конкретної транспортної послуги залежить від об'єкта перевезення і від виду транспорту, яким надається послуга.

Транспортні договори розрізняються як за об'єктами перевезення (вантажу, вантажобагажу, багажу, пошти, пасажирів), так і за видами транспорту на основні та додаткові. Суть перших – надання послуг саме щодо перевезення. Додатковими договорами традиційно вважають договори на експлуатацію під'їзних шляхів, на подачу та забирання вагонів, на завантаження і розвантаження транспортного засобу, його очищення тощо. Можна

посперечатися з твердженням, що основною метою додаткових договорів є «прискорення, продовження та організація перевізного процесу» [417, с. 152]. На нашу думку, головна мета додаткових транспортних договорів – це сприяння у наданні транспортних послуг за основним договором.

Окремі договори щодо надання транспортних послуг можуть мати певну подібність до деяких договорів щодо передавання майна в тимчасове користування. Критерієм такого розмежування є мета, заради якої контрагент вступає у цивільні правовідносини. Схожим з договором перевезення є і договір чартеру (фрахтування), коли судновласник зобов'язується за обумовлену плату (фрахт) надати судно фрахтувальнику для перевезення пасажирів, вантажів та для інших цілей торговельного мореплавства на певний час. Надане фрахтувальнику судно може бути укомплектоване екіпажем (тайм-чартер) або не споряджене і не укомплектоване екіпажем (бербоут-чартер) (ст. 203 КМУ України) [252]. Нам вважається спірним твердження, що договір чартеру (фрахтування) в сфері повітряного, морського, внутрішнього водного транспорту є різновидом договору перевезення [318, с. 95]. Договірні правовідносини, які виникають між судновласником і контрагентом за цим договором за своєю правовою природою є відносинами найму, оскільки за плату в цільове користування передається річ, у даному випадку повітряне, морське судно чи судно внутрішнього плавання.

Послуга не може зберігатися протягом більш-менш тривалого часу, оскільки споживається у процесі її надання [663, с. 513]. Зазначимо, що про зберігання послуги взагалі не може йтися, оскільки поняття зберігання передбачає наявність об'єкта, який перебував у статиці та який не використовують за призначенням. Транспортна послуга споживається одночасно з її наданням і припинення надання транспортної послуги припиняє також і її споживання.

За правовим режимом транспортні послуги поділяються на публічні та приватні. Незважаючи на спільність мети, задоволення потреб замовника у переміщенні у просторі предмета договору перевезення, правова регламентація їх різна, що впливає на елементи послуги, зміст договору і на особу виконавця.

У публічних договорах зазвичай відсутня презумпція надання послуги певною, визначеною особою, оскільки контрагента цікавить послуга як об'єкт, на який спрямоване правовідношення, і заради якої, власне, сторона і вступає у правовідносини. Для послуги як для об'єкта цивільних прав характерною особливістю є не лише її зміст, а і суб'єкт, який надає цю послугу, її «носій», тобто той, хто буде надавати ту чи іншу послугу. У речових правовідносинах належність матеріального об'єкта тому чи іншому суб'єкту цивільних правовідносин зазвичай ніякого практичного значення не має, оскільки цінність об'єкта визначається властивостями самого об'єкта, як неналежністю його якійсь певній особі.

Важливою характеристикою транспортної послуги, що і визначає її ціннісну вартість, є особа, яка надає послуги, тобто, «носій» такої послуги. Залежно від носія такої послуги, визначається її товарна цінність і потреба у ній взагалі. Транспортні послуги персоніфіковані. Укладаючи договір перевезення, замовник отримує повні відомості про конкретного перевізника, зміст послуги, яка буде надаватися, та її вартість.

У низці випадків транспортна послуга може бути об'єктом цивільних прав лише тоді, коли суб'єкт, що надає послуги, має право її надавати відповідно до чинного законодавства. Так, відповідно до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів і небезпечних відходів повітряним транспортом, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 р. № 134 встановлений вичерпний перелік вимог, обов'язкових до виконання під час надання таких транспортних послуг. Такий суб'єкт господарювання повинен

мати чинний сертифікат експлуатанта та розпоряджатися хоча б одним повітряним судном на праві власності або лізингу; основною діяльністю суб'єкта господарювання має бути здійснення повітряних перевезень окремо чи у поєднанні з будь-якою іншою комерційною експлуатацією повітряного судна та технічним обслуговуванням повітряних суден; види польотів, місце провадження діяльності та матеріально-технічна база повинні відповідати заявленому виду господарської діяльності; більш як 50 відсотками статутного капіталу суб'єкта господарювання мають володіти Україна, юридичні особи України або фізичні особи – резиденти України; авіаційний персонал повинен відповідати кваліфікаційним вимогам та ін. [315].

Від особи перевізника залежить і якість транспортних послуг. Саме професійний перевізник вибирає найраціональніший рухомий склад, проводить розрахунок у його потребі, визначає завдання особі, яка безпосередньо здійснює перевезення.

У ст. 1 Конвенції ООН про морські перевезення вантажів від 31 березня 1978 року (Гамбурзькі правила) розрізняється поняття «перевізник» – особа, з якою або від імені якої з вантажовідправником укладено договір морського перевезення вантажу, і «фактичний перевізник» – особа, якій перевізником доручено здійснення перевезення [261]. Україна не є учасником Гамбурзьких правил. Регулювання морських перевезень у нашій державі здійснюється Кодексом торговельного мореплавства України, положення якого близькі до положень Конвенції. Тому не можна не погодитися із твердженням, що гармонізація не вимагає від держави ухвалення однотипних норм, принципів та інститутів права. Гармонізація передбачає, щоб держава лише застосовувала подібні, схожі норми, принципи й інститути права [5, с. 108].

Питання розгляду можливості ратифікації Конвенції ООН про морські перевезення Україною, безумовно, варте обговорення з огляду на імідж нашої держави у сфері міжнародних перевезень. Проте доцільність такої ратифікації викликає певні сумніви. Консерватизм українського законодавства у сфері

морських перевезень постане суттєвою перешкодою в імплементації реформаторських положень Конвенції та зумовить низку як правових, так і технічних колізій.

У ринкових умовах замовники мають можливість вибирати виконавця транспортних послуг і переваги мають ті перевізники, які модернізували транспортний склад, завдяки сучасним передовим технологіям мають можливість надати більш широкий спектр транспортних послуг більш високої якості і у більш скорочені строки їх надання, порівняно з іншими перевізниками.

Транспортні послуги характеризуються не лише суб'єктом виконання, а і низкою інших ознак – змістом послуги, її якістю, способом та строком виконання. Спірним є твердження, що за договором перевезення вантажу автомобільним транспортом надаються такого ґатунку послуги, гарантування досягнення результату яких є неможливим, оскільки перевізник не може видати вантаж, аналогічний втраченому [163, с. 16]. Якщо у такому широкому розумінні тлумачити поняття «гарантування результату», то практично будь-який цивільно-правовий договір (не лише на надання послуг, а і, скажімо, на виконання робіт), не може гарантувати результат. Використання засобів забезпечення виконання зобов'язання не є гарантією його виконання, а забезпечує відшкодування збитків і певною мірою компенсує упущену вигоду через невиконання договору. З огляду на принципи справедливості, розумності й добросовісності очевидна нездійсненність виконавчого провадження за рішенням суду про віндикацію речі, що знаходиться на території, непідконтрольній органам державної влади України, зумовлює можливість ефективного захисту цивільних прав та інтересів кредитора винятково за допомогою такого способу захисту, як відшкодування збитків [438, с. 140]. Щодо гарантування результату послуги, то, власне, неможливо гарантувати результат за умови добросовісного виконання обов'язків лише за договором комісії, оскільки комісіонер може надати послугу в повному обсязі

відповідно до договору, проте товар може бути і не реалізований, незважаючи на належне виконання ним своїх зобов'язань.

Особливість транспортних послуг полягає у тому, що вони надаються виключно на відплатних засадах, є публічними, оскільки їх споживачами можуть бути будь-які як фізичні, так і юридичні особи, Поєднання ознак публічного договору та договору приєднання обумовлює передбачення в укладеному договорі перевезення як істотних умов, передбачених законодавством, так і звичайних – типових для конкретно вибраного договору приєднання, які формулюються на розсуд перевізника [729, с. 125]. За правовою природою транспорті послуги є строковими, оскільки із закінченням визначеного строку їх надання вони втрачають свою ознаку об'єкта цивільних прав. Якісні властивості транспортних послуг залежать не лише від транспортного засобу, а і від властивостей безпосереднього предмета перевезення, з яким пов'язано надання транспортних послуг – пасажир, вантаж (характер, стан, вага, упаковка й ін.), багаж, пошта. На якість надання транспортної послуги може впливати і неналежне виконання своїх обов'язків замовником (надання недостовірної інформації щодо особливих властивостей об'єкта перевезення). Транспортні послуги є об'єктом цивільних прав у публічних договорах, оскільки їх носіями є спеціальні суб'єкти, які мають спеціальний дозвіл на їх надання. Імперативність обов'язків сторін, які визначені у відповідних законах чи підзаконних нормативних актах, зумовлює і особливий зміст послуги**.**

У транспортних послугах відсутній юридичний результат, коли замовник послуги може набути право або навпаки, утратити його. Надання транспортних послуг пов'язане з досягненням іншого ефекту – матеріальний об'єкт (вантаж, багаж, пошта, пасажир) переміщуються у просторі з одного місця в інше визначене договором місце у встановлений строк. Транспортні послуги спрямовані не на створення нового матеріалізованого об'єкта, а на

сприяння ефективному володінню, використанню чи розпорядженню власником належного йому наявного об’єкта.

У формуванні змісту послуги беруть участь обидва учасники відносних правовідносин і лише за погодження істотних умов надання послуги вона є об’єктом цивільних правовідносин.

Послуги – це благо, яке полягає у комплексній діяльності, складовими елементами якої може бути виконання певних робіт, результат яких складає зміст послуги, що надається (проведення каналів зв’язку для надання інтернет-послуг, підготовка місця поховання у процесі надання ритуальних послуг, очищення транспортних засобів під час перевезення, монтаж засобів охоронної та пожежної сигналізації для надання охоронних послуг тощо). Відмінність послуг від інших об'єктів цивільних прав полягає у тому, що вони є похідними від зобов’язань, які вже виникли внаслідок укладеного контрагентами договору, завдяки чому визначається зміст послуги, що передбачає досягнення певного позитивного ефекту для її замовника у період надання послуги (початок і закінчення), особливості споживання.

Отже, транспортні послуги як різновид об’єктів цивільних прав являють собою певні оплатні дії, які вчиняються контрагентом відповідно до укладеного договору, і зміст яких у основних транспортних договорах полягає у переміщенні у просторі матеріальних об’єктів, які є предметом договору перевезення. Якість транспортної послуги залежить від транспорту засобу, який безпосередньо здійснює перевезення, його відповідності заявленому і об’єкта перевезення з огляду на його специфіку (швидкопсувний, небезпечний, негабаритний вантаж та ін.), від вибору оптимального маршруту і графіка перевезення, обслуговування клієнта і належності зберігання та дотримання умов перевезення інших об’єктів перевезення – вантажу, багажу, пошти, вантажобагажу [587, с. 54].

Транспортними послугами як різновидом об’єктів цивільних прав, є певна правомірна діяльність, результат якої полягає у нематеріалізованому

позитивному ефекті, що споживається замовником, і водночас її наданням. Зміст такої діяльності у основних транспортних договорах полягає у переміщенні у просторі за допомогою транспортного засобу матеріальних об’єктів, які є предметом договору перевезення. Правовий режим транспортної послуги визначається змістом послуги, порядком і процедурою її надання, особливостями суб’єктного складу виконавців.

Адаптація і гармонізація вітчизняного законодавства у сфері надання послуг потребує не лише перегляду й уточнення окремих нормативних положень (закріплення у законодавстві поняття «послуги»), уточнення дефініцій «безоплатні послуги», а і подальшої розробки в цивілістичній доктрині вчення про об’єкти цивільних прав і, власне послуг, як їх різновиду.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження результатів робіт і послуг як об’єктів цивільних прав дозволило сформулювати такі основні положення та висновки:

1. Результат роботи як об’єкт цивільних прав являє собою наслідок дій, спрямованих на створення певного блага або на досягнення якоїсь зазвичай загальнокорисної публічної мети. Особливість результату роботи як об’єкта цивільних прав полягає у тому, що вона одночасно є і метою будь-якого підрядного договору.

2. Предмет договору у вигляді результату роботи включає в себе і зміст роботи, і її якість, і інші характеристики, строк виконання (як початок роботи, так і проміжні строки та строки здачі роботи), а замовника цікавить саме результат роботи, а отже, можна стверджувати, що предмет договору підряду у вигляді результату роботи та об’єкт цивільних прав у вигляді результату роботи тотожні за змістом правові категорії.

3. Результату роботи як об’єкту цивільних прав, притаманні такі ознаки: 1) рукотворність; 2) поява внаслідок вольової активної діяльності; 3) наявність

матеріальної цінності й економічної вартості або ж знищення речі із шкідливими властивостями як об’єкта права взагалі; 4) є наслідком підсумкової домовленості між сторонами; 5) утілений у роботі, і зазвичай дотичний; 6) характерними елементами роботи є її якість і термін виконання. Якщо робота не виконана належно в повному обсязі або несвоєчасно таку роботу і її результат не можна розглядати як належний і самостійний об’єкт цивільних прав, створення якого передбачено сторонами в укладеному договорі.

4. Послуга як об’єкт характеризується низкою ознак – строком виконання, суб’єктом виконання, змістом послуги, способом виконання, обмеженням щодо особи, яка може надати послугу, якістю виконання. Строк (термін) виконання у відносних зобов’язаннях може набувати особливостей суттєвої умови договору (як початок надання послуги, так і строк припинення послуги). Послуга не існує абстрактно, це також об’єктивна правова категорія, яка характеризується низкою ознак. Оскільки послуга як об’єкт властива лише для відносних правовідносин, то, відповідно, визначення у договорі всіх необхідних ознак, які характеризують послугу, яка повинна бути надана, зумовлюють і належність виконання, яке з огляду на природу послуги може передбачати досягнення певного визначеного результату (перевезення вантажу певним транспортом в певні строки, у певний пункт призначення), так і відсутність визначеного результату (надання юридичних, освітянських послуг). Незалежно від об’єкта виконавець несе відповідальність, якщо надана послуга не відповідає умовам договору (скажімо, репетитор не ознайомив учня з усією навчальною програмою, передбаченою договором або зменшив кількість годин та ін.).

5. Складовими елементами послуги може бути і виконання певних робіт, результат яких складає зміст послуги, що надається (проведення каналів зв’язку для надання інтернет–послуг; підготовка місця поховання при наданні ритуальних послуг; очищення транспортних засобів при перевезенні вантажів; монтаж засобів охоронної сигналізації для надання охоронних послуг тощо).

6. Інтернет-послуги як об’єкт цивільних прав є частиною ринку послуг з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Особливості таких послуг полягають у тому, що вони тісно пов’язані з інтернетом і його інфраструктурою. За відсутності інтернету надання цих послуг неможливо.

7. Ритуальні послуги як об’єкт цивільних прав, як вид суспільного блага, яке зазвичай є комплексним щодо задоволення потреб замовника в організації поховання, перепоховання тіла померлої людини, останків тіла чи праху відповідно до волевиявлення померлого, висловленого за життя чи передбаченого у заповіті, релігійних, національних традицій і звичаїв, і надається на підставі договору суб’єктами, які мають право надавати такі послуги. Проте щодо «задоволення потреб замовника», то ці послуги є не благом для замовника, а повагою до померлого, гідне поховання. Це і повага до померлої людини, і повага до її останків.

8. Медичні послуги необхідно відмежовувати від медичних робіт за метою правовідносин, що виникають, і за формою вираження їх результату.

9. Транспортними послугами як різновидом об’єктів цивільних прав, є певна правомірна діяльність, результат якої полягає у нематеріалізованому позитивному ефекті, що споживається замовником, і водночас її наданням. Зміст такої діяльності в основних транспортних договорах полягає у переміщенні у просторі за допомогою транспортного засобу матеріальних об’єктів, які є предметом договору перевезення. Правовий режим транспортної послуги визначається змістом послуги, порядком і процедурою її надання, особливостями суб’єктного складу виконавців.

10. Пропонується викласти ч. 2 ст. 903 ЦК України у наступній редакції: «У разі неможливості виконати обов’язки за договором про надання послуг не з вини виконавця, замовник зобов’язаний виплатити виконавцеві розумну плату. Якщо неможливість виконати договір виникла з вини замовника, він зобов’язаний відшкодувати шкоду в повному обсязі, якщо інше не встановлено договором або законом».

РОЗДІЛ 4
НЕМАТЕРІАЛЬНІ БЛАГА ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

4.1 Інформація як об'єкт цивільних прав

Одним із фундаментальних і невід'ємних прав людини є право на приватність (right to privacy), яке одержало міжнародне визнання після його проголошення у статті 12 Загальної Декларації прав людини: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань» [205].

Право на приватність відображено і у певних міжнародних документах, зокрема у статті 17 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права зазначено: ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його життя або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію; кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань [359].

Інформація є важливим елементом життєдіяльності будь-якої людини, суспільства і держави в цілому. Побудова правової держави неможлива без належного визначення статусу інформації, її різновидів, правового режиму та ретельної регламентації порядку доступу до інформації, меж використання та захисту приватних і публічних інтересів у разі порушення встановленого порядку її отримання та поширення. Тому невипадково Н. С. Кузнєцова наголошує на особливому значенні включення до переліку об'єктів цивільного права інформації [292, с. 14].

Цивільним кодексом України встановлено, що інформація є об'єктом цивільних правовідносин і вважається немайновим благом (ст. 200 ЦК

України), проте безпосередньо правової характеристики інформації як об'єкта цивільних прав не дає, як і не регламентує правовідносини, що стосуються інформації, які за своєю природою є міжгалузевими. Систему сучасного інформаційного законодавства складають закони України «Про інформацію» [466], «Про науково-технічну інформацію» [470], «Про телебачення і радіомовлення» [500], «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [453], «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [460], «Про державну таємницю» [451], «Про електронні документи та електронний документообіг» [455], «Про національний архівний фонд і архівні установи» [471], «Про захист персональних даних» [461], «Про доступ до публічної інформації» [452], а також Страсбургська Конвенція «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» (набрала чинності для України 1 січня 2011 р.) [263].

Правовідносини, у яких об'єктом регулювання виступає інформація, регламентуються нормами конституційного, кримінального, адміністративного, трудового, цивільного права, кожні з яких мають свої особливості та є ефективними і затребуваними за умови певної стабільності у законодавстві та сталої правозастосовної практики. Законодавець повинен створити належний правовий механізм регулювання інформаційних відносин у сфері речового та зобов'язального права, права інтелектуальної власності, відносин охорони та захисту як прав та інтересів носія інформації, так і особи, яка бажає отримати доступ до неї.

Широке залучення інформації в цивільний оборот, визнання її самостійним об'єктом цивільних прав зумовлює потребу з'ясування правової природи інформації, її правового режиму, виокремлення спеціальних ознак, які дозволяють розглядати її як особливий об'єкт цивільного обороту, та визначення місця інформації в системі об'єктів цивільних прав з урахуванням різновидів сучасної інформації.

Об'єктами інформаційних правовідносин, згідно зі ст. 1 Закону України «Про інформацію», є інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть

бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [466].

У ст. 1 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» законодавець оперує поняттям «дані», розуміючи під ним інформацію у формі, придатній для автоматизованої її обробки засобами обчислювальної техніки, водночас, зазначаючи у ст. 13 Закону, що інформація, яка міститься в електронних документах, повинна бути доступною для її подальшого використання [455].

Інформація є цінністю сучасного світу, вона створюється, перебуває в обігу, застосовується в усіх сферах діяльності, забезпечує виконання багатьох функцій і завдань, що є перед різними суб'єктами інформаційних відносин. Саме інформація, інформаційні відносини, інформаційні права мають на сьогодні найважливіше значення у розвитку цивілістики [279, с. 58].

Відповідно до ст. 177 ЦК України, об'єктом цивільних прав є інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага. Положення щодо оборотоздатності об'єктів цивільних прав законодавець поширює і на інформацію, яка, будучи об'єктом цивільних прав, може вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вона не вилучена з цивільного обороту, або не обмежена в обороті, або не є невід'ємною від фізичної чи юридичної особи (ст. 178 ЦК України).

Досліджуючи питання інформації як об'єкта цивільних правовідносин, слід зазначити, що у багатьох публікаціях на рівні дисертаційних досліджень із проблем інформації наведені різні визначення цього поняття, також було висловлено декілька думок про суть і природу інформації [601, 370, 403, 555, 113].

А. М. Кодинець слушно зазначає, що методологічними засадами для визначення інформації як об'єкта правовідносин можуть бути концепції, які пов'язують інформацію з результатами діяльності людини. За такого розуміння можемо застосовувати правові інструменти й механізми для регламентації відносин в інформаційній сфері, адже право регулює діяльність

людини, а не загалом процеси навколишньої дійсності, що також мають інформаційні властивості [257, с. 27].

Основоположник кібернетики Норберт Вінер надав таке наукове визначення інформації: «Інформація – це позначення змісту, отримане нами із зовнішнього світу в процесі пристосування до нього нас і наших почуттів» [84, с. 31]. О. О. Підопригора визначає інформацію як певну суму знань про той чи інший об’єкт, які можна використати в доцільній діяльності людини [434, с. 182–183].

Зазначимо, що значно змістовніше поняття інформації наведено у Законі України від 3 березня 1998 р. «Про внесення змін до Закону України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності». У статті 1 цього Закону було визначено формулювання інформації як засобу прояву недобросовісної (несумлінної) конкуренції в підприємницькій діяльності такого змісту: «Інформація – відомості в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відеофільми, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп’ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості» [448]. Тобто правовий режим інформації законодавець надає лише тим об’єктам, які об’єктивно існують і зберігаються на матеріальних носіях або знаходять своє відображення у електронному вигляді.

Водночас у ст. 434 ЦК України передбачено спеціальний правовий режим для повідомлень про новини дня або інші факти, що мають властивості звичайної прес-інформації, і які законодавець не розглядає як об’єкти авторського права. Це положення співзвучно із п. 8 ст. 2 Бернської конвенції про охорону літературних творів (1971 р.), у якій відмовлено у правовій охороні інформації, під якою розуміється повідомлення про події та новини, що мають ознаки простої прес-конференції [46].

Зазвичай під об’єктами цивільних прав у доктрині цивільного права розуміють будь-які матеріальні та нематеріальні блага, щодо яких виникають цивільні правовідносини, іноді наголошуючи на тому, що поняття «об’єкти цивільних прав» і «об’єкти правовідносин» – тотожні [680, с. 219], і вони утілюються у певному майновому чи немайновому благові, яке має відповідний цивільно-правовий режим (завдяки якому є цивільно-правовою категорією) і владування яким становить охоронюваний законом інтерес особи [716, с. 50]. Близьким до інформації є поняття «знання», проте ці поняття не є тотожними [663, с. 685–687].

У класичній роботі «Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві» О. В. Кохановська визначає інформацію як особливе нематеріальне немайнове благо, яке нерозривно пов’язане з життям, з його виникненням і закінченням, яке проявляється як особисте немайнове благо, як результат впливу на людину інших суб’єктів та об’єктів права, як результат інтелектуальної творчої діяльності і як відомості про осіб, події та явища, предмети, об’єкти і процеси незалежно від форми їх подання [282, с. 440], як нематеріальні, неекономічні, тісно пов’язані з особою блага [278, с. 128–129]. На думку вченої, позитивним, безумовно, є те, що, відповідно до ЦК України, інформація належить (як це очевидно із назви глави, що містить ст. 200) до нематеріальних благ, оскільки, нематеріальна природа інформації як блага є найважливішою її характеристикою, а інформаційні правовідносини – і особисті немайнові, і майнові – мають приватно-правову природу і не потребують штучного обмеження і безмежного контролю, а права на повагу до інформації як особистого немайнового блага фізичної особи слід дотримуватися ще до моменту народження людини, навіть до того, як вона набуде статусу суб’єкта права [278, с. 128].

У цьому контексті розуміння інформації як блага полягає у її корисності та здійсненні правомочності щодо її використання і відчуження. Проте в останньому випадку доцільно говорити не про відчуження інформації як такої, а про передавання прав на її використання, оскільки відчужувач передає

право на її використання іншій особі, одночасно залишаючись її носієм, причому таке немайнове благо може міститися на специфічному носієві.

Інформацію пропонують визнавати самостійним об'єктом цивільного права, якщо вона: а) має товарну форму та комерційну цінність; б) може переходити у порядку правонаступництва; в) не вилучена з цивільного обігу (державна таємниця, службова тощо); г) не є невід'ємною від суб'єктів цивільного права; д) якщо її неправомірним поширенням завдано шкоди суб'єкту цивільного права. Водночас автор стверджує, що інформація не може бути певною мірою об'єктом інтелектуальної власності, навпаки – об'єкти інтелектуальної власності можуть бути одним з різновидів інформаційних ресурсів [403, с. 5].

Щодо останньої ознаки – можливість завдання шкоди суб'єкту цивільного права, ми вважаємо, що її слід розглядати як факультативну ознаку. Цивільно-правове поняття «шкода» є досить містким і у законодавстві, і у доктрині цивільного права. Розголошення конфіденційної, особистої інформації не завжди пов'язане із заподіянням збитків, поняття ж моральної шкоди в розумінні ч. 2 ст. 23 ЦК України досить суб'єктивне, і оприлюднення інформації, яку фізична особа бажає приховати, не завжди зумовлене приниженням її честі та гідності чи ділової репутації.

О. В. Кохановська зазначає, що інформацію як об'єкт цивільного права розглядають у таких проявах: як особисте немайнове благо у комплексі благ, визначених у ст. 201 і Книзі другій ЦК України; як результат інтелектуальної діяльності, тобто як об'єкт виключно прав, урегульованих у ст. 199 ЦК України; як інформаційний продукт, ресурс, документ, тобто об'єкт, який може бути інформаційним товаром і предметом будь-яких правочинів, з огляду на особливості та специфіку його як особливого об'єкта [276, с. 269]. Оскільки законодавець визнає інформацію особливим самостійним об'єктом цивільного права, потребує вирішення питання про співвідношення права на інформацію з іншими правами, із суміщенням в одному конкретному предметі

декількох юридичних об’єктів, наприклад, документ як форма подачі інформації, і річ як об’єкт цивільних прав.

Найбільш дискусійним у літературі є оцінювання співвідношення інформації та об’єктів права інтелектуальної власності. О. О. Підопригора вважає, що об’єктом права інтелектуальної власності є будь-яка інформація [431, с. 676–677]. Інші науковці, зокрема В. О. Северін, розглядають інформацію і результати інтелектуальної діяльності як окремі об’єкти цивільних прав [550, с. 25].

Властивості інформації залежать від фізичних, хімічних та інших властивостей об’єкта, які можна визначити (масою, вагою, мірами довжини і ширини, температурою, щільністю, магнітним полем, радіацією тощо відносно якого надається інформація), тобто може йтися про масу об’єкта, його вагу тощо.

Проте, незважаючи на різноманітність таких властивостей інформації, О. В. Кохановська слушно зазначає, що до інформації «не можна підібрати рівноцінний грошовий еквівалент, обмін на іншу, важливу для носія (володільця) інформації цінність, завжди дуже приблизний» [280, с. 99]. Ми поділяємо цю думку, оскільки інформація як «bona incorporalis» не може мати чіткої вартісної оцінки.

За своєю правовою природою інформація є подільною, споживною, рухомою категорією, наділеною індивідуально визначеними ознаками речі, і за певних умов може приносити її володільцю дохід. Важливою ознакою інформації як об’єкта цивільних прав є її оборотоздатність, що дозволяє відмежувати інформацію як вид нематеріальних благ від об’єктів цивільних прав особистих немайнових благ, які забезпечують фізичне існування людини.

За видами цивільно-правових відносин, до яких належить той чи інший вид інформації, інформацію запропоновано класифікувати на такі види: 1) інформація яка є самостійним, особливим об’єктом цивільних прав (відомості та інші види інформації, які не належать до двох наступних видів); 2) інформація як об’єкт виключних прав інтелектуальної власності (твори);

3) інформація як об’єкт особистих немайнових прав (особисте немайнове благо) [282, с. 214].

Предметом договору купівлі-продажу, згідно з частинами 1–3 ст. 656 ЦК України, може бути товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому; майнові права та право вимоги, якщо вимога не є особистою.

Водночас продавець зобов’язаний попередити покупця про права третіх осіб на товар (ст. 659 ЦК України). Укладаючи договір роздрібної купівлі-продажу, продавець зобов’язаний надати покупцеві необхідну та достовірну інформацію про товар, що пропонується до продажу. Інформація має відповідати вимогам закону та правилам роздрібної торгівлі щодо її змісту та способів надання (ч. 1 ст. 700 ЦК України).

У частинах 3 і 4 статті передбачені правові наслідки у разі ненадання покупцеві повної та достовірної інформації – останньому надано право вимагати відшкодування збитків, пов’язаних з необґрунтованим ухиленням від укладення договору, а якщо договір укладено, вимагати також і відшкодування моральної шкоди. Відповідно на продавця покладається і додаткова відповідальність за недоліки товару, які виникли після передання його покупцеві, якщо покупець доведе, що вони виникли через з відсутність у нього такої інформації.

Інформаційні обов’язки законодавець покладає і на дарувальника, який, відповідно до ст. 721 ЦК України, зобов’язаний повідомити обдаровуваного про відомі йому недоліки речі, що є дарунком, або її особливі властивості, які можуть бути небезпечними для життя, здоров’я, майна обдаровуваного або інших осіб. В іншому випадку він зобов’язаний відшкодувати шкоду, завдану майну, та шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю унаслідок володіння чи користування дарунком.

Інформаційні обов’язки тією чи іншою мірою покладаються на контрагентів і в інших цивільно-правових договорах.

Відповідно до ст. 847 ЦК України, підрядник зобов'язаний своєчасно попередити замовника:

1) про недоброякісність або непридатність матеріалу, одержаного від замовника;

2) про те, що додержання вказівок замовника загрожує якості або придатності результату роботи;

3) про наявність інших обставин, що не залежать від підрядника, які загрожують якості або придатності результату роботи

Коментатори цієї статті О. В. Дзера і І. О. Діковська зазначають, що її правила є традиційними для договору підряду [685, с. 453].

Обов'язки щодо надання контрагенту певної інформації передбачені в договорі майнового найму (ст. 767, ст. 769, ст. 777 ЦК України), у договорі зберігання (ст. 950, ст. 952 ЦК України), договорі перевезення – так, у ч. 7 ст. 911 ЦК України прямо передбачено право пасажира на отримання повної та своєчасної інформації про час і місце відправлення транспортного засобу за вказаним у транспортному документі (квитку) маршрутом та ін.

Тобто, незважаючи на обов'язок сторони договору надати певну інформацію, необхідну для виконання договору, або з метою попередження негативних правових наслідків для іншої сторони, як слушно зазначає А. Кодинець, у наведених випадках договірні правовідносини, об'єктом яких є інформація, не можна вважати безпосередньо інформаційними договірними зобов'язаннями [253, с. 74].

Інформація може бути відомою інформацією, новою (сформованою, виведеною, згрупованою, виокремленою тощо) інформацією та новою творчою (створеною) інформацією [281, с. 133].

Кожний об'єкт цивільних прав має властивості задовольняти ті чи інші потреби учасників цивільних правовідносин. Особливості таких потреб, як і способи їх задоволення можуть бути різними і залежать від конкретного різновиду інформації та її правового режиму.

У ст. 10 Закону України «Про інформацію» за змістом інформація поділяється на такі види:

– інформація про фізичну особу (персональні дані) – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована;

– довідково-енциклопедична інформація (систематизовані, документовані, публічно оголошені або іншим чином поширені відомості про суспільне, державне життя та навколишнє природне середовище);

– інформація про стан довкілля або екологічна інформація (про стан складових довкілля та його компоненти, у тому числі генетично модифіковані організми, та взаємодію між цими складовими; чинники, що впливають або можуть впливати на складові довкілля; стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових довкілля;

– інформація про товар (роботу, послугу), тобто відомості та/або дані, які розкривають кількісні, якісні й інші характеристики товару (роботи, послуги);

– науково-технічна інформація (будь-які відомості та/або дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані під час науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проєктно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді);

– податкова інформація (сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності та необхідні для реалізації покладених на органи контролю завдань і функцій у порядку, установленому Податковим кодексом України);

– правова інформація (будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо).

– статистична інформація (документована інформація, що надає кількісну характеристику масових явищ і процесів, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя суспільства);

– соціологічна інформація (будь-які документовані відомості про ставлення до окремих осіб, подій, явищ, процесів, фактів тощо).

З урахуванням особливостей видів інформації як об'єкта правовідносин правовий режим кожного виду інформації регламентується окремим законом.

Цей перелік не є вичерпним. Р. О. Стефанчук пропонує виокремити новий вид інформації – особиста інформація, розуміючи під правом особи на особисту інформацію можливість фізичної особи вимагати надання їй у доступній формі повної, достовірної та своєчасної інформації про саму фізичну особу, її особисті немайнові блага та стан, її особисті немайнові права і порядок їх здійснення та захисту, іншу інформацію про предмети, факти, події, явища та процеси, у тому обсязі, у якому вона створює загрозу для особистої безпеки фізичної особи, а також можливість використовувати вказану інформацію задля задоволення власних інтересів і потреб [620, с. 471–473].

Інформація, навіть будучи за своєю суттю нематеріальним благом, входить до складу спадщини. Усі види інформації, які не можуть успадковуватися, повинні бути такими по суті – такими іноді можна вважати особисту і сімейну таємницю.

У межах наукової класифікації інформації пропонують виокремлювати інформацію як об'єкт цивільних прав та інформацію як спосіб забезпечення дискретності об'єктів і суб'єктів цивільних прав. У другому випадку інформація слугує засобом індивідуалізації об'єктів і суб'єктів цивільних прав (наприклад, бездокументарні цінні папери індивідуалізуються за допомогою фіксації відомостей про них у реєстрі власників цінних паперів, безготівкові гроші існують у вигляді запису на рахунку і т. п.) [51, с. 4]. Нам видається, що у такому випадку застосування терміна «забезпечення дискретності» в

контексті розуміння суті інформації не є вдалим, оскільки в будь-якому випадку інформація є самостійним об’єктом цивільних правовідносин, незалежно від того чи це головний об’єкт, чи об’єкт, який характеризує властивості головного.

Серед видів правової інформації можна виокремити судову, слідчу, пенітенціарну й інші види інформації, які містять відомості про кількість порушених кримінальних справ за окремими категоріями правопорушень, кількість цивільних справ (позовного, окремого та наказного провадження) за окремими категоріями справ та ін.

С. Б. Булеца вирізняє за обсягом і змістом такі види медичної інформації, що надаються пацієнту: 1) про виконавця послуги (стаж роботи, кваліфікація тощо); про саму послугу (порядок проведення лікування); 2) для пацієнта (як поводитися у період природних чинників, таких як магнітні бурі, вологість клімату, перепади барометричного тиску); 3) про ймовірний результат отриманої послуги; 4) про організаційно-правову форму організації, до якої він звернувся за допомогою, неналежного виконання умов договору; 5) про ліцензію та термін дії тощо [62, с. 360; 63, с. 8]. Проте природно, що така інформація не підпадає під категорію «об’єкт цивільних прав», оскільки сама собою не є підставою виникнення, зміни чи припинення цивільних прав та обов’язків, а лише у певних випадках може спонукати пацієнта стати суб’єктом цивільних відносин, та за своєю природою є особистою, побутовою інформацією, яка може становити інтерес лише для однієї особи.

У сфері медичного обслуговування виокремлюють інформацію як об’єкт правовідносин у сфері медичної допомоги, яка пов’язана з процесом організації та наданням медичної допомоги, та інформацію як об’єкт правовідносин у сфері діяльності, тісно пов’язаної з медичною допомогою (виробництво лікарських засобів, оптова та роздрібна торгівля ними; імпорт лікарських засобів (окрім активних фармацевтичних інгредієнтів) та ін. [632, с. 7]. Водночас серед ознак інформації як об’єкта цивільних правовідносин у

сфері медичного обслуговування автор наводить таку ознаку, як її оборотоздатність, водночас серед видів такої інформації називає «інформацію немедичного характеру, тісно пов'язану з приватним і сімейним життям» [632, с. 7]. Під оборотоздатністю об'єкта цивільних прав традиційно розуміють юридичну властивість об'єкта бути предметом обігу, спрямованого на зміну володільця такого об'єкта або надання права на такий об'єкт третім особам. З урахуванням нормативних положень щодо захисту персональних даних особи та права фізичної особи на особисте життя та його таємницю висновок автора щодо оборотоздатності інформації, «тісно пов'язаної з приватним і сімейним життям», потребує додаткових аргументів.

У п. 2 Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) від 30 жовтня 1997 р. зазначено, що медична інформація, тобто свідчення про стан здоров'я людини, історію її хвороби, про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, в тому числі і про наявність ризику для життя та здоров'я, за своїм правовим режимом належить до конфіденційної, тобто інформації з обмеженим доступом. Лікар зобов'язаний на вимогу пацієнта, членів його сім'ї або законних представників надати їм таку інформацію повністю і в доступній формі. В особливих випадках, як і передбачає частина третя статті 39 Основ законодавства України про охорону здоров'я, коли повна інформація може завдати шкоди здоров'ю пацієнта, лікар може її обмежити. У цьому разі він інформує членів сім'ї або законного представника пацієнта, ураховуючи особисті інтереси хворого. Таким же чином лікар діє, коли пацієнт перебуває у непритомному стані [519].

Не всі види інформації є об'єктами будь-яких правових зв'язків і мають властивості об'єкта цивільних прав. Загальнодоступна інформація, для якої характерна така ознака, як «спільність для всіх», не є об'єктом цивільних прав.

За порядком доступу інформація поділяється на відкриту та з обмеженим доступом, можливість набуття якої обмежується в інтересах осіб чи суспільства, а її розголошення може завдати шкоди цим суб'єктам. У законодавстві встановлена презумпція відкритості інформації, оскільки будь-яка інформація є відкритою, окрім тієї, що за законом належить до інформації з обмеженим доступом. Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація. Щодо інформації з обмеженим доступом, у чинному законодавстві закріплені не лише поняття «таємна інформація», «конфіденційна інформація», «оперативна інформація», «комерційна таємниця», «службова», «банківська», «адвокатська», «нотаріальна», «слідства», «лікарська», «усиновлення», «сповіді» й інші, зміст яких не завжди узгоджується з іншими актами цивільного законодавства.

До інформації з обмеженим доступом належить службова та професійна інформація, оскільки її обмеженість пов'язана з виконанням особою службових обов'язків. Конфіденційна інформація – це інформація, носій якої не бажає її розголошувати, а її зміст залежить від суто суб'єктивного сприймання такої інформації її носієм.

Поняття «поширення інформації» пропонується розуміти як дії з передавання відомостей (даних) між суб'єктами інформаційних відносин, у тому числі передавання їх медіапростором або іншими каналами з метою доведення їх до третіх осіб і за умови сприйняття їх ними [545, с. 7].

Забезпечення інформаційної безпеки вирішується не лише виявленням, оцінюванням та попередженням загроз інформаційним системам і ресурсам, захистом прав юридичних та фізичних осіб на інтелектуальну власність, збиранням, накопиченням і використанням інформації, а і захистом державної, службової, комерційної, особистої та інших типів таємниці [300, с. 31].

Так, А. Р. Міллер уважає, що головною умовою реалізації права на приватність інформації, що стосується особи, є можливість контролювати її циркуляцію [756, p. 25].

Про інформацію, яка не підлягає розголошування, згадувалося ще у петровську епоху у «Духовному регламенті» від 16 вересня 1721 р., складеному на замовлення Петра І: «Якщо ж по службі стало відомо про справу таємну, то тримати її в повній таємниці і нікому не розголошувати, кому про це не належить відати, і поки не буде наказано оголосити її» [194].

Закон України «Про державну таємницю», залежно від ступеня секретності та важливості («особливої важливості», «цілком таємно», «таємно»), визначає ступінь обмеження доступу до таємної інформації та рівень її охорони державою [451]. Таємна інформація не відповідає ознакам публічності, оскільки вилучена з вільного цивільного обороту, що унеможливлює її розгляд як об'єкта цивільних прав.

Інформацію з обмеженим доступом також пропонується розглядати як об'єкт цивільних правовідносин, оскільки вона відповідає всім його ознакам: реально існує, незалежно від волі та свідомості суб'єктів; виявляється в межах взаємодії суб'єктів суспільних відносин; може бути предметом панування суб'єкта правовідносин; може задовольняти майнові й особисті немайнові потреби приватних осіб [542, с. 11]. Зазначимо, що у цьому випадку інформація не втрачає свої властивості як об'єкт цивільних прав, лише обмежує коло суб'єктів, які є її носіями, тому встановлення балансу між публічними та приватними інтересами залежить від мети запровадження обмежень і її легітимності та пропорційності здійснених обмежень меті [330, с. 70]. Так, до інформації з обмеженим доступом не можуть бути віднесені відомості про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту; про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища й інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці людей; про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, у тому числі харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення й інші.

Деякі автори вважають, що поняття «лікарська таємниця» та «медична таємниця» не співпадають. Так, на думку М. М. Малєіної, незважаючи на те, що історично склався термін «лікарська таємниця», правильніше говорити про «медичну таємницю», тому що, якщо допомога надається у лікувально-профілактичній установі, то обов'язки забезпечувати цю таємницю покладено на установу, а допомога поза установою (на вулиці, у громадському транспорті, удома) може бути надана не лише лікарем, а й іншим медичним працівником [336, с. 70].

На думку С. Г. Стеценко, термін «лікарська таємниця» не повною мірою відображає обов'язок збереження в таємниці всього комплексу інформації про стан здоров'я особи. Щодо терміна «медична таємниця», то йдеться про сферу медицини загалом, а не лише про обов'язок лікаря зберігати в таємниці отримані відомості про пацієнта [622, с. 19]. Таку думку поділяє і Х. Я. Терешко, яка, визначаючи поняття медичної інформації як відомостей та/або даних про стан здоров'я пацієнта, його діагноз, мету запропонованих діагностики та лікування, процес і результати надання медичної допомоги, прогноз можливого розвитку захворювання, у тому числі ризики для життя і здоров'я, генетичні відомості, уважає за доцільне замінити поняття «лікарська таємниця» на поняття «медична таємниця», розуміючи під останньою медичні та немедичні відомості та/або дані, отримані у процесі організації надання й надання медичної допомоги, що стали відомі медичним працівникам та іншим особам під час виконання службових та/або професійних обов'язків, яка не підлягає розголошенню, окрім випадків, передбачених законодавством [632, с. 9]. У ст. 40 «Лікарська таємниця» Основ законодавства України про охорону здоров'я зазначено, що медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків. При використанні інформації,

що становить лікарську таємницю, в навчальному процесі, науково-дослідній роботі, в тому числі у випадках її публікації у спеціальній літературі, повинна бути забезпечена анонімність пацієнта [389].

На нашу думку, поняття «лікар» у контексті цієї статті вживається законодавцем у широкому розумінні та поширюється на будь-яких медичних працівників (лікарів, інтернів, медичних сестер та ін.), як підпадають під поняття «медичні працівники». Обов'язки щодо збереження лікарської таємниці поширюється і на осіб, які не мають медичної освіти (студенти-медики, фармацевти, нянечки, доглядальниці, реєстратори й ін.), які перебувають у лікарняному закладі у зв'язку з виконанням трудових обов'язків, або надають невідкладну медичну допомогу.

Поняття «медична таємниця», «таємниця про стан здоров'я», «інформація про стан здоров'я» й інші, відрізняються від поняття «лікарська таємниця» за змістом і носієм, оскільки можуть стати відомою особі, яка не є лікарем чи особою, якій за її функціональними обов'язками стала відома інформація, яка є лікарською таємницею. Носієм лікарської таємниці не може бути допоміжний персонал лікарні, члени сім'ї чи родичі хворого, інші хворі. Лікарська таємниця це стале не лише медичне, а і правове, і соціально-етичне поняття. Зміна термінології нам видається звуженням цього поняття. З упровадженням електронних носіїв інформації, комп'ютеризації такої галузі як охорона здоров'я, доступ до медичної інформації набуває значне коло осіб. Тому, якщо сторонній особі стала відома медична інформація, то повинно йтися не про розголошення лікарської таємниці, а про розголошення відомостей, які стосуються особистого життя громадянина.

За критерієм доступу ці «таємниці» пропонують поділити на такі групи: абсолютні, відносні, змішані. Абсолютні таємниці передбачають повну відсутність доступу до них без дозволу «особи-першоджерела»; відносні таємниці можуть бути оголошені за рішенням суду, а до змішаних видів таємниць мають доступ уповноважені органи й особи, спеціально зазначені у

законі. До абсолютних таємниць належить адвокатська таємниця, таємниця сповіді, віросповідання, усиновлення [14, с. 48].

Проте доцільнішим було б класифікувати ці особисті блага, які законодавцем втілені у поняття «таємниця», за критерієм співвідношення публічних і приватних інтересів. Таємниця сповіді, таємниця віросповідання, – це особисті блага, які стосуються виключно фізичної особи, інтереси якої захищає законодавець. Таємниця слідства захищає публічні інтереси, оскільки розголошення інформації може негативно вплинути на розслідування злочину та встановлення особи правопорушника і доведення його вини.

До конфіденційної інформації про фізичну особу зокрема належать дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження, проте надзвичайна кількість випадків, коли фізична особа змушена надавати інформацію про себе, зводить нанівець саме поняття «конфіденційність».

Основними ознаками таємниці є: 1) властивість інформації; 2) режим обмеженого доступу до неї третіх осіб; 3) належність тій чи іншій особі; 4) її розголошення може завдати матеріальної чи моральної шкоди [647, с. 316].

У США правове регулювання комерційної таємниці регулюється законодавством штатів. 1979 р. 46 американських штатів прийняли Уніфікований акт про комерційну таємницю (Uniformtradesecretsact). За п. 4 ст. 1 Акта (з поправками 1985 р.), комерційна таємниця означає інформацію, у тому числі формулу, зразок, компіляцію, програму, пристрій, метод, техніку чи процес, що отримує незалежну економічну вигоду, фактичну чи потенційну, не від загальновідомого зазвичай відомого, і не може бути легко встановлена належними засобами, іншими особами, які можуть отримати економічну вигоду внаслідок її розголошення чи використання, та є предметом зусиль, розумних за певних обставин, щоб забезпечити її секретність [771].

Інформація, яка відповідає ознакам комерційної таємниці, набуває статусу комерційної таємниці відразу після її появи та вжиття заходів щодо її охорони і захисту. У справі «Rockwell Graphic Systems, Inc. v. DEV Industries, Inc.» Компанія Rockwell, яка виготовляла друкарські верстати та запасні частини за секретними кресленнями деталей, звернулася з позовом до компанії DEV, стверджуючи, що відповідач використовував викрадені секретні креслення деталі. Суд вирішив, що рисунки частини деталей взагалі не були комерційними таємницями, оскільки позивач був зобов'язаний вживати розумних запобіжних заходів, щоб зберегти конфіденційність, тому не можна вважати комерційною таємницею інформацію, яка є загальнодоступною. Проте апеляційний суд змінив рішення, з'ясувавши, що рисунки зберігалися у спеціальних сховищах, а з працівниками, які з ними працювали, укладалися договори про нерозголошення їх змісту, а після використання креслення повинні були знищуватися [760].

2011 р. Апеляційний суд федерального округу США прийняв принципове рішення щодо захисту комерційної таємниці американських компаній. У справі TianRui Group Co, et al International Trade Commission суд підтримав рішення Комісії з міжнародної торгівлі США, яка заборонила імпорт у США з Китаю литих сталевих залізничних коліс з метою запобігання імпорту продуктів, вироблених із застосуванням способів, що охороняються комерційною таємницею, розроблених у США. На думку суду, це надасть додаткових стимулів винахідникам зберігати свої секрети та захистить споживача [769].

Для того, щоб та чи інша інформація набула статусу комерційної таємниці та являла собою об'єкт цивільних прав у цій якості, на локальному рівні необхідно не лише в установленому порядку визначити поняття, зміст і перелік відомостей, які становлять комерційну таємницю, а й ознайомити про це осіб, які причетні до неї, тобто мають доступ у зв'язку з виконанням трудових чи цивільно-правових обов'язків.

Це можуть бути документи про комерційні переговори підприємства і методи ціноутворення, документи, пов’язані з маркетинговими дослідженнями ринку, відомості про організацію праці та підбір працівників, інформація про умови збереження документів, тобто відомості, що мають комерційну цінність [123, с. 86–91].

Специфіка професійної таємниці полягає у тому, що таку інформацію охороняють не тільки від сторонніх осіб, але і від неправомірного використання довіреною особою [193, с. 36].

Так, ТОВ «МРІС» звернулося з позовом до колишнього працівника про відшкодування шкоди, завданої розголошенням комерційної таємниці та конфіденційної інформації стосовно технології виробництва та впровадження у господарській діяльності новітніх розробок, зокрема інформаційного стенда-урни з кошиками для сміття, який відрізняється тим, що поєднує в собі контейнер для збирання сміття та стенди оголошень. У Положенні «Про комерційну таємницю та конфіденційну інформацію ТОВ «МРІС» визначено склад і обсяг відомостей, що являють собою комерційну таємницю та конфіденційну інформацію, і зазначено, що працівники підприємства зобов’язані не використовувати інформацію, яка складає комерційну таємницю та конфіденційну інформацію протягом двох років з моменту припинення доступу до неї. Суд відмовив у задоволенні позову, оскільки позивач не надав доказів ознайомлення відповідача зі згаданими Положенням і Переліком відомостей, що містять комерційну таємницю та конфіденційну інформацію підприємства [520].

У полі зору цивілістів сьогодні перебуває комерційна таємниця як об’єкт і права на неї [435, с. 379]. Суб’єктивне право на комерційну таємницю виникає на підставі юридичного складу: правомірності володіння особою інформацією з правом установлювати режим доступу до неї; наявність у інформації ознак конфіденційності та комерційної цінності; прийняття адекватних заходів щодо збереження конфіденційності інформації.

Відсутність хоча б однієї цих ознак указує на неможливість правової охорони інформації як комерційної таємниці, а втрата хоча б однієї з них призводить до припинення цієї охорони [228, с. 503]. Якщо унаслідок неправомірних дій інформація стала відомою невизначеному колу осіб, вона втрачає статус комерційної інформації [433, с. 337–338].

Заслуговують на підтримку пропозиції Ю. М. Капіци, спрямовані на гармонізацію законодавства держав-членів ЄС та законодавства України, зокрема, необхідність визначення політики відкритого доступу для наукових публікацій з урахуванням документів і практики ЄС щодо доступу та збереження наукової інформації та здійснення рамкових програм ЄС з досліджень та інновацій; запровадження комплексу заходів зі спрощення та полегшення доступу до легітимного контенту в Україні й інше [235, с. 25–26].

Загальними ознаками оборотоздатності об’єкта вважають: корисність, тобто, здатність задовольняти потреби суб’єкта (споживчу вартість, цінність); доступність до володіння (обладання); визначеність (відособленість); об’єктивованість, від’ємність від суб’єкта та здатність бути наданим однією особою іншій; здатність бути оціненим у грошах [596, с. 137].

Професійні таємниці не є оборотоздатними. Оскільки професійна таємниця пов’язана з особою довірителя, то і її розголошування можливо тільки з його згоди. Розголошення такої інформації допускається з професійних міркувань, зумовлених необхідністю надати таку інформацію іншому фахівцю (лікарю, адвокату та ін.)

Науково-технічний прогрес, зокрема стрімкий розвиток глобальної інформаційної мережі, можливість оперативного отримання в найкоротші терміни великого обсягу інформації з різних інформаційних ресурсів зумовлює загальнодоступність інформації.

Підґрунтям захисту комерційної таємниці є стаття 10 bis Паризької конвенції про охорону промислової власності 1883 р., яка набула чинності для України 25 грудня 1991 р., щодо недобросовісної конкуренції: «Країни Союзу

зобов'язані забезпечити громадянам країн, що беруть участь у Союзі, ефективний захист від недобросовісної конкуренції. Актом недобросовісної конкуренції вважається будь-який акт конкуренції, що суперечить чесним звичаям у промислових і торговельних справах», а також стаття 10 ter Паризької конвенції: «Країни Союзу зобов'язуються забезпечити громадянам інших країн Союзу законні засоби для ефективного припинення всіх дій, зазначених у статтях 9, 10, 10 bis» [394].

За загальним правилом, за погодженням з особою інформація може втрачати статус таємниці. Під адвокатською таємницею розуміється будь-яка інформація, що стала відома адвокату про клієнта, а також питання, з яких клієнт звертався, зміст порад, консультацій, роз'яснень, складені документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності. Проте інформація або документи можуть втратити статус адвокатської таємниці за письмовою заявою клієнта або у разі пред'явлення клієнтом вимог до адвоката з огляду на адвокатську діяльність (у межах, необхідних для захисту його прав та інтересів).

Звичайно, окремі види інформації, наприклад комерційна (щодо ринків збуту, сировини, споживачів тощо), може мати вартісну оцінку. Проте відсутність грошової оцінки інформації не заважає бути їй об'єктом цивільних прав, особливо у особистих немайнових правовідносинах, коли йдеться про порушення абсолютних прав учасників цивільних правовідносин. Такими видами інформації слід уважати і персональні дані, і цифрові профілі, особисті акаунти в соціальних мережах тощо. Незважаючи на те, що правовий режим останніх не визначений, це не заважає такій інформації бути об'єктом цивільних прав.

Однією з проблем, пов'язаних з установленням правового режиму інформації, це «певна конкуренція між правом на інформацію та виключними правами автора» [114, с. 45]. Не менш важливою проблемою є співвідношення

права на інформацію з правом на особисте життя та його таємницю (ст. 301 ЦК України). Складність полягає в тому, що виникає конкуренція з особистими немайновими благами, які рівною мірою цивільним законодавством проголошуються і гарантуються і кожне з наведених благ є об’єктом цивільних прав.

Положення щодо охорони особистого життя містяться в нормах конституційного, цивільного, сімейного, кримінального, адміністративного законодавства, що дозволяє стверджувати про міжгалузеву властивість цього інституту. У статтях 30–32 Конституції України фізична особа наділяється низкою суб’єктивних прав і правових гарантій, які забезпечують недоторканність її особистого та сімейного життя, житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Не на користь автора встановлено правило, закріплене у ст. 444 ЦК України, за яким твір може бути вільно, без згоди автора та інших осіб і безоплатно використаний будь-якою особою: як цитата з правомірно опублікованого твору або як ілюстрація у виданнях, радіо- і телепередачах, фонограмах і відеограмах, призначених для навчання, за умови дотримання звичаїв, зазначення джерела запозичення та імені автора, якщо воно вказане в такому джерелі, та в обсязі, виправданому поставленою метою; для відтворення у судовому та адміністративному провадженні в обсязі, виправданому цією метою; у інших випадках, передбачених законом.

Відповідно до ст. 43 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. [440] допускається без згоди виробників фонограм (відеограм), фонограми (відеограми) яких опубліковані для використання з комерційною метою, і виконавців, виконання яких зафіксовані у цих фонограмах (відеограмах), але з виплатою винагороди, таке пряме чи опосередковане комерційне використання фонограм і відеограм та їх примірників: а) публічне виконання фонограми або її примірника чи публічну демонстрацію відеограми або її примірника; б) публічне сповіщення

виконання, зафіксованого у фонограмі чи відеограмі та їх примірниках, в ефір; в) публічне сповіщення виконання, зафіксованого у фонограмі чи відеограмі та їх примірниках, по проводах (через кабель).

Особливості інформації як об'єкта цивільних прав: 1) інформація є благом нематеріальним і не обмежується нематеріальним носієм. Інформація може пережити свого нематеріального носія та залишитися в пам'яті людей, а може навпаки, утратити значення до моменту знищення носія, або втратити свою цінність; 2) інформація є неспоживним благом, не підлягає фізичному зношуванню, але підлягає моральному старінню; 3) є поширюваною – інформація підлягає необмеженому тиражуванню; 4) має різноманітні форми відокремленості від носія інформації. Інформація може бути зафіксована у різних формах – письмовій, візуальній, акустичній тощо. Зміст не залежить від форми фіксації та способу подання; 5) обмеженість доступу до інформації (відкриті інформативні ресурси; з обмеженим доступом; і ресурси, доступ до яких заборонено обмежувати [680, с. 232]. Не можна не погодитися з твердженням, що однією з найважливіших ознак інформації є можливість оборотоздатності, точніше, можливість надання прав на інформацію іншим особам на підставі цивільно-правових договірних зобов'язань [256, с. 61].

Інформація в цивільному обороті насамперед є особливим об'єктом договірних відносин, пов'язаних з її збиранням, пошуком, зберіганням переробкою, використанням [641, с. 71].

З урахуванням окресленої проблематики цілком слушною видається пропозиція одного з найавторитетніших учених у цій сфері О. В. Кохановської щодо включення до тексту ЦК України спеціальної глави, присвяченої інформаційним правам [282, с. 245–249]. А. О. Кодинець також уважає, що до цієї глави (або розділу) доцільно було б додати норми, щодо стосуються визначення інформації як об'єкта цивільних прав, регламентацію їх окремих видів (відкрита інформація, інформація з обмеженим доступом, конфіденційна інформація та таємниця), деталізацію змісту права на інформацію, гарантії

його реалізації та способи захисту інформаційних прав особи [257, с. 94]. Пропонуємо додати до цього розділу підстави та порядок «розтаємнення» секретної інформації, інформації для службового користування та конфіденційної інформації і розширення доступу до неї.

Закон України «Про захист персональних даних» [461] забезпечує правовий захист інформації, що належить до державної та комерційної таємниці, а також персональних даних. Проте на законодавчому рівні не мають правового захисту ще два види конфіденційної інформації, що зумовлює певні прогалини у правовому регулюванні цієї частини інформаційної сфери. Майже вільно можна придбати інформаційні бази даних різних державних органів, наприклад податкові, кадастрові, державної автомобільної інспекції та інші, що належать до службової таємниці або різних видів професійної таємниці.

У системі інформації з обмеженим доступом доцільно також закріпити у законодавстві особливий статус конфіденційної інформації завдяки прийняттю спеціального нормативного акта, який би ретельно регламентував використання інформації обмеженого доступу, яка використовуватиметься в діяльності різних учасників цивільних правовідносин з урахуванням оптимального співвідношення їх інтересів, публічного інтересу та інтересів кожного учасника цих правовідносин.

Як зазначає Р. Холлборг, право на приватність є моральним принципом поваги до індивідуальної свободи [745, p. 175]. Тому охорона і захист приватного життя допомагає виявити свою індивідуальність у суспільстві.

Особливістю інформації як об’єкта цивільних прав є її антропологічне походження, поява цього об’єкта завжди зумовлена вольовими діями учасників цивільних правовідносин. Інформація може створюватися на замовлення за цивільно-правовими договорами та бути наслідоком вольових дій.

Зазначимо водночас, що, якщо форма фіксації не впливає на зміст інформації, проте саме форма фіксації (письмова, відео, аудіо, усна) може

впливати на визнання її достовірною чи на сам факт її поширення чи розголошення з настанням відповідних правових наслідків, а сама інформація в цьому випадку набуває речових ознак.

Інформація як об'єкт цивільних правовідносин є немайновим благом, яке існує в об'єктивній формі у вигляді відомостей про суб'єкта цивільних правовідносин, його діяльність і пов'язані з ним процеси або відображає характеристику та властивості певного об'єкта. За своєю правовою природою інформація є подільною, споживною, рухомою категорією, наділеною індивідуально визначеними ознаками речі, і за певних умов може приносити її володільцю дохід. На відміну від інших об'єктів цивільних прав, окремі види інформації не завжди містять таку ознаку об'єкта, як корисність, наприклад, інформацію про наявність у минулому судимості у певної особи.

Інформація в уречевленій формі (на папері, перфокарті, магнітній стрічці, електронному носієві, електромагнітні поля, звукові хвилі та ін.) може бути об'єктом цивільно-правових договорів щодо передавання у власність (купівля-продаж, міна, дарування), щодо передавання в тимчасове користування (найм, позичка), на надання послуг, виконання робіт, бути внеском до статуту господарського товариства, успадковуватися, бути самостійним об'єктом захисту порушеного права. Форма фіксації інформації впливає на її оцінку як достовірної, а зафіксована інформація набуває своєрідних речових ознак і стає індивідуально визначеною, подільною, споживною річчю, яка за певних умов може приносити дохід. Загальнодоступна за своїм характером інформація «спільна для всіх» не є об'єктом цивільних прав, оскільки відсутній сенс у необхідності забезпечення доступу до неї.

Інформація може бути самостійним об'єктом цивільних правовідносин, якщо вона задокументована в будь-якій формі, так і акцесорним об'єктом, у правовідносинах, у яких неправомірне розголошення інформації спричинило протиправне заподіяння моральної шкоди законним правам та інтересам особи.

Інформація, з огляду на її поширеність, посідає особливе місце в системі цивільних прав. Правовий режим окремих видів інформації визначається спеціальними актами цивільного законодавства, які враховують її особливість та визначають співвідношення публічних і приватних інтересів під час її пошуку, збирання, зберігання, переробки, поширення та використання в різних сферах суспільного життя.

У цивільних правовідносинах інформація може бути предметом договору на її створення (договори та зобов'язання на виконання науково-дослідницьких і проєктно-конструкторських робіт), договори на її передавання, договори на надання консультаційних послуг – правових, медичних та інших), як внесок під час утворення юридичних осіб корпоративного типу, бути предметом захисту у разі порушення прав її носіїв або ж у разі ненадання доступу до неї у випадках, передбачених законом.

Інформація може існувати на момент виникнення правових зв'язків між суб'єктами або з'явитися в період їх існування або як наслідок їх виникнення. Інформація не є абстрактною категорією, вона завжди набуває форму повідомлення від носія інформації до зацікавленої особи. Незважаючи на відсутність такої ознаки об'єкта цивільних прав як матеріальність, окремі види інформації можуть мати економічну цінність і набувати ознаку товарності.

Особливість інформації – це її динамічність. Окремі види інформації (комерційна, військова), будучи товарними, залежно від об'єктивних чи суб'єктивних чинників, можуть збільшувати або зменшувати вартісну ціну. Інформація, яка становить державну таємницю, комерційну й інша може втрачати свої властивості чи внаслідок вольових дій її носія, уповноважених державних органів, інших зацікавлених осіб, чи через природні причини. Інформація з обмеженим доступом не втрачає свої властивості як об'єкта цивільних прав, оскільки в цьому випадку лише обмежується коло суб'єктів, які є її носіями і мають до неї доступ. Некомерційна інформація, у якій відсутня матеріальна складова, являє собою виключно немайнове благо для обмеженого

кола осіб, оскільки завдяки своїй особливості містить відомості, які можуть вплинути на сімейні, родинні й інші особисті відносини за участі її носія.

Однією з основних характерних ознак інформації є її антропологічне походження. Інформація виникла у суспільстві, перебуває в обігу у суспільстві і набуває цінності лише у суспільстві. Інформація може бути самостійним об'єктом цивільних прав, якщо метою контрагента є отримання потрібної інформації (медичної, інженерної, технічної), або допоміжним об'єктом, який сприяє належному виконанню договору, що підтверджує дуалістичну природу інформації.

4.2 Немайнові блага як об'єкти цивільних прав

У Загальній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) проголошені права людини на життя, свободу, особисту недоторканність, недоторканність особистого, сімейного життя.

Цивільний кодекс УРСР 1922 р. не включав до предмета цивільно-правового регулювання особисті немайнові відносини і регулював виключно відносини майнові. Основною причиною цього були ідеологічні чинники. Адже вважалося, якщо питання особистих немайнових відносин лежить у площині забезпечення основних прав людини, то воно неактуальне для радянського законодавства, оскільки проблем щодо прав людини в СРСР немає [435, с. 388].

ЦК України, на відміну від попередніх вітчизняних кодифікацій цивільного законодавства, уперше виокремив спеціальну главу «Об'єкти цивільних прав», що зумовлює потребу їх належного розуміння, визначення того чи іншого нематеріального блага чи немайнового блага, як і їх зміст, повноту закріплення у законодавстві, що сприятиме ефективному захисту природних прав особи юрисдикційними та правозастосовними органами.

Доцільність методології дослідження такого об’єкта цивільних прав як немайнові блага зумовлена сучасною динамікою розвитку суспільних відносин, предметом яких є особисті немайнові блага, з’ясування співвідношення понять «благо» та «право».

Невизначеність у законодавстві поняття особистих немайнових благ фізичних осіб зумовлює на практиці помилкове тлумачення їх норм, які містять зміст окремих немайнових прав. Україна вибрала курс на європейську інтеграцію, успішність якого залежить і від процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, передусім законодавства у сфері охорони природних прав людини (права на життя, здоров’я тощо). Необхідність узгодження норм вітчизняного законодавства зумовлює і потребу та актуальність вивчення положень доктрини у сфері регламентації немайнових благ, здійснення та захисту природних прав людини.

Законодавець більшості країн СНД не наводить ні поняття «об’єкта цивільних прав», ні поняття «немайнові блага», проте або визначає їх види (ст. 177 ЦК України, ст. 128 ЦК Республіки Білорусь [131], ст. 7 ЦК Республіки Грузії [128], ст. 128 ЦК Російської Федерації [135] та ін.), або обмежується вказівкою, що об’єктами цивільних правовідносин можуть бути матеріальні чи нематеріальні блага, що мають майнову чи немайнову вартість [126], або розглядає немайнові блага як різновид особистих немайнових прав, зовсім не характеризуючи їх (ст. 16 ЦК Республіки Молдова) [133], або взагалі не розмежовує поняття «немайнові права» і «немайнові блага» (ст. 115 ЦК Республіки Казахстан [132]; ст. 99 ЦК Республіки Узбекистан) [134].

Лише у ст. 162 ЦК Республіки Арменія «Поняття нематеріальних благ» не тільки наводиться їх перелік (життя і здоров’я, гідність особистості, особиста недоторканність, честь і добре ім’я, ділова репутація, недоторканність приватного життя, таємниця особистого та сімейного життя, право вільного пересування, вибору місця перебування і проживання, право на ім’я, право авторства, інші особисті немайнові права й інші нематеріальні

блага), а названі їх ознаки – належність громадянину від народження або в силу закону, невідчужуваність і не передаваємість [130].

Об'єктами особистих немайнових прав є нематеріальні блага і певною мірою результати інтелектуальної діяльності. У сфері особистих немайнових відносин законодавчо закріплено багато прав, невідомих раніше вітчизняному цивільному законодавству: право на життя і здоров'я, на свободу, особисту недоторканність, на індивідуальність, на особисте життя та його таємницю, на недоторканність житла, на свободу пересування тощо.

Аналіз структури цивільних кодексів пострадянських країн дозволяє дійти висновку, що зазвичай у більшості з них є лише поодинокі статті, положення яких регламентують особисті немайнові права, і в жодному кодифікованому акті приватного права країн СНД, за винятком України, не існує окремої Книги, присвяченої виключно особистим немайновим правам.

У ЦК Республіки Білорусь у главі 8 підрозділу 3 розділу 3 «Нематеріальні блага та їх захист» міститься лише три статті (ст. 151–153), у яких наведено поняття та види нематеріальних благ, компенсація моральної шкоди та захист честі, гідності та ділової репутації.

ЦК РФ у главі «Нематеріальні блага та їх захист» містить п'ять статей. Якщо перші три аналогічні за назвою статей у ЦК Республіки Білорусь, то ст. 151-1 присвячена охороні зображення громадянина, а ст. 152.2 – охороні приватного життя громадянина.

Існування людини в суспільстві неможливе без набуття та використання певних об'єктів матеріального світу. Для забезпечення життєдіяльності людина повинна вживати воду, їжу, одягатися, користуватися житлом тощо. З історичним розвитком людина потребує і інших досягнень цивілізації – лікування, відпочинку, освіти. Як зазначав Й. О. Покровський, найперше, що людина потребує, це, звичайно, охорони її найелементарніших благ – життя, тілесної недоторканості, свободи. І право дійсно споконвіку бере на себе таку охорону, охороняючи ці блага, застосовуючи найсерйозніші кримінальні покарання за їх порушення [415, с. 121].

Уперше поняття «немайнові блага» використав Ю. Гамбаров, зазначивши, що право на життя, свободу, честь … становлять найвище та найдорогоцінніше з прав індивідуума вже тому, що вони мають своїм предметом найвищі та найдорогоцінніші людські блага [103, с. 509–510; 104, с. 86]. До цього у дореволюційній цивілістиці застосовувався термін «особисті блага», що вказувало на їх ідеальність і неможливість грошового оцінювання.

Як уже зазначалося, законодавець не визначає поняття «благо». У розділі ІІІ ЦК України лише названі нематеріальні блага, проте це надає можливість з'ясувати їх обсяг, особливості виникнення, існування та припинення. У ч. 1 ст. 201 ЦК України законодавець наводить невичерпний перелік особистих немайнових благ, зокрема здоров'я, життя; честь, гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством. Не зовсім зрозуміло, чому пріоритет у цьому переліку надано здоров'ю, а не життю, яке є основоположним, а всі інші блага існують як похідні від нього.

Серед нематеріальних благ названо і право авторства, яке є насамперед результатом інтелектуальної діяльності й охоплюється змістом ст. 199 ЦК України «Результати інтелектуальної, творчої діяльності»

Поняття «особисті блага», які не можна відокремити від особи, під якими розумілося життя, тілесна недоторканність, здоров'я, честь і гідність, ім'я, авторство уперше ввів у цивілістичний обіг Агарков М. М. [142, с. 136].

С. М. Братусь уважає за доцільне розрізняти особисті права у широкому і у вузькому розумінні. У широкому розумінні особисті права – це будь-яке суб'єктивне право, що забезпечує задоволення немайнових потреб і є особистим правом. У більш вузькому розумінні особисті немайнові права – це лише права на блага, які не можна відокремити від особи [602, с. 193].

С. Н. Ландкоф пропонував ввести до наукового обігу таку своєрідну категорію об'єкта цивільних прав як «особистий добробут», яка охоплює право на життя та здоров'я, право на честь [308, с. 57]. Якщо розуміти добробут як

сукупність матеріальних і нематеріальних благ, наявність яких забезпечує гідний рівень життя людини, а життя та здоров'я розглядати як визначальну необхідну умову існування, то, з огляду на відсутність законодавчого регулювання цього інституту, таку думку не можна не визнати слушною.

У доктрині цивільного права значна увага приділяється особистим немайновим правам, що забезпечують індивідуалізацію учасників цивільних правовідносин, під якими пропонують розуміти суб'єктивні права, що мають на меті забезпечення індивідуалізації суб'єкта з-поміж інших, є немайновими, невіддільні від особи-носія та мають особливий об'єкт – немайнове благо [435, с. 403].

Своє бачення особистих немайнових благ пропонують і сучасні дослідники: як певних сутнісно-якісних властивостей або стану особи (природні блага фізичної особи) й інших соціально-вартісних властивостей особи (соціальні блага та блага, належні особливим утворенням – юридичним особам), які визначають автономність, індивідуальність, цінність особи та забезпечують її фізичну, духовну, соціальну самодостатність і реалізованість [342, с. 6]. Визначення природних благ фізичної особи як стану особи є занадто загальним, не відображає зміст, скажімо, такого блага як право на життя і його складові елементи.

Під «благом» пропонується розуміти «все те, що об'єктивно існує і завдяки своїм корисним властивостям здатне задовольняти потреби суб'єкта» [596, с. 73]. Таке визначення нам видається надзвичайно вузьким за змістом, оскільки сумнівним є те, що новонароджену дитину задовольняє таке належне їй благо, яке втілене в праві на честь і гідність чи ділову репутацію.

Представники харківської школи цивілістики визначають немайнові блага як цінності, які не можна відокремити від особи, які позбавлені економічного змісту, які не можна відчужувати і передавати без згоди їх носія, які визнані й охороняються законом [663, с. 694]. Водночас у літературі висловлювалися думки щодо можливості відокремити окремі немайнові блага

від їх носія. Як приклад наводиться ділова репутація, яка охороняється і після смерті особи [26, с. 12–13].

О. В. Кохановська вважає, що термін «благо», який застосовується у законодавстві, означає цінність, що притаманна матеріальним предметам навколишнього світу, які створені природою або людьми; а також людські цінності, які належать людині від природи завдяки її фізичному існуванню чи які набуваються в результаті існування в соціумі та які не мають майнової цінності і можуть усвідомлюватися людиною як живою істотою чи бути притаманні створюваним нею угрупуванням [7, с. 250]. Тобто науковець слушно констатує, що зміст поняття «благо» включає у себе і матеріальні блага, і людські цінності, які є природними.

Цікавим є трактування поняття «благо» у французькій доктрині приватного права, у якій право на матеріальні блага розглядається як різновид безтілесної рухомості, розуміючи під ним права на деякі державні посади (нотаріусів, стряпчих, секретарів судів, адвокатів при касаційному суді, біржових маклерів, аукціоністів тощо) [364, с. 250–251].

Аналіз спеціальної літератури дозволяє зробити висновок, що нематеріальне благо, як і нематеріальні права, є самостійним правовим явищем.

Визначальною ознакою особистих немайнових прав є особливість їх об’єктів. Особисті немайнові права й об’єкт особистих немайнових прав – не тотожні поняття. У цивілістичній науці взаємозв’язок об’єкта права й об’єкта правовідносин є одним із проблемних питань. Пропонувалося розрізняти об’єкт правового регулювання та об’єкт правовідносин; об’єкт правовідносин і об’єкт права; об’єкт правового регулювання і об’єкт прав та обов’язків, об’єкт впливу об’єктивного права і об’єкт правовідносин та ін. [719, с. 47]. Проте сьогодні більшість дослідників не вбачають відмінностей між поняттями «об’єкт права» і «об’єкт правовідносин». С. О. Сліпченко, ототожнюючи об’єкти особистих немайнових прав з об’єктами особистих немайнових правовідносин, слушно поділяє останні на дві групи: необоротоздатні та оборотоздатні. Першу групу складають блага, які мають

моністичну природу, (тобто є тільки нематеріальними і немайновими) життя, особисте життя, гідність, здоров'я індивідуальність тощо [596, с. 303–304].

Р. О. Стефанчук розглядає благо в контексті прав і пропонує вважати змістом позитивних правомочностей кожного суб'єктивного особистого немайнового права дві основні правомочності: а) можливість бути визнаним носієм відповідного особистого немайнового блага; б) можливість використовувати це особисте немайнове благо для задоволення власних інтересів в порядку, способом та межах, що не суперечать чинному законодавству та призначенню самого блага [620, с. 142–143].

Немайнові блага можуть бути не лише об'єктом цивільних прав, а і об'єктом сімейних, трудових, екологічних прав. Немайнові блага виступають об'єктом охорони і захисту у кримінальному й адміністративному праві. У доктрині цивільного права ознаками особистих немайнових благ традиційно називають такі: особисті або «особистісні»; відсутність майнового (економічного) змісту. Наприкінці 60-х років минулого століття автори авторитетних монографічних досліджень акцентували увагу на відсутності економічного змісту у нематеріальних благ. З. В. Ромовська визначає особисті немайнові блага як блага, позбавлені економічної сутності, економічного змісту [528, с. 8]. Позаекономічну природу духовних (нематеріальних) благ і їх функціональні властивості нетоварності визначає і Л. О. Красавчикова [284, с. 12].

Окресленість такої ознаки особистих немайнових благ як відсутність економічного змісту зумовила певну дискусію та постановку питання: а що ж тоді складає зміст немайнових благ? [642, с. 67]. Сутність цієї ознаки полягає у абсолютній відсутності точного або навіть приблизного грошового еквіваленту через особливу природу таких благ. У природному середовищі за відсутності протиправного посягання на ці блага постає питання щодо їх можливого оцінювання взагалі. Пошук розміру компенсації цих благ є вимушеним у разі їх обмеження або втрати. Тому не можна погодитися з М. Л. Нохріною, яка вважає, що окремі немайнові блага можуть мати грошову оцінку і як приклад наводить ім'я [380, с. 158]. Ім'я як особисте немайнове

благо опосередковується правом на ім’я, яке власне і дає особі можливість індивідуалізуватися і набувати цивільних прав та обов’язків. Особа може вимагати звернення до себе на ім’я; виправлення імені у випадку його перекручення; компенсації у разі незаконного використання імені тощо. Проте така виплата не свідчить про грошову оцінку імені, оскільки по суті йдеться про незаконне використання чужого блага у вигляді імені.

На думку С. О. Сліпченко, нематеріальні об’єкти мають потенційну здатність брати участь в обороті, вони віддільні, можуть бути оцінені в грошах і мати такі властивості як товарність, і мати права на них економічного змісту, тобто розглядатися як майнові. Наприклад, ім’я має зовнішнє вираження, підлягає грошовому оцінюванню та може розглядатися як товар [590, с. 43]. Занадто категоричним нам видається твердження Т. В. Трофімової, що нематеріальні блага не підлягають поновленню у випадку їх порушення [638, с. 4]. Звичайно, що у разі порушення таких благ як життя, здоров’я немає сенсу говорити про їх поновлення. Що ж стосується таких благ як «ділова репутація», «авторство», то у законодавстві передбачено цивільно-правовий механізм захисту і таких прав. 1958 року в серії «Бібліотека пригод і наукової фантастики» був виданий і став бестселером роман «Спадкоємець із Калькутти» Р. Штільмарка і В. Василевського. Як з’ясувалося, роман було написано в’язнем виправно-трудового табору на замовлення кримінального авторитету. Після звільнення Р. Штільмарку вдалося довести своє одноосібне авторство та прибрати «співавтора» [720, с. 7–11].

Законодавець не виокремлює ділову репутацію як окремий об’єкт особистих немайнових прав, проте не викликає сумніву існування цього самостійного немайнового блага. Ділова репутація як громадська оцінка професіональних здібностей особи формує уявлення суспільства про особу як колегу, працівника, контрагента, сторону цивільно-правового чи трудового договору, що дозволяє вирізняти його серед інших працівників у тій чи іншій сфері діяльності. А оскільки суспільна оцінка ділових якостей особи

залишається і після її смерті, то в цьому розумінні можна говорити і про відокремленість цього немайнового блага від особи і після її смерті.

Ім'я, честь, гідність громадянина – це також невід'ємні атрибути окремої («самостостійної») особи, які є умовами правильної її оцінки з боку суспільства. Отже, зазначені особисті блага свідчать про певне суспільне становище особи [11, с. 150].

Л. Р. Майданик зазначила, що за наявності спеціальних ознак особисті немайнові блага фізичних осіб набувають оборотоздатності та підлягають грошовому оцінюванню, що вказує на їхню майнову властивість. Особистим немайновим благам фізичних осіб властиві такі спеціальні ознаки оборотоздатності: 1) об'єктивне вираження; 2) здатність до грошового оцінювання; 3) належність до конкретної особи; 4) наявність підвищеного суспільного інтересу. Оборотоздатність особистих немайнових благ фізичної особи слід розглядати як здатність належного конкретній фізичній особі, об'єктивно вираженого особистого немайнового блага до грошового оцінювання з огляду на підвищений суспільний інтерес [324, с. 141–143].

Проте немайнові блага є особливим об'єктом цивільних прав, і ця особливість полягає у такій обов'язковій їх ознаці, як невідчужуваність. Розпорядження особистими немайновими благами як об'єктом цивільних прав не охоплює поняття відчуження. Передавання природних прав іншій особі унаслідок продажу, дарування, міни неможлива, оскільки суперечить сутності цього права. Особисті немайнові права та їх об'єкти тісно пов'язані між собою. Об'єктами особистих немайнових прав є нематеріальні блага – життя, здоров'я, честь, гідність тощо. Ці права є природними, вони виникають у людини з народження, належать людині до смерті, нічим не обмежені та не залежать від держави. Честь і гідність є особистими немайновими благами, невіддільними від особистості, які також виникають у людини з моменту народження. Ст. 1 Конвенції про права дитини забороняє будь-яке незаконне посягання на її честь і гідність [345].

Гоббс Т. визначав природне право як категорію свободи, яку кожна людина має, аби використовувати свою владу на власний розсуд задля збереження власної природи, тобто власного життя. Це свобода робити все, що, згідно з власною думкою і розумом, людина вважатиме за найдоцільніший засіб для досягнення своєї мети [112, с. 155].

Проте окремі блага можуть існувати і після смерті – право на повагу до померлого. У ст. 201 ЦК України серед особистих немайнових благ, які охороняються цивільним законодавством, безпосередньо названі життя, честь, гідність і ділова репутація. Проте це не означає, що інші особисті немайнові блага не охороняються законом або, скажімо, не мають певної цінності чи значущості. Право на життя, безсумнівно, – це найсуттєвіше право. Невипадково у ст. 3 Загальної декларації прав людини проголошується: «Кожна людина має право на життя, свободу і особисту недоторканність». Відсутність гарантій реалізації цього права зведе нанівець усі інші проголошені права. Щодо останніх особистих немайнових благ, на охороні яких законодавець спеціально наголошував – «честь, гідність і ділова репутація», на відміну від інших, то це вірогідно є своєрідною даниною традиції, коли і в попередній вітчизняній кодифікації існувала норма, яка спеціально захищала честь і гідність.

З цивілістичних позицій право на життя складається із правомочності на збереження життя (індивідуальності) та правомочності на розпорядження життям [336, с. 103]. Життя – це найвище благо.

Право на життя як особисте немайнове благо – особливий об’єкт цивільних прав. Його специфіка як об’єкта полягає у тому, що цей об’єкт вилучений із цивільного обороту. Життя не можна продати, купити, подарувати, закласти, проте носій цього права користується правовим захистом: окрім заборони примусового позбавлення життя навіть за найтяжчі злочини, законодавець забезпечує здійснення й охорону цього об’єкта завдяки встановленню особливого порядку набуття зброї та спеціальних засобів, правил користування зброєю особами, які мають право на її володіння, за

допомогою системи надання медичної допомоги та її доступності у надзвичайних обставинах.

І. Я. Сенюта слушно зазначає, що здоров'я та життя людини є найвищими первинними соціальними цінностями, за якими визначаються всі інші орієнтири та блага сучасного суспільства, що відображають бісоціальне буття людини [553, с. 13].

У юридичній науці обґрунтовано три основні наукові концепції визначення початку права на життя людини: а) ембріональна (пренатальне життя або людськість від початку); б) натусіальна (поява права на життя від народження дитини); в) утилітарна (право на життя мають особи, якими не є ненароджені діти та немовлята). І право на життя, відповідно, виникає з моменту зачаття; з моменту, коли плід досяг можливості самостійного розвитку; з моменту народження [329, с. 12.]. З. В. Ромовська вважає, що право на життя повинно виникати безпосередньо із зачаття [529, с. 50]. Зазначимо, що у Американській конвенції «Про права людини» від 22 листопада 1969 р., учасниками якої є 22 країни Організації американських держав, у ст. 4 «Право на життя» зазначено, що кожна людина має право на повагу до свого життя. Це право охороняється законом, у цілому – з моменту зачаття [345, с. 867–888]. Така сама позиція законодавця окремих держав Азії та Африки (Афганістан, Ангола, Бангладеш, Єгипет, Індонезія, Ірак, Іран, Ємен, Ліван, Лівія, Ірландії, Непал, Об'єднані Арабські Емірати, Сирія) та Південної Америки (Венесуела, Гватемала, Гондурас, Колумбія, Парагвай, Сальвадор, Чилі).

Серед пострадянських країн непримиренна позиція до штучного переривання вагітності у Республіки Абхазія. У ст. 40 п. 5 Закону «Про охорону здоров'я» від 29 січня 2016 р. зазначено, що держава визнає право на життя ненародженої дитини з моменту зачаття та забороняє штучне переривання вагітності. Визнаючи рівне право на життя матері і дитини, держава захищає і відстоює це право [381].

О. В. Синєгубов уважає, що право дитини на життя виникає з моменту досягненням плодом 12 тижнів розвитку в утробі матері, коли відбувся процес формування основних систем життєдіяльності дитини і жінкою було прийняте самостійне рішення народжувати, тобто надати нове життя [557, с. 17–18]. Проте прихильники концепції лібералізації права ембріона на життя повинні враховувати сучасні вітчизняні законодавчі реалії та право жінки на штучне переривання вагітності (ст. 281 ЦК України), а також можливість штучного переривання вагітності за наявності певних медичних і соціальних показників відповідно до Переліку підстав, за наявності яких можливе штучне переривання вагітності, строк якої становить від 12 до 22 тижнів», затвердженого постановою КМ України «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» [489].

Прихильники іншої концепції пов’язують виникнення права на життя з моменту народження дитини. Р. О. Стефанчук зазначає, що коли йдеться про право на життя, як і про життя в цілому, слід ураховувати не спеціалізовані медичні або теологічні аспекти, а проводити дослідження на засадах правової методології, тобто ми повинні розглядати ці поняття в тих аспектах, у яких це розуміється правом, оскільки саме право створює для себе відповідний термінологічний та понятійно-категоріальний апарат і спеціально вводить правову категорію «правоздатність», яка виникає з моменту народження [620, с. 277–278].

Ми вважаємо, що відмінність позицій зумовлена, на жаль, станом економічного розвитку та ментальності суспільства. Життя – це благо, і ніхто не повинен визначати долю чужого блага. Позбавлення життя не можна виправдовувати соціальними чи психологічними чинникам. Законодавець може вирішувати долю чужого життя лише у випадку, якщо поява нового життя загрожує життю, яке існує (наявність медичних чинників і загроза життю матері плода). Не можна захищати право на одне благо, водночас порушуючи інше. Зберегти чуже життя чи своє – це право вибору повинно надаватися матері.

Правомочність щодо розпорядження життям полягає у можливості піддавати своє життя, наприклад, з медичною метою, значному ризику (проведення дослідів на здоровій людині тощо). Право жінки на штучне переривання вагітності суперечить праву, яким пропонують наділити плід, у іншому випадку це буде легалізоване державою право на вбивство людини.

Тому цілком слушно зазначає Р. А. Майданик, що реалізовувати свої права може лише жива людина, тому очевидно, що саме момент живонародження є моментом набуття людиною правоздатності [329, с. 14].

Належне фізичній особі немайнове право повинно забезпечувати їй, носієві цього блага, можливість використовувати його так, щоб це не суперечило не лише нормам чинного законодавства, публічним інтересам, а і суті цього блага. Р. О. Стефанчук цілком слушно зауважує, що має йтися не про «користування», а саме про «використання» поняття, яке за змістом та обсягом набагато більше, і не обмежується лише можливістю вилучення з певного об’єкта його корисних властивостей [620, с. 141].

Уважають, що протягом життя для більшості нематеріальних благ відмінною властивістю є невизначеність їх обсягу, оскільки честь як немайнове благо протягом життя змінюється під впливом дій людини, її вчинків, поведінки. Перелік відомостей, які складають таємницю особистого життя людини, також змінюється від впливом низки обставин і бажань людини [663, с. 693].

І. В. Спасибо-Фатєєва вказує на те, що нематеріальні блага є чітко вираженими особистими немайновими правами і їх існування неможливе без зв’язку з конкретною фізичною особою [616, с. 38]. Зазначимо також, що немайнові блага існують не в об’єктивній, а в абстрактній формі у вигляді уяви, особистої і суспільної оцінки, сприймання їх конкретною особою та суспільством.

Немайнові блага характеризуються особливостями способу цивільно-правового захисту, який визначається сутністю порушених нематеріальних благ і видами порушення. За захистом порушених природних прав можуть звернутися як особи, права яких порушені, так і особи, які можуть

представляти їх інтереси (батьки або усиновителі малолітніх, повнолітні діти, яким сімейним законодавством надано право захищати права та інтереси своїх немічних батьків, а за певних умов і спадкоємці, якщо йдеться про захист честі та гідності померлої особи).

Незважаючи на свою значущість, для суб'єктів цивільного права немайнові блага не мають майнової оцінки, проте у разі їх протиправного порушення у володільця виникає право їх поновлення (якщо це зумовлено природою порушеного блага), або право на стягнення грошової компенсації, яка повинна компенсувати моральні страждання, пов'язані з їх порушенням.

Висловлювалися думки про існування таких нематеріальних благ як органи і тканини людського організму [337, с. 42], добра пам'ять про померлу людину [96, с. 47] та інше.

Аналіз спеціальної літератури обумовлює висновок, що нематеріальне благо, як і нематеріальні права, є самостійним правовим явищем.

Особисті немайнові права і його об'єкти тісно пов'язані між собою. Об'єктами особистих немайнових прав є нематеріальні блага – життя, здоров'я, честь, гідність тощо. Ці права є природними, вони виникають у людини з народження, належать людині до смерті, нічим не обмежені та не залежать від держави. Проте окремі блага можуть існувати і після смерті – право на повагу до померлого.

Немайнові блага є особливим об'єктом цивільних прав і розпорядження особистими немайновими благами не охоплює поняття відчуження. Передавання природних прав іншій особі внаслідок продажу, дарування, міни неможливе, оскільки суперечить сутності цього права [574, с. 46].

Серед ознак нематеріальних благ називають також їх особливе походження [21, с. 19], самостійну цінність для їх носія, нерозривний зв'язок з особистістю носія [26, с. 11–13], доступність для особи, знаходження в межах досягнення, неможливість майнового (грошового) оцінювання [628, с. 168]. Л. О. Красавчикова відстоює позицію про самостійність немайнових прав і

немайнових благ [284, с. 4]. Аналогічну думку висловлює і Л. В. Красицька, яка зазначає, що об'єктом особистих немайнових прав є особисті блага [285, с. 136].

Немайнове благо є об'єктом цивільних прав, а його змістом є проголошення та гарантовані законодавцем немайнові права.

Виникнення нематеріальних благ безпосередньо або побічно пов'язане з головною подією у житті – фактом народження і зазвичай не потребує якихось додаткових вольових дій, спрямованих на їх створення.

Особливою ознакою немайнових благ є їх унікальність, оскільки зміст немайнового права у кожного індивідуума різний.

Більшість особистих немайнових благ перебувають у стані статики, але динаміка властива лише окремим із них. Так, зміст такої категорії як ділова репутація, з плином часу може змінюватися як у бік зростання, укріплення, так і в протилежний бік – утрачатися [574, с. 103].

Невідчужуваність і нетоварність немайнових благ не повинні ототожнюватися з їх неможливістю настання для носія цих благ певних економічних наслідків, оскільки заподіяння шкоди життю, здоров'ю може зумовити настання такого наслідку як виплата компенсації.

Немайнові блага органічно і невід'ємно належать усім фізичним особам і є взаємозалежними.

Загальне – це ознака, яка характерна для усіх категорій, які досліджуються. У цьому випадку йдеться про ознаки всіх різновидів нематеріальних благ як об'єкта цивільних прав. Підсумовуючи, зазначимо, що до характерних ознак немайнових благ можна віднести такі: природний характер виникнення немайнових благ фізичних осіб (від народження) або з часом відповідно до закону; їх невідчужуваність, неможливість переходу іншому суб'єкту права будь-яким способом, зокрема і унаслідок спадкування; відсутність економічної складової (матеріального змісту і грошової оцінки), що не виключає настання негативних наслідків матеріального характеру, пов'язаних із протиправним посяганням на ці блага; особлива цінність для носія, можливість примноження окремих з них. Перелік немайнових благ не є

вичерпним, із розвитком науки і техніки (генетики, біоінженерії, інформаційно-комунікаційних технологій та ін.) він постійно зростатиме.

Інтеграція вітчизняного законодавство до стандартів Європейського Союзу у сфері здійснення та захисту особистих немайнових прав і втілених у них немайнових благах, є складним і тривалим процесом і потребує закріплення у законодавстві дефініції «немайнові блага», уточнення окремих понять («право на життя», «здоров'я», «честь», «гідність») і подальшої розробки в цивілістичній доктрині вчення про об'єкти цивільних прав та їх складової особистих немайнових благ.

Немайнові блага характеризуються низкою ознак, притаманних однаковою мірою кожному їх виду. Серед конститутивних ознак особистих немайнових благ необхідно назвати такі:

– особливе походження (природне або внаслідок дії певних соціальних чинників чи на підставі закону) і неможливість правонаступництва;

– належність усім фізичним особам як суб'єктам цивільних прав;

– унікальність тих цінностей, які становлять зміст блага та їх незамінність;

– безпосередня корисність для їх носія, його сім'ї та родини;

– відсутність об'єктивної форми існування, оскільки вони з'являються лише виключно з конкретною особою і втілені у конкретній особі;

– неможливість їх грошового оцінювання;

– неможливість участі в цивільному обороті як предмета основних договорів, так і акцесорних. Проте не виключається участь немайнових благ і як предмета окремих договірних відносин, пов'язаних із наданням медичної допомоги, у тому числі стоматологічної, репродукційної, косметичної та іншої, де йдеться про поновлення такого немайнового блага як здоров'я;

– невідчужуваність від їх носія, оскільки немайнових благ не можна примусово позбавити чи відмовитися від них.

Як об'єкт цивільних прав особисті немайнові блага можуть бути об'єктом зазвичай у деліктних правовідносинах, коли йдеться про

відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди, заподіяної життю, здоров'ю чи честі, гідності, діловій репутації тощо.

Майбутня рекодифікація вітчизняного законодавства у сфері здійснення та захисту особистих немайнових прав потребує не лише перегляду й уточнення окремих нормативних положень (закріплення у законодавстві поняття «немайнові блага», уточнення дефініцій «життя», «здоров'я», «честь», «гідність»), а і подальшої розробки у цивілістичній доктрині вчення про об'єкти цивільних прав та їх складову – особисті немайнові блага, а також узагальнення судової практики захисту особистих немайнових прав у Європейському Суді та вітчизняними судами.

З розвитком техніко-технологічних, інтелектуальних засад суспільства постійно відбуваються і певні зміни у національно-духовному житті людини, зростає роль особистості в соціумі, підвищується значущість моральних і ділових якостей громадянина. Усе це зумовлює появу нових видів нематеріальних благ, які підлягають цивільно-правовому захисту.

Висновки до розділу 4

Дослідивши питання четвертого розділу, ми дійшли таких висновків.

1. Інформація як об'єкт цивільних прав таке правове явище, що виникає у суспільстві, перебуває в обігу у суспільстві та набуває цінності лише у суспільстві. Однією із основних характерних ознак інформації як об'єкта цивільних прав є її антропологічне походження та динамічність. Інформація, яка становить державну, комерційну, медичну таємницю тощо, може втрачати свої властивості чи внаслідок вольових дій уповноважених державних органів, чи її носія, чи в силу природних причин. Інформація з обмеженим доступом не втрачає свої властивості як об'єкт цивільних прав, оскільки в цьому випадку лише обмежується коло суб'єктів, які є її носіями та мають до неї доступ. На відміну від інших об'єктів цивільних прав, окремі види інформації

не завжди містять таку ознаку об’єкта як корисність, скажімо, інформацію про наявність у минулому судимості у певної особи. Інформація може бути самостійним об’єктом цивільних правовідносин, якщо вона задокументована в будь-якій формі, і акцесорним об’єктом у правовідносинах, у яких неправомірне розголошення інформації спричинило протиправне заподіяння моральної шкоди законним правам та інтересам особи. Інформація, з огляду на її поширеність, посідає особливе місце в системі цивільних прав.

2. Правовий режим окремих видів інформації визначається спеціальними актами цивільного законодавства, які враховують її особливість та визначають співвідношення публічних і приватних інтересів під час її пошуку, збирання, зберігання, переробки, поширення та використання в різних сферах суспільного життя. Форма фіксації інформації впливає на її оцінку як достовірної, а зафіксована інформація набуває своєрідних речових ознак і виступає як індивідуально визначена, подільна, споживна річ, яка за певних умов може приносити дохід. Інформація може існувати на момент виникнення правових зв’язків між суб’єктами або з’явитися в період їх існування або як наслідок їх виникнення. Інформація завжди набуває форму повідомлення від носія інформації до зацікавленої особи. Незважаючи на відсутність такої ознаки об’єкта цивільних прав як матеріальність, окремі види інформації можуть мати економічну цінність і набувати ознаку товарності.

3. Об’єктами особистих немайнових прав є нематеріальні блага і певною мірою результати інтелектуальної діяльності. У сфері особистих немайнових відносин законодавчо закріплено багато прав, невідомих раніше вітчизняному цивільному законодавству: право на життя і здоров’я, на свободу, особисту недоторканність, на індивідуальність, на особисте життя та його таємницю, на недоторканність житла, на свободу пересування тощо.

Сутність поняття «немайнове благо» як об’єктивна абсолютна категорія, існує незалежно від соціуму, полягає у тому, що завдяки своїм корисним властивостям може становити будь-який інтерес як для безпосереднього носія

цього блага, так і для інших суб'єктів цивільних правовідносин, які мають до нього біологічне, сімейне чи соціальне відношення.

4. Аналіз структури цивільних кодексів пострадянських країн дозволяє дійти висновку, що зазвичай у більшості з них є лише поодинокі статті, положення яких регламентують особисті немайнові права, і в жодному кодифікованому акті приватного права країн СНД, за винятком України, не існує окремої Книги, присвяченої виключно особистим немайновим правам.

5. Властивість особистих немайнових благ як об'єктів цивільних прав полягає і в особливостях їх виникнення та припинення, а також у їх природності та унікальності. Конститутивними ознаками особистих немайнових благ необхідно назвати зокрема, особливість походження та неможливість правонаступництва; належність усім фізичним особам як суб'єктам цивільних прав; унікальність тих цінностей, які складають зміст блага, і їх незамінність; безпосередню корисність для їх носія, його сім'ї та родини; відсутність об'єктивної форми існування, оскільки вони з'являються та пов'язані виключно з конкретною особою і втілені у конкретній особі; неможливість їх грошового оцінювання та залучення до цивільного обороту, що не виключає участі немайнових благ як предмета окремих договірних відносин, пов'язаних з наданням медичної допомоги, у тому числі стоматологічної, репродукційної, косметичної та іншої, де йдеться про поновлення такого немайнового блага, як здоров'я; невідчужуваність від їх носія.

Немайнові блага характеризуються особливостями способу цивільно-правового захисту, який визначається сутністю порушених нематеріальних благ і видами порушення. За захистом порушених природних прав можуть звернутися як особи, права яких порушені, так і особи, які можуть представляти їх інтереси (батьки або усиновителі малолітніх, повнолітні діти, яким сімейним законодавством надано право захищати права та інтереси своїх немічних батьків, а за певних умов і спадкоємці, якщо йдеться про захист честі та гідності померлої особи).

Незважаючи на свою значущість, для суб'єктів цивільного права немайнові блага не мають майнової оцінки, проте у разі їх протиправного порушення у володільця виникає право їх поновлення (якщо це зумовлено природою порушеного блага), або право на стягнення грошової компенсації, яка повинна компенсувати моральні страждання, пов'язані з їх порушенням.

6. Як об'єкт цивільних прав, особисті немайнові блага можуть бути об'єктом зазвичай у деліктних правовідносинах, коли йдеться про відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди, заподіяної життю, здоров'ю чи честі, гідності, діловій репутації тощо.

7. Рекодифікація (оновлення) вітчизняного законодавства у сфері здійснення та захисту особистих немайнових прав, потребує не лише перегляд та уточнення окремих нормативних положень (закріплення у законодавстві поняття «немайнові блага», уточнення дефініцій «життя», «здоров'я», «честь», «гідність»), а і подальшу розробку у цивілістичній доктрині вчення про об'єкти цивільних прав, та їх складової – особистих немайнових благ, а також узагальнення судової практики захисту особистих немайнових прав у Європейському Суді і вітчизняними судам.

РОЗДІЛ 5
НЕТИПОВІ ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

5.1 Енергія як об'єкт цивільних прав

Цивільні правовідносини передбачають існування певного об'єкта, наявність якого і зумовлює виникнення в учасників правовідносин цивільних прав та обов'язків. Найчастіше цим об'єктом є така правова категорія як «річ», яка є однією з фундаментальних понять цивілістики. Проте економічна сфера в суспільстві постійно змінюється і в цивільному обороті з'являються нові речі, що не може не зумовити потребу розв'язання теоретичних понять щодо їх сутності та місця в системі об'єктів цивільних прав.

Учені намагаються розкрити, пояснити або ж згрупувати деякі правові явища з позицій їх нетиповості, невідповідності тим правовим засобам, які використовуються для регулювання суспільних відносин, що склалися. Про це свідчить використання у доктрині таких понять, як аномалії, нетипові явища, нетипові інститути, нетипові конструкції, нетипові об'єкти, квазі-гроші та ін. [661, с. 262–263].

Починаючи з кінця XIX століття використання електричного струму стає важливим елементом розвиненої цивілізації. Однією зі стратегічних галузей української економіки, як і ринкової економіки будь-якої розвиненої країни є енергетика, а саме правовідносини, пов'язані із забезпеченням електроенергією, що і зумовлює потребу наукових досліджень у цій сфері. Енергетична сфера України перебуває на стадії ринкового реформування та потребує правового регулювання.

Якщо законодавець не може визначити конкретну категорію об'єкта, який відповідає суті блага, це позбавляє його можливості побудувати відповідний механізм правового регулювання цього явища та відповідний правовий режим об'єкта. Існування нетрадиційних майнових благ потребують

ретельного аналізу та розуміння. Проте в сучасній цивілістичній літературі майже відсутні роботи, присвячені дослідженню такої правової категорії як енергоресурси, зокрема електроенергія. В. В. Луць слушно зазначає, що, незважаючи на певні технічні та правові відмінності у постачанні електричної і теплової енергії, з одного боку, енергії та газу – з іншого, названі договори мають багато спільних ознак, які об'єднують їх в один структурний тип договору та надають можливість відрізнити від інших договорів [185, с. 143].

Проблема об'єктів цивільних прав – одна з ключових в теорії та практиці правового регулювання майнових відносин. Особливість об'єктів цивільних прав полягає в тому, що вони можуть як існувати у своєму природному стані, так і бути штучно утвореними внаслідок направленої праці людини.

Об'єкти цивільних прав є різноманітними з огляду на їх правову природу, сутність, участь у цивільному обороті, правовий режим. Таку статусну особливість об'єктів виявили ще в римському приватному праві. Гай в Інституціях розрізняв речі тілесні, фізичні, інші безтілесні, ідеальні. Безтілесні – це ті, до яких не можна доторкнутися, – ті, які полягають у праві, наприклад спадщина, користування, володіння, зобов'язання, права сільських та міських маєтків [393, с. 46–47]. Тобто безтілесні існують у певній правовій уяві про якесь матеріальне благо, навіть і за відсутності фізичної оболонки.

Класифікація римського приватного права щодо речей тілесних і безтілесних відображена і в Цивільному кодексі Східної Галичини 1793 р. (Codex Civilis pro Calicia Orientali). До безтілесних належать ті, що сприймаються тільки свідомістю – право продажу, право ловити рибу й інші права (§ 12, гл. I, ч. II). Як критерій розмежування зазначено, що тілесні речі, на відміну від безтілесних (прав та обов'язків), можна переміщувати чи не переміщувати у просторі. (§ 17, гл. I, ч. II) [683].

Поділ речей на тілесні та безтілесні зберігся у законодавстві деяких країн континентальної Європи.

У сучасній цивілістичній літературі відстежується два підходи щодо правової природи безтілесних речей. Деякі автори вважають, що під

безтілесними речами розуміються і майнові права, які формально належать до речей, хоча суто речами не є, що пояснюється зручностями з огляду юридичної техніки [561, с. 59].

Представники іншої позиції трактують поняття безтілесних речей ширше, уважаючи безтілесними речами не лише майнові права, а і будь-які об'єкти, які являють собою нематеріалізовані об'єкти. Оскільки законодавець може поширювати режим речей і на об'єкти, які, власне, не є речами, поширюючи на такі об'єкти окремі елементи правового режиму речі. Деякі науковці надзвичайно широко трактують поняття «безтілесні речі», зараховуючи до них не лише роботу, послуги, зобов'язання, а і законні інтереси, ризики, названі в законі об'єкти, проте, які спеціально не охороняються (ідеї, процеси, методи, системи, відкриття, гіпотези тощо), а також інші юридично значущі нематеріальні об'єкти, які відчужуються, і, відповідно, пропонують створити по суті систему спеціального законодавства інституту «безтілесних речей», а «теоретичних незручностей», пов'язаних з поширенням на інститут «безтілесних речей» норм речового права можна уникнути, прийнявши закон «Про безтілесні речі» [58, с. 144–145].

А. О. Кодинець уважає, що конструкцію «безтілесні речі» можна застосовувати, але лише для позначення майнових прав, а у чинному законодавстві відсутні передумови для розширеного тлумачення категорії «безтілесні речі», за якою нею охоплюватимуться не лише права, а і будь-які нематеріальні блага [254, с. 39].

М. М. Сібільов і О. П. Печений, допускаючи концепцію безтілесних речей, вважають, що її використання не може бути безмежним та усувати межі між наявними об'єктами цивільних прав [663, с. 215].

Зазначимо, що концепція безтілесних речей існує лише в доктрині, у сучасному вітчизняному законодавстві вона не закріплена.

Водночас казахський учений Д. О. Братусь заявляє про необхідність включення до цивільного законодавства інституту «безтілесних речей», як аргументи наводить численні посилання на окремі законодавчі акти, думки

певної групи учених, навіть на право Древнього Риму, а в підсумку висловлює думку, що «теоретичні незручності», які очевидно пов'язані з поширенням на безтілесні речі норм речового права, повинні поступитися місцем перспективам практики. Ухвалення Закону «Про безтілесні об'єкти» сприятиме розв'язанню окремих казуїстичних теоретичних положень та значно сприятиме розвитку цивільних правовідносин [58, с. 146].

Зауважимо, що в жодній європейській країні немає спеціального закону, який би виокремлював безтілесні речі із системи об'єктів цивільних прав. Уважати енергію самостійною безтілесною річчю невиправдано лише тому, що вона невіддільна від того майна, за допомогою якого вона продукується і передається. Для того ж, за відсутності такого майна енергія просто не існує, тому незрозуміло, що буде являти собою таке явище, як електроенергія і які її властивості, оскільки властивості об'єкта безпосередньо впливають на його правовий режим.

Під правовим режимом в юридичній літературі зазвичай розуміють встановлений у законодавстві порядок набуття, користування та відчуження речей як об'єктів цивільного права [641, с. 71]. Аналіз правового режиму об'єкта цивільних прав, передусім речі, дозволяє з'ясувати не лише особливість правової природи об'єкта, характеристику його оборотоздатності, і визначити особливості його складових елементів.

У юридичному значенні речами традиційно вважають як предмети побуту, так і різного роду енергію, складні матеріальні об'єкти, наприклад, залізниці, газоподібні та рідкі речовини, такі як газ і вода тощо.

Сучасне визначення речей надає О. В. Кохановська, яка пропонує називати речами надані природою та створені людиною блага (цінності) матеріального світу, які є об'єктами цивільних прав [276, с. 254].

Водночас зазначимо, що підхід, відповідно до якого енергія оголошується майновим благом, також викликає заперечення у юридичній літературі, тому що він не дозволяє встановити – який режим приналежності

цих благ, до того ж, поняття «майнове благо» більше економічне, ніж юридичне [34, с. 53].

Цивільний кодекс України серед об'єктів цивільних прав безпосередньо енергію не називає (ст. 177). Водночас договір енергопостачання законодавець уважає різновидом договору купівлі-продажу, відповідно до якого продавець зобов'язується передати річ (товар) у власність покупцеві, а останній зобов'язується прийняти цей товар і сплатити за нього встановлену договором ціну (ст. 741 ЦК України). Законодавець визначає договір постачання енергетичними й іншими ресурсами через приєднану мережу як договір, за яким одна сторона зобов'язана надавати другій стороні енергетичні й інші ресурси, передбачені договором, а споживач зобов'язується оплачувати вартість прийнятих ресурсів і дотримуватися передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного й іншого обладнання. Але таке визначення не відображає особливостей цього договору як різновиду договору купівлі-продажу. Аналіз такої договірної конструкції дозволяє дійти висновку, що до відносин, що виникають стосовно енергії, у законодавстві встановлено правовий режим, як і для речей.

Тобто ключовими в характеристиці предмета договору є обов'язок надавати енергоресурси й обов'язок дотримуватися режиму їх використання.

Свого часу Ю. Гамбаров розглядав енергію як річ. На його думку, речами в юридичному розумінні необхідно вважати речі, до яких не можна доторкнутися, а саме – газ, пар, стиснене повітря і навіть електрику, якщо вони зберігаються в певних приміщеннях або передаються по трубах чи проводах, оскільки енергія – предмет, який знаходиться у зовнішньому світі із властивостями цінності, оборотоздатності та самостійності [104, с. 587].

Цю думку поділяв і один із засновників харківської школи цивілістики Ю. І. Зіоменко, уважаючи, що до речей у широкому розумінні слова належать усі види енергії (зокрема електроенергія), оскільки вони є матеріальними благами, які задовольняють потреби людини [603, с. 174].

За класифікацією об’єктів цивільного права енергія традиційно розглядається як рухома, проста, подільна, споживна річ, що визначається родовими ознаками. Підтримується і концепція, за якою електроенергія – це річ, яка має свою специфіку та об’єктивно існує і є певним майном [430, с. 18]. Вважають, що ототожнення енергії з товаром дозволить розв’язати проблему постійного розширення переліку об’єктів цивільних прав [635, с. 276].

Проте у цивілістиці відсутня єдність поглядів щодо розуміння енергії саме як речі. Представники зобов’язальної теорії, зокрема М. М. Агарков, вважають, що енергія не є річчю або майновим правом і під нею слід розуміти певні дії (діяльність), які за своєю цивільно-правовою природою належать до послуг. Водночас договір на електроенергію він розглядав як роботу з передавання електроенергії [4, с. 13–14]. Схожою є і позиція представника школи французького цивільного права Р. Саватьє, який заперечує приналежність енергії до об’єктів речового права і розглядає її як об’єкт зобов’язального права [539, с. 86]. Таке твердження підтримує окремий сучасний учений Н. М. Зайченко, зауважуючи, що до електричної енергії як об’єкта прав можуть бути встановлені тільки зобов’язальні, але не речові права, значення яких полягає в наділенні споживача можливістю вимагати безперебійного забезпечення електричною енергією [214, с. 8]. Схожа позиція у представників уральської школи цивілістики, М. М. Валєєв розрізняє серед об’єктів цивільних прав окремо речі і енергію, зазначаючи, що способом оформлення належності об’єкта правовідносин є абсолютне право, а передавання об’єкту супроводжується виникненням зобов’язального права [143, с. 200].

Науково-технічний прогрес зумовлює постійний розвиток економіки і розширює перелік благ, які можуть бути об’єктом цивільних прав. Через природні причини законодавець не завжди може спрогнозувати їх появу та своєчасну належну регламентацію нових правових явищ, які завжди органічно поєднуються з наявними системами й аксіомами.

З’ясовуючи правову природу енергії як об’єкта цивільного права, необхідно враховувати його особливі характеристики, зокрема такі: неможливість накопичення й зберігання; споживання енергії здійснюється водночас із її отриманням; неможливість повернення чи заміни «неякісної»; використання енергії можливе лише через приєднану мережу шляхопроводів (трубопроводів).

Оскільки електроенергію неможливо зберігати, то важливо визначити оптимальний баланс, коли держава виробляє стільки електричної енергії, скільки може спожити. За своєю суттю електроенергія і власне річ – зовсім різні об’єкти цивільних прав. Недоліки правового регулювання обов’язково виявляються у договірній і судовій практиці і, як наслідок, позбавляють особу належного правового захисту.

Електроенергія – це не річ, не специфічна річ, не спеціальна дія, а саме такий об’єкт цивільних прав, визначений у ст. 191 ЦК України як «інше майно» [566, с. 166]. Зміст поняття того чи іншого конкретного об’єкта з часом може змінюватися. І. В. Спасибо-Фатєєва слушно зазначає, що в цілому, з розвитком науки і техніки, можливості «юридизації» окремих предметів природи суспільством постійно розширюються [614, с. 13].

Способи поширення «правового поля» на окремі явища є різноманітними. Окремі автори вважають найперспективнішим підходом спеціалізацію правового режиму енергії [547, с. 491]. Енергію пропонується розглядати не як річ, а певну властивість матерії – здатність виконувати корисну роботу [267, с. 118]. Інша пропозиція зводиться до того, щоб в силу правової фікції визнавати електроенергію річчю [348, с. 194]. На думку інших учених, щодо електричної енергії як об’єкта прав можуть бути встановлені лише зобов’язальні, а не речові права, значення яких полягає у наданні споживачу можливості вимагати безперебійного забезпечення електроенергії» [214, с. 8].

Як об’єкт цивільних прав пропонується розглядати не енергію, а енергетичний ресурс, який включає в себе і енергію [122, с. 107].

Неоднозначним нам видається висновок О. В. Шведкової, яка вважає енергію – особливим нематеріальним об’єктом права, що має економічну цінність, щодо якої у сторін договору виникають кореспондуючі майнові права [707, с. 56–57]. Безумовно, енергія має економічну цінність і невипадково вона є предметом оплатних договорів. Проте чи можна вважати її «нематеріальним об’єктом», тобто об’єктом, який існує поза матерією з тенденцією до зміни визначення матерії? Якщо раніше об’єкти характеризувалися такими властивостями як маса, температура тощо, то з розвитком оптики, загальної та спеціальної теорії відносності, квантової фізики, астрофізики і фізики високих енергій з’являються нові ознаки та нові види матерії.

С. С. Немченко, досліджуючи сутність постачання договору електричної енергії через приєднану мережу, дійшов висновку, що електрична енергія є особливим (suigeneris) об’єктом цивільного права, а найважливішою характеристикою електроенергії є її здатність виконувати роботу завдяки електричному струму, потужність якого споживається тим чи іншим приладом та обладнанням, приєднаним до мережі. Автор висуває тезу, що під час постачання електричної енергії споживається не енергія, а потужність [374, с. 3].

Це положення нам здається дещо суперечливим. Електричний струм – це фізичний процес направленого руху заряджених частинок під впливом електромагнітного поля від одного полюса електричної ланки до іншого. Матерія, її кількісні та якісні властивості, і рух матерії – це різні категорії. Потужність – це різниця потенціалів між полюсами, яку обчислюють у вольтах. Істотними умовами договору на постачання електроенергії через приєднану мережу є не лише величина потужності, а і кількість кіловат-годин електроенергії, що підлягає постачанню, водночас якість повинна відповідати вимогам щодо напруги й частоти струму. Тобто напруга – це одна із важливих характеристик енергії, проте обмежувати об’єкт договору, і відповідно, об’єкт цивільних прав лише напругою, видається сумнівним.

На думку В. А. Лапача, можна прогнозувати що подальший розвиток системи об’єктів цивільних прав, що зумовить включення до неї таких об’єктів як енергія, як проміжної (між речами та майновими правами) об’єктної категорії [310, с. 134].

Специфіка електричної енергії як особливого товару не надає можливості застосувати традиційний механізм правового регулювання, який характерний для договору купівлі-продажу. Тому цілком слушним є зауваження, що електрична енергія як товар – це юридична фікція, але вона дозволяє продавцеві електричної енергії стягувати з покупця-споживача оплату за переданий у його власність товар [535, с. 45].

У п. 11 ст. 1 Закон України «Про ринок електричної енергії» зазначено, що виробництво електричної енергії – це діяльність, пов’язана з перетворенням енергії з енергетичних ресурсів будь-якого походження на електричну енергію за допомогою технічних засобів, а у п. 26 надано і поняття електричної енергії: це енергія, що виробляється на об’єктах електроенергетики і є товаром, призначеним для купівлі-продажу [491].

Таке законодавче визначення вказує на товарні характеристики електроенергії як об’єкта цивільних прав з відповідним правовим режимом. Правовий режим не є статичною незмінною категорією і може змінюватися залежно і від доктринального, і законодавчого розуміння об’єкта. Енергія як об’єкт широко задіяна в цивільному обороті та є предметом багатьох договорів. Під цивільним оборотом зазвичай розуміють юридичну форму економічного обороту, а об’єктами останнього є товар, тобто благо, яке має грошову цінність, а отже і права на нього можуть бути тільки майновими [350, с. 108]. Оборотоздатність об’єктів цивільного права вказує на їх здатність брати участь у процесах, що сприяють динаміці цивільних правовідносин [628, с. 169].

Через природні причини електроенергія не може бути об’єктом деяких цивільно-правових договорів, таких як договір майнового найму (оренди), лізингу, позички, довічного утримання, проте особливість електроенергії не є

перешкодою бути предметом договору купівлі-продажу, міни, дарування, пожертви. Електроенергія не може бути предметом договору зберігання, у тому числі і такого його різновиду як охорони. Оскільки за договором охорони забезпечуватиметься збереженість, власне, не електроенергії як предмета договору, а об'єкта, який її виробляє.

Речова характеристика енергії зумовлена наявністю можливості вимірювати її кількість, якість, що зводить нанівець можливість розглядати енергію як безтілесну річ, оскільки характерною ознакою безтілесності є неможливість осягнути те чи інше явище. Право не можна вимірювати, зважувати тощо. Право або існує, або його немає.

У юридичній літературі пропонується поділяти речі, залежно від наслідків використання, на такі види: 1) продукція – усе те, що отримується внаслідок виробничого використання речі; 2) плоди – тобто продукти органічного розвитку тварин, наприклад, приплід, та інших речей, зокрема, урожай; 3) доходи – тобто економічний приріст від участі речі в цивільному обороті, наприклад, відсотки від вкладів у банках, орендна плата, доходи від акцій тощо [277, с. 160–161]. Під яку ж категорію підпадає електроенергія в наведеній класифікації? Маємо парадоксальний висновок: електроенергія, незважаючи на певні ознаки речі, класичному розумінню «річ» не відповідає і в наведеній системі речей за наслідками використання самостійного місця не посідає, оскільки за правовою природою являє собою єдність двох правових категорій – самої речі та водночас результату її використання.

У диспозиції ст. 177 ЦК «Види об'єктів цивільних прав» законодавець називає і «інше майно», проте, на відміну від інших правових категорій (речі, цінні папери тощо), змісту цього поняття не наводить. На нашу думку, слушною є пропозиція С. І. Шимон, яка вважає, що категорія «інше майно» може бути подана в таких групах об'єктів: речі, квазі-речі, майнові права, майнові квазі-права [716, с. 125]. З урахуванням наведеного необхідно віднайти таке правове поняття, яке б не суперечило законодавчій системі об'єктів цивільних прав, не суперечило б традиційному доктринальному уявленню та

відображало б суть досліджуваної категорії. З урахуванням особливостей електроенергії, її властивостей як об'єкта цивільних прав вважається обґрунтованим розглядати електроенергію як категорію квазі-речей.

Сучасна класифікація речей як об'єктів цивільних прав ґрунтується на поділі речей, започаткованому ще у римському приватному праві, і не враховує сучасні реалії та не може охоплювати повною мірою наявні об'єкти цивільних прав.

Електроенергія як об'єкт характеризується самостійністю, оборотоздатністю, товарними характеристиками, специфічною властивістю. Природна особливість електроенергії виключає застосування до неї окремих класифікаційних ознак, властивих традиційному розумінню речі (подільність, неподільність; головна річ і приналежність).

Запропоновані конструкції щодо місця електроенергії в системі об'єктів цивільних прав (як різновид безтілесних речей, майнових прав, як об'єкта зі спеціальним правовим режимом тощо) непереконливі, оскільки не враховують особливу «матеріальну оболонку», у якій перебуває об'єкт.

Головною ознакою і умовою існування електроенергії як об'єкта цивільних прав є наявність її носія (об'єкта електроенергетики).

Наявна система об'єктів цивільних прав потребує появи проміжної категорії об'єктів – між річчю та правом на річ.

До категорії «речі» повинні належати об'єкти матеріального світу, які мають об'єктивне вираження – «тілесну оболонку», і сприймаються на дотик чи поглядом. Якщо ж існування такої матеріальної субстанції може бути зафіксоване і сучасними технічними засобами або має наукове обґрунтування (електроенергія, силове чи електромагнітне поле тощо) з огляду на її фізичні властивості, то явище підпадає під категорію поняття «квазі-речі», його доцільно розглядати як категорію «інше майно». Саме електроенергія є майном, яке не має фізичної оболонки, до якого можна доторкнутися, проте це не позбавляє її такої ознаки як матеріальність.

Сучасна цивілістика повинна запропонувати адекватну правову форму залучення в цивільний оборот різних видів енергії.

Для розмежування власне речей і так званих речей, які мають певну матеріальну субстанцію (енергія, електричне поле тощо), пропонується ввести до наукового обігу і визначити на доктринальному рівні, які ознаки повинні мати зазначені об'єкти. Поняття «квазі-володілець» відображало б суть відносин, які виникають між особою, яка має реальну можливість своєрідно володіти електроенергією, з урахуванням її особливих властивостей.

5.2 Донорські органи, анатомічні та біологічні матеріали як об'єкти цивільних прав

У системі немайнових благ людини особливе місце посідає її право на життя та право на здоров'я. Особливість здоров'я людини як нематеріального блага полягає у тому, що його неможливо відчужувати будь-яким способом і у будь-якій формі від фізичної особи – його носія, оскільки здоров'я – це благо, яке належить людині від її народження.

В історії людства питання про методи та способи лікування вирішувалися з огляду на постійні проблеми врятування життя або відновлення здоров'я людини. Основною характеристикою розв'язання вказаних проблем визнається дієвість засобів відновлення здоров'я та порятунку життя громадян.

Розвиток медицини і зокрема такого її напряму, як трансплантологія, зумовлює інтерес до теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з використанням органів і тканин людини, залученням їх до цивільного обороту, здійсненням і охороною особистих немайнових прав громадян у цій сфері.

Рівень розвитку сучасної науки дозволяє лікарям проводити операції з пересадження донорських органів, рятуючи безліч людських життів. Водночас сучасний стан і перспективи трансплантології не лише демонструють передові

досягнення лікарів та кращі приклади врятування життя та відновлення здоров'я людини, але й порушують багато етичних і правових питань. На сьогодні найбільш обговорюваними визнаються проблеми з'ясування правового статусу та місця донорських органів і тканин особи в системі об'єктів цивільних прав. Отже, від цивільно-правової науки вимагається чітке юридичне тлумачення цього питання, що забезпечить захист конституційного права людини на охорону життя та здоров'я від різних зловживань у цій сфері, на особисту недоторканність у разі здійснення трансплантології донорських органів.

Щодо перспективи правничого нормування вказаної сфери першочерговим завданням є визначення статусу таких об'єктів, як органи та тканини, а також інші анатомічні матеріали людини, що дозволило б відповісти на питання про їх оборотозданість і належність до того чи іншого виду об'єктів цивільних прав.

Одним з дієвих способів, а в окремих випадках єдиним методом лікування окремих хвороб (цироз печінки, рак нирок, порок серця), світова спільнота розглядає трансплантацію органів і тканин особи, що останнім часом піддається дискусіям у середовищі науковців і законодавчим пошукам її регламентації. Законодавче вирішення цього питання суттєво спрощує доступ до одержання донорських органів. «Однак, незважаючи на це, відзначається постійне збільшення розриву між наявністю придатних донорських органів і кількістю тих, хто потребує трансплантації. Подібне становище позбавляє багатьох пацієнтів єдиного шансу на порятунок, оскільки альтернативні методи лікування лише продовжують життя, не приводячи до видужання» [313, с. 27].

Саме тому своєчасним убачається звернення до проблеми правничого статусу донорських органів серед об'єктів цивільних прав і об'єктів цивільних правовідносин. Невипадково останнім часом у науці цивільного права відшукуються підходи до розуміння таких органів як цілісного об'єкта цивільних прав. З'являються методологічні дослідження і вітчизняних, і зарубіжних теоретиків цивільного права, серед яких Г. В. Анікіна,

Н. В. Аполінська, М. С. Брюховецька, С. Б. Булеца, А. А. Герц, К. О. Ільющенкова, Н. М. Квіт, Р. А. Майданик, М. М. Малеїна, Г. М. Миронова, І. Р. Пташник, С. О. Сліпченко, Р. О. Стефанчук, С. Г. Стеценко й інших учених, як цивілістів, так і фахівців суміжних галузей. Їхніми зусиллями розробляються такі фундаментальні проблеми науки цивільного права, як поняття об'єктів цивільних прав, об'єктів цивільних правовідносин трансплантології та донорства тощо.

Правове регулювання сфери трансплантації як окремої групи відносин, що вимагає розробки і прийняття самостійних актів, у СРСР розпочалося з другої половини 30-х рр. XX ст. [435, с. 13]. Історія трансплантації у нашій країні пов'язана з постановою РНК СРСР від 15 вересня 1937 р. «Про порядок проведення медичних операцій», у якій передбачалося проведення лікувальних і хірургічних операцій, у тому числі з пересадки рогівки очей від померлих, переливання крові, пересадки окремих органів та ін. [383].

В Україні перша трансплантація печінки від померлої людини була проведена 1994 р. у Запорізькому центрі трансплантації, а в березні 2000 р. Президія Академії медичних наук України прийняла рішення про створення відділу трансплантації нирки та гемодіалізу [28].

У п. 18–19 Директиви 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, заготівлі, перевірки, обробки, консервації, зберігання та розподілу людських тканин і клітин від 31 березня 2004 р. сфера застосування якої поширюється на тканини і клітини, у тому числі на гомеопатичну периферичну кров, стовбурові клітини з пуповинної крові та кісткового мозку, репродуктивні клітини (яйцеклітини, сперму), ембріональні тканини та клітини, а також стовбурові клітини дорослих і ембріонів, зазначено, що принциповим є те, щоб програми із застосування тканин і клітин ґрунтувалися на філософії добровільності та безоплатності донорства, анонімності як донорів, так і реципієнтів, альтруїзму донорів і солідарності між донорами та реципієнтами. Державам-членам наполегливо рекомендується вживати заходів зі

стимулювання активної участі державного та некомерційного секторів у наданні послуг із застосування тканин і клітин та у пов'язаній з цим науково-дослідній діяльності. Добровільне та безоплатне донорство тканин і клітин є чинником, який може сприяти високим стандартам безпечності тканин та клітин, і, відповідно, охороні здоров'я людей [183].

Проте успіхи медицини у сфері трансплантації зумовили появу і низки соціальних проблем. Всесвітня організація охорони здоров'я у резолюціях WHA 40.132 и WHA 42.53 висловила стурбованість щодо зростання незаконної торгівлі людськими органами, особливо від живих донорів, які не мають родинних зав'язків. Відповідно до принципу 5 Керівних принципів Всесвітньої організації охорони здоров'я (WHA) з трансплантації людських клітин, тканин та органів, затверджених на Шістдесят третій сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я в травні 2010 р. (резолюція WHA 63.22) [533], надання клітин, тканин і органів живим донором здійснюється тільки на безоплатній основі, без якоїсь грошової виплати або іншої винагороди в грошовому вираженні. Необхідно заборонити купівлю або пропозицію купівлі клітин. Заборона на отримання фінансової вигоди за передавання частини людського тіла (клітини) є важливим принципом донорства, оскільки залучення коштів у сферу обігу донорськими органами загрожує усій системі донорства. Можливість оплатного відчуження донорських тканин змінює їх правову природу, вводить в цивільний оборот як повноцінну річ. Проте, як слушно зазначає С. О. Сліпченко, безоплатність передавання донорських органів «зовсім не означає, що вони не мають економічної цінності та не здатні оцінюватися у грошах» [594, с. 48–50].

Перетворюючись на «біологічні матеріали», і будучи засобом трансплантації, вони не повинні перетворюватися на засіб комерціалізації. Характеризуючи заборону перетворення людського тіла на джерело прибутку, донорство органів, крові, стовбурових клітин, інших біологічних матеріалів повинно здійснюватися безоплатно та без будь-якої фінансової компенсації, за винятком тієї, що необхідна для коштів, витрачених на реабілітацію чи

втрачений прибуток під час донорства органів [506]. Здійснення донорства на безоплатних засадах поділяють і інші вітчизняні вчені [396].

Подальшого розвитку концепція донорства набула у директиві № 2010/45/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС про стандарти якості та безпеки людських органів, призначених для трансплантації від 7 липня 2010 р. у п. 19, яка спеціально наголошує, що важливим чинником у процесі надання донорських органів є альтруїзм, а програма трансплантації органів повинна базуватися на засадах добровільності та безоплатності надання донорських органів [47].

Одна із сучасних проблем – це презумпція згоди чи незгоди донора у разі його загибелі та необхідності вилучення біоматеріалів. Від живого донора як гомеотрансплантат може бути взятий лише один із парних органів чи частина органу, або частина іншого анатомічного матеріалу. Ця процедура ретельно регламентована вітчизняним законодавством.

У ст. 1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 р. як анатомічні матеріали розуміються органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини, а як донор анатомічних матеріалів людини – живий донор чи донор-труп, у якого в установленому цим Законом порядку вилучаються анатомічні матеріали для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів [418].

У Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [176] затверджено Порядок надання письмової згоди живого донора на вилучення у нього анатомічних матеріалів та письмової відмови від раніше наданої такої згоди, письмової згоди або незгоди чи відкликання наданої раніше згоди на вилучення анатомічних матеріалів з тіла особи для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів після визначення її стану як незворотня смерть, а також подання письмової заяви про призначення, зміну чи відкликання повноважного представника.

Відповідно до частини п’ятої статті 21 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» Кабінет Міністрів України 25 березня 2020 р. затвердив Порядок отримання та надання гомеопатичних стовбурових клітин та обміну інформацією щодо наявних анатомічних матеріалів людини, призначених для трансплантації [459].

Постановою уряду України від 18 грудня 2019 р. № 1083 затверджено Перелік послуг та тарифів на послуги з надання третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги методом трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів, які надаються учасниками пілотного проєкту щодо зміни механізму фінансового забезпечення оперативного лікування з трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів [400].

Сумнівів немає – майбутнє за трансплантацією. Однак необхідне найважливіше уточнення: за якою саме трансплантацією? За традиційною, коли об’єктами трансплантації переважно були органи і тканини трупа людини, або за новою, сучасною трансплантацією, яка орієнтована на використання інших, не пов’язаних з наявністю трупа людини, засобів? [436, с. 10]. Щодо можливості введення в цивільний оборот органів і тканин людини у цивілістичній літературі висловлювалися різні, протилежні за змістом думки: від їх легалізації в цивільному обороті до повної заборони.

До того ж, майже всі дослідники, які підтримують ідею визнання за органами і тканинами людини статусу речей в обороті, передбачають необхідність їх класифікації. Наприклад, М. М. Малєіна поділяє біологічні матеріали людського організму на такі категорії: «1) трансплантанти; 2) органи та тканини, відчужувані в результаті надання медичної допомоги; 3) органи і тканини, відторгнення яких не пов’язано з медичним втручанням [339, с. 13–14].

Загальною практикою є те, що речі, як і інші об’єкти цивільних прав, можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої на підставі різних цивільно-правових угод та інших юридичних фактів у порядку універсального правонаступництва (спадкування, реорганізація юридичної

особи) або іншим способом. Такі речі визнаються не обмеженими в обороті, можуть бути об’єктом будь-яких абсолютних і відносних цивільних правовідносин і належати будь-яким суб’єктам цивільного права.

Окремі різновиди речей з огляду національної та громадської безпеки, охорони економічних інтересів держави, забезпечення здоров’я населення тощо обмежені в обороті (зброя, сильнодійні отрути і т. д.). Вилученими із цивільного обороту вважають ті речі, які згідно з чинним законодавством не можуть бути предметом цивільно-правових угод. Тому питання про місце донорських органів людини в цій системі об’єктів цивільних прав залишається невирішеним. Проте з’ясування набутого за роки незалежності під час обговорень теоретико-практичних наукових знань дозволило виокремити кілька концепцій щодо визначення їх правничого змісту. Так, деякі автори вважають, що донорські органи особи не наділені речовинно-правничим статусом і не можуть розглядатися як нематеріальні блага через особливість їх походження. Так, З. Л. Волож указує на те, що, хоча органи та тканини відокремлюються від тіла людини, але вони залишаються частиною організму, а не матеріального світу, оскільки утворюються внаслідок природного біологічного процесу [93, с. 214–218]. Цю думку підтримує Г. Н. Красновський, зазначаючи, що органи та тканини людини не можуть продаватися та купуватися через те, що вони, попри всю їх очевидну корисність, не є ні товаром, ні майном. А якщо ні, то можна було б дійти абсурдного висновку, що людина визнається одночасно і об’єктом, і суб’єктом правовідносин [286, с. 75–75]. Ця думка знаходить підтримку і у інших дослідників [249, с. 20]. Окремі вчені висловлюють думку, що донорські органи особи слід визнати самостійним об’єктом цивільного права, обмеженим в обороті, до якого можливе застосування положень, установлених для обороту речей у частині, що не суперечить законодавчим актам і сутності об’єкта. Так І. Р. Пташник зазначає, що донорські органи, що вилучаються з тіла особи, є специфічними речами. З моменту їх відділення від організму вони будуть визначатись речами,

обмеженими в цивільному обороті. Однак вони не можуть мати майнової цінності, бути товаром [506, с. 69].

Щодо тіла людини то О. Г. Пелагеша та С. Г. Стеценко указують на те, що особа може бути лише суб'єктом, але не об'єктом права. Тому труп людини не може бути визнаний об'єктом цивільних прав. З'ясовуючи приписи нормативно-правових документів, автори доходять таких висновків: 1) анатомічні матеріали людини, які вилучаються належним чином і на законних підставах, у разі, якщо вони не вилучені та не обмежені в цивільному обороті, можуть вільно відчужуватись і переходити від однієї особи до іншої; 2) у законодавстві не вказується в жодному з нормативних актів, що трансплантати є об'єктами, вилученими з обороту; 3) кожна фізична особа може дати письмову згоду на донорство її органів та інших анатомічних матеріалів [621, с. 16].

Проте прихильники цієї теорії допускають певні нелогічні висновки. Вони зазначають, що плата у разі оплатного донорства є не винагородою за надані органи (тканини чи інші анатомічні матеріали), а компенсацією донорові за заподіяні йому незручності, фізичні або моральні страждання, ризик потенціального погіршення здоров'я, і пропонують визнати оплатну угоду (операцію) донорства не різновидом купівлі-продажу, а договором sui generis [340, с. 90]. Однак незрозумілим у такому разі залишається те, чому, якщо анатомічний матеріал є річчю, його відчуження має обговорюватися в межах певної компенсації та чому оплатні угоди донорства слід усе-таки вважати специфічними договорами? [521, с. 78]

На думку Р. А. Квернадзе, життя та здоров'я в одних відносинах є нематеріальними, абстрактними благами, в інших – матеріальними, речовими у тому разі, якщо життя як матеріальний об'єкт утворюється елементами: органами, тканинами, самим організмом людини. Відносини у сфері охорони здоров'я та медицини характеризуються специфічністю, оскільки їх об'єктами є здоров'я, життя, органи, тканини і сам організм людини, які, з огляду на

особливості відносин, можуть визнаватися і нематеріальним, і матеріальним благом, умовно річчю [240, с. 104].

Такий підхід споконвічно є суперечливим і лише негативно впливає на вирішення питання про правничу природу донорських органів, оскільки відразу виникає комплекс питань: з якого моменту, наприклад, анатомічні матеріали можна вважати нематеріальним об'єктом і як необхідно їх законодавчо нормувати; у якому разі їх характеризують як матеріальний об'єкт і, відповідно, якому регулюванню вони підлягають у такому разі? Інша (третя) група вчених-цивілістів уважає, що анатомічні матеріали людини не є нематеріальними благами. Так, Л. О. Красавчикова вказує на те, що такі матеріали особи є особистими немайновими благами, щодо яких складаються цивільні відносини донорства та трансплантації. Припускається, що після відділення від конкретної людини, трансплантати втрачають свою індивідуально-особистісну визначеність. До того ж, право на донорство та трансплантацію вчена вважає елементами, що належать до регулятивної ланки права на здоров'я [284, с. 26–27]. Суперечить звичайній логіці уявлення про анатомічні органи людини як про речі, нехай навіть обмежені в цивільному обороті, з морально-етичних поглядів, що склалися в українському соціумі.

М. М. Малеїна пропонує надавати донорським органам, відокремленим від організму людини, правового статусу речей з обмеженим оборотом [337, с. 41–42]. Поділяючи цю позицію, Н. В. Аполінська стверджує, що біологічні об'єкти людини з моменту їх відділення від людського організму набувають внутрішніх ознак, властивих усім об'єктам цивільних прав (корисність, дискретність, тілесність; походження від організму людини; унікальність (винятковість); значна нематеріальна цінність; наявність економічної вартості), а отже, вони можуть бути визнані об'єктами цивільних прав [20, с. 4]. Звісно, вживання у такому контексті словосполучення «значна нематеріальна вартість» некоректне, оскільки використання біооб'єктів людини пов'язане з рятуванням чужого життя чи відновлення здоров'я, і говорити про «вартість» чи «цінність» таких благ недоречно.

М. В. Брюховецька також уважає, що органи й інші анатомічні матеріали, вилученні з тіла померлого, необхідно визначити як самостійні об'єкти цивільних прав, на які поширюється правовий режим речі у випадках, прямо визначених законом, проте на органи та тканини, вилучені у людини після її смерті, недопустиме встановлення право власності [61, с. 133–134]. Щодо цього постає кілька питань. По-перше, про які випадки йдеться, коли законодавець прямо поширює на анатомічні матеріали, вилучені з тіла померлого, режим речі, і, по-друге, якщо на ці так звані речі не буде встановлюватися право власності, то на якій правовій підставі титульні володільці зможуть ними розпоряджатися, оскільки навіть законне володіння не наділяє володільця правом розпорядження.

Деякі німецькі вчені вважають, що тіло померлої людини є річчю, вилученою із цивільного обороту, проте водночас є і «проявом (залишком) особистості» [762].

Аналіз спеціальної літератури надає можливість виокремити три основні напрями щодо правового положення біологічних матеріалів людського організму і тканин: 1) біоматеріали і тканини визнаються речами (М. М. Малєіна); 2) біоматеріали і тканини є особливими об'єктами цивільних прав (Н. В. Аполінська); в) біоматеріали і тканини є одними з особистих немайнових прав (Л. О. Красавчікова). Розбіжності передусім зумовлені досить широким розумінням поняття «біологічні матеріали», оскільки під ними розуміють донорство живої людини і посмертне донорство, парні та непарні органи та ін. Постійна дискусійність проблеми дослідження місця донорських органів у системі об'єктів цивільних прав пов'язана із законодавчою визначеністю поняття речі в цивільному праві України через предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки. А що визнавати предметом матеріального світу? А чи можна визнати органи людини й її організм предметом матеріального світу? Розуміння речі як об'єкта цивільних прав відбувається завдяки її ознакам

матеріальності, доступності, корисності (остання характеристика має бути додатковою ознакою речі).

У такому контексті донорські органи слід уважати предметами матеріального світу. Окрім того, донорські органи наділені ще однією ознакою речі – корисністю, тобто можливістю задоволення потреб людини в нормальному стані здоров'я. Не викликає заперечень, що анатомічні матеріали людини, з урахуванням їх власної сутності, здатні задовольнити найважливіше право людини – право на здоров'я. Проте вище було зазначено, що корисність речі є додатковою ознакою, яку не слід визнавати обов'язковою для речі як об'єкта цивільних прав.

Деякі автори поділяють органи і тканини на ті, які не регенеруються і ті, які регенеруються. До перших належать такі, утрата яких для організму є непоправною у природних умовах, і які не можуть бути предметом будь-яких оплатних правочинів, до других – ті, які з часом поновлюються. Об'єкти першої групи автори вважають обмежено оборотоздатними, другої – такими, що перебувають у вільному обороті [366, с. 39].

Однак, завдяки вдосконаленню реанімаційних технологій, життєво важливі функції можуть штучно підтримуватися протягом тривалого часу. Проте не можна погодитися з англійським лікарем В. Гленноном, який вважає, що за наявності прижиттєвої згоди пацієнта на посмертне донорство не обов'язково чекати факту настання смерті пацієнта з невиліковним захворюванням; в такому випадку найбільш важливим дослідник убачає знеболювання і медикаментозне «вимикання» свідомості майбутнього донора [742]. Реалізація такої пропозиції спричинить конфлікти з родичами померлого донора, якого позбавили останньої надії на порятунок, похитне довіру суспільства до інституту трансплантації і, відповідно, зумовить невизначеність донорських органів у правовому полі.

Постає питання і щодо правового режиму тіла померлого і окремих його останків, які перебувають у анатомічних музеях, музеях медичних навчальних закладів, криміналістичних лабораторіях з науково-навчальною метою.

Наприклад, у лабораторії юридичного факультету Санкт-Петербурзького державного університету зберігається голова відомого петроградського бандита 20-х років минулого століття Льоньки Пантелєєва [65]. У московському Інституті Мозку зберігався мозок В. І. Леніна, Й. В. Сталіна, М. Горького, С. М. Кірова, В. В. Маяковського, А. А. Сахарова [641, с. 82]. Звичайно, це суперечить праву особи на особисту недоторканність, до змісту якого традиційно включають правомочність самостійно користуватися та розпоряджатися своїм тілом, окремими органами та тканинами, повноваження вільно змінювати вчинки відповідно до своєї свідомості та волі, а також повноваження вимагати, щоб інші суб'єкти утримувалися від порушення цього права [336, с. 89]. К. А. Флейшиць, аналізуючи право на немайнові блага, стверджує, що суспільство настільки зацікавлене в охороні особистості як носія індивідуальних рис, схильностей і намірів, що вважає за необхідне охороняти певні прояви відповідних особистих інтересів навіть тоді, коли вже не існує початковий носій цих інтересів [649, с. 179–180].

Деякі німецькі вчені вважають, що з моменту, коли особисте право померлої особи перестає існувати, її останки стають оборотоздатними і набувають статусу речей, тому щодо препарованих з навчальною чи науковою метою скелетів людських тіл чи консервації їх частин може виникати право власності на ці об'єкти [773]. Думка досить цікава, оскільки, якщо ми категорично з нею не погоджуватимемося, то виникає питання щодо експонатів і посібників медичних навчальних закладів, які використовують у навчальній діяльності не лише муляжі; інколи навіть невідомо, кому належали ці «експонати».

Аналогічне міркування висловлює Н. М. Квіт: якщо особа може передавати свій біологічний матеріал для наукових досліджень чи за її згодою цей матеріал та інформація, що з ним пов'язана, можуть бути анонімізовані, що спричиняє втрату правового зв'язку особою з таким об'єктом, і цей об'єкт «перетворюється на річ, обмежену в цивільному обороті», оскільки право користувача цього анатомічного/біологічного матеріалу обмежено нормами

закону [241]. За таких обставин відбувається зміна правової природи об’єкта і з блага немайнового, яке належить конкретній фізичній особі, він перетворюється на об’єкт матеріальний і втрачає властивості особистого немайнового блага, яке через природні причини належить фізичній особі. Проте сумнівною видається пропозиція авторки виокремити в ЦК України статтю 179-1 «Біологічний матеріал», зазначивши, що «біологічний матеріал є особливим об’єктом цивільних прав». На нашу думку, запропоноване визначення не є інформаційним, і, з огляду на особливість цього об’єкта, значно логічніше додати «біологічний матеріал» до переліку об’єктів цивільних прав, які законодавець наводить у ст. 177 ЦК України.

Стосовно матеріальності необхідно зазначити, що якщо речами є предмети матеріального світу, то це аж ніяк не означає, що будь-який предмет матеріального світу має неодмінно вважатися річчю, тому не виключається існування поряд з речами також самостійної категорії неречових матеріальних благ. Перелік об’єктів цивільних прав не є незмінним.

З огляду на це, немає перепон для того, щоб уважати донорські органи самостійними об’єктами цивільних прав, обмеженими в обороті, до яких можливе застосування положень законодавства, установлених для обороту речей в частині, що не протирічить нормативно-правовим актам і сутності об’єкта цивільних прав.

Щодо самостійності донорських органів як об’єктів цивільних прав постає низка питань. Так, ці органи умовно можна поділити на дві групи: 1) анатомічні матеріали, відділення яких або не спричиняє будь-яких несприятливих змін в організмі особи (вилучення нігтів, волосся, продуктів виділення тощо), або зміни характеризуються тимчасовістю і не спричиняють серйозних наслідків для її здоров’я; 2) такі частини тіла людини, видалення яких в окремих випадках, хоча й можливе за життя (наприклад, нирка, роговиця), але супроводжується відчуттям сильного болю та може спричинити різні наслідки для здоров’я донора, а також ті, вилучення яких за

життя взагалі неможливе (печінка, серце), оскільки неминуче призведе до смерті людини.

Ці дві групи об'єднані ознакою походження з людського організму, а тому цивільно-правничий статус указаних анатомічних матеріалів має бути однаковим. Зрозуміло, що анатомічні матеріали першої групи за своїми ознаками найбільш наближені до речей у тій площині, у якій вони регламентовані законом. Ці матеріали наділені певною цінністю в цивільному обороті, та законодавство не забороняє укладення правочинів (як оплатних, так і безоплатних) щодо цих об'єктів (за такими ознаками їх можна умовно вважати товарами). Проте це не дозволяє вважати їх речами. А другій групі анатомічних матеріалів ще складніше надати статус речей через указані вище причини [565, с. 66].

З поняттям «анатомічні матеріали» тісно пов'язане і питання щодо правового режиму людського ембріона.

Огляд судових рішень зарубіжних країн з питань статусу ембріона дозволив вітчизняним ученим зробити висновок щодо моделей ембріона в різних правових системах і виявити три основних підходи: 1) ембріон in vitro – суб'єкт права; 2) ембріон in vitro – об'єкт права; 3) ембріон in vitro проміжний суб'єктно-об'єктний стан, правове становище [592, с. 174].

Серед сучасних зарубіжних учених, які досліджували цю проблематику, необхідно назвати, зокрема Робінсона Р., який дійшов висновку, що ні термін «особа», ні термін «річ» не дозволяють з'ясувати правову природу ембріона і вирішити питання щодо його статусу. Якщо визнати ембріон суб'єктом права, то наступним кроком буде заборона його знищення, якщо розглядати ембріон об'єктом права власності, то виникає питання щодо способу створення цього об'єкта та правомочностей власників щодо користування та розпорядження ним. Порівнюючи правове становище немовляти і ембріона, автор робить висновок, що ембріони перебувають в особливому проміжному стані, і, з огляду на їх здатність до народження, заслуговують на увагу в межах законодавства [759].

Така позиція заслуговує на підтримку. Визнаючи ембріон суб'єктом права, навіть з певними застереженнями, держава повинна надавати йому правовий захист, і тоді штучне переривання вагітності за будь-яких показників, у тому числі і медичних, вважатиметься кримінальним злочином проти особи – убивством. Визнання ембріона річчю, якою власник має абсолютне право розпоряджатися, зумовить виникнення низки як правових, так і суто етичних проблем. Так, у літературі наведено випадок, коли у США життя малолітньої дитини могла врятувати лише операція з трансплантації нирки. Батьки дитини зачали дитину-донора та вилучили у недоношеного плода нирку. Дитина була врятована, а плід, природно загинув [641, с. 80]. Такі дії медичних працівників межують з мораллю і неоднозначно сприймаються суспільством.

Правовідносини донорства К. О. Ільющенкова пропонує визначати як об'єкт «матеріальні і майнові або немайнові блага, що відділяють від людського організму з лікувальною, фармацевтичною чи науковою метою та володіють особливим правовим режимом і перебувають в обмеженому цивільному обороті. Грудне молоко є об'єктом донорства у разі застосування останнього в лікувальних, фармацевтичних чи наукових цілях» [224, с. 9].

Проте, якщо із запропонованою дефініцію з певними застереженнями можна погодитися, то віднесення автором грудного молока до донорських органів викликає заперечення. У ст. 290 ЦК України «Право на донорство» законодавець вичерпно визначає об'єкти донорства: кров, її компоненти, а також органи й інші анатомічні матеріали та репродуктивні клітини, гомеопатичні стовбурові клітини. До якої категорії об'єктів, перелічених у законодавстві, автор відносить «грудне молоко»? Звичайно, грудне молоко являє собою майнове благо. Проте за своєю правовою природою донорський орган принципово відрізняється від грудного молока. Трансплантація завжди передбачає медичне втручання в організм донора з метою пересадки органу донора реципієнту. Грудне ж молоко виходить з організму природнім способом і його власник може розпоряджатися ним без залучення

медпрацівників, унаслідок укладення цивільно-правових договорів – дарування, купівлі-продажу, міни тощо. Тому пропозиція доповнити ст. 290 ЦК «Право на донорство» і передбачити в ній «право на донорство грудного молока» [224, с. 125–126] нам видається недостатньо науково обґрунтованою і такою, що не відповідає суті поняття «донорські органи».

Окремі дослідники вважають, що завдяки речово-правовій природі анатомічних об'єктів, їх відділення не призведе прямо або побічно до припинення існування суб'єкта – їх безпосереднього носія, а також не вплине на його статус як суб'єкта права. До того ж, до такого відділення органи і тканини людини не існують як речі, але є об'єктом особливого немайнового права – права на тілесну недоторканність [377, с. 44].

Проблема цивільно-правової природи вказаних матеріалів пов'язана з питанням про суб'єктів, наділених правом їхнього розпорядження. За життя людина має право самостійно розпоряджатися своїм тілом і навіть життям, тому це питання можна оминути. Що ж стосується проблеми надання дозволу на вилучення анатомічних матеріалів після смерті особи, то вона певним чином розв'язана законодавством, але не повною мірою. Право на дозвіл учинення певних дій щодо трупної трансплантації законом зафіксовано за подружжям або родичами, які проживали з нею до смерті. У померлих неповнолітніх, обмежено дієздатних або недієздатних осіб анатомічні матеріали можуть бути взяті за згодою їхніх законних представників, що не можна визнати логічним. Пояснюється це тим, що виникає справедливе питання: які підстави для дозволу вчиняти що-небудь, розпоряджатися щодо тіла свого родича? Чи можна визнати таке розпорядження одним із прав, що надаються власникові тіла особи стосовно його власності?

Водночас у світовій практиці переважають два підходи до трупної трансплантації: 1) презумпція згоди (Іспанія, Португалія, Бельгія, Австрія, Росія, Казахстан, Білорусь та ін.), відповідно до якої анатомічний матеріал вилучають за відсутності прижиттєвого офіційно зареєстрованого заперечення донора проти вилучення такого матеріалу; 2) презумпція незгоди (США,

Канада, Великобританія, Німеччина, Нідерланди, Норвегія, Греція), за якого матеріал для трансплантації отримують з тіла померлого тільки в разі, якщо особою за життя дана згода на трансплантацію.

Положення ж закону унеможливлюють віднесення України до країн, які чітко дотримуються одного з указаних підходів, які ґрунтуються на положеннях ст. 17 «Згода і дозвіл» додаткового протоколу до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини (Страсбург, 24 січня 2002 р.), за якими не можуть вилучатися анатомічні матеріали в разі, якщо померла людини заперечувала проти цього [188].

Згідно зі статтею 10 Резолюції про приведення у відповідність законодавств держав-учасниць щодо питань вилучення, пересадки і трансплантації матеріалів організму людини № (78) 29, прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи 11 травня 1978 року, не може бути жодного вилучення за наявності чітких чи попередніх заперечень з боку померлої особи, зокрема, через її релігійні та філософські погляди. Вилучення може бути проведено і в разі відсутності висловленої чи такої, що малася на увазі, волі померлого. Причому держава може вирішити, що вилучення не повинно проводитися, якщо після проведення практично можливого розслідування, з огляду на думку сім'ї померлого, заперечення буде очевидним. Отже чинне законодавство не визнає донорські об'єкти людини ні матеріальними благами, ні речами. Деякі вчені вводять у дискусійне поле проблему правомочності певних осіб щодо розпорядження тілом особи після її смерті. Адже, ще за життя користування цим правом належало виключно померлій людині, і навіть найближчий родич не мав права розпоряджатися цим тілом [192, с. 132].

Водночас законодавче врегулювання цього питання буде правильним лише тоді, коли буде визнано, що, надаючи згоду (або незгоду) на вилучення анатомічних матеріалів померлого, родич буде висловлювати не власну волю, а волю покійної особи. М. І. Ковальов уважає, що спірним видається положення закону, відповідно до якого право надання згоди на трансплантацію належить близькому родичу та навіть законному представнику покійної особи. Навряд чи

труп, його органи та тканини можуть розглядатися як щось, що можна успадковувати як звичайне майно [249, с. 20].

На нашу думку, слід ураховувати, що в разі, якщо за життя людина не висловила явно свою згоду на вилучення в неї анатомічних матеріалів, то подружжя, інші особи, вказані в Законі України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [459], висловлюючи свою згоду або незгоду на вилучення цих матеріалів, не повинні порушувати шанобливого ставлення до пам'яті померлого з цього питання. Слід також зауважити про дискусійність проблеми обороту анатомічних матеріалів у цивільному праві, але ми наголошуємо на її розв'язанні в міжнародно-правових документах. Так, у Конвенції про захист прав людини та людської гідності з огляду на використання досягнень біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину), затвердженій Радою Європи 19 листопада 1996 р. [264], простежується негативне ставлення до вільного оплатного вилучення: тіло людини та його частини не повинні самі собою бути джерелом отримання фінансової вигоди (ст. 21), будь-яку частину людського тіла, вилучену під час медичного втручання, можна зберігати та використовувати з іншою метою, ніж та, для якої її було вилучено, лише за умови дотримання процедур належного інформування та отримання згоди (ст. 22).

Отже, європейське співтовариство не вважає за необхідне регулювати вільне розпорядження та вільний обіг анатомічних матеріалів на сучасному етапі розвитку європейських країн з урахуванням зростання показників кримінальної активності населення.

У ч. 4. ст. 14 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» зазначено, що у разі, якщо донором гомеопатичних стовбурових клітин є особа віком від 14 до 18 років, згода на вилучення у неї гомеопатичних стовбурових клітин надається нею, а також її батьками або іншими законними представниками цієї особи у письмовому вигляді. Такі умови трансплантації є додатковими гарантіями захисту немайнових прав інтересів неповнолітньої особи, яка за своїм віком і

загальним розвитком може не усвідомлювати повною мірою наслідків медичного втручання. Тому нам видається недостатньо виправданою пропозиція щодо можливості використання як донора особи від 14 до 18 років за умови позитивного висновку комісії з питань етики при закладі охорони здоров'я, у якому має проводитися вилучення, навіть за відсутності згоди батьків чи законних представників на трансплантацію тіла [242, с. 105], оскільки саме на батьків, відповідно до ч. 2. ст. 150 СК України, покладено обов'язок піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток [559].

Р. О. Стефанчук слушно зазначає, що дієздатність фізичної особи утворюється через гармонійне поєднання інтелектуальних та вольових аспектів, тобто, фізична особа повинна бути здатною до адекватного психічного усвідомлення обсягу та змісту своєї цивільної дієздатності, відображати у своїй свідомості значення своїх дій та передбачати їх наслідки [620, с. 153]. Тому невипадково, беручи до уваги особливості розвитку підлітка, законодавець обмежує його можливості вчинення певних юридичних дій. З іншого боку, відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» [477], на батьків або осіб, які їх замінюють, серед іншого мають право та зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини. Тому нам видається штучним і недоцільно запропонованим конфлікт інтересів дитини і батьків або осіб, які їх замінюють.

Правова природа донорських органів як немайнового блага залежить від життєздатності їх носія. К. А. Флейшиць стверджувала, що не можна розуміти «невіддільність від особистості» названих вище благ в тому сенсі, ніби блага ці перестають охоронятися правом після смерті носія відповідних прав. Навпаки, саме у сфері особистих прав спостерігається своєрідне явище: не переходячи у спадщину, право проте «переживає» свого носія і охороняє те, що було благом останнього, і тоді, коли він цього блага використовувати більше не може [649, с. 94].

Проте розвиток законодавства про трансплантацію, яке передбачає випадки відділення окремих елементів немайнового блага людини у вигляді анатомічних чи біологічних частин, які втрачають свій зв'язок з носієм (володільцем), змінюють свою правову природу і можуть набувати особливого статусу своєрідної речі, хоча цей висновок залишається в дискусійному полі та вимагає законодавчої регламентації. Неврегульованість цього питання правом відображається на практиці поводження з анатомічними матеріалами. До того ж, ми наголошуємо на тому, що донорські органи (анатомічні матеріали) не можуть визнаватися речами. Проте зазначені органи слід уважати специфічним самостійним предметом цивільно-правових правочинів, обмеженим у цивільному обороті, що має бути зафіксовано у законодавстві.

Для донорських органів як об'єктів цивільних прав характерна дуалістична правова природа: залежно від належності живому донору чи у разі посмертного донорства вони є немайновими благами або об'єктами матеріального світу – біологічні матеріали (квазі-речі).

На відміну від інших немайнових благ (честі, гідності, життя тощо) донорські органи – це єдиний об'єкт цивільних прав, єдине немайнове благо, яке внаслідок медичного втручання може змінювати належність свого носія. Унаслідок заздалегідь спланованої динаміки донорські органи, як особливий об'єкт цивільних прав, завдяки медичному втручанню в організм людини послідовно змінюють свій правовий статус: немайнове благо – квазі-річ – немайнове благо.

5.3 Тварини як об'єкти цивільних прав

Сучасний етап соціально-економічного розвитку характеризується стрімким науково-технічним прогресом, який зумовлює появу нових об'єктів цивільних прав і різноманітні модифікації наявних. Важливими і багатогранними залишаються і проблеми відповідальності за заподіяння

шкоди біологічними джерелами підвищеної небезпеки з урахуванням їх особливого правового статусу як об’єкта цивільних прав.

В українській цивілістиці зроблені перші кроки у дослідженні тварин як об’єктів цивільних прав із загальнотеоретичних позицій.

З одного боку, відповідно до чинного законодавства, тварини є об’єктами цивільних прав, і відносини, що складаються щодо тварин, регулюються цивільним правом, з іншого, – вони водночас є живими істотами, що не можна не брати до уваги для регламентації відповідних правовідносин.

Для правильного розуміння, тлумачення та застосування закону велике значення має закріплення в ньому дефініцій, що дозволять забезпечити однаковий підхід до регулювання однотипних відносин. Щодо нашого дослідження, законодавець не закріпив поняття «тварина» ні в ЦК України, ні в Законі «Про тваринний світ» [499], і в будь-яких інших нормативно-правових актах зміст цього поняття не визначає. Так, у ст. 3 Закону «Про тваринний світ» ідеться про об’єкти тваринного світу, під якими законодавець розуміє зокрема дикі тварини – хордові, у тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) та безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) у всьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі.

У ст. 1 Закону «Про племінну справу у тваринництві» тлумачать поняття «племінна тварина» і « неплемінна тварина» [480], а ст. 1 Закону України «Про мисливське господарство і полювання» – поняття «мисливські тварини», хоча законодавчі дефініції незмістовні та неінформаційні і лише зумовлюють додаткові питання. Так, під «мисливськими тваринами» розуміються «дикі звірі та птахи, що можуть бути об’єктами полювання» [468].

Аналогічно Європейська конвенція про захист домашніх тварин від 13 листопада 1987 р. не визначає поняття «тварина», а містить загальну формулу, що домашня тварина – це будь-яка тварина, яку утримує чи

збирається утримувати людина, зокрема у своїй оселі для власного задоволення та товариства [197].

Загальне поняття «тварина» наведено у ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», у якій зазначено: тварини – біологічні об'єкти, що належать до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові [463]. Проте законодавець у цій статті не стільки вдався до дефініції, скільки до класифікації тварин, оскільки таке поняття як «біологічний об'єкт фауни» надзвичайно широке за змістом і формально охоплює такі види тварин, як найпростіші, молюски, голкошкірі, членистоногі, хрящові та кісткові риби, земноводні, плазуни, птахи, ссавці та ін. [198]. А лише один клас ссавців складається з двох підкласів, двох надрядів і 20 рядів [199]. Людина за багатьма анатомічними і біологічними ознаками належить до вищих приматів, яких відомо близько 200 видів, що об'єднані в 57 родів, 12 сімейств і два надряди – напівмавпи і мавпи або вищі примати [199]. Водночас до тварин належать, скажімо, і черв'яки, які можуть бути предметом цивільно-правових договорів купівлі-продажу, міни, дарування у рибалок, проте навряд чи у побуті ми сприймаємо цих живих істот як тварин. Аналізуючи наведені нормативні акти, можна дійти висновку, що «дикі звірі» – це різновид диких тварин, які перебувають на волі. Поняття «звір» необхідно тлумачити не в біологічній, а в правовій площині.

До племінних тварин ст. 10 Закону України «Про племінну справу у тваринництві» встановлено такі вимоги: вони мають бути ідентифіковані, зареєстровані в документах з племінної справи, дані про них внесені згідно з установленими вимогами до документів офіційного обліку продуктивності та офіційної класифікації (оцінки) за типом, походити від батьків, зареєстрованих у документах з племінної справи, плідники мають походити від племінних тварин вищої племінної (генетичної) цінності, оцінюватися за походженням, власною продуктивністю та якістю отриманого від них

потомства; бугаї-плідники, жеребці-плідники та плідники інших видів тварин атестуються та допускаються до відтворення у встановленому порядку.

Право приватної власності на тварин, занесених до Червоної книги України, може виникати лише у певних випадках за наявності відповідних дозволів і документів [290, с. 9].

До тварин як об'єктів, обмежених в обороті, пропонується відносити тих, які можуть належати лише окремим учасникам обороту або перебувати в обороті за спеціальним дозволом органів публічної влади (експериментальні та племінні тварини, у тому числі і службові собаки, а також дикі тварини, щодо яких дозволено/відкрито полювання) [645, с. 4].

Службові собаки становлять особливий вид племінних тварин. Службові собаки – це не окрема особлива порода тварин, а собаки, які пройшли спеціальний курс дресирування та навчання і залучені до несення служби з охорони державного кордону, окремих об'єктів, пошуку та розшуку певних речовин і людей, рятування людей за надзвичайних ситуацій, виконання спеціальних функцій в органах внутрішніх справ для розшуку та затримання підозрюваних у вчиненні злочину осіб, для потреб спеціальних підрозділів Збройних сил (зв'язку, санітарної, саперної тощо).

Поняття «службові собаки» міститься і у спеціальному законодавстві. Відповідно до пп. 4.1. Настанови з організації діяльності кінологічних підрозділів органів внутрішніх справ України, затвердженої Наказом МВС України від 19 липня 2012 р. № 640, у підрозділах ОВС для забезпечення охорони громадського порядку, у боротьбі зі злочинністю, а також з метою розв'язання інших оперативно-службових завдань, покладених на МВС, використовуються спеціально підготовлені службові собаки. Розшукові собаки використовуються – для розшуку за запаховими слідами осіб, які вчинили злочин, для проведення вибірки людини і речі, пошуку речових доказів і стріляних гільз; спеціальні – для пошуку та виявлення вибухових речовин, зброї та набоїв, наркотичних засобів, закопаних (захованих) трупів; патрульно-розшукові – для використання в охороні громадського порядку;

конвойні – для припинення втечі й затримання осіб, які втекли з-під варти; вартові – для охорони спеціальних установ і об'єктів ОВС [371].

Щодо сучасних наукових концепцій про співвідношення понять «тварина» і «річ» (антропоцентристської, прихильники якої вважають, що тварина є звичайною річчю, і біоцентристської, прихильники якої наділяють первинним пріоритетом важливості всі живі організми і розглядають як суб'єкта моралі окремих ссавців) зазначимо, що є сенс в окремих положеннях кожної з них.

Має рацію О. О. Красавчиков, зазначаючи, що найпоширенішим є уявлення про те, що річчю є неживий предмет і ніхто зазвичай не називає тварин (коня, собаку, корову і т. д.) речами [608, с. 179].

Термінологічна конструкція, використана законодавцем у ст. 177 ЦК України «Види об'єктів цивільних прав», передбачає можливість наповнення категорії «інше майно» та «інші матеріальні і нематеріальні блага», тобто перелік іншого майна та інших благ залишається відкритим. Законодавець не наводить легального розгорнутого визначення поняття «речі», обмежуючись лише тим, що це «предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки», тому доктринальні суперечки щодо цього терміна набуватимуть постійного загострення, зумовленого практичним застосуванням цих термінів.

Для того, щоб бути задіяною у цивільному обороті, тварина обов'язково повинна бути відокремлена, оскільки об'єктом цивільного права може бути тільки тварина, щодо якої суб'єкт права здійснює права володіння, користування і розпорядження. Отже, норми Цивільного кодексу поширюються лише на тварин, які мають (або повинні мати) власника [537, с. 164].

Сучасні вчені також указують на поширені спроби вважати тварин «живими речами», і наголошують на ставленні законодавця до тварин як до живих істот, відмінних від речей [670, с. 48–49].

Останнім часом у ряді країн помітний значний прогрес щодо правової кваліфікації тварин. Французький цивільний кодекс віднедавна називає їх

живими, які мають почуття, істотами, щоб відмежувати їх від просто майна. Аналогічний підхід переважає і в новозеландській судовій практиці, Німеччина і Швейцарія визнали, що тварини мають права, а в Іспанії прийняте законодавство, що закріплює за людиноподібними мавпами права людини [24, с. 107], тобто в доктринальній площині таке бачення проблеми набуло законодавчого закріплення.

У США діє Федеральний Закон «Про добробут тварин» (Animal welfare act), який установлює вимоги щодо утримання, перевезення, продажу та поводження з певними тваринами і певною мірою регулює різну підприємницьку діяльність із залученням тварин для використання у медичних експериментах, тестуванні ліків, косметики тощо. Під його захист підпадають собаки, коти, мавпи, кролі, хом'яки і морські свинки [736].

Американський дослідник із Університету Массачусетса Досс Е. вважає, що для захисту тварин від жорстокого поводження з ними необхідно відмовитися від сучасної класифікації речей, коли тварини прирівнюються до таких речей, як «меблі, коштовності і паперові тарілки» [739, p. 176], і підтримує пропозицію адвоката Керолін Б. Метлак (Carolyn B. Matlack) про виокремлення тварин у самостійну категорію «чуттєве майно» («sentient property») [758], оскільки тварини здатні усвідомлювати їх оточення, відчуття у власному тілі, у тому числі біль, голод, спеку або холод та емоції, пов'язані з цими відчуттями.

Схожу думку висловлює і Д. Є. Захаров, який вважає особливістю тварини як рухомої, неподільної, неспоживчої, товарної речі здатність відчувати негативні больові відчуття від зовнішніх подразників і винятковою властивістю – здатність відчувати складні емоції (почуття прихильності) [218, с. 8].

На особливу подвійну правову природу тварин як об'єктів цивільних прав і об'єктів тваринного світу (природного ресурсу) біологічного об'єкта, який належить до фауни, слушно наголошує Н. І. Майданик [325, с. 142]. Серед новітніх наукових позицій слід узяти до уваги твердження професора юридичного факультету Торонтського університетут Фернандес А., яка

вважає, що вже час відійти від «бінарного, чорно-білого мислення» та не розглядати тварин ні як власність, оскільки вони не схожі на звичайні «бездушні» об'єкти власності, ні як особу, оскільки вони не наділені властивостями, а вибрати компроміс і вважати тварин своєрідними квазі-речами [741, p. 228–229].

Тварини належать до живих істот, і тому відсутні підстави для їх ототожнення з об'єктами цивільно-правових відносин, які не є живими істотами, оскільки правове регулювання таких різних за природою об'єктів не може суттєво не відрізнятися. Виокремлення тварин як самостійного об'єкта прав, як це передбачено ч. 1 ст. 180 ЦК України, – це нагальна потреба цивільного обороту. Надання тварині статусу квазі-речі вказувало не лише б на визнання тварини живою істотою і на можливість наділення її окремими своєрідними правами «на благополуччя» (animal welfare). Тварини можуть бути об'єктом зобов'язальних правовідносин, а окремі з них – об'єктом деліктних правовідносин як об'єкт, що становить підвищену небезпеку, тобто як джерело підвищеної небезпеки.

У правовій думці спеціально не вивчалося питання про особливості тварин як джерело підвищеної небезпеки. Поза належною увагою науковців залишається питання про особливу правову природу тварини як об'єкта цивільних правовідносин і водночас як джерела підвищеної небезпеки і, відповідно, різноманітні аспекти проблеми відшкодування шкоди тваринами як джерела підвищеної небезпеки.

Відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, є різновидом спеціальної деліктної відповідальності, і в доктрині цивільного права завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки традиційно виокремлюють як спеціальний делікт.

Ю. О. Заіка визначає такі особливості спеціальних деліктів: спосіб заподіяння шкоди; об'єкт, якому заподіюється шкода; особа заподіювача; особа, яка відповідальна за шкоду; особа потерпілого; обставини заподіяння шкоди; підстави виникнення зобов'язань; особливі умови та межі

відповідальності [210, с. 42]. Усі ці особливості характерні і для такого спеціального делікту, як шкода, що заподіяна джерелом підвищеної небезпеки.

Підвищена небезпека у розумінні статті 1187 ЦК України є об'єктивною категорією матеріального світу. Як окремий випадок у ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» законодавець визначає об'єкт підвищеної небезпеки як об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення техногенної та природної надзвичайної ситуації.

Проте поняття «джерела підвищеної небезпеки», яке міститься у Цивільному кодексі України, значно ширше, ніж у наведеному спеціальному законі. Оскільки легальне визначення терміна «джерело підвищеної небезпеки» з'явилося лише внаслідок третьої кодифікації вітчизняного цивільного законодавства, це зумовило існування різних теорій щодо визначення джерела підвищеної небезпеки (теорія «властивостей речей і сил природи», «теорія предметів матеріального світу», «теорія діяльності») [390, с. 142–143]. Теорія діяльності з врахуванням позиції законодавця сьогодні є панівною. Незважаючи на це визначення співвідношення понять «діяльність, що створює підвищену небезпеку для тих, хто оточує і поняття «джерело підвищеної небезпеки» залишається актуальним у контексті дослідження саме тварин як джерел підвищеної небезпеки.

Поняття джерела підвищеної небезпеки пропонується розглядати як поєднання двох проявів: 1) певного матеріального об'єкта; 2) діяльності з його використанням [397, с. 5].

Джерело підвищеної небезпеки і діяльність, що створює підвищену небезпеку, співвідносяться між собою як об'єкт і процес, пов'язаний з цим об'єктом. Шкідливими властивостями може бути наділений як об'єкт, так і пов'язана з ним діяльність.

Першу спробу класифікації видів джерел підвищеної небезпеки у середині двадцятих років минулого століття зробив М. Топоров, який, виокремивши три групи джерел підвищеної небезпеки, до другої зарахував «утримувачів диких тварин», оскільки людині важко поновити свій контроль над енергією, яка вирвалась з-під її влади, наприклад, важко загнати у клітку дику тварину [634, с. 1175].

Зазначимо, що будь-яких тварин традиційно вважають особливими речами або речеодухотвореними. Такий висновок можна зробити за буквальним тлумаченням ст. 180 ЦК України, у якій законодавець уперше чітко визнав тварин як особливий об'єкт цивільних прав і визначив, що на тварин поширюється правовий режим речі, окрім випадків, установлених законом.

Особливість речей як об'єктів цивільних прав, якими вони визнаються у ст. 177 ЦК України, є те, що вони, як зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, маючи речово-правову природу, посідають не менш важливе місце у сфері інших видів цивільно-правових відносин, будучи об'єктами, насамперед зобов'язальними і спадковими [663, с. 76].

Для тварин як потенційних джерел підвищеної небезпеки характерна подвійна правова природа. Це і особливий об'єкт цивільних прав, який здатний бути предметом цивільного обороту (договорів купівлі-продажу, дарування, найму, застави, об'єктом спадкування та ін.) та задовольняти матеріальні та немайнові потреби учасників такого обороту, і об'єкт, який за своїми властивостями може заподіяти шкоду навколишньому середовищу.

Зазначимо також, що застосування ст. 1187 ЦК України у разі заподіяння шкоди твариною, порівняно з іншими джерелами підвищеної небезпеки, має певні складнощі. На відміну від транспортних засобів, які майже автоматично вважають джерелами підвищеної небезпеки, законодавець вживає у цій статті поняття «дикі звіри», проте легальне його визначення у вітчизняному законодавстві відсутнє. Оскільки законодавець в різних нормативних актах оперує поняттями «тварини», «дикі тварини», «мисливські тварини», «екзотичні тварини», словосполучення «дикі звіри», яке вживають

на побутовому рівні, не збігається за змістом із загальновизнаною системою класифікації тварин і ссавців у зоології.

Також необхідно звернути увагу на статус деліквента, у віданні якого перебуває джерело підвищеної небезпеки. Якщо володілець транспортного засобу повинен набути відповідні професійні навички його керування, що засвідчується певними документами у встановленому законом порядку, чи мати відповідний дозвіл (допуск, ліцензію), якщо йдеться про роботу з хімічними, радіоактивними, вибуховими і вогненебезпечними й іншими подібними речовинами, то до утримувачів диких звірів, службових собак і собак бійцівських порід такі спеціальні вимоги відсутні.

Проте сумнівною видається пропозиція вважати джерелом підвищеної небезпеки деяких домашніх тварин: велику рогату худобу, свиней; коней; північних оленів; верблюдів; хутрових звірів загону хижих; бджіл, що підвищить рівень свідомості їх власників і сприятиме захисту інтересів потерпілої особи [52, с. 258].

Проте діяльність з утримання домашніх тварин не можна вважати джерелом підвищеної небезпеки, оскільки домашні тварини самі собою підвищеної небезпеки для людини не являють, зазвичай у них відсутні такі ознаки, як ворожість, злоба, лють, агресія і попри інколи великі розміри, заподіяна ними шкода життю та здоров'ю людини чи чужому майну є наслідком не їх шкідливих властивостей, а звичайної недбалості їх володільців чи необачності потерпілого.

Інакше інститут відшкодування шкоди джерелом підвищеної небезпеки по суті втратить своє самостійне значення і асимілюється із звичайним деліктом. Тварини можуть бути носіями небезпечної хвороби, джерелом зараження інших тварин, проте і в такому разі відсутні підстави розглядати їх як джерело підвищеної небезпеки, оскільки ці небезпечні властивості неприродні для них саме як для живого організму, а є наслідком негативного впливу навколишнього середовища.

Тварин як особливий об’єкт цивільних прав пропонують пов’язувати із дискретністю, наявністю товарно-грошової оцінки, здатністю бути предметом цивільних правовідносин, а також особливим правовим режимом [290, с. 7]. Це визначення не можна визнати вдалим, оскільки поняття об’єкта цивільних прав пов’язується із «здатністю бути предметом цивільних правовідносин», що не визначає суті цього поняття як особливого природного об’єкта.

За функціональним призначенням запропоновано таку класифікацію тварин як об’єктів права власності: а) тварини, яких використовують у культурно-розважальних, наукових, освітніх заходах, спорті тощо (зоопаркові, циркові, експериментальні, службові й інші); б) тварини, яких застосовують для отримання різноманітної продукції (хутрові, сільськогосподарські й інші) [645, с. 7–8].

Щодо тварин, занесених до Червоної книги України, ведення якої передбачено Законом України «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 р., встановлені обмеження їх у цивільному обороті. Вони можуть бути предметом цивільного обороту лише у випадках і в порядку, установленому законом [178, с. 76].

На відміну від продуктів життєдіяльності людини, законодавець окремо розглядає тварин як джерело підвищеної небезпеки.

Ураховувати ту чи іншу тварину до категорії «джерело підвищеної небезпеки» необхідно за двома традиційними критеріями – юридичним і матеріальним. Юридичний критерій дозволяє: а) визначити види тварин, охоплених диспозицією ст. 1187 ЦК України (дикі звірі, службові собаки та собаки бійцівських порід і «тощо»); б) встановити їх правову належність певним особам («держателям»), тобто власникам, наймачам, зберігачам, перевізникам та ін.

Матеріальний критерій слугує для з’ясування наявності підвищеної небезпеки тварини для особи, яка її використовує, зберігає або утримує, та для інших осіб. Підвищена небезпека тварини для оточення зумовлена наявністю природної чи випадкової агресії, яка може виникати раптово і

непідконтрольна володільцю такої тварини. Агресія пов'язана з наявністю у тварини засобів нападу і захисту (ікла, хижі зуби, кігті, маса тіла, швидкість пересування тощо). Природна агресія характерна для ссавців-хижаків та окремих видів рептилій (отруйні змії).

Фахівці вважають за недоцільне вважати дикими тваринами коней, корів і взагалі допускати широке тлумачення поняття «дикі тварини», поширюючи його і на неприручених домашніх тварин або на тих, що сказилися, або на особливо лютих (наприклад, непокірних биків) [16, с. 59–60].

У контексті питання про шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, наукове поняття «тварина» значно ширше, ніж звичайне побутове розуміння. Наприклад, до царства тварин (animalia) належать, наприклад, кримські скорпіони (тип: членистоногі, підтип: хеліцерові, клас: павукоподібні), птахи, плазуни. До категорії біологічних джерел підвищеної небезпеки, які законодавець позначив у ст. 1177 ЦК словом «тощо», тобто, не обмежуючи їх перелік, належать штами мікроорганізмів, віруси, бактерії [641, с. 332].

Володільцем дикої тварини не обов'язково є, скажімо, дресирувальник, який виступає з нею у цирковій програмі. Це може бути і зоолог, який утримує дику тварину з науковою метою, або лісничий, який взяв ведмежий виводок, працівник зоопарку, «прихильник» екзотичних тварин та ін.

Особливий вид племінних тварин становлять також службові собаки, тобто, зазвичай великі, сильні, витривалі собаки з вродженими сторожовими властивостями (вівчарки, австралійські пінчери, акбаші, бульдоги, бультер'єри, стаффордширські тер'єри та ін).

Позицію законодавця, який зараховує до джерел підвищеної небезпеки службових собак і собак бійцівських порід, окремі науковці сприйняли досить критично. Проте у такій новації є певна рація. Собак широко використовують у правоохоронних органах, у Національній гвардії, прикордонних військах, із спортивною метою і, нарешті, як домашніх улюбленців.

Міністерством внутрішніх справ України наказом від 1 листопада 2016 р. № 1145 затверджено Інструкцію з організації діяльності

кінологічних підрозділів Національної поліції України [226]. У кінологічному центрі утримують службових собак, яких використовують у протидії злочинності та забезпеченні публічної безпеки і порядку.

На те, що службові собаки являють собою особливу небезпеку, указує те, що під час використання на службі собак необхідно постійно бути насторожі та своєчасно запобігати небажаним діям службового собаки. Заборонено застосовувати службових собак: у дитячих і лікувальних закладах; у публічних місцях і навчальних закладах, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи; до жінок з явними ознаками вагітності, осіб літнього віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, окрім випадків учинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, працівників поліції, або збройного нападу чи збройного опору;

Заборонено пускати собаку на затримання, якщо в цей момент між собакою і правопорушником перебувають сторонні особи, а також під час проведення незаконних зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій ненасильницького спрямування, які не порушують роботу транспорту, зв'язку, підприємств, установ та організацій.

Останнім часом набули поширення випадки заподіяння шкоди здоров'ю людини і навіть життю внаслідок агресивної неадекватної поведінки собак таких порід, як ротвейлери, бультер'єри, вівчарки та інших. Незважаючи на те, що собаки, які утримуються у домашніх умовах, зазвичай виконують команди власника, проте останній не завжди може повністю контролювати поведінку особливо великогабаритної та агресивної тварини. Оскільки діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням та утриманням таких об'єктів, безпосередньо розглядається як джерело підвищеної небезпеки, це зумовлює потребу особливих вимог до порядку утримання таких тварин, скажімо, проведення періодичних оглядів собак і видачу відповідного свідоцтва чи сертифіката про контрольованість тварини; складання відповідних іспитів з дресирування власниками тварин, уведення адміністративної відповідальності за порушення такого роду правил.

Стрімкий науково-технічний прогрес є характерною ознакою сучасного етапу соціально-економічного розвитку і не може не вплинути і на створення відповідних умов утримання тих чи інших тварин. З іншого боку, як свідчить історія розвитку вітчизняного законодавства, спроби встановлення «виключного» чи «вичерпного» переліку будь-яких об'єктів заздалегідь приречені на невдачу внаслідок нестримного розвитку науки і техніки та суспільних відносин. Достатньо згадати своєрідний перелік «джерел підвищеної небезпеки», який містила ст. 404 ЦК УРСР 1922 р. і серед осіб, діяльність яких «сполучена з підвищеною небезпекою для навколишніх», визначала і «торговців горючими матеріалами», тобто, продавців керосину та ін.

Класифікацію тварин як об'єктів цивільних прав доцільно будувати за критеріями їх оборотоздатності та за природними властивостями. Одні тварини можуть вільно перебувати у цивільному обороті та відчужуватися без будь-яких особливостей і набуватися у власність будь-якими особами внаслідок цивільно-правових правочинів. До другої категорії тварин належать ті, відчуження та утримання яких передбачає дотримання загальних правил, установлених органами публічної влади (наявність щеплення, ветеринарного свідоцтва, особливого порядку вигулу тощо).

До третьої категорії належать тварини, оборот яких обмежено органами публічної влади і які можуть належати лише певним учасникам цивільного обороту за наявності спеціального дозволу і які перебувають під особливим захистом держави. Права власників цих тварин можуть бути обмежені в інтересах їх охорони, навколишнього природного середовища та захисту прав громадян. Тобто це ті види тваринного світу, які відповідно до ст. 4 Закону України «Про Червону книгу України», є рідкісними і такими, що перебувають під загрозою зникнення, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних чи штучно створених умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони [504].

До четвертої категорії належать тварини, які за певних умов можуть являти собою джерело підвищеної небезпеки і на їх володільців як на

деліквента за цим спеціальним деліктом може бути покладена відповідальність за заподіяну твариною шкоду.

Як особливий природний об'єкт цивільних прав тварину характеризують такі ознаки:

– найголовніше – це те, що тварина є живою істотою;

– високий рівень розвитку нервової системи, яка дозволяє реагувати на вплив навколишнього середовища;

– продуктивність, тобто, здатність відтворювати собі подібних істот;

– потреба у постійному харчуванні – споживанні складних органічних сполук;

– визначення у законодавстві особливого порядку володіння, використання та їх утримання;

– наявність особливого правового режиму, на відміну від загального правового режиму речей, залежно від конкретного виду тварин (собаки службових порід, тварини – об'єкти мисливства);

– на відміну від звичайних речей тварина отримує кличку, яка є засобом індивідуалізації її від тварин такого самого класу і виду та реагування тварини на неї;

– зі смертю тварина припиняє своє існування як одухотворена істота, тобто, власне як тварина, проте залишається річчю як об'єкт матеріального світу (наприклад, експонатом у музеї);

– наявність природної чи випадкової агресії, яка становить небезпеку для оточення, що зумовлює потребу розглядати тварину як об'єкт – носій постійного деліктного ризику, який може заподіяти шкоду іншим об'єктам цивільних прав (життю, здоров'ю, майну) [586, с. 181];

– випадковість і непрогнозованість небезпеки, пов'язаної з використанням, зберіганням або утриманням тварин;

– небезпечні властивості тварини як джерела підвищеної небезпеки не пов'язані з рівнем розвитку науки і техніки, а є проявом її природної сутності і виявляються не лише під час її використання, а і у статичному стані;

– стан підвищеної небезпеки для оточення може бути зумовлений не лише природними властивостями тварини, а і поведінкою її власника (діями, бездіяльністю, їх поєднанням);

– правовий статус «джерела підвищеної небезпеки» набувають лише певні категорії тварин (дикі, у яких є володілець; визначені домашні тварини – собаки службових і бійцівських порід).

Висновки до розділу 5

Дослідивши нетипові об’єкти цивільних прав, ми дійшли таких основних висновків.

1. З’ясовуючи правову природу енергії як об’єкта цивільного права, необхідно враховувати його особливі характеристики, зокрема такі: неможливість накопичення та зберігання; споживання енергії здійснюється одночасно з її отриманням; неможливість повернення чи заміни «неякісної» енергії; використання енергії можливе лише через приєднану мережу шляхопроводів (трубопроводів).

2. Речова характеристика енергії зумовлена наявністю можливості вимірювати її кількість, якість, що зводить нанівець можливість розглядати енергію як безтілесну річ, оскільки характерною ознакою безтілесності є неможливість осягнути те чи інше явище. Право не можна вимірювати, зважувати тощо. Право або існує, або його немає. Електроенергія як об’єкт цивільних прав характеризується самостійністю, оборотоздатністю та товарною специфічною властивістю. Природна особливість електроенергії виключає застосування до неї окремих класифікаційних ознак, властивих традиційному розумінню речі (подільність, неподільність; головна річ і приналежність).

Головною ознакою і умовою існування електроенергії як об’єкта цивільних прав є наявність її носія (об’єкта електроенергетики). Наявна система об’єктів цивільних прав потребує появи проміжної категорії

об’єктів – між річчю та правом на річ. Оскільки електроенергію неможливо зберігати, то важливо визначити оптимальний баланс, коли держава виробляє стільки електричної енергії, скільки може спожити. За своєю суттю електроенергія і власне річ – зовсім різні об’єкти цивільних прав. Недоліки правового регулювання обов’язково виявляються у договірній та судовій практиці, унаслідок позбавляють особу належного правового захисту.

3. До категорії «речі» повинні належати об’єкти матеріального світу, які мають об’єктивне вираження – «тілесну оболонку», і сприймаються на дотик чи поглядом. Якщо ж існування такої матеріальної субстанції може бути зафіксоване сучасними технічними засобами або має наукове обґрунтування (електроенергія, силове чи електромагнітне поле тощо) з огляду на її фізичні властивості, то явище належить до категорії поняття «квазі-речі», його доцільно розглядати як категорію «інше майно». Саме електроенергія є майном, яке не має фізичної оболонки, до якої можна доторкнутися, проте це не позбавляє її такої ознаки, як матеріальність.

Сучасна цивілістика повинна запропонувати адекватну правову форму залучення до цивільного обороту різних видів енергії. Для розмежування власне речей і так званих речей, які мають певну матеріальну субстанцію (енергія, електричне поле тощо), пропонується ввести до наукового обігу і визначити на доктринальному рівні, що ознаки повинні мати зазначені об’єкти. Поняття «квазі-володілець» відображало б суть відносин, які виникають між особою, яка має реальну можливість своєрідно володіти електроенергією, з урахуванням її особливих властивостей.

4. Аналіз спеціальної літератури надає можливість виокремити три основні напрями щодо правового положення біологічних матеріалів людського організму і тканин: 1) біоматеріали і тканини визнаються речами; 2) біоматеріали і тканини є особливими об’єктами цивільних прав; 3) біоматеріали і тканини є одними з особистих немайнових прав. Розбіжності передусім зумовлені досить широким розумінням поняття «біологічні матеріали», оскільки під ними розуміють донорство живої людини і

посмертне донорство, парні та непарні органи та ін. Постійна дискусійність проблеми дослідження місця донорських органів у системі об'єктів цивільних прав пов'язана із законодавчою визначеністю поняття «речі» в цивільному праві України як предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки.

У такому контексті донорські органи слід уважати предметами матеріального світу. Окрім того, донорські органи наділені ще однією ознакою речі – корисністю, тобто можливістю задоволення потреб людини в нормальному стані здоров'я. Анатомічні матеріали людини, з урахуванням їх власної сутності, здатні задовольнити найважливіше право людини – право на здоров'я. Корисність речі є додатковою ознакою, яку не слід визнавати обов'язковою для речі як об'єкта цивільних прав.

5. Донорські органи як об'єкти цивільних прав умовно можна поділити на дві групи: 1) анатомічні матеріали, відділення яких або не спричиняє будь-яких несприятливих змін в організмі особи (вилучення нігтів, волосся, продуктів виділення тощо), або зміни характеризуються тимчасовістю і не спричиняють серйозних наслідків для її здоров'я; 2) такі частини тіла людини, видалення яких в окремих випадках, хоча й можливе за життя (наприклад нирка, роговиця), але супроводжується відчуттям сильного болю та може спричинити різні наслідки для здоров'я донора, а також ті, вилучення яких за життя взагалі неможливе (печінка, серце), оскільки неминуче призведе до смерті людини. Ці дві групи об'єднані ознакою походження з людського організму, а тому цивільно-правничий статус указаних анатомічних матеріалів має бути однаковим.

6. Для донорських органів як об'єкта цивільних прав характерна дуалістична правова природа: залежно від належності живому донору чи посмертного донорства виступають як немайнові блага або як об'єкти матеріального світу – біологічні матеріали (квазі-речі), що внаслідок медичного втручання змінюють свою правову природу – із квазі-речі перетворюються на немайнове благо і змінюють належність до свого носія. Їх

особливість полягає у тому, що внаслідок медичного втручання як квазі-речі вони набувають статусу немайнового блага. На відміну від інших немайнових благ (честі, гідності, життя тощо) донорські органи – це єдиний об'єкт цивільних прав, єдине немайнове благо, яке внаслідок медичного втручання може змінювати належність свого носія. У результаті заздалегідь спланованої динаміки донорські органи, як особливий об'єкт цивільних прав, унаслідок медичного втручання в організм людини послідовно змінюють свій правовий статус: немайнове благо – квазі-річ – немайнове благо.

7. Тварину як особливий природній об'єкт, одухотворене живе створіння характеризує, зокрема, високий рівень розвитку нервової системи; здатність відтворювати собі подібних істот; потреба у постійному харчуванні шляхом споживання складних органічних сполук; наявність клички, яка є засобом індивідуалізації її від тварин такого ж класу і виду, а також реагування тварини на неї; із смертю тварина припиняє своє існування як одухотворена істота проте залишається річчю як об'єкт матеріального світу; наявність природної чи випадкової агресії, непрогнозованість небезпеки, пов'язаної із використанням, зберіганням або утриманням тварин, що зумовлює встановлення особливого правового режиму.

Тварини як об'єкт цивільних прав за критеріями оборотоздатності запропоновано класифікувати на: тварини, що можуть вільно перебувати у цивільному обороті; тварини, відчуження й утримання яких передбачає необхідність дотримання загальних правил, встановлених органами публічної влади; тварини, оборот яких обмежено і які перебувають під особливим захистом держави; тварини, що за певних умов можуть являти собою джерело підвищеної небезпеки і на їх володільців, як на деліквента за цим спеціальним деліктом, може бути покладена відповідальність за заподіяну твариною шкоду.

Тварини належать до живих істот, і тому немає підстав для ототожнення їх з об'єктами цивільно-правових відносин, які не є живими істотами, оскільки правове регулювання таких різних за природою об'єктів не може суттєво не відрізнятися. Виокремлення тварин як самостійного об'єкта прав, як це

передбачено ч. 1 ст. 180 ЦК України, – це нагальна потреба цивільного обороту. Надання тварині статусу квазі-речі вказувало не лише б на визнання тварини живою істотою і на можливість наділення її окремими своєрідними правами «на благополуччя» (animal welfare). Тварини можуть бути об’єктом зобов’язальних правовідносин, а окремі з них – деліктних правовідносин як об’єкт, що становить підвищену небезпеку, тобто як джерело підвищеної небезпеки.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні проведене доктринальне узагальнення та запропоноване нове розв'язання наукової проблеми, яке полягає у розробці теоретичного підґрунтя для формування концепції об'єктів цивільних прав, що відображено у запропонованому понятті та ознаках об'єкту цивільних прав, особливостях окремих із них, запропонованій системі об'єктів цивільних прав, специфіці нетипових об'єктів цивільних прав та обґрунтуванні теоретичних і практичних рекомендацій щодо вдосконалення цивільного законодавства та підвищення його ефективності. Основні висновки дисертаційного дослідження, що розширюють і доповнюють винесені на захист положення наукової новизни, полягають у наступному:

1. Ґенеза цивілістичної думки щодо об'єктів цивільних прав свідчить про багатоаспектність проблематики, ступінь складності обраного напряму наукового дослідження, недослідженість окремих елементів цього правового феномену. Незважаючи на те, що певні базові положення закладалися протягом багатьох років, в українській цивілістичній науці майже відсутні сучасні фундаментальні роботи, в яких були б відображені концептуальні підходи щодо поняття та правової природи об'єктів цивільних прав, критеріїв їх класифікації та системи.

2. Основні методологічні проблеми, пов'язані із дослідженням об'єктів цивільних прав, полягають у відсутності в законодавстві вичерпного переліку об'єктів цивільних прав, різноманітністю сутності об'єктів (від речей – до результатів робіт, послуг, нематеріальних благ з їх властивостями, окремими правовими режимами, особливими підходами до їх характеристики в різних правових системах, тенденціями та перспективами розвитку), що створює певні труднощі у встановленні меж наукового дослідження. Головна методологічна проблема полягає в унеможливленні застосування єдиних уніфікованих методів дослідження з огляду на значну кількість об'єктів дослідження й особливість їх правової природи, що зумовило вибір, як безпосередніх об'єктів дослідження найпоширеніших об'єктів цивільних прав

і, так званих, нетипових об’єктів (електроенергія, донорські органи, тварини), які характеризуються особливою правовою природою, властивостями та ознаками. Використання уніфікованих методів при дослідженні різних об’єктів цивільних прав дозволить зробити однопорядкові висновки, які характеризуватимуть особливості кожного об’єкта, їх властивості та місце в системі об’єктів цивільних прав. Зміст того чи іншого обраного методу пізнання реальної дійсності не є постійною категорією і може змінюватися в залежності від особливостей досліджуваного об’єкта. З огляду на численність об’єктів цивільних прав і різноманітність їх правової природи системний підхід, як один з універсальних способів пізнання і оцінювання правових явищ, впливу окремих елементів одного явища на інше, дозволяє привести досліджувані об’єкти до єдиного, своєрідного спільного знаменника, виявити взаємопов’язаність правових норм, які визначають правовий режим того чи іншого об’єкта цивільних прав та їх загальне співвідношення.

3. Об’єкт цивільних прав – це те, на що спрямований інтерес суб’єкта цивільного права. Таке розуміння об’єкта дозволяє уникнути універсальності такої ознаки, як корисність, яка характеризує не всі об’єкти цивільних прав. Оскільки предметом інтересу може виступати не завжди благо, то термінологічно точніше слід використовувати у дефініції і поняття «вигода», як таке, що охоплюватиме і необхідність знищення речі. На з’ясування сутності об’єкта впливає не лише його внутрішня структура, а і критерії, які застосовуються при його оцінці (майнові, моральні, культурні та інші).

4. Серед ознак об’єкта цивільних прав пропонується виокремити з певними застереженнями: існування в об’єктивній формі; здатність задовольняти потреби суб’єктів цивільних правовідносин; доступність об’єкта; здатність брати участь у цивільних правовідносинах; сталість і динамічність яка передбачає можливість об’єкта змінювати свою сутність і стан.

5. Правовий режим окремих об’єктів цивільних прав може визначатися не лише фізичними властивостями об’єкта, а і належністю його окремим особам, зокрема, малолітнім, неповнолітнім, недієздатним.

6. Система об’єктів цивільних прав повинна виступати наслідком відображення існуючих правових реалій, відображати та визначати інтереси учасників цивільних правовідносин, виступати як логічна єдність елементів, з яких складається ціле, як правило, виключати ієрархічність, підпорядкованість, оскільки будь-який об’єкт цивільних прав може виступати в якості самостійного елементу правовідносини. Система об’єктів цивільних прав – це визначена законодавством сукупність об’єктів цивільних прав у різних сферах суспільного життя, що взята у їх єдності, яка включає в себе поділ об’єктів на окремі групи (підгрупи) у відповідності із особливостями їх майнового чи немайнового змісту, формами існування, правової регламентації і взаємодії між цими групами.

7. Узагальнюючи окремі категорії однопорядкові об’єктів, і з огляду на особливості їх правового режиму, у доктринальному розумінні система об’єктів цивільних прав являє собою: 1) майнові блага; 2) об’єкти інтелектуальної діяльності; 3) немайнові блага; 4) приватний чи суспільний інтерес втілений у благах або у вигоді.

8. Речі – це об’єкти матеріального світу, які мають об’єктивне вираження – «тілесну оболонку», і сприймаються дотиком чи поглядом. Якщо ж існування такої матеріальної субстанції може бути зафіксоване і сучасними технічними засобами або має наукове обґрунтування (електроенергія, силове чи електромагнітне поле тощо) з огляду на її фізичні властивості, та явище належить до категорії «квазі-речі», його доцільно розглядати як категорію «інше майно». Саме електроенергія є майном, яке не має фізичної оболонки, до якої можна доторкнутися, проте це не позбавляє її такої ознаки як матеріальність. Існування квазі-родових чи квазі-індивідуально визначених речей є підставою для переоцінювання традиційного висновку, що предметом одних договорів можуть бути виключно індивідуально-визначені речі (оренда, позичка, підряд), інших – виключно речі з родовими ознаками (позика). У системі класифікації речей за ознаками їх родової належності та індивідуальності необхідно виокремлювати квазі-індивідуальні речі, тобто такі речі з родовими ознаками, які

після їх відчуження і відповідної ідентифікації можуть набувати ознак індивідуально-визначених речей. Тісний взаємозв'язок між речами, визначеними родовими й індивідуально-визначеними ознаками є підставою для певного перегляду традиційної концепції щодо залежності природи цивільно-правового договору від його предмета.

9. Ступенем корисності речі або складовими елементами, що визначають споживчу вартість, є: а) наявність властивостей, які можуть задовольняти потреби учасників цивільних правовідносин; б) особливості потреб; в) поширеність таких речей; г) ступінь її затребуваності суспільством і конкретною особою; ґ) ступінь необхідності. Однією з особливостей грошей слід уважити і відсутність стійкої корисності, оскільки ступінь корисності визначається публічними державними інституціями з урахуванням конкретних соціально-економічних чинників. Між речами, визначеними родовими ознаками і речами індивідуально визначеними існує тісний взаємозв'язок і динаміка, оскільки за певних умов родові речі можуть набути ознак індивідуально-визначених, і, навпаки, індивідуально визначені, втрачають свої ідентифікуючі ознаки внаслідок знеособлення, коли речі декількох власників змішуються.

10. Встановлено, що оборотоздатність об'єктів не є незмінною правовою категорією, а її зміст залежить від властивостей об'єкта та розвитку законодавства, норми якого визначають правовий статус об'єкта. Пропонується розширити наявну законодавчу класифікацію оборотоздатності об'єктів (вилучені з обороту, обмежені в обороті, вільні в обороті), доповнивши її категорією квазі-оборотних об'єктів.

11. Зроблено висновок про необхідність урахувати особливості правового статусу таких об'єктів як «житло», «житлове приміщення», «квартира», «житловий будинок» та оптимізувати їх правовий режим шляхом систематизації окремих і розрізнених правових норм, які містяться в різних галузях законодавства, виокремивши главу ЦК України «Житло» в розділі «Об'єкти цивільних прав» і зосередивши правові норми, які визначають поняття житла як

загальнолюдського майнового і немайнового блага, його ознаки, гарантії здійснення права на житло, порядок будівництва житла, умови його перепланування чи переобладнання, способи набуття та підстави вилучення житла, правовий режим такого об'єкта в цілому, правомочність власника та титульного володільця і межі втручання держави в таку правомочність.

12. Гроші, як своєрідний сурогат речі, квазі-речі, що, незважаючи на низку спільних ознак, характеризуються особливим правовим режимом і можуть бути самостійним предметом договору (позика, кредитний договір), або ж додатковим об'єктом у значній кількості зобов'язальних договірних правовідносин, характеризуючи їх як оплатність, або ж як самостійний предмет у деліктних правовідносинах як еквівалент заподіяної шкоди.

Криптовалюти, незалежно від їх видової приналежності до тих чи інших криптомонет, можуть вільно відчужуватися, переходити від одного суб'єкта цивільно-правових відносин до іншого завдяки їхнім властивостям. Криптовалюта за своєю сутністю є піринговою мережею, тому той же біткоїн поширюється завдяки технології блокчейн. Законодавчого врегулювання потребує визначення поняття «криптовалюта» з викладенням його в окремій статті ЦК України.

13. Особливість векселя як об'єкта цивільних прав, полягає у його статичності, а його юридична конструкція сприяє оптимальному виконанню цивільно-правових зобов'язань. Сутність векселя не змінюється протягом усього часу перебування у цивільному обороті – з моменту видачі, до моменту його погашення. Визначальною ознакою векселя є його темпоральність, тобто, період існування у часі, протягом якого він є носієм майнових прав. Непред'явлення векселя за певних умов може припинити його існування як об'єкта цивільних прав взагалі.

14. Сервітуту властиві характерні особливості будь-якого явища, яке є об'єктом цивільних прав: юридична та фактична визначеність, особливий правовий режим, який визначає його місце в системі об'єктів цивільних прав, водночас і певна обмеженість бути об'єктом правочинів. Запропоновано

передбачити у ЦК України норму про оплатний і безоплатний порядок користування сервітутом як альтернативне положення, і плата за користування сервітутом повинна встановлюватися лише на вимогу власника майна. У випадку встановлення платного сервітуту плата за користування чужим майном має компенсувати звичайні доходи, які власник позбавлений можливості отримувати з цього майна, а також утрату цінності речі внаслідок використання її іншими особами. Пропонується викласти ч. 1 ст. 402 ЦК України «Встановлення сервітуту» у такій редакції: «Сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом, рішенням суду або за давністю».

15. Виникнення спадщини як об'єкту цивільних прав обов'язково пов'язано з таким юридичним фактом як смерть спадкодавця і обмежено часом існування. Перманентна спадщина, як особливий об'єкт цивільних прав, являє собою такі динамічні права та обов'язки спадкодавця, зміст яких на момент відкриття спадщини і до моменту її прийняття та оформлення спадкоємцями складно або, через природні причини неможливо визначити.

16. Аліменти на дитину як особливий об'єкт цивільних і сімейних прав характеризуються законодавчими підставами виникнення, динамічністю; можливістю трансформуватися у інші об'єкти цивільних прав; є власністю дитини проте фактичним розпорядником аліментів є їх одержувач; як об'єкт, обмежений в цивільному обороті, їх не можна продати, подарувати, заставити, переуступити тощо, а період існування цього об'єкта цивільних прав обмежений неповноліттям дитини її непрацездатністю або іншими спеціальними обставинами.

17. Результат роботи як об'єкт цивільних прав являє собою наслідок дій, спрямованих на створення певного блага або на досягнення якоїсь зазвичай загальнокорисної публічної мети. Особливість результату роботи як об'єкта цивільних прав полягає у тому, що вона одночасно є і метою будь-якого підрядного договору.

18. Складовими елементами послуги може бути і виконання певних робіт, результат яких складає зміст послуги, що надається (проведення каналів

зв’язку для надання інтернет–послуг; підготовка місця поховання при наданні ритуальних послуг; очищення транспортних засобів при перевезенні вантажів; монтаж засобів охоронної сигналізації для надання охоронних послуг тощо). Пропонується викласти ч. 2 ст. 903 ЦК України у наступній редакції: «У разі неможливості виконати обов’язки за договором про надання послуг не з вини виконавця, замовник зобов’язаний виплатити виконавцеві розумну плату. Якщо неможливість виконати договір виникла з вини замовника, він зобов’язаний відшкодувати шкоду в повному обсязі, якщо інше не встановлено договором або законом».

19. Ритуальні послуги як об’єкт цивільних прав як вид суспільного блага, яке зазвичай є комплексним щодо задоволення потреб замовника в організації поховання, перепоховання тіла померлої людини, останків тіла чи праху відповідно до волевиявлення померлого, висловленого за життя чи передбаченого у заповіті, релігійних, національних традицій і звичаїв. Проте такі послуги є не благом для замовника, а являють собою повагу до померлої людини, повага до її останків.

20. Форма фіксації інформації впливає на її оцінку як достовірної, а зафіксована інформація набуває своєрідних речових ознак і виступає як індивідуально визначена, подільна, споживна річ, яка за певних умов може приносити дохід. Загальнодоступна за своїм характером інформація «спільна для всіх» не виступає як об’єкт цивільних прав, оскільки відсутній сенс в необхідності забезпечення доступу до неї. У системі інформації з обмеженим доступом доцільно закріпити у законодавстві особливий статус конфіденційної інформації завдяки прийняттю спеціального нормативного акта, який би ретельно регламентував використання інформації обмеженого доступу, яка використовуватиметься в діяльності різних учасників цивільних правовідносин з урахуванням оптимального співвідношення їх інтересів та публічного інтересу. Інформація може існувати на момент виникнення правових зв’язків між суб’єктами або з’явитися в період їх існування або як наслідок їх виникнення. Інформація завжди набуває форму повідомлення від носія

інформації до зацікавленої особи. Незважаючи на відсутність такої ознаки об’єкта цивільних прав як матеріальність, окремі види інформації можуть мати економічну цінність і набувати ознаку товарності. Інформація, яка становить державну таємницю, комерційну та інша може втрачати свої властивості чи внаслідок вольових дій її носія, уповноважених державних органів, інших зацікавлених осіб чи в силу природніх причин. Інформація з обмеженим доступом не втрачає свої властивості як об’єкта цивільних прав, оскільки в цьому випадку лише обмежується коло суб’єктів, які є її носіями і мають до неї доступ. Інформація некомерційного характеру, у якої відсутня матеріальна складова, являє собою виключно немайнове благо для обмеженого кола осіб, оскільки в силу своє особливості, містить відомості, які можуть вплинути на сімейні, родинні та інші особисті відносини за участі її носія.

21. Поняття «нематеріальне благо» було введено в науковий обіг представниками дореволюційної юриспруденції для позначення особливих об’єктів цивільних прав, зокрема «безтілесних речей» (наукових, мистецьких, промислових та інших духовних продуктів нашої діяльності), відомих іще в римському праві. Особисті немайнові блага можуть виступати в якості об’єкту, як правило, у деліктних правовідносинах, коли йдеться про відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди, заподіяної життю, здоров’ю чи честі, гідності, діловій репутації тощо.

22. Властивість особистих немайнових благ як об’єктів цивільних прав полягає і в особливостях їх виникнення та припинення, а також у їх природності та унікальності. Конститутивними ознаками особистих немайнових благ необхідно назвати зокрема, особливість походження та неможливість правонаступництва; належність усім фізичним особам як суб’єктам цивільних прав; унікальність тих цінностей, які складають зміст блага, і їх незамінність; безпосередню корисність для їх носія, його сім’ї та родини; відсутність об’єктивної форми існування, оскільки вони з’являються та пов’язані виключно з конкретною особою і втілені у конкретній особі; неможливість їх грошового оцінювання та залучення до цивільного обороту, що не виключає участі

немайнових благ як предмета окремих договірних відносин, пов'язаних з наданням медичної допомоги, у тому числі стоматологічної, репродукційної, косметичної та іншої, де йдеться про поновлення такого немайнового блага, як здоров'я; невідчужуваність від їх носія.

23. Донорські органи, на відміну від інших немайнових благ (честі, гідності, життя тощо), є єдиним об'єктом цивільних прав, єдиним немайновим благом, яке внаслідок медичного втручання може змінювати належність до свого носія. Унаслідок заздалегідь спланованої динаміки донорські органи завдяки медичному втручанню в організм людини можуть змінювати свій правовий статус – із немайнового блага перетворюватися на квазі-речі, а з квазі-речі набувати статусу немайнового блага іншої особи.

24. Відсутні підстави для ототожнення тварин із об'єктами цивільних прав, які не є живими істотами, оскільки правове регулювання таких різних за природою об'єктів суттєво відрізняється. Надання тварині статусу квазі-речі вказувало не лише б на визнання тварини живою істотою і на можливість наділення її окремими своєрідними правами «на благополуччя» (animal welfare).

25. Пропонується викласти назву ст. 177 ЦК України у наступній редакції: «Поняття та види об'єктів цивільних прав» та виокремити дві частини:

«1. Об'єктом цивільних прав є благо або вигода, на які спрямований інтерес суб'єкта цивільного права.

2. Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, криптовалюта, інше майно, тварини, біологічні матеріали, електроенергія, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага».

26. Рекодифікація (оновлення) вітчизняного законодавства у сфері здійснення та захисту особистих немайнових прав, потребує не лише перегляд та уточнення окремих нормативних положень (закріплення у законодавстві поняття «немайнові блага», уточнення дефініцій «життя», «здоров'я», «честь», «гідність»), а і подальшу розробку у цивілістичній доктрині вчення про об'єкти цивільних прав, та їх складової – особистих немайнових благ, а також

узагальнення судової практики захисту особистих немайнових прав у Європейському Суді і вітчизняними судам.

На підставі наведених положень дисертантом вносяться конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, які також становлять положення новизни, зокрема:

– у ЦК України в розділі «Об'єкти цивільних прав» виокремити главу «Житло» в якій у єдиний комплекс включити усі правові норми, які визначають поняття житла як загальнолюдського майнового та немайнового блага, його ознаки, гарантії здійснення права на житло, порядок будівництва житла, умови його перепланування чи переобладнання, способи набуття та підстави вилучення житла, правовий режим такого об'єкта в цілому, правомочність власника та титульного володільця, а також межі втручання держави у ці правомочності;

– з метою захисту майнових інтересів дитини усунути колізію між нормами Сімейного кодексу України, Законом України «Про нотаріат» та Законом України «Про виконавче провадження», зазначивши в останніх особливий статус стягувача у провадженнях щодо стягнення аліментів на користь дитини;

– у ЦК України доцільно закріпити норму про оплатний і безоплатний порядок користування сервітутом як альтернативне положення. Плата за користування сервітутом повинна встановлюватися лише на вимогу власника майна. У випадку встановлення платного сервітуту, плата за користування чужим майном повинна компенсувати звичайні доходи, яких власник позбавлений можливості отримувати з цього майна, а також втрату цінності речі, внаслідок її використання іншими особами;

– у ЦК України і у ЗК України встановити підстави та порядок передачі майна, визначити права й обов'язки власника речі і узуфруктуарія, підстави припинення узуфрукту, що сприятиме ефективності використання майнових ресурсів, в тому числі і природних, стабільності цивільного обороту, зміцненню родинних і сімейних зв'язків;

– закріпити у законодавстві особливий статус конфіденційної інформації шляхом прийняття спеціального нормативного акту, який би ретельно регламентував використання інформації обмеженої у доступі, яка застосовуватиметься в діяльності різних учасників цивільних правовідносин з урахуванням оптимального співвідношення їх інтересів, публічного інтересу й інтересів кожного учасника цих правовідносин;

– у ЦК України виокремити главу «Узуфрукт»;

– запропоновано внести відповідні зміни до ст. 179 ЦК України; ч. 1 ст. 402 ЦК Україні; ч. 2 ст. 903 ЦК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аветисян М. Р. Деякі питання правового режиму майна як складової змісту організаційно-правової форми господарювання. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 176–182.

2. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. / Социальная ценность частного права и отдельных институтов общей части гражданского права. Москва : Статут, 2012. Т. 1. 428 с.

3. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву: ученые труды / Всесоюзный институт юридических наук НКЮ СССР. Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1940. Вып. III. С. 22–23.

4. Агарков М. М. Подряд (текст и комментарии к ст. 220–235 Гражданского кодекса). Москва : 1924. С. 13–14.

5. Адаптація національного законодавства відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом : наукова монографія / за ред. О. В. Кузьменко. Київ : Вид. центр «Кафедра», 2019. 678 с.

6. Актуальні проблеми спадкового права : навч. посібник / за ред. Ю. О. Заіки, О. О. Лов'яка. Київ : КНТ, ЦУЛ, 2014. 336 с.

7. Актуальні проблеми приватного права України : зб. статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової / відп. ред. : Р. А. Майданик, О. В. Кохановська. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. 564 с.

8. Актуальные проблемы гражданского права : монография. / под ред. Р. В. Шагиевой, Н. Н. Косаренко. Москва : РААН, 2017. 194 с.

9. Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношения. *Вопросы общей теории советского права* : сб. статей / под ред. С. Н. Братуся. Москва: Госюриздат, 1960. 406 с.

10. Алексеев С. С. Общая теория права. Москва, 1982. Т. 2. 360 с.

11. Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10 т. / Гражданское право : Сочинения 1958–1970 годов. Москва : Статут, 2010. Т. 1. 495 с.

12. Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10 т. / Восхождение к праву.

Москва : Статут, 2010. Т. 6. 558 с.

13. Алексеев С. С. Теория права. 2-е изд. Москва : Юрид. лит., 1985. 344 с.

14. Анищенко И. И. Правовой режим профессиональной тайны : труды юридического факультета Северо-Кавказского государственного технического университета. Ставрополь : СевКавГТУ, 2004. Вып. 3. С. 42–52.

15. Анненков К. Система русского гражданского права. 2-ое изд. Санкт-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1899. Т. 1. С. 264–394.

16. Антимонов Б. С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности. Москва: Госюриздат, 1952. 300 с.

17. Антонов Б. А. Формирование института узуфрукта в германском гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2006. 242 с.

18. Антонов С. В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 206 с.

19. Антонова О. Р. Методологія дослідження правових інститутів шлюбу та сім'ї. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 78–90.

20. Аполинская Н. В. Биологические объекты человека в гражданском праве Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Иркутск, 2009. 22 с.

21. Арзуманян А. Б. Нематериальные блага как объекты гражданских прав : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Краснодар, 2008. 34 с.

22. Аристотель. Метафизика / сост. и подготовка текста С. И. Еремеев. Санкт-Петербург : Алетейя, 2002. 832 с.

23. Астахова М. А. Оборот в гражданском праве : понятие, структура, разновидности. Бюллетень нотариальной практики, 2006. № 4. С. 43–48.

24. Афанасьева Е. Г, Афанасьева Е. А. Животные – объекты или субъекты права? (Обзор). Государство и право : реферативный журнал, 2019. № 2. С. 107–117.

25. Байбак В. В. Обязательственное требование как объект гражданского оборота. Москва : Статут, 2005. 222 с.

26. Бакаева И. В. Понятие и признаки нематериальных благ : законодательство, теория и практика. *Законы России: опыт, анализ, практика.* 2012. № 4. С. 9–13.

27. Бакалінська О. О. Особливості реалізації презумпції добросовісності в конкурентному праві України. *Приватне право і підприємництво* : зб. наук. праць. 2016. Вип. 15. С. 5–9.

28. Баран П. Є. Історія пересадки важливих органів в Україні. *Трансплантологія*. 2002. Т. 3. № 1. С. 138–141.

29. Баринов П. С. Обесценивание правовых категорий : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2019. 34 с.

30. Барков А. О. О применении метода правового моделирования в цивилистических диссертациях. *Методологические проблемы цивилистических исследований* : сборник научных статей. Ежегодник. / отв. ред. А. В. Габов, В. Г. Голубцов, О. А. Кузнецова. Москва : Статут, 2017. Вып. 2. С. 39–56.

31. Барон Ю. Система римского гражданского права : в 6 кн. / пред. канд. юрид. наук В. В. Байбака. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2005. 1102 с.

32. Басос Е. В. Правовой режим помещения как обьекта гражданских прав : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2015. 23 с.

33. Батурин В. А. Система ограниченных вещных прав в современном гражданском законодательстве : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Краснодар, 2009. 22 с.

34. Бевзенко Р. С. Объекты гражданских правоотношений : учеб. пособ. Москва : ГУ ВШЭ, 2010. 191 с.

35. Безклубий І. А. Банківські правочини : монографія. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 476 с.

36. Белов В. А. Гражданское право: в 4 т. Т. II. Общая часть : в 2 кн. Кн.

1. Лица, блага : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2016. 453 с.

37. Белов В. А. Гражданское право. Общая часть : учебник. Москва : АО Центр ЮрИнфоР, 2002. 639 с.

38. Белов В. А. Объект субъективного гражданского права, объект гражданского правоотношения и объект гражданского оборота : содержание и соотношение понятий. *Объекты гражданского оборота* : сборник статей / отв. ред. М. А. Рожкова. Москва : Статут, 2007. С. 6–77.

39. Белов В. А. Ценные бумаги как обьекты гражданских прав : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. / Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. Москва, 1996. 41 с.

40. Беломытцева О. С. О понятии криптовалюты биткоин в рамках мнений финансовых регуляторов и контексте частных электронных денег. *Проблемы учета и финансов*. 2014. № 2 (14). С. 26–28.

41. Беляева Г. С. Понятие правового режима в теории права : основные подходы. *Вестник Саратов. гос. юрид. акад.* 2012. Доп. вып. (85). С. 26–31.

42. Беляева Г. С. Правовой режим : общетеоретическое исследование : автореф. дис. … д-ра. юрид. наук : 12.00.01 / Южный федеральный университет. Курск, 2013. 45 с.

43. Беляева Г. С. Правовые режимы, основанные на ограничениях : к определению понятия. *Право и политика*. 2015. № 8 (188). С. 1143.

44. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / под общ. ред. В. И. Даниленко. Москва : Издат. дом NOTA BENE, 2000. 576 с.

45. Берновский К. Объект права. Харьков : Юриздат. НКЮ УССР, 1931. 146 с.

46. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів : Паризький Акт від 24 липня 1971 р. (Дата набрання чинності для України : 25.10.95 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text (дата звернення: 05.06.2020 р.).

47. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем – обзор проблем и

результатов / сокращ. пер. с англ. Б. Г. Юдина. *Системные исследования : Ежегодник.* Москва : Наука, 1969. С. 30.

48. Беспалов Ю. Ф. Правовой режим жилого помещения по жилищному и гражданскому законодательству РФ. *Вестник Московского университета МВД.* 2016. № 8. С. 41–44.

49. Бірюков В. І. Правовий режим іменних пайових цінних паперів за законодавством україни і Республіки Польща (порівняльно-правовий аспект) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 244 с.

50. Бобрик В. І. Особисте життя як об’єкт цивільно-правової охорони : монографія. Київ – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 208 с.

51. Богданов В. М. Информация как объект гражданских прав : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Екатеринбург, 2005. 23 с.

52. Богданова Е. В., Дронова С. О., Улезько А. Ю. О правовом положении животных в действующем законодательстве РФ. *Пробелы в российском законодательстве*. 2018. № 3. С. 258–260.

53. Боднар Т. В. Принципи сімейного права України. Спогади про Людину, Вченого, Науковця (до 60-річчя від Дня народження професора Ірини Володимирівни Жилінкової) / за заг. ред. Р. О.Стефанчука. Харків : Право, 2019. С. 42–51.

54. Бойко Д. В. Правова природа доменних імен Інтернет : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2015. 21 с.

55. Борисова В. І. Підприємство як об’єкт цивільних прав. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам’яті О. А. Пушкіна, Харків : (25 травн. 2018) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків : ХНУВС, 2018. С. 12–16.

56. Брагинский М. И. Договор подряда и подобные ему договоры. Москва : Статут, 1999. 254 с.

57. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Договоры о выполнении работ и оказании услуг. Москва : Статут, 2002. Кн. 3. 624 с.

58. Братусь Д. Институт «бестелесных вещей» в гражданском праве. *Гражданское законодательство : Статьи. Комментарии. Практика.* Алматы : Юрист, 2004. URL: http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docid=1236166.

59. Брауде И. Л. Договор подряда. Отдельные виды обязательств / под общ. ред. К. А. Граве, И. Б. Новицкого. Москва: Госюриздат, 1954. С. 212–236.

60. Брауде И. Л. К вопросу об обьекте правоотношения по советскому гражданскому праву. *Советское государство и право.* 1951. № 3. С. 56–58.

61. Брюховецька М. С. Цивільно-правове регулювання посмертного донорства в Україні : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2017. 230 с.

62. Булеца С. Б. Роль інформації та реклами в медичній діяльності. *Держава і право* : зб. наук. праць. 2010. Вип. 48. С. 357–365.

63. Булеца С. Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Одеса, 2016. 43 с.

64. Бутенко А. А. Бездокументарные ценные бумаги как объект гражданских прав : автореф. дисс. … канд. юрид. наук. Волгоград, 2000. 20 с.

65. В СПб ГУ показали голову криминальной легенды Петрограда Леньки Пантелеева. URL : https://topspb.tv/news/2017/11/10/v-spbgu-pokazali-golovu-kriminalnoj-legendy-petrograda-lenki-panteleeva/ (дата звернення: 19.05.2020 р.).

66. Вагацума С. Гражданское право Японии : в 2 кн. / под ред. С. Вагацума, Т. Ариидзуми. Москва : Прогресс, 1983. Кн.1. 351 с.

67. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

68. Вакарюк Л. В. Ознаки правового режиму в теорії права. *Вісник Чернівецького національного університету. Сер. Право.* 2018. Т. 1. Вип. 50. С. 11–14.

69. Вакулина Г. А. Ценные бумаги как объект гражданских прав : автореф. дисс. … канд. юрид. наук. Москва, 1992. 16 с.

70. Валеев М. М. Вещи как обьекты граждаснких правоотношений : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2003. 23 с.

71. Валігура К. Ю. Методологія дослідження механізму цивільно-правового регулювання. *Методологія в праві* : монографія / І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. С. 410–416.

72. Ван Хук М. Методология сравнительно-правовых исследований. *Правоведение*. 2013. № 8. С. 121–144.

73. Васильєва В. А. Договірне регулювання відносин з надання посередницьких послуг. *Університетські наукові записки*. 2010. № 4. С. 25–29.

74. Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2006. 346 с.

75. Васьковский Е. В. Учебник гражданского права / науч. ред. В. С. Ем. Москва : Статут, 2003. 382 с.

76. Васьковский Е. В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов. Одесса : Эконом. Типография, 1901. Ч. 1. № XXII. 376 с.

77. Векселі в нотаріальній практиці. Протести векселів : коментарі, зразки документів : практ. посіб. / Д. В. Журавльов, О. В. Коротюк, К. І. Чижмарь ; за ред. К. І. Чижмарь. Київ : ОВК, 2020. 76 с.

78. Вексельное право : С приложением высочайше утвержденного 27 мая 1902 года, Устава о Векселях / Федоров А. Ф., проф. Новорос. ун-та. Одесса : «Экон.» тип., 1906. 721 с. (репринтная копия).

79. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / отв. ред. В. К. Райхер. Москва : Изд-во АН СССР, 1948. 839 с.

80. Венедиктов А. В. Гражданско-правовая охрана социалистической собственности в СССР. Москва-Ленинград : Издат. АН СССР, 1954. 268 с.

81. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : монографія. Киів : Юрінком Інтер, 2014. 288 с.

82. Вільнянський С. І. Радянське цивільне право : учб. посіб. Харків : Вид. Харк. ун-ту, 1966. Ч. 1. 320 с.

83. Вильнянский С. И. Толкование и применение гражданско-правовых норм. *Харьковская цивилистическая школа: в духе традицій* : монография / под. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2011. С. 34–71.

84. Винер Н. Кибернетика и общество. Москва : Изд-во иностранной лит-ры, 1958. 199 с.

85. Витушко В. А. Курс гражданского права: Общая часть : научно-практическое пособие. Минск : Изд-во БГЭУ, 2001. Т. 1. 414 с.

86. Віткаускас Д. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської Конвенції з прав людини. 2- вид. Рада Європи, 2018. 188 с.

87. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. 640 с.

88. Власник і право власності в Україні: монограф. / за ред. Я. М. Шевченко. Київ: Наук. думка, 1994. 164 с.

89. Власова М. В. Право собственности в России. Возникновение, юридическое содержание, пути развития. Москва : Пресс, 2002. 170 с.

90. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2001. 177 с.

91. Водяхін С. А. Документи як об’єкт цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юрид. Акад.». Одеса, 2012. 18 с.

92. Воловик В. В. Вексель як об’єкт цивільних прав : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2006. 217 с.

93. Волож З. Л. Право на кровь. *Вестник советской юстиции*. 1928. № 7. С. 214–218.

94. Вольфсон Ф. Учебник гражданского права РСФСР / с предисл. Я. Н. Браденбургского. Москва : Юрид. Изд-во НКЮ РСФСР, 1925. Ч. 1. С. 36–38.

95. Всеобщий гражданский кодекс Австрии (Allgemeines Bürgerliches

Gesetzbuch für Österreich). Москва : Инфотропик Медиа, 2011. 272 с.

96. Гаврилов Е. В. Добрая память об умершем человеке как нематериальное благо в гражданском праве Российской Федерации и зарубежных стран. *Гражданин и право*. 2014. № 10. С. 39–47.

97. Гайбатова К. Д. Предприятие – объект гражданских прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 26 с.

98. Гайченко А. Кожна четверта гривня аліментів стягується завдяки застосуванню до боржника встановлених законом обмежень. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/andriy-gaychenko-kojna-chetverta-grivnya-alimentiv-styaguetsya-zavdyaki-zastosuvannyu-do-borjnika-vstanovlenih-zakonom-obmejen (дата звернення : 01.07.2020 р.).

99. Галіахметов І. А. Підприємство як об'єкт цивільних прав: автореф. дис. ... канд. наук. Одеса, 2005. 20 с.

100. Галянтич М. К. Розвиток доктрини житлового права. Правова доктрина України : у 5 т. Доктрина приватного права України / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Харків : Право, 2013. Т. 3. С. 642–665.

101. Галянтич М. К. Теоретико-правові засади реалізації житлових прав громадян в умовах ринкових перетворень : монографія. Київ : Акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва, 2006. 512 с.

102. Галянтич М., Самойленко Г. Характеристика житла за законодавством України та у практиці Європейського суду з прав людини. *Приватне право і підприємництво*. 2015. № 4. С. 134–140.

103. Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть : лекции. 1897–1898. С. 509–510.

104. Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть / под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2003. 816 с.

105. Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Часть общая. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. Т. 1. XII. 780 с.

106. Гегель Г. Ф. Энциклопедия философских наук. Наука логики. Москва : Мысль, 1974. Т. 1. 452 с.

107. Гейнц Р. М. Послуга як об’єкт цивільних прав за Цивільним кодексом України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* : зб. наук. статей. Вип. 30. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. С. 86–93.

108. Генкин Д. М., Новицкий И. Б., Рабинович Н. В. История советского гражданского права 1917–1947. Москва : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1949. 544 с.

109. Генкин Д. М. Право собственности в СССР. Москва : Госюриздат, 1961. 222 с.

110. Герц А. А. Договірні зобов’язання у сфері надання медичних послуг : монографія. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2015. 412 с.

111. Гладьо Ю. О. Право вимоги як об’єкт цивільних прав : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2013. 20 с.

112. Гоббс Т. Левіафан або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної ; пер з англ. Київ : Дух і літера, 2000. 606 с.

113. Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. … канд.юрид.наук : 12.00.03. Київ, 2010. 16 с.

114. Гоголь Б. М. Співвідношення прав на інформацію та виключних прав автора. *Юридична наука.* 2011. № 4–5. С. 44–47.

115. Гойхбарг А. Г. Брачное, семейное и опекунское право советской республики. Москва : Гос. изд-во, 1920. 164 с.

116. Голубєва Н. Ю. Право вимоги кредитора як різновид майнового права (об’єкт цивільних прав). *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2016. № 9. С. 52–61.

117. Гончаренко О. С., Богаченко М. В. Особливості функціонування криптовалют на світових фінансових ринках. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2015. Вип. 5. С. 826–830.

118. Гончаров В. Методологія тлумачення юридичних норм у світлі грамотології. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : 2010. № 1.

С. 257–267.

119. Гордеюк Е. В. Личные неимущественные права и иные нематериальные блага как объекты брачных прав по семейному законодательству Российской Федерации : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Всерос. госуд. ун-т юстиции. Москва, 2019. 23 с.

120. Гордеюк Е. В. Правовой режим нематериальных благ как обьектов брачных правоотношений. *Вестник Московского ун-та МВД.* 2016. № 7. С. 166–170.

121. Гордон В. М. Вексельное право. Сущность векселя, его составление, передача и протест. Харьков : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1926. 109 с.

122. Городов О. А. О нетрадиционных обьектах гражданских прав. *Известия вузов. Правоведение.* 2013. № 6. С. 96–107.

123. Гороховська О. В., Семенюк І. С. Захист комерційної таємниці в міжнародному праві та законодавстві зарубіжних країн. *Держава та регіони. Серія : Право.* 2016. № 1. С. 86–91.

124. Господарське право : підручник / В. С. Щербина. 6-те вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 199.

125. Господарський кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /436-15#Text (дата звернення: 27.05.2020 р.).

126. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 г. № 779-IQ. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2577 (дата звернення 24.04.2020 р.).

127. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. = Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII / под ред. О. Куталеидзе, В. Зубаря; пер. с лат. А. Гужвы. Москва : Статут, 2013. 536 с.

128. Гражданский кодекс Грузии от 26 июня 1997 года №786-IIс. URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/view/31702?publication=105 (дата звернення 25.05.2020 р.).

129. Гражданский кодекс Квебека = Code civil du Québec / науч. ред. и авт. предисл. : О. М. Козырь, А. А. Маковская; авт. введ. Джон Е. К. Брайерли. Москва : Статут, 1999. 470 с.

130. Гражданский кодекс Республики Армения от 28 июля 1998 г. URL: http://www.parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus#G70 (дата звернення : 09.05.2020 р.).

131. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 7 декабря 1998 г. № 218-З. URL: http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9800218 (дата звернення 28.12.2019 р.).

132. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061#pos=1652;- (дата звернення 03.07.2020 р.).

133. Гражданский кодекс Республики Молдова от 6 июня 2002 года № 1107-XV. URL: http://lex.justice.md/ru/325085/ (дата звернення 19.06.2020 р.)

134. Гражданский кодекс Республики Узбекистан от 29 августа 1996 г. URL: https://lex.uz/docs/111181#159204 (дата звернення 15.01.2020 р.)

135. Гражданский кодекс Российской Федерации от 21 октября 1994 года. URL: http://pravo.gov. ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102033239 (дата звернення 12.05.2020 р.)

136. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) = Code civil des Français (Code Napoléon) / пер. с фр. В. Н. Захватаева. Москва : Инфотропик Медиа, 2012. 624 с.

137. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / отв. ред. А. С. Довгерт ; пер. с франц. В. Захватаев. Киев : Истина, 2006. 1008 с.

138. Гражданское законодательство Израиля / науч. ред. Н. Э. Лившиц; пер. с иврита М. С. Хейфец. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. 480 с.

139. Гражданское и торговое право зарубежных государства : уч. в 2-х т. / отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров. 4-е изд. перераб.и доп. Москва : Межд. отношения, 2006. Т. 1. 560 с.

140. Гражданское право : учебник : в 2-х т. / отв. ред. П. Е. Орловский, С. М. Корнеева. Москва : Юрид. лит, 1969. Т. 1. 560 с.

141. Гражданское право : учебник : в 2-х т. / под. ред. А. П. Сергеева и Ю. К. Толстого. изд. 3-е, перераб. и доп. Москва : Проспект, 1998. Т. 1. 560 с.

142. Гражданское право : учебник для юридических вузов / М. М. Агарков, С. Н. Братусь, Д. М. Генкин и др. ; отв. ред. Я. Ф. Миколенко, П. Е. Орловский. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. Ч. 1. 279 с.

143. Гражданское право : учебник: в 2 т. / под ред. Б. М. Гонгало. 2-е изд. перераб. и доп. Москва : Статут, 2017. Т. 1. 511 с.

144. Гражданское право БССР : учебное пособ. / под общ. ред. В. Ф. Чигира. Минск: Изд-во БГУ, 1975. Ч. 1. 384 с.

145. Гражданское право Германской Демократической Республики : Общая часть / Немецкий ин-т юрид. наук; Г. Дорнбергер, Г. Клейне, Г. Клингер, М. Пош ; пер. с нем. М. М. Богуславского и Р. Л. Нарышкиной; под ред. и с предисл. Д. М. Генкина. Москва : Изд-во иностр. лит-ры, 1957. 428 с.

146. Гражданское право Казахской ССР : учеб. пособ. : в 2-х ч. / под ред. Ю. Г. Басина. Алма-Ата : МЕКТЕП, 1978. Ч. 1. 352 с.

147. Гражданское право : учебник : в 3 т. / Н. Д. Егоров, И. В. Васильев; отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. Москва, 2005. Т. 1. 500 с.

148. Гражданское право. Общая часть : учебник : в 4 т. / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. 3-е изд. перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2006. Т. 1. 720 с.

149. Гражданское право. Особенная часть : учебник : в 2-х т. / А. П. Анисимова, М. Ю. Козлова, А. И. Рыженков; под общ. ред. А. Я. Рыженкова. 6-е изд. перераб. и доп. Москва : Юрайт, 2018. Т. 1. 351 с.

150. Гражданское право. Общая часть : учебник для вузов (академический курс) / отв. ред. М. К. Сулейменов. Алматы, 2013. Т. 1. 776 с.

151. Гражданское право : учебник / под ред. А. Г. Калпина, А. И. Масляева. Москва : Юрист, 1997. Ч. 1. С. 50.

152. Гражданское право : учебник / отв. ред. Е. А. Суханов. 2-ое изд.

перераб. и доп. Москва: Бек, 1998. Т. 1. 816 с.

153. Гражданское уложение Германии : Вводный закон к Гражданскому уложению = Deutsches Bürgerliches Gesetzbuch mit Einführungsgesetz / науч. ред. А. Л. Маковский и др. ; пер. с нем. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 816 с.

154. Гражданское уложение Германии : Вводный закон к Гражданскому уложению = Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einführungsgesetz / науч. ред. Т. Ф. Яковлева ; пер. с нем. В. Бергманн. 4-е изд., перераб. Москва : Инфотропик, 2015. 888 с.

155. Грибанов А. В. Предприятие как объект гражданско-правовых отношений (По праву России и Германии) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2004. 218 с.

156. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. 2-е изд., стереотип. Москва : Статут, 2001. 411 с.

157. Гримм Д. Д. К учению об объектах прав. *Вестник гражданского права*. 2007. № 1. Т. 7. С. 197–239; 386.

158. Гримм Д. Д. К учению об объектах прав. *Вестник права*. 1905. № 7. С. 158–161.

159. Гриняк А. Б. Договірні зобов’язання з виконання робіт у цивільному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. Київ, 2013. 34 с.

160. Гриняк А. Б. Особливості правового регулювання відносин за договорами підряду : монографія / відп. ред. В. В. Луць. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 300 с.

161. Гриняк А. Б. Сучасний погляд на юридичні факти в механізмі правового регулювання підрядних вілносин. *Новітні підходи до розуміння юридичних фактів у механізмі правового регулювання приватних відносин* : зб. наук. пр. / за ред. А. Б. Гриняка, О. О. Кота, М. Д. Пленюк. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф.Г.Бурчака НАПрН України, 2019. С. 90–104.

162. Гриняк А. Б. Теоретичні засади правового регулювання підрядних зобов’язань у цивільному праві України : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. 374 с.

163. Гриняк Т. В. Цивільно-правова відповідальність перевізника за договором перевезення вантажу автомобільним транспортом : монографія. Тернопіль : Підручники і посіб., 2017. 224 с.

164. Громов С. А. Узуфрукт : Юридическая конструкция и вещное право. *Вещные права : постановка проблемы и ее решение* : сб. ст. / рук. авт. кол. и отв. ред. М. А. Рожкова. Москва : Статут, 2011. С. 188–231.

165. Гурова Е. А. Вещь как объект права. *Вестник науки.* 2018. № 2 (2). С. 97–99.

166. Гуляев А. М. Общие учения системы гражданского права в практике Гражданского Кассационного Департамента Правительствующего Сената за пятьдесят лет. Петроград : Сенат. тип., 1914. 79 с.

167. Гунда А. О. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання ритуальних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2015. 20 с.

168. Гуц Н. Г. Правовий режим майна профспілкових організацій в Україні (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 22 с.

169. Даниленко О. В. Правовий режим грошей як об’єктів цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 19 с.

170. Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 01.07.2020 р.).

171. Демченко О. В. Правовий режим майна в багатоквартирному житловому будинку : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 22 с.

172. Державний класифікатор будівель та споруд ДК 018-2000 : затверджено наказом Держстандарту України від 17 серпня 2000 р. № 507. URL: https://ips.ligazakon.net/document/FIN7058 (дата звернення: 01.07.2020 р.).

173. Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Громадські будинки і споруди. В.2.2-9 : затверджено Наказом Міністерства регіонального розвитку та будівництва України від 28.09.2018 № 260. *Вид. офіц*. Київ : Мінрегіон України, 2019. 43 с.

174. Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення ДБН В.2.2-15-2005 : затверджено Наказом Держбуду України від 18 травня 2005 р. № 80 (із змін.). URL: http://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-1 (дата звернення 26.03.2018)

175. Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів : затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19 червня 1996 р. № 173. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0379-96#Text (дата звернення: 20.12.2019 р.).

176. Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1211. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1211-2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 19.05.2020 р.).

177. Дзера О. В. Вибране : збірник наукових праць / Київська школа цивілістики. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 872 с.

178. Дзера О. В. Об'єкти цивільних прав. *Вибране*: зб. наук. пр. / Київська школа цивілістики. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 72–94.

179. Дзера О. В. Розвиток права власності в Україні : монографія. Київ : Вентурі, 1996. 272 с.

180. Дзера О. В. Становлення інституту права власності в умовах переходу України до ринкової економіки. *Вибране* : збірник наукових праць / Київська школа цивілістики. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 164–222.

181. Дигесты Юстиниана / отв. ред. Л. Л. Кофанов; пер. с лат. 2-е изд.

Москва : Статут, 2008. Т. І. Кн. І – ІV. 584 с.

182. Директива № 2010/45/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС про стандарти якості і безпеки людських органів, призначених для трансплантанції від 7 липня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b38 (дата звернення 27.04.2020 р.)

183. Директива № 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, заготівлі, перевірки, обробки, консервації, зберігання та розподілу людських тканин і клітин від 31 березня 2004 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/direktiva-2004-23-es.pdf (дата звернення 21.05.2020 р.).

184. Дідук А. Г. Правовий режим конфіденційної інформації : цивільно-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 21 с.

185. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 1200 с.

186. Договірне регулювання приватноправових відносин в умовах євроінтеграційних процесів в Україні : монографія / за заг. ред. О. Д. Крупчана, наук. ред. А. Б. Гриняк. Київ : НДІ ПрПіП ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. 334 с.

187. Договори з виконання робіт в цивільному праві України : проблеми теорії і практики : монографія / за заг. ред. А. Б. Гриняка. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2015. 402 с.

188. Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини від 24 січня 2002 р. Страсбург, URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_684#Text (дата звернення: 19.05.2020 р.).

189. Дождев Д. В. Римское частное право : учебник / под ред. В. С. Несесянца, Д. В. Дождев. Москва : ИНФРА М-НОРМА, 1996. 704 с.

190. Долгов С. Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав

и их защита (гражданско-правовой и криминалистический аспекты) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2000. 16 с.

191. Дормидонтов Г. Ф. Система римского права. Общая часть. Казань, 1910. URL: http://www.allpravo.ru/library/doc2527p/instrum4145/item4223.html (дата звернення: 17.02.2020 р.).

192. Дргонец Я., Холлендер П. Современная медицина и право / перевод со словацкого Л. И. Бадь. Москва : Юрид. лит., 1991. 336 с.

193. Дрога А. А., Дрога М. А. Особенности оборота информации, относящейся к профессиональной тайне. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*, 2017. № 2 (51). С. 35–39.

194. Духовный Регламент 16 сентября 1721 г. URL: https://kp.rusneb.ru/item/material/reglament-ili-ustav-duhovnoy-kollegii (дата звернення: 05.06.2020 р.).

195. Дювернуа Н. Л. Чтения по гражданскому праву. Введение и часть общая. 3-е изд. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1898. Т. 1. С. 556.

196. Дювернуа Н. Л. Чтения по гражданскому праву. Учение о вещах. Учение о юридической сделки / под ред. и с предисл. В. А. Томсинов. Москва : ЗЕРЦАЛО, 2004. Т. 2. 320 с.

197. Європейська конвенція про захист домашніх тварин від 13 листопада 1987 р. (ратифіковано Україною 18.09.2013 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15#Text (дата звернення: 19.05.2020 р.).

198. Жизнь животных : в 7 т. / гл. ред. В. Е. Соколов ; под ред. Ю. И. Полянского. 2-е изд. перераб. Москва : Просвещение, 1987. Т. 1. 507 с.

199. Жизнь животных : в 7 т. / гл. ред. В. Е. Соколов ; под ред. Ю. И. Полянского. 2-е изд. перераб. Москва : Просвещение, Т. 7. 1989. 558 с.

200. Жилінкова І. В. Концептуальні підходи до регулювання речових відносин у сім'ї. *Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвяч. пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжн. наук.-практ. конф (Одеса, 15-16 квітня). Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. Одеса :

Астопринт, 2011. С. 170–174.

201. Жилінкова І. В. Правове регулювання речових відносин у сім'ї : визначення концептуальних підходів. *Право України*. 2011. № 5. С. 105–112.

202. Житлове право України : навч. посібник / за ред. В. С. Гопанчука, Ю. О. Заіки. Київ : Істина, 2003. 208 с.

203. Жук В. Д. До питання визначеності категорії «цивільно-правовий режим майна». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 30. С. 126–129.

204. Забугин И. Р. Стимулы в специальных правовых режимах. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. 2011. № 1 (4). С. 64–67.

205. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 05.06.2020 р.).

206. Загорняк Н. Б. Фонд фінансування будівництва як об'єкт цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 20 с.

207. Заіка Ю. О. Договір охорони в системі цивільно-правових договорів. *Приватне право і підприємництво* : зб. наук. праць. 2018. Вип. 18. С. 134–138.

208. Заіка Ю. О. Методологія науки спадкового права. *Методологія в праві* : монографія / І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. С. 449–473.

209. Заіка Ю. О. Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів. *Сімейне право України :* підручник /за ред. В. С. Гопачука. Київ : Істина, 2003. С. 276–286.

210. Заіка Ю. О. Система деліктів в цивільному праві України. *Приватне право і підприємництво.* 2011. Вип. 10. С. 41–44.

211. Заіка Ю. О. Спадкове право в Україні : становлення і розвиток : монографія. 2- е вид. Київ : КНТ, 2007. 288 с.

212. Заіка Ю. О. Спадкове право і цивілістична доктрина. Правова доктрина України : у 5 т. Доктрина приватного права України / Н. С. Кузнєцова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін. ; за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Харків : Право, 2013. Т. 3. С. 413–432.

213. Заіка Ю. О., Рябоконь. Є. О. Спадкове право : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 352 с.

214. Зайченко Н. М. Предмет договора энергоснабжения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 35 с.

215. Закон об Общей части Гражданского кодекса Эстонии URL: https://www.riigiteataja.ee/akt/13334839?leiaKehtiv (дата звернення 24.05.2020 р.)

216. Замотаева Т. Б. Деньги как объект гражданских прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Сарат. гос. акад. права. Самара, 2003. 19 с.

217. Захаркина А. В. «Гражданский оборот» как фундаментальная цивилистическая категория. *Вестник Пермского университета. Юридические науки.* 2017. Вып. 37. С. 324–332.

218. Захаров Д. Е. Животные как объекты гражданских прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2010. 22 с.

219. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 08.04.2020 р.).

220. Зобов’язальне право : теорія і практика : навч. посіб. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць та ін. ; за ред. О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 1998. С. 912 с.

221. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву : Из теории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». 3-е изд., испр. Москва : Статут, 2009. 782 с.

222. Иоффе О. С. Советское гражданское право : курс лекций. Общая часть. Право собственности. Общее учение об обязательствах. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. 512 с.

223. Івановська О. Звичаєве право в Україні. Етнографічний аспект. Київ : Екс Об, 2002. 263 с.

224. Ільющенкова К. О. Право на донорство в цивільному праві України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2018. 273 с.

225. Інструкції про порядок проведення технічної інвентаризації об’єктів нерухомого майна : затв. наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 24 травня 2001 р. № 127. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-01 (дата звернення: 08.04.2020 р.).

226. Інструкція з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України : затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01 листопада 2016 № 1145. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1544-16/page6 (дата звернення: 20.02.2020 р.).

227. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : затверджено Наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text (дата звернення: 01.05.2020 р.).

228. Інтелектуальне право України / за заг. ред. О. С. Яворської. Тернопіль : Підручники і посібники, 2016. 608 с.

229. Калаур І. Р. Договірні зобов’язання з передання майна в користування : проблеми теорії та практики : монографія / І. Р. Калаур. Тернопіль : Підручники і посібники, 2015. 480 с.

230. Калинченко Ю. П. Деньги (валюта) как объект гражданских правоотношений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Всерос. гос.

ун-т юстиции. Москва, 2016. 22 с.

231. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право : підручник. Київ : Атіка, 2012. 408 с.

232. Капица Ю. М. Вопросы гармонизации законодательства о коммерческой тайне и конфиденциальной информации в государствах ЕС и СНГ. *Защита прав интеллектуальной собственности* : материалы XVI Международ. науч.-практ. конф. Министерство образования и науки, молодежи и спорта АРК Крым. Алушта, 2013. С. 6–9.

233. Капіца Ю. Захист комерційної таємниці в європейських країнах та Україні. *Підприємництво, господарство і право.* 2006. № 11. С. 16–20.

234. Капіца Ю. М. Уніфікація і гармонізація законодавства з охорони прав інтелектуальної власності держав-членів ЄС та законодавство України : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2019. 43 с.

235. Карабань В. Я. Тлумачення актів цивільного законодавства України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Одеса, 2007. 18 с.

236. Карагусов Ф. С. Ценные бумаги и деньги как объекты гражданских прав : учеб. пособ. Алматы : Научно-издательский центр КОУ, 2009. 232 с.

237. Карайчева О. В. Деловая репутация как объект гражданских прав : автореф. дис. … канд. юрид. наук /12.00.03 Ростов-на-Дону, 2014. 23 с.

238. Карасс А. В. Право государственной социалистической собственности. Москва : Изд-во АН СССР, 1954. 280 с.

239. Карпенко О. І. Інтернет-послуга як об’єкт цивільно-правових відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2015. 18 с.

240. Квернадзе Р. А. Некоторые аспекты становления и развития законодательства в области здравоохранения. *Государство и право.* 2001. № 8. С. 99–104.

241. Квіт Н. М. Біобанки в Україні : цивільно-правовий аспект :

монографія. Львів : Кварт, 2020. 376 с.

242. Квіт Н. М. Нові правові й етичні виклики донорства гемопоетичних стовбурових клітин в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*, 2020 № 43. С. 102–105.

243. Кельман М. С. Юридична наука як об'єкт методологічного дослідження : монографія. Тернопіль : Терно-граф, 2011. 348 с.

244. Кельман М., Коваль І. Методологія дослідження як наукове пізнання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. : Юрид. науки*, 2017. № 855. С . 199–204.

245. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. Москва : Аванта+, 2001. 560 с.

246. Керимов Д. А. Методология права : предмет, функции, проблемы философии права : монография. 4- е изд. Москва : Изд-во СГУ, 2008. 521 с.

247. Класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД ДК 009:2010). URL: http://evrovektor.com/kved/2010/857/Prokat-inshih-pobutovih-virobiv-i-predmetiv-osobistogo-vzhitku (дата звернення: 18.03.2020 р.).

248. Клейменова С. М. Ритуальні послуги в системі видів послуг. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Юрид. науки.* 2019. Т. 30 (60). № 4. С. 56-59.

249. Ковалев М. И. Юридические проблемы современной генетики. *Государство и право. 1995.* № 6. С. 15–21.

250. Ковалева Н. Н. Правовой режим информационных ресурсов. *Вестник Саратовской государственной юридической академии.* 2012. № 3 (86). С. 111–116.

251. Ковальчук А., Стеценко С. Фінансово-правові засади регулювання криптовалютного ринку. *Публічне право.* 2018. № 1 (29). С. 85–92.

252. Кодекс торговельного мореплавства України : Закон України від 23 травня 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 27.03.2020 р.).

253. Кодинець А. Засади цивільно-правового регулювання

інформаційних зобов'язань : проблеми теорії та практики. *Право України.* 2018. № 1. С. 72–80.

254. Кодинець А. Концепція прав на безтілесні речі : історичний аспект та сучасне розуміння. Юридична Україна. 2015. № 1. С. 34–41.

255. Кодинець А. О. Інформація як об'єкт цивільних прав : концепція, методологія, правова природа. *Право України*. № 1. 2015. С. 107–115.

256. Кодинець А. О. Інформація як об'єкт цивільно-правової охорони. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*, 2016. Вип. 39. Т. 1. С. 58–61.

257. Кодинець А. О. Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин : монографія. Київ : Алерта, 2016. 582 с.

258. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / уклад. Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.

259. Кожевникова В. О. Обмеження прав суб'єктів сімейних відносин : проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Комп'ютерний дизайн, 2019. 520 с.

260. Комаров В. А. Лікарські засоби як об'єкти цивільних прав : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2012. 21 с.

261. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про морське перевезення вантажів від 31 березня 1978 р. (Гамбурзькі правила) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_391 (дата звернення: 06.05.2020 р.).

262. Конвенція про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі. Підписана в Женеві 7 червня 1930 року. League of Nations, Treaty Series, vol. CXLIII, No. 3314 (1933–1934) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_007#Text (дата звернення: 06.05.2020 р.).

263. Конвенція про захист осіб у звязку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28 січня 1981 р. (Страсбург) URL:

https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_326#Text (дата звернення: 01.03.2020 р.).

264. Конвенція про захист прав людини та людської гідності в зв'язку із застосуванням біології та медицини використанням досягнень біології та медицини. URL: http://aau.edu.ua/static/lll/texts/medlaw/Konvenc%D1%96ya-pro-prava-lyudynyta-b%D1%96omedycynu.pdf (дата звернення: 12.04.2018 р.).

265. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 01.07.2020 р.).

266. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 12.05.2020 р.).

267. Корнеев С. М. Юридическая природа договора энергоснабжения. *Закон.* 1995. № 7. С. 118–121.

268. Коссак В. М. Вибрані твори : збірник наукових праць. Хмельницький : ХУУП, 2015. 283 с.

269. Коссак В. М. Правові засади іноземного інвестування в Україні. Львів : Центр Європи, 1999. 239 с.

270. Коссак В. М. Цивільно-правові проблеми регулювання іноземних інвестицій в Україні : автореф. дис.. … док-ра юрид. наук. Київ, 1996. 48 с.

271. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник НАВС. 2*013. № 1. С. 3–11.

272. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.

273. Коструба А. В. Товаророзпорядчі цінні папери як об'єкт цивільних прав. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 3. С. 230–244.

274. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав : проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.

275. Котюк І. Поняття і загальна характеристика засобів наукового

пізнання та доказування у сфері судочинства / за ред. проф. І. Безклубого. Про українське право : *Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка.* Київ : Грамота, 2009. Число ІУ. С. 266–278.

276. Кохановська О. В. Втілення та реалізація ідей розробників ЦК України щодо нормативного закріплення поняття та видів об'єктів цивільних прав. *Актуальні проблеми приватного права України* : зб. статей до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Наталії Семенівни Кузнєцової / відп. ред. Р. А. Майданик, О. В. Кохановська. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 247–271.

277. Кохановська О. В. Нормативне закріплення поняття та видів об'єктів цивільних прав як втілення та реалізація ідей розробників ЦК України. *Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху* (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко) / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ : АртЕк, 2017. С. 153–175.

278. Кохановська О. В. Приватно-правове розуміння інформаційних відносин в Україні. *Часопис цивілістики.* 2017. Вип. 22. С. 128–133.

279. Кохановська О. В. Регулювання немайнових відносин у Цивільному кодексу України : десятирічний досвід. *Право України.* 2009. № 2. С. 57–69.

280. Кохановська О. В. Розвиток доктрини немайнових відносин в Україні. *Право України.* 2019. № 1. С. 93–104.

281. Кохановська О. В. Творчість, інтелектуальна творча діяльність, інтелектуальна власність, право інтелектуальної власності : співвідношення. *Сучасні проблеми приватного права :* збірник наук. праць, присвячених 80-ій річниці з дня народження Я. М. Шевченко / відп. ред. Н. С. Кузнєцова, Р. О. Стефанчук. Київ : Друкарня Рута, 2012. С. 131–142.

282. Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія. Київ : Вид-поліграф. центр «Київський ун-т», 2006. 463 с.

283. Красавчиков О. А. Советский гражданский оборот (понятие и

основне звенья). Вопросы гражданского, трудового права и гражданського процесса. *Ученые записки СЮИ.* Москва : Госюриздат, 1957. Т. V. С. 3–27.

284. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан в гражданском праве Российской Федерации : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Екатеринбург, 1994. 44 с.

285. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і детей : монографія. Київ : Вид-во Ліра-К, 2014. 628 с

286. Красновский Г. Н. Биоэтические и уголовно-правовые проблемы в законе Российской Федерации о трансплантации органов и (или) тканей человека. *Государство и право.* 1993. № 12. С. 74–75.

287. Крупчан О. Д. Методологічні виміри сучасного вітчизняного приватного права. *Приватне право і підприємництво.* 2016. Вип. 16. С. 30–34.

288. Крупчан О. Д. Стратегія приватноправових наукових досліджень на сучасному етапі розвитку України. *Приватне право і підприємництво.* 2015. Вип. 14. С. 5–7.

289. Крупчан О. Д., Кочин В. В. Методологічні засади свободи у цивілістичних дослідженнях. *Приватне право і підприємництво.* 2019. Вип. 19. С. 5–8.

290. Крушельницька Г. Л. Тварини як особливий об’єкт цивільних прав : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 19 с.

291. Кузнецов В. А., Якубов А. В. О подходах в международном регулировании криптовалют (BITCOIN) в отдельных иностранных юрисдикциях. *Деньги и кредит.* 2016. № 3. С. 20–29.

292. Кузнєцова Н. Вступне слово. *Право України.* 2019. № 1. С. 13–15.

293. Кузнєцова Н. С. Гражданское законодательсто Украины: проблемы и перспективы совершенствования. *Вибрані праці.* Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 289–308.

294. Кузнєцова Н. Основні методологічні засади сучасного цивільного права України. *Право України.* 2009. № 8. С. 12–14.

295. Кузнєцова Н. С. Методологічні засади сучасного цивільного права

України : предмет, метод, принципи, система. *Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху* (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко) / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ : АртЕк, 2017. С. 200–216.

296. Кузнєцова Н. С. Правове регулювання підрядних договірних відносин в будівництві (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Київський ун-т ім. Т.Г.Шевченка. Київ, 1993. 50 с.

297. Кузнєцова Н. С., Кохановська О. В. Сучасне приватне право України : вектори європейського розвитку. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 3 (86). С. 53.

298. Кузнєцова Н., Довгерт А., Луць В., Майданик Р., Кохановська О. Висновки та рекомендації з актуальної теми. *Право України.* 2014. № 6. С. 114.

299. Кузнєцова Н. С., Назарчук І. Р. Ринок цінних паперів в Україні : правові основи формування та функціонування. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 528 с.

300. Кузьменко Б. В., Заіка Ю. О. Типи сучасного особливо небезпечного (шкідливого) програмного забезпечення : правові та технічні аспекти. *Юридична наука*. 2013. № 7. С. 29–35.

301. Кузьміна М. М. Господарсько-правові засоби забезпечення якості продукції : монографія. Харків : Вид. «ФІНН», 2010. 184 с.

302. Кукольник В. Г. Начальныя основания Российскаго частнаго гражданскаго права. Для руководства к преподаванию онаго на публичных курсах. *Соч. Василия Кукольника.* Санкт-Петербург : Печ. при Сенат. тип., 1810. п. 253. 240 с.

303. Кукольник В. Г. Начальные основания Российского частного гражданского права. Санкт-Петербург: 1813. XLII, 240 с.

304. Кулаков В. В. Имущественные права и ценные бумаги как объекты обязательства : проблемы применения юридической фикции. *Законодательство : Право для бизнеса.* 2009. № 9. С. 9–16.

305. Куліних О. А. Теоретичні проблеми реалізації та захисту права фізичної особи на власне зображення : автореф. дис. … док-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2017. 40 с.

306. Кухарєв О. Є. Аналіз судової практики розгляду цивільних справ про спадкування : практ. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Алерта, 2020. 362 с.

307. Ландкоф С. Н. Лекції з основ цивільного права. Київ : Науково-методичний кабінет при Київському ун-ті, 1962. 265 с.

308. Ландкоф С. Н. Основи цивільного прав. 2-ге вид. Київ : Рад. школа, 1948. 424 с.

309. Лапач В. А. Избранные труды / состав. Л. В. Лапач. Москва : Статут, 2015. 399 с.

310. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав : теория и судебная практика. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический Центр ПРЕСС», 2002. 544 с.

311. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав в законодательстве России : автореф. дисс. … д-ра юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2002. 50 с.

312. Латинская юридическая фразеология / сост. Б. С. Никифоров. Москва : Юрид. лит, 1979. 264 с.

313. Лісовий В. М. Актуальні питання трансплантації нирки : навчальний посібник для лікарів-інтернів / В. М. Лісовий, Н. М. Андон’єва. Харків : ХНМУ, 2013. 184 с.

314. Лісовий кодекс України : Закон України від 21 січня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12 (дата звернення: 08.04.2020 р.).

315. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів повітряним транспортом : затверджено постановою Кабінету Міністрів

України від 10 березня 2017 р. № 134 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/134-2017-%D0%BF (дата звернення: 27.03.2020 р.).

316. Лоренц Д. В. Право личного пользовладения (узуфрукт): перспективы в России и опыт зарубежных стран. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия : Право,* 2013. Т. 13. № 2. С. 55–58.

317. Лукасевич – Крутнік І. С. Договір підряду на проведення проєктних та пошукових робіт : монографія. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2012. 179 с.

318. Лукасевич-Крутнік І. С. Теоретичні засади правового регулювання договірних відносин з надання транспортних послуг у цивільному праві України : монографія. Тернопіль : ФОП Паляниця В.А., 2019. 474 с.

319. Лукич Р. Методология права / под ред. Керимова Д. А. (вступ. ст.) ; пер. с сербохорв. Кулистиков В. М. Москва : Прогресс, 1981. 304 с.

320. Лунц Л. А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве : монография. Изд. 2-е, исправл. Москва : Статут, 2004. 350 с.

321. Луц Д. М. Тварини як об’єкт цивільних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 21 с.

322. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності : навч. посіб. 2-е вид, перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 576 с.

323. Магазинер Я. М. Объекты права. *Очерки по гражданскому праву* : сбор. ст. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1957. С. 65–78.

324. Майданик Л.Р. Деякі аспекти оборотоздатності особистих немайнових благ фізичних осіб за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2014. Вип. 28. Т.1. С. 141–143.

325. Майданик Н. И. Животные как аномальное явление. *Альманах цивилистики* : сбор. ст. / под. ред. Р. А. Майданика. Київ : Алерта, 2011. Вып.4. С. 126–143.

326. Майданик Н. И. Права на нетрадиционные блага: гражданско-правовой аспект. *Альманах цивилистики* : сбор. статей / под. ред. Р. А. Майданика. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. Вып. 4. С. 202–229.

327. Майданик Р. А. Вчення про методологію приватного (цивільного) права України. Загальні положення. *Право України.* 2019. № 1. С. 58-84.

328. Майданик Р. А. Модернізація володіння у праві України: базис і напрями. *Цивільне право України : нові виклики і перспективи розвитку :* матеріали XVIII міжнар. наук.-практ.конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 29 лют. 2020 р.) Харків : Право, 2020. С. 53–59.

329. Майданик Р. А. Право фізичної особи на життя: поняття, елементи, виникнення і припинення. *Публічне право.* 2016. № 3. С. 9–20.

330. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ : Алерта, 2016. 226 с.

331. Майданик Р. А. Учення про юридичну методологію в контексті приватного права. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам’яті О. А. Пушкіна (25 травн. 2018) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. Справ. Харків : ХНУВС, С. 47–54.

332. Майданик Р. А. Цивільне право : Загальна частина. Вступ у цивільне право. Київ : Алерта, 2012. Т. І. 472 с. С. 225.

333. Майданик Р. Довірче управління векселями : практика застосування, поняття та види. *Підприємництво, господарство і право.* 2001. № 6. С. 37–41.

334. Макаров О. В. Объекты гражданских прав : настоящее и будущее. *Нотариус.* 2017. № 5. С. 15–17.

335. Максимушкин М. Н. Теоретические и практические аспекты правового регулирования денег и денежных обязательств : автореф. дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / ГОУ ВПО «Рязанский гос. ун-т им. С. А.

Есенина». Рязань, 2008. 24 с.

336. Малеина М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. 2-е изд., испр. и доп. Москва : МЗ Пресс, 2001. 244 с.

337. Малеина М. Н. Понятие и виды нематериальных благ как объектов личных неимущественных прав. *Государство и право.* 2014. № 7. С. 40–47.

338. Малеина М. Н. Правовое регулирование отношений между гражданами и лечебными учреждениями (гражданско-правовой аспект) : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 1985. 189 с.

339. Малеина М. Н. Статус органов, тканей, тела человека как объектов права собственности и права на физическую неприкосновенность. *Законодательство.* 2003. № 11. С. 13–22.

340. Малеина М. Н. Человек и медицина в современном праве : учебное пособие. Москва : БЕК, 1995. 272 с.

341. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посіб. / за заг. ред. Б. В. Малишева. Київ : Реферат, 2010. 260 с.

342. Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 22 с.

343. Маркс К. Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала») / Маркс К., Энгельс Ф. 2-е изд. 1962. Т. 26. Ч. 1. 476 с.

344. Мартинюк В. А. Природні об’єкти та природні ресурси як об’єкти цивільних прав : дис … канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2020. 234 с.

345. Международные акты о правах человека : сборник документов / сост., авт. вступ. ст. В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. 2-е изд., доп. Москва : Норма – Инфра, 2002. 944 с.

346. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2-х ч. Москва : Статут,

1997. Ч. 1. 290 с.

347. Меликов У. А. Интернет услуги как объект гражданских прав. *Вестник Таджикского национального университета. Сер. Социально-экономических и общественных наук.* 2016. № 2/5 (207). С. 206–210.

348. Меренков С. Энергия как обьект гражданских прав. *Территория науки.* 2004. № 1. С. 190–194.

349. Методологические проблемы цивилистических исследований : сб. науч. ст. Ежегодник. / отв. ред. А. В. Габов, В. Г. Голубцов, О. А. Кузнецова. Москва : Статут, 2017. Вып. 2. 424 с.

350. Методология исследования проблем цивилистики : сб. статей, посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина / под. ред. Ю. М. Жорнокуя и С. А. Слипченко. Харьков : Право, 2017. 432 с.

351. Методологія в праві : монографія / І. Безклубий, І. Гриценко, М.Козюбра та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. 658 с.

352. Миргородский М. А. Повышение эффективности перевозок грузов мелкими отправками : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.22.10. Орел, 2010. 16 с.

353. Миронова Г. А. Модернізація цивільного законодавства у сфері надання медичної допомоги : монографія. Київ : НДІ ПРПіП ім. акад. Ф.Г.Бурчака НАПрН України, 2020. 200 с.

354. Миронова Г. А. Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у сфері надання медичної допомоги : монографія. Київ : НДІ ПРПіП ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 308 с.

355. Митрашова И. Л. Понятие и признаки работы как объекта гражданских прав. *Вопросы российского и международного права.* 2016. Т. 6. № 12А. С. 146–156.

356. Митюков К. А. Курс римского права. Римське право в Університеті Святого Володимира : у 2-х кн. / за ред. І. С. Гриценка. Київ : Либідь, 2010. Кн. 1. С. 1–110.

357. Михайлова Н. С. Система объектов гражданских прав и место вещей в этой системе. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена.* 2007. Т. 13. № 33. С. 177–180.

358. Михайлович Д. М. Толкование закона : монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. 198 с.

359. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 № 995_043. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 05.06.2020 р.).

360. Мічурін Є. О. Методологія науки цивільного права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право».* Вип. 28. 2019. С. 64.

361. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект) : монографія / НДІ ПрПіП АПрН України. Харків: Юрсвіт, 2008. 482 с.

362. Мних Є. В., Швець В. Є. Яремко І. Й. Розвиток обліку в Галичині (історичні та методологічні аспекти) : монографія. Львів : «Каменяр», 2001. 208 с.

363. Монтескье Ш. Избранные произведения. Москва : Госполитиздат, 1956. 800 с.

364. Морандьер Л. Ж. Гражданское право Франции : в 3-х т. / пер. с фран. А. Флейшиц. Москва : Изд-во Иностранная лит-ра, 1958. Т. 1. 743 с.

365. Муромцев С. А. Что такое догма права? Москва : Типография А. И. Мамонтова и Ко, 1885. URL: samgutgp.narod.ru/Muromtcev.pdf (дата обращения – 09.01.2020).

366. Мызров С. Н., Нагорный В. А. К вопросу о вещно-правовом статусе органов и тканей человека : дифференцированный подход к разрешению проблемы. *Медицинское право.* 2014. № 3. С. 35–40.

367. Набиев Р. Г. Возмездное оказание ритуальных услуг в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Волгоград, 2007.

30 с. URL: www.dslib.net/civil.../vozmezdnoe-okazanie-ritualnyhuslug-v-rossijskoj-federacii (дата звернення: 06.03.2020 р.).

368. Нагнибіда В. І. Речові права на чуже майно : досвід правового регулювання зарубіжних країн : монографія. Київ: НДІПрПіП НАПрН України, 2009. 182 с.

369. Надежин Г. Н. Доктринальное толкование норм права : автореф. дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2005. 26 с.

370. Насонова Е. Н. Информация как объект гражданского права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2002. 185 с.

371. Настанова з організації діяльності кінологічних підрозділів органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 19 липня 2012 р. № 640. URL: http://http://document.ua/pro-zatverdzhennja-nastanovi-z-organizaciyi-dijalnosti-kinol-doc120357.html (дата звернення: 19.05.2020 р.).

372. Неволин К. А. Полное собрание сочинений. Санкт-Петербург : Типография Эдуарда Праца, 1857-1859. Т. 4. История российских гражданских законов. Ч. 2. Кн. 2 : Об имуществах. Разд. 1 : Об имуществах вообще; Разд. 2 : О правах на вещи. 1857. XIV. 446 с. URL: http://elib.shpl.ru/ru/nodes/28173-t-4-istoriya-rossiyskih-grazhdanskih-zakonov-ch-2-kn-2-ob-imuschestvah-razd-1-ob-imuschestvah-voobsche-razd-2-o-pravah-na-veschi-1857 (дата звернення: 11.12.2019 р.).

373. Недбайло П. Е. Введение в общую теорию государства и права. *Предмет, система и функции науки:* учеб. пособ. Киев: Вища шк., 1971. 160 с.

374. Немченко С. С. Договір постачання електричною енергії через приєднану мережу за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 21 с.

375. Нерсесов Н. О. О бумагах на предъявителя с точки зрения гражданского права. Историко-догматическое исследование. Москва : Университ. типогр., 1889. 192 с.

376. Новая философская энциклопедия : в 4-х т. / научн.-ред. совет: В.

С. Стёпин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, А. П. Огурцов. Москва : Мысль, 2000. Т. 1–4. 2659 с.

377. Новикова Н. А. Проблемы гражданско-правового регулирования включения органов и тканей человека в гражданский оборот. *Zhurnal grazhdanskogo i ugolovnogo prava*. 2017. № 4 (1) С. 38–49.

378. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. Москва : Госюриздат, 1956. 232 с.

379. Новицкий И. Б. Роль советского гражданского права в осуществлении хозрасчета и режима экономии. Москва : Госюриздат, 1955. 206 с.

380. Нохрина М. Л. Понятие и признаки нематериальных благ : законодательство и цивилистическая наука. *Правоведение.* 2013. № 5 (310). С. 143–160.

381. О здравоохранении : Закон Республики Абхазия от 26 января 2016 г. URL: http://presidentofabkhazia.org/upload/iblock/c55/14-% (дата звернення: 19.05.2020 р.).

382. О контроле за оборотом радиоактивных материалов : Модельный Закон. Постановление № 24-5 от 4 декабря 2004 г. *Информационный бюллетень Межпарламентская Ассамблея государств-учасников СНГ.* 2005. № 35. Ч. 1 С. 184–212.

383. О порядке проведения медицинских операций : Постановление СНК СССР от 15 сентября 1937 г. № 1607. URL: http: //www.consultant.ru/cons/cgi /online.cgi?req= doc&base=ESU&n= 8638#039371770796426375 (дата звернення: 19.05.2020 р.).

384. О развитии цифровой экономики : Декрет Президента Республики Беларусь от 21.12.2017 № 8. URL: president.gov.by/uploads/archives/Decret-8.zip. (дата звернення: 26.01.2020 р.).

385. Об ограниченных вещных правах : модельный Закон. Принят на сорок третьем пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи

государств – участников СНГ (постановление № 43-9 от 27 ноября 2015 года). URL : http://www.parliament.am/library/modelayin%20orenqner/330.pdf (дата звернення: 08.04.2020 р.).

386. Объекты гражданских и семейных прав по законодательству Российской Федерации : монография / отв. ред. Ю. Ф. Беспалов. Москва: Проспект, 2019. 448 с.

387. Объекты гражданских прав : учебник для бакалавриата, специалитета и магистратуры / под ред. А. И. Гончарова, А. О. Иншаковой. 2-е изд. Москва: Издательство Юрайт; Волгоград : Изд-во Волгоградского государственного университета, 2019. 566 с.

388. Осакве К. Сравнительное правоведение в схемах : Общая и Особенная часть. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Дело, 2002. URL: http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/5a4ab73ce2ed4b60b30c22e94154cb30.pdf (дата звернення: 21.04.2020 р.).

389. Основи законодавства України про охорону здоров’я від 19 листопада 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 17.06.2020 р.).

390. Отраднова О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов’язань : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 328 с.

391. Павліченко Є. В., Голинська М. І. Становлення порівняльного правознавства та порівняльно-правової методології. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1. С. 18–24.

392. Павліченко І. М. Про оплату додаткових витрат на членів сім’ї в сімейному праві України. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф, присвяч. 95 річниці від дня народження О. А. Пушкіна (Харків, 22 травня 2020 р.). ХНУВС. Харків : Панов, 2020. С. 315–319.

393. Памятники римского права : Законы XII таблиц. Институции Гая.

Дигесты Юстиниана. Москва : Зерцало, 1997. 608 с.

394. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text

395. Пахман С. В., Виндшейд Б. Предисловие. Учебник Пандектного права. Общая часть / пер. с нем. под ред. и с предисл. С. В. Пахмана. Санкт-Петербург : Гиероглифов и Никифоров, 1874. Т. I. 375 с.

396. Пелагеша О. Г. Правові принципи організації та безпосереднього надання трансплантологічної допомоги населенню України. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Право».* 2009. № 12. Т. 1. С. 249–252.

397. Пендяга Г. Л. Відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки : автореф. дис. … канд. юрид.наук : 12.00.03. Київ, 2008. 15 с.

398. Пергамент А. К вопросу об объекте правоотношения по гражданскому праву : доклад И. Л. Брауде / Всесоюзный институт юридических наук. *Советское государство и право.* 1950. № 9. С. 85-86.

399. Перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об’єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України : затверджений постановою Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2471-12#Text (дата звернення: 11.05.2020 р.).

400. Перелік послуг та тарифів на послуги з надання третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги методом трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів, які надаються учасниками пілотного проєкту щодо зміни механізму фінансового забезпечення оперативного лікування з трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів : затв. Постановою КМ України від 18 грудня 2019 р. № 1083. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 1083-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 19.05.2020 р.).

401. Пересунько С. І. Право державної власності в Україні: історія, сучасність, перспективи. Кіровоград : Улисавет, 1998. 297 с.

402. Перов В. А. Криптовалюта как объект гражданского права. *Гражданское право.* 2017. № 5. С. 7–9.

403. Петров Є. В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2003. 20 с.

404. Печений О. П. Спадкове право. Харків : Фактор, 2012. 368 с.

405. Підопригора О. А. Основи римського приватного права : підручник. Київ : Вентурі, 1997. 336 с.

406. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 538 с.

407. Пілат Є. Г. Об'єкти правовідносин в інформаційній сфері. *Вісник Львівського університету. Серія : Юридична.* 2011. Вип. 53. С. 132–140.

408. Пленюк М. Д. Підстави виникнення зобов'язальних правовідносин в механізмі правового регулювання : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. 356 с.

409. Пленюк М. Д. Самочинне будівництво у практиці Європейського суду з прав людини та України : баланс інтересів і при нци п пропорційності. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, Харків, 24 трав. 2019 р. МВС України, Нац. ун-т внутр. справ; Харків : ХНУВС, 2019. С. 63–65.

410. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Санкт-Петербург: 1868. Т. 1. С. I–V.

411. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. *Вотчинные права*. Москва : Статут, 2002. Ч. 1. 800 с.

412. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 14.05.2020 р.).

413. Подшивалов Т. П. Объект гражданских прав и правовой режим. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия : Право*, 2013. Т. 13. № 3. С. 49–54.

414. Покровский И. А. История римского права. Минск : Харвест, 2002. 528 с.

415. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Москва : Статут, 1998. 353 с.

416. Положення про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил : затверджено постановою КМ від 28 грудня 2000 р. № 1919. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1919-2000-%D0%BF#n18

417. Попов В. А. Про класифікацію договорів, які укладаються у сфері перевезення. *Наше право.* 2016. № 1. С. 150–157.

418. Порядок отримання та надання гемопоетичних стовбурових клітин та обміну інформацією щодо наявних анатомічних матеріалів людини, призначених для трансплантації : затв. Постановою КМ України від 25 березня 2020 р. № 257. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 07.02.2020 р.).

419. Постанова Верховного Суду від 02 липня 2014 р., судова справа № 6-79цс14. URL: http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents) /A1AD2BAD4A D336D6C2257D0B001EAEEB (дата звернення: 25.06.2020 р.).

420. Постанова Верховного Суду від 3 травня 2018 р. по справі № 7/61-9/80 URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74125781 (дата звернення: 30.05.2020 р.).

421. Постанова Верховного Суду від 20 червня 2018 р., судова справа № 904/8715/17. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74899084 (дата звернення : 25.06.2020 р.).

422. Постанова Верховного Суду від 25 липня 2018 р., судова справа № 308/3824/16, провадження № 61-24543св18. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75691380 (дата звернення:

25.06.2020 р.).

423. Постанова Верховного Суду від 26 вересня 2018 р. по справі № 522/10366/16-ц провадження № 61-21185св18 URL : http://reyestr.court.gov.ua /Review/76859594 (дата звернення: 25.06.2020 р.)

424. Постанова Верховного Суду від 7 грудня 2018 р. по справі № 910/22058/17.
URL:https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_07_12_2018_roku_ u_spravi_910_22058_17/ (дата звернення: 25.06.2020 р.)

425. Постанова Верховного Суду від 16 січня 2019 р., судова справа № 373/2054/16-ц, провадження: 14-446 цс 18. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/ Review/79382745 (дата звернення: 25.06.2020 р.).

426. Постанова Верховного Суду від 29 серпня 2019 р. по справі № 911/2454/1 URL : http://reyestr.court.gov.ua/Review/84094953 (дата звернення: 25.06.2020 р.)

427. Постанова Верховного суду від 15 січня 2020 р. по справі № 920/16/18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/86961706 (дата звернення: 25.06.2020 р.).

428. Постанова Верховного Суду від 22 січня 2020 р. по справі № 646/7791/14-ц. URL: http://reyestr.court.gov. ua/Review/87115296 (дата звернення: 25.06.2020 р.)

429. Постанова Вищого господарського суду України від 15 березня 2011 р. по справі № 33/176. URL: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_3189137.html (дата звернення: 25.06.2020 р.).

430. Походжук Р. В. Захист прав споживачів за договором постачання електричною енергією через приєднану мережу : монографія. Київ : НДІ ПрПіП ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрНУкраїни, 2017. 218 с.

431. Право власності в Україні / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, О. А. Підопригори. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 816 с.

432. Право власності на житло в Україні : доктрина та реалізація : монографія / за заг. ред. О. Д. Крупчана та В. В. Луця. Київ : НДІ ПрПіП ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. 247 с.

433. Право інтелектуальної власності : наук.-практ. комент. до Цивільного кодексу України / за заг. ред. М. В. Паладія, Н. М. Мироненко, В. О. Жарова. Київ : Парламент. вид-во, 2006. 432 с.

434. Право інтелектуальної власності : підручник для студентів вищих навч. закладів / за ред. О. А. Підопригори, О. Д. Святоцького. Київ : Ін Юре, 2002. 672 с.

435. Правова доктрина України : у 5 т. Доктрина приватного права / Н. С. Кузнєцова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін. ; за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Харків : Право, 2013. Т. 3. 758 с.

436. Правовое регулирование трансплантации в Российской Федерации : научно-практическое пособие / отв. ред. Н. В. Путило. Москва : Проспект, 2019. 176 с.

437. Предчук Т. В. Право користування чужим майном (сервітут) у цивільному праві України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2016. Вип.6. Т. 1. С. 86–89.

438. Примак В. Д. Забезпечення належного виконання договірних зобов'язань в умовах збройного конфлікту. *Приватне право і підприємництво.* 2019. Вип. 19. С. 13–140.

439. Принципы международных коммерческих договоров / пер. с анг. А. С. Комарова. Москва, 1996. С. 8.

440. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text (дата звернення: 17.06.2020 р.).

441. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня

2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text (дата звернення: 17.02.2020 р.).

442. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21 червня 2018р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19 (дата звернення: 26.11.2019 р.).

443. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999 р. URL: http: //kodeksy.com.ua /ka/o_vyvoze_vvoze _i_vozvrawenii _kulturnyh_tsennostej.htm (дата звернення: 14.03.2020 р.).

444. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text (дата звернення: 01.07.2020 р.).

445. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 8 лютого 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 29.05.2020 р.).

446. Про відчуження земельних ділянок, інших об’єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17 листопада 2009 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2010. № 1. Ст. 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17 (дата звернення: 08.04.2020 р.).

447. Про власність : Закон УРСР від 7 лютого 1991 р. № 20. Ст. 249, 250. (втратив чинність 20.06.2007 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12 (дата звернення: 08.04.2020 р.).

448. Про внесення змін до Закону України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» : Закон України. *Відомості Верховної Ради України.* (втратив чинність 11.01.2001 р.)1998. № 34. Ст. 229.

449. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text (дата звернення: 03.05.2020 р.).

450. Про державні нагороди України : Закон України від 16 березня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14 (дата звернення: 03.05.2020 р.).

451. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3855-12 (дата звернення: 03.05.2020 р.).

452. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text (дата звернення: 03.05.2020 р.)

453. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text (дата звернення: 03.05.2020 р.)

454. Про економічну самостійність Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 3 серпня 1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 34. Ст. 499.

455. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (дата звернення: 03.05.2020 р.).

456. Про житловий фонд соціального призначення : Закон України від 12 січня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Tex (дата звернення: 03.05.2020 р.).

457. Про житловий фонд соціального призначення : Закон України від 12 січня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Tex (дата звернення: 03.05.2020 р.).

458. Про застосування векселів в господарському обороті України :

Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2470-12 (дата звернення: 25.06.2020 р.).

459. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 травня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19. (дата звернення: 12.02.2019 р.).

460. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 05.06.2020 р.).

461. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 26.04.2020 р.).

462. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12 (дата звернення: 27.03.2020 р.)

463. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3447-15 (дата звернення: 09.02.2020 р.).

464. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text (дата звернення: 26.11.2019 р.).

465. Про іпотек : Закон України від 5 червня 2003 р. URL: http://zakon2rada.gov.ua/lawa/show/898-15 (дата звернення: 01.05.2020 р.).

466. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12 (дата звернення: 05.06.2020 р.).

467. Про ліцензування певних видів господарської діяльності від

1 червня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1775-14#Text (дата звернення: 20.03.2020 р.)

468. Про мисливське господарство і полювання : Закон України від 22 лютого 2000 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text (дата звернення: 19.05.2020 р.).

469. Про міський електричний транспорт : Закон України від 29 червня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-15 (дата звернення: 27.03.2020 р.).

470. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25 червня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12#Text (дата звернення: 27.03.2020 р.).

471. Про національний архівний фонд і архівні установи : Закон України від 24 грудня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12 (дата звернення: 05.06.2020 р.).

472. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text (дата звернення: 26.11.2019 р.).

473. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12?find=1&text=%D1%81%D0%B2% D1%96%D0%B4%D0%BE%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE+#Text (дата звернення: 01.06. 2020 р.).

474. Про обіг векселів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2374-14 (дата звернення: 29.05.2020 р.).

475. Про обіг криптовалюти в Україні : Законопроєкт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 03.06.2018 р.).

476. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в

Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січня 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text (дата звернення: 21.04.2020 р.).

477. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення: 30.05.2020 р.).

478. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 червня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text (дата звернення: 30.05.2020 р.).

479. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 № 611. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF (дата звернення: 02.06.2020 р.).

480. Про племінну справу у тваринництві : Закон України від 15 грудня 1993 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3691-12#Text (дата звернення: 19.05.2020 р.).

481. Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних сил України : Постанова Кабінету міністрів України від 28 грудня 2000 р. № 1919. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1919-2000-%D0%BF#Text (дата звернення : 25.06.2020 р.).

482. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті : Закон України від 23 вересня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185/94-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 30.05.2020 р.).

483. Про право власності на окремі види майна : Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 35. Ст. 517.

484. Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України від 21 вересня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14 (дата звернення: 30.05.2020 р.).

485. Про практику застосування судами статті 376 Цивільного кодексу

України (про правовий режим самочинного будівництва) : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-12 (дата звернення: 25.06.2020 р.).

486. Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України від 19.06.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12 (дата звернення: 30.05.2020 р.).

487. Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі : Закон України від 6 липня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-14#Text (дата звернення: 30.05.2020 р.).

488. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 грудня 2015 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#n608 (дата звернення: 27.03.2020 р.)

489. Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України : Постанова Кабінету міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 144. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/144-2006-%D0%BF#Text (дата звернення: 19.05.2020 р.).

490. Про речові права : Закон Китайської Народної Республіки. URL: http://chinalawinfo.ru/civil_ law/law_real_ right/law_ real_right _p3ch10 (дата звернення: 10.01.2020 р.).

491. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13 квітня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 27-28. Ст. 312.

492. Про ринок природного газу : Закон України від 9 квітня 2015 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19 (дата звернення: 30.05.2020 р.).

493. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15 (дата звернення: 30.05.2020 р.).

494. Про систему валютного регулювання і валютного контролю :

Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-93#Text (дата звереннння 07.02.2019 р.)

495. Про стандартизацію : Закон Україниивід 17 травня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18 (дата звернення: 30.05.2020 р.).

496. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#n367 (дата звернення: 14.03.2020 р.).

497. Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні : Законопроєкт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_1?pf3511=62710 (дата звернення: 03.06.2018 р.).

498. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09 (дата звернення: 14.03.2020 р.).

499. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14 (дата звернення: 12.02.2019 р.).

500. Про телебачення і радомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text (дата звернення: 05.06.2020 р.).

501. Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text (дата звернення: 10.02.2020 р.).

502. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 6 лютого 2018 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 13. Ст. 69.

503. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23 лютого 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15 (дата звернення: 22.05.2020 р.).

504. Про Червону книгу України : Закон України від 7 лютого 2002 р.

URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text (дата звернення: 20.02.2020 р.).

505. Протокол до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (Париж, 20.III.1952). URL: http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets009.htm (дата звернення: 26.11.2019 р.).

506. Пташник І. Р. Цивільно-правове регулювання трансплантації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 211 с.

507. Пьянов Н. А. О понятии методологии юридической науки. *Пролог : журнал о праве.* 2014. Т. 2. № 4. С. 17-24.

508. Рабінович П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства : деякі сучасні тенденції. *Право України.* 2014. № 1. С. 11–21.

509. Рабінович П. М. Офіційне тлумачення законодавства : герменевтичний аспект. *Право України.* 2001. № 11. С. 22–25.

510. Рабінович С. П. Цивільні правовідносини. Цивільне право України: підручник: в 2 т. / за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів: Новий Світ-2000, 2014. Т. 1. С. 39–40.

511. Радкевич О. П. Цивільно-правова охорона і захист персональної інформації в мережі Інтернет : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 20 с.

512. Рашева Н. Ю., Чиркова О. И. Правовые основы электронной валюты (на примере bitcoin). *Управление в современных системах.* 2017. № 1 (12). С. 60–68.

513. Рецепція римського права. Про українське право / за ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2015. Число IX. С. 37–58.

514. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Олсон против Швеции» (Ollsonv. Sveden) от 24 марта 1988 г. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng# {«appno@»:[«10465/83»]}. (дата звернення: 29.04.2020 р.).

515. Римское частное право : учебник / под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского. Москва : Юрист, 2004. 544 с.

516. Рішення Деснянський районний суд м. Києва від 25 березня 2020 р., судова справа №754/12521/19 URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/88533084 (дата звернення: 01.07.2020 р.).

517. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального Кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004. *Офіційний вісник України.* 2004. № 50. Ст. 67.

518. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кривіцька і Кривіцький проти України» («Kryvitska and Kryvitskyy v. Ukraine» від 2 березня 2011 р.) заява № 30856/03) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_774#Text (дата звернення: 29.05.2020 р.).

519. Рішення Конституційного Суду України є у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) від 30 жовтня 1997 року по справі № 18/203-97 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97#Text. (дата звернення: 17.02.2020 р.).

520. Рішення Придніпровського районного суду м. Черкаси від 15 січня 2018 р. по справі № 711/517/17. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/ 71703002/ (дата зверненя: 07.02.2020 р.).

521. Ровный В. В. Новейшее исследование предмета гражданского прав. *Сибирский юридический вестник.* 2000. № 3. С. 72–78.

522. Родименков Ю. П. Объекты гражданских прав. Москва : Лаборатория книги, 2012. 101 с.

523. Родионов О. С. Механизм установления правовых режимов

российским законодательством : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Саратов, 2001. 27 с.

524. Романов О. Е. Предприятие и иные имущественные комплексы как объекты гражданских прав : дисс. … канд. юр. наук. Москва, 2003. 244 с.

525. Романовская В. Б., Пужаев В. В. Правовой режим как общетеоретическая категория: проблемные аспекты понимания. *Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова.* 2014. № 4. С. 178–181.

526. Романовська Л. А. Управління майном дитини за цивільним та сімейним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Київ, 2016. 248 с.

527. Романюк А. О. Історичні і культурні цінності як об’єкти цивільно-правових відносин : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.

528. Ромовская З. П. Личные неимущественные права граждан СССР : понятие, виды, классификация, содержание и гражданскоправовая защита : автореф. дис. … канд. юрид. наук / КГУ им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1968. 20 с.

529. Ромовська З. В. Особисті немайнові права фізичних осіб. *Українське право*. 1997. Число 1 (6). С. 47–60.

530. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. 528 с.

531. Ромовська З. Українське цивільне право. Загальна частина : Академічний курс : підручник / З. В. Ромовська. 3-є вид., допов. Київ : ВД «ДАКОР», 2013. 672 с. С. 121–122.

532. Руда І. І. Державне регулювання сфери ритуальних послуг в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. 20 с.

533. Руководящие принципы ВОЗ по трансплантации человеческих клеток, тканей и органов WHA : утверждены на Шестьдесят третей сессии Всемирной асамблеи здравоохранения в мае 2010 г. (резолюция WHA 63.22). URL: https://www.who.int/transplantation /Guiding_ Principles Transplantation_

WHA63.22ru.pdf?ua=1 (дата звернення: 19.05.2020 р.).

534. Русская Правда. Пространная Редакция / Титов Ю. П. *Хрестоматия по истории государства и права России.* Москва : ПРОСПЕКТ, 1997. 472 с.

535. Ручкина Г. Ф. Качество электроэнергии : проблемы нормативного правового регулирования. *Имущественные отношения в Российской Федерации.* 2018. № 12 (207). С. 44–52.

536. Рыбаков В. А. Собственность и право собственности: монография. Москва: Наука, 2002. 186 с.

537. Рыбалка Е. А. Животные в системе обьектов гражданских права. *Пробелы в российском законодательства.* 2018. № 3. С. 162–164.

538. Рязанова Н. І. Правовий режим службових об’єктів інтелектуальної власності, створених за рахунок державних коштів : автореф. дис. … канд. юрид. неаук : 12.00.03. Київ, 2015. 18 с.

539. Саватье Р. Теория обязательств : Юридический и экономический очерк / перевод с франц. и вступит. статья доктора юрид. наук Р. О. Халфиной. Москва : Прогресс, 1972. 440 с.

540. Савченко В. О. Медичні послуги як об’єкт цивільних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / НДІ ПрПіП ім. акад.Ф. Г. Бурчака. Київ, 2014. 20 с.

541. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право : навч. пос. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

542. Салихов И. И. Информация с ограниченным доступом как объект гражданских правоотношений : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Казань, 2004. 38 с.

543. Саміло Г. О. Проблеми тлумачення правових норм : навч.-метод. посіб. Запоріжжя: ЗНТУ, 2017. 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. Назва з тит. Екрана.

544. Санфилиппо Чезаре Курс римского частого права : учеб. / под ред.

Д. В. Дождева. Москва : БЕК, 2002. 400 с.

545. Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України : дис. …канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 271 с.

546. Свирков С. А. К вопросу об объектах гражданских прав. *Актуальные проблемы российского права.* 2012. № 1. С. 102–116.

547. Свирков С. А. Правовая характеристика энергии как обьекта гражданских прав : научные труды Московской государственной юридической академии имени О. Е. Кутафина. 2012. № 3. С. 477–491.

548. Свод законов Российской империи : О порядке приобретения и укрепления прав на имущество вообще. Т. 10. Часть 1. Кн. 2. URL: http://civil.consultant.ru/reprint/books/211/388.html (дата звернення: 22.05.2020 р.).

549. Святошнюк С. С. Послуги як об’єкти цивільних прав. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство.* 2016. Т. 21. № 2. С. 66–71.

550. Северин В. А. Правовое регулирование информационных отношений. *Вестник Московского ун-та.* 2000. № 5. С. 21–36.

551. Семейный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / под ред. Ю. С. Червоного. Киев : Истина, 2003. 520 с.

552. Сенчищев В. И. Объект гражданских правоотношений. *Актуальные проблемы гражданского права* / под ред. М. И. Брагинского. Москва: Статут, 1999. С. 109–160

553. Сенюта І. Я. Цивільно-правове регулювання у сфері надання медичної допомоги : питання теорії і практики : монографія. Львів : Вид-ЛОБФ «Медицина і право», 2018. 640 с.

554. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. Москва : Статут, 1997. 567 с.

555. Сидорова О. Ю. Информация как обьект абсолютных и

относительных гражданских правоотношений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Волгоградская академия МВД России. Волгоград, 2003. 31 с.

556. Синайский В. И. Русское гражданское право. Москва : Статут, 2002. 648 с.

557. Синєгубов О. В. Здійснення особистих немайнових прав осіб, що не досягли повноліття : автореф. … дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 39 с.

558. Сиренко В. Ф. Проблема интереса в государственном управлении. Київ : Наук. думка, 1980. 179 с.

559. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1400 (дата звернення: 01.07.2020 р.).

560. Скаржинський М. В. Житло як об’єкт цивільно-правових відносин : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 21 с.

561. Скловский К. И. Собственность в гражданском праве : учеб. практ. пособ. Москва : Дело, 2000. 512 с.

562. Скрипник В. Л. Аліменти як об’єкт цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 9. С. 60–66.

563. Скрипник В. Л. Вексель у системі об’єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 3. С. 42–47.

564. Скрипник В. Л. Визнання права як спо сіб захисту речових прав. *Історико-правовий часопис.* 2015. № 2. С. 82–87.

565. Скрипник В. Л. Донорські органи як об’єкти цивільних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 5. С. 62–68.

566. Скрипник В. Л. Електроенергія в системі об’єктів цивільних прав. *Публічне право.* 2018. № 4 (32). С. 162–169.

567. Скрипник В. Л. Житло як особливий об’єкт цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 12. С. 70–74.

568. Скрипник В. Л. Захист права власності при примусовому

припиненні права власності : монографія. Кременчук : Вид. Щербатих О. В., 2018. 200 с.

569. Скрыпник В. Л. Классификация обьектов гражданских прав. *Legea Si Viata: Publicatie stiintifico-practica.* 2019. № 11/2. P. 114–117.

570. Скрыпник В. Л. Концепт денег как объекта гражданских прав. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2019. № 5. Ч. 3. С. 145–150.

571. Скрипник В. Л., Заика Ю.А. Методология исследования объектов гражданских прав. *Legea Si Viata: Publicatie stiintifico-practica.* 2020. № 2/2. P. 66–69.

572. Скрипник В. Л. Місце криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 8. С. 38–44.

573. Скрипник В. Л. Негаторний позов як засіб захисту речових прав. *Право України.* 2016. № 5. С. 122–129.

574. Скрипник В. Л. Немайнові блага як об'єкти цивільних прав. *Приватне право і підприємництво.* 2018. Вип. 18. С. 100–105.

575. Скрипник В. Л. Нематеріальні блага і немайнові права: проблеми методології. *Економіка. Фінанси право.* № 12. 2018. С. 43–47.

576. Скрипник В. Л. Оборотоздатність об'єктів цивільних прав. *Публічне право.* 2018. № 4 (32). С. 190–197.

577. Скрипник В. Л. Послуги як особливий об'єкт цивільних прав. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету.* 2018. № 36. Т. 2. С. 38–41.

578. Скрипник В. Л. Правовой режим и оборотоспособность как правовые категории. *Legea Si Viata: Publicatie stiintifico-practica.* 2019. № 5/2. P. 171–174.

579. Скрипник В. Л. Правовий режим спільної власності як об'єкту цивільних прав. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2019. № 6. Ч. 3. С. 171–176.

580. Скрипник В. Л. Публічний інтерес як підстава обмеження речових прав. *Публічне право.* 2017. № 1. С. 226–233.

581. Скрипник В. Л. Результаты работы как особенный объект гражданских прав. *Legea Si Viata.* 2019. № 4. С. 170–173.

582. Скрипник В. Л. Речі з родовими ознаками як об’єкти цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2017. № 42. С. 93–97.

583. Скрипник В. Л. Речі обмежені в обороті як об’єкти цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 1. С. 36–40.

584. Скрипник В. Л. Сервітут як спосіб здійснення речових прав. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 1. С. 44–49.

585. Скрипник В. Л. Спадщина як особливий об’єкт цивільних прав. *Recht der Osteuropäischen Staaten.* 2019. № 3. P. 90–95.

586. Скрипник В. Л. Тварини як джерело підвищеної небезпеки. *Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис.* 2018. № 3. С. 179–182.

587. Скрипник В. Л. Транспортні послуги в системі об’єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 5. С. 50–56.

588. Скрипник В. Л. Юридична конструкція узуфрукта у законодавстві зарубіжних країн. *Право України.* 2017. № 1. С. 101–108.

589. Скрипник В. Л., Заіка Ю. О. Інформація в системі об’єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 1. С. 240–245.

590. Слипченко С. А. Некоторые вопросы теории и практики личных неимущественных прав. *Цивилист.* 2011. № 2. С. 43.

591. Слипченко С. А. Оборотоспособность обьектов личных неимущественных прав, обеспечивающих социальное бытие физического лица : монография. Харьков : ФОП Мичурина Н. А., 2011. 336 с.

592. Слипченко С. А., Шишка А. Р., Булеца С. Б., Шишка Н. В., Слипченко А. С. Правовой режим донорских органов в международном частном праве. *Georgian medical news.* No 7-8 (304-305). 2020. С. 169–177.

593. Сліпченко С. О. Безготівкові гроші як об’єкт цивільного права.

Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій памяті О. А. Пушкіна (19-20 трав. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т. внутр. справ; Обласний осередок Всеукр. Громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків, 2017. С. 56–59.

594. Сліпченко С. О. Донорський орган як об'єкт цивільного права. *Цивільне право України:* нові виклики і перспективи розвитку: матеріали XVIII міжнар. наук.-практ.конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 29 лют. 2020 р.) Харків : Право, 2020. С. 48–50.

595. Сліпченко С. О. Значення дефініції «цивільний оборот» у юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2017. № 1 (88). С. 201–210.

596. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с.

597. Сліпченко С. О. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. Є. Синєгубов, В. А. Кройтор та ін.; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 805 с.

598. Словник української мови : у 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 7. 1976. 723 с.

599. Словник української мови : у 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні / редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 8 : Природа-Ряхтливий / ред. тому В. О. Винник та ін. 1977. 927 с.

600. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 11 : Х-Ь / ред. тому С. І. Головащук. 1980. 699 с.

601. Снытников А. А. Информация как объект гражданских правовых отношений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. / Тверск. гос. ун-т.

Санкт-Петербург, 2000. 26 с.

602. Советское гражданское право : у 2-х т. / под ред. Д. М. Генкина. Москва : ГИЮЛ, 1950. Т. 1. 496 с.

603. Советское гражданское право / под общ. ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. 2-ое изд. перер. и доп. Харьков : Вища школа, 1983. Ч. 1. 462 с.

604. Советское гражданское право / под общ. ред. проф. В. Ф. Маслова, проф. А. А. Пушкина. Харьков : Вища школа, 1977. Ч. 1. 480 с.

605. Советское гражданское право : у 2-х т. / под ред. И. Б. Новицкого, П. Е. Орловского. Москва : Госюриздат, 1959. Т. 1. 496 с.

606. Советское гражданское право : учебник / под. ред. О. Н. Садикова. Москва : Юрид. лит, 1983. 464 с.

607. Советское гражданское право : учебник : в 2-х частях. / под. ред. В. А. Рясенцев. 2-е изд., перераб. и дополн. Москва : Юрид. лит-ра, 1986. Ч. I. 560 с.

608. Советское гражданское право : учебник : у 2 т. / Илларионова Т. И., Кириллова М. Я., Красавчиков О. А. и др.; под ред. О. А. Красавчикова. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Высш. шк., 1985. Т. 1. 544 с.

609. Советское гражданское право: учебник : в 2-х тт. / под ред. Ю. Х. Калмыкова, В. А. Тархова. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1991. Т. 1. 452 с.

610. Советское хозяйственное право / под общ. ред. И. Г. Побирченко. Киев : Вища школа. 1985. 335 с.

611. Соколова І. О. Правовий режим : поняття, особливості, різновиди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 20 с.

612. Спасибо-Фатеева И. В. Методология новой формации правового регулирования гражданских отношений в Украине. *Методология исследования проблем цивилистики* : сб. ст., посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина / под ред. Ю. М. Жорнокуя и С. А Слипченко. Харьков : Право, 2017. С. 142–144.

613. Спасибо-Фатеева И. В. Понятие имущества и имущественных прав и их места среди обьектов гражданських прав. *Страницы Харьковской цивилистики* : в 3 -х ч. : Доктора Харьковской цивилистической школы / сост. С. Н. Бервено, И. В. Венедикторва, Е. А. Греков и др.; под общ. ред. И. В. Венедиктовой, С. Н. Бервено. Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2010. Ч. 3. С. 288–307.

614. Спасибо-Фатєєва І. В. Види об'єктів цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 13–17.

615. Спасибо-Фатєєва І. В. Поняття спадщини та проблеми визначення її складу. *Цивілістика : на шляху формування доктрин* : вибр. наук. праці. Харків : Золоті сторінки, 2012. С. 555–564.

616. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрин : вибр. наук. пр. Харків : Золоті сторінки, 2012. 696 с.

617. Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні від 17 листопада 2017 р. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish /article?art_id=59735329. (дата звернення: 18.02.2020 р.).

618. Справа «Баклі проти Сполученого Королівства» (CaseofBuckleyv. The United Kingdom judgment of 29 September 1996). URL: http://nudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58076#(«itemid»:[“001-58076»]} (дата звернення: 27.12.2019 р.).

619. Степанов Д. И. Услуги как объект гражданских прав : монография. Москва : Статут, 2005. 349 с.

620. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / від. ред. Я. М. Шевченко. Хмельницький : Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2007. 626 с.

621. Стеценко С. Г. Медичне право України (правові засади трансплантації органів і тканин людини) : монографія / С. Г. Стеценко, О. Г. Пелагеша. Київ : Атіка, 2013. 144 с.

622. Стеценко С. Г., Шатковська І. В. Медичне право України (правове забезпечення лікарської таємниці) : монографія. Київ : Атіка, 2010. 144 с.

623. Стучка П. И. Курс Советского гражданского права. Общая часть гражданского прав. Москва: Изд-во Ком. Академии, 1925. Т. II. 230 с.

624. Суворов Н. С. Лекции по энциклопедии права. Москва : Печатня А. И. Снегиревой, 1907. 129 с.

625. Суслова С. И., Филатова У. Б. Объекты гражданских прав в условиях формирования информационного пространства России. *Пролог: журнал о праве. Prologue: Law Journal.* 2019. № 2. С. 8–15.

626. Суханов Е. А. О понятии и видах вещных прав в российском гражданском праве. *Гражданское право России – частное право* / отв. ред. В. С. Ем. Москва : Статут, 2008. 588 с.

627. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Д. Копиленко, Н. М. Оніщенко та ін. ; за заг. ред. О. В. Зайчука. *Інститут законодавства Верхов. Ради України.* Київ : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.

628. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. Є. Синєгубов, В. А. Кройтор та ін.; за ред. Ю. М.Жорнокуя, Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.

629. Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження) : монографія / Ю. О. Заіка, Н. Б. Солтис, В. В. Проценко, Є. О. Рябоконь; відп ред. В. В. Луць. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г.Бурчака НАПрН України, 2015. 248 с.

630. Таш'ян Р. І. Правова характеристика речей, що транспортуються трубопроводами. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права.* 2011. №1 (37). С. 123–128.

631. Теоретичні та практичні аспекти розгляду судами спорів, що виникають із договорів підряду : монографія / за заг. ред. В. В. Луця. Київ : НДІ ПрПіП НАПрН України, 2010. 320 с.

632. Терешко Х. Я. Інформація як об’єкт цивільних правовідносин у сфері медичного обслуговування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2019. 22 с.

633. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право : монографія. Київ : Атіка, 2009. 284 с.

634. Топоров Н. Источник повышенной опасности. *Рабочий суд.* 1926. № 19. С. 1175–1177.

635. Топоркова М. М. Теплова енергія як об’єкт цивільних прав. *Право і Безпека.* 2010. № 5. С. 274–276.

636. Транспортне право України : навч. посіб. / за заг. ред. Ю. О. Заіки, Н. В. Демиденко. Київ : КНТ, 2014. 184 с.

637. Трепицын И. Н. Гражданское право. Общая часть и вещное право : записки по лекциям. Варшава : Тип. «русскаго общества». пл. св. Александра 4, 1912.

638. Трофимова Т. В. Нематериальные блага как объект гражданско-правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук .12.00.03. Волгоград, 2004. 24 с.

639. Трубецкой Е. Н. Лекции по энциклопедии права. Москва : Т-во типографии А.И. Мамонтова, 1917. 228 с.

640. Тукгаров Ю. Е. Имущественные права как объекты гражданско-правового оборота. *Актуальные проблемы гражданского права* / под. ред О. Ю. Шилохвоста. Москва, 2003. Вып. 6. С. 101–137.

641. Українське цивільне право : навчальний посібник / за ред. Ю. О. Заіки. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 358 с.

642. Ульбашев А. У. Нематериальные блага как обьекты гражданских прав: генезис, сущность, проблемы формализации. *Вестник Московского университета. Сер. Право.* 2017. № 3. С. 61–71.

643. Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі від 07 червня 1930 р. (Дата приєднання України 06 липня 1999 р.) URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_009 (дата звернення: 22.05.2020 р.).

644. Устав Вексельный от 16 мая 1729 г. URL: http://base.garant.ru/55006736/ (дата звернення: 29.04.2020 р.).

645. Устименко О. А. Тварина як об'єкт права власності (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.

646. Федорченко Н. В. Договірні зобов'язання з надання послуг: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : НДІ ПрПіП НАПрН України, 2015. 328 с.

647. Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський націон. ун-т ім. В. Стефаника, 2013. 500 с.

648. Филиппова С. Ю. Цивилистическая наука России : становление, функции, методология. Москва : Статут, 2017. 384 с.

649. Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран. *Избранные труды по гражданскому праву* : в 2 т. Москва : Статут, 2015. Т. 1. С. 90–338.

650. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении : монография. Москва : Юрид. лит., 1974. 352 с.

651. Ханович Є. Д. Правове регулювання аліментних зобов'язань батьків по утриманню дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 229 с.

652. Харитонов Е. О. Основы римского частного права : учеб. пособ. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. 416 с.

653. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико – правові аспекти). Одеса, 1997. С. 25–27.

654. Харитонов Є. О., Старцев О. В. Цивільне право України : підручник. Вид. 2, перероб. і доп. Київ : Істина, 2007. 816 с.

655. Харитонов Є. О. Україна – Європа : проблеми адаптації у галузі приватного права : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 358 с.

656. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Цивільні правовідносини : навч.

посіб. Київ: Істина, 2008. С. 79–81.

657. Харитонов Є. О. Цивільні правовідносини : монографія / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.

658. Харицький В. П. Державні цінні папери як обєкти цивільних прав : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. 22 с.

659. Харченко Г. Г. Речові права : монографія. Київ : Алерта, 2016. 556 с.

660. Харченко Н. П. Види правових режимів: плюралізм наукових підходів. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2018. № 1 (22). С. 25–28.

661. Харьковская цивилистическая школа: в духе традиций : монография / И. В. Спасибо-Фатеева. Харьков : Право, 2011. 296 с.

662. Харьковская цивилистическая школа: грани наследственного права : монография / И. В. Спасибо-Фатеева, О. П. Печеный, В. И. Крат, и др.; под. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2016. 608 с.

663. Харьковская цивилистическая школа : объекты гражданских прав : монография / И. В. Спасибо-Фатеева, В. И. Крат, О. П. Печеный и др.; под. общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2015. 720 с.

664. Хвостов В. М. Система римского права : учебник. Москва : СПАРК, 1996. 522 с.

665. Ходико Ю. Е. Объект права и объект правоотношения. *Харьковская цивилистическая школа : объекты гражданских прав* : монография / И. В. Спасибо-Фатеева, В. И. Крат, О. П. Печеный и др.; под. общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2015. С. 70–85.

666. Ходико Ю. Є. Поняття правового режиму об’єкта цивільного правовідношення. *Спогади про Людину, Вченого, Науковця* (до 60 річчя від Дня народження професора Ірини Володимирівни Жилінкової) / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Харків : Право, 2019. С. 246–254.

667. Хошимов Д. Д. Услуги как объект гражданских прав по законодательству Республики Таджикистан : автореф. дисс. … к. ю. н. : 12.00.03.

Душанбе, 2012. 22 с.

668. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2-х т. / Основы : пер. с нем. Москва: Междунар. отношения, 2000. Т. I. 480 с.

669. Целлер Э. Очерк истории греческой философии / под ред. Н. В. Самсонова; пер. с нем. Москва : Творчество, 1913. 342 с.

670. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). *Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки* / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ФОП Колісник А. А., 2010. Т. 4. 768 с.

671. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар: пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій України, науковців, фахівців). *Послуги. Перевезення. Транспортне експедирування. Зберігання* / С. Є. Морозова, І. С. Лукасевич-Крутник та ін.; за ред. проф. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2020. Т. 9. Ч. ІІІ. 456 с.

672. Цивільне право України : курс лекцій : в 6-ти томах. / Р. Б. Шишка (кер. авт. кол.) О. Л. Зайцев, Є. О. Мічурін та ін.; за ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора. вид. 2-ге, виправ. та доп. Харків : Еспада, 2008. Т. 1. 680 с.

673. Цивільне право : підручник: у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

674. Цивільне право України : Академічний курс. Загальна частина : підручник: у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. вид. 2-ге, доп. і перероб. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. Т. 1. 696 с.

675. Цивільне право України: підручник : в 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. 480 с.

676. Цивільне право України : підручник : в 2 т. / за заг. ред.

Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів : Новий Світ-2000, 2014. Т. 2. 428 с.

677. Цивільне право України : підручник : в 2 т. / за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів : Новий світ-2000, 2014. Т. 1. 444 с.

678. Цивільне право України : підручник: в 2 х кн. / за ред. О. В. Дзери та Н. С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2004. Кн. 2. 896 с.

679. Цивільне право України : підручник / за ред. проф. Ч. Н. Азімова, доцен-та С. Н. Приступи, В. М. Ігнатенка. Харків : Право, 2000. Ч. 1. 368 с.

680. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. 3-тє вид. перероб і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.

681. Цивільне право України. Загальні положення. Особисті немайнові права фізичної особи. Право власності та інші речові права. Спадкове право. Право інтелектуальної власності. Загальні положення про зобов'язання і договори : підручник / за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заіки. Київ : Алерта, 2014. 510 с.

682. Цивільне право України : навчальний посібник / за заг. ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заіки. Київ: Істина, 2008. 224 с.

683. Цивільний кодекс Галичини / пер. з нім. М. Мартинюка, О. Павлишинець. Івано-Франківськ : Вавілонська бібліотека, 2017. 272 с.

684. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. В. М. Коссака. 2-ге вид., змінене і допов. Київ : Істина, 2008. 992 с.

685. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. 5-те вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2013. Т. 1. 832 с.

686. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. 5-те вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2013. Т. ІІ. 1120 с.

687. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 томах. 6-те вид., доп. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. Т. 1. 1048 с.

688. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). *Спадкове право* / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатеєвої. Харків : ФОП Колісник А. А., 2009. Т. 12. 504 с.

689. Цивільний кодекс України : постатейний коментар : у 2-х ч. / кер. авт. кол. та відп. ред. А. С. Довгерт, Н. С. Кузнєцова. Київ : Юстиніна, 2006. Ч. 2. 1008 с.

690. Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 р. № 1540-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06 (дата звернення: 01.03.2019).

691. Цивільний кодекс УРСР від 16.12.1922 р. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / уклад. Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука, М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. Т. 2. С. 680–733.

692. Цитович П. Деньги въ области гражданскаго права. Харьковъ : Въ Университетской Типографіи, 1873. 72 с. URL: file:///C:/Users/8/Downloads/Citovich.pdf (дата звернення: 07.06.2020 р.).

693. Цифровые активы в системе объектов гражданских прав / А. Гузнов и др. Закон, 2018. № 5. С. 16–30.

694. Чаплян С. Правовий статус криптовалют. *Приватне право.* 2018. № 2. С. 148–165.

695. Чеговадзе Л. А. Обьекты гражданских прав и новая редация статьи 128 Гражданского кодекса Российской Федерации. *Законы России: опыт, анализ, практика.* 2014. № 10. С. 81–86.

696. Черниловский З. М. Римское частное право. Москва : Новый Юрист, 1997. 224 с.

697. Чижов Н. Введение в изучение права (Энциклопедия права). *Заметки Ординарного профессора Императорского Новороссийского университета Н. Е. Чижова.* Одесса: Тип. «Русской речи», 1908. 276 с. С. 94.

698. Чижов Н. Задачи современной науки права. Публичная лекция,

читанная 17 февраля 1881 г. в Императорском Новороссийском университет. Одесса : Тип. Новор. Телегр, 1881. 8 с.

699. Чорна О. О. Валютні цінності як об’єкти цивільних правовідносин : дис. ... канд. юрид наук : 12.00.03. Харків, 2018. 241 с.

700. Шаблова Е. Г. Гражданско-правовое регулирование отношений возмездного оказания услуг : автореф. дисс. … д-ра юрид. наук: 12.00.03. Екатеринбург, 2003. 45 с.

701. Шаблова Е. Г. Проблемы гражданско-правового регулирования отношений возмездного оказания услуг : монография. Екатеринбург : УГТУ-УПИ, 2004. 355 с.

702. Шаблова Е. Г. Проблемы правового регулирования отношений об оказании услуг в условиях глобализации» : монография. Екатеринбург : УГТУ-УПИ, 2015. 240 с.

703. Шаблова Е. Г. Проблемы гражданско-правового регулирования отношений по оказанию услуг в свете тенденций цифровизации экономики. *Вестник экономики, права и социологии.* 2019. № 4. С. 147–151.

704. Шамсумова Э. Ф. Правовые режимы : теоретический аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Екатеринбург, 2001. 24 с.

705. Шарикова М. В. Понятие и признаки объектов гражданских прав. *Проблемы права.* 2015. № 4 (52). С. 67–71.

706. Шаров О. Криптовалюти : глобальні гроші чи глобальна піраміда. URL: https://dt.ua/finances/kriptovalyuti-globalni-groshi-chi-globalna-piramida-263545_.html (дата звернення: 26.01.2020 р.).

707. Шведкова О. В. Энергия как объект договорных отношений: к вопросу о понятии и правовой природе. *Журнал российского права.* 2016. № 7. С. 52–57.

708. Шевченко Я. М. Проблеми правового регулювання сімейних відносин. *Вибрані праці* (1964–2012 рр.) / вступне слово акад. Н. С. Кузнєцової ; відп. ред. Р. О. Стефанчук. Київ : ВГО «Асоціація цивілістів України» ; Одеса :

Центр досліджень права ім. Савіньї ; Кам’янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2012. 404 с.

709. Шемет У. Р., Косяченко К. Е. Об’єкти цивільних прав : особливості та парадокси визначення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юрид. науки.* 2019. Том 30 (69). С. 56–60.

710. Шершеневич Г. Ф. Задачи и методы гражданского правоведения. Казань, 1898. URL: https://allpravo.ru/library (дата звернення : 05.01.2020 р.).

711. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. Тула : Автограф, 2001. 720 с.

712. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. 3-е изд. Казань, 1902. VIII. 793 с.

713. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Москва : Статут, 2005. 462 с.

714. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907г.) / вступ. ст. Е. А. Суханов. Москва: Фирма «СПАРК», 1995. 556 с.

715. Шимон С. І. Об’єкт і предмет договору і цивільного правовідношення : нотатки до наукової дискусії. *Юридична Україна.* 2011. № 4. С. 58–64.

716. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об’єктів цивільних правовідносин : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 664 с.

717. Шишка Р. Б. Методологія досліджень за спеціальністю 12.00.03. *Часопис Київського університету права.* 2016. № 4. С. 150–152.

718. Шишка Р. Б. Організація наукових досліджень та підготовки магістерських і дисертаційних робіт : навч. посіб. Харків : Еспада, 2007. 368 с.

719. Штефан О. О. Цивільно-процесуальний захист суб’єктивного авторського права : теорія, законодавство, судова практика : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. 544 с.

720. Штильмарк Ф. Р. Наследник из Калькутты. Київ: Мистецтво, 1991.

719 с.

721. Щербатюк О. Є. Цивільно-правовий режим безхазяйної речі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2014. 19 с.

722. Щербина В. С. Поняття та зміст правового режиму майна суб'єкта господарювання. *Вибране* : зб. статей. Київ : Ліра-К, 2015. 607 с.

723. Щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin» : роз'яснення НБУ від 10 листопада 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14 (дата звернення: 26.01.2020 р.).

724. Эннекцерус Л., Кипп Т., Вольф М. Курс германского гражданского права / пер. с 13 изд. И. Б. Новицого, Г. Н. Полянскоой, В. А. Альтшулера ; под ред. с предисл. и вводн. замечан. Д. М. Генкина и И. Б. Новицкого. Москва: Изд-во Иностр. дит-ра, 1950. Т. 1. Полутом 2. 484 с.

725. Явор О. А. Юридичні факти в сімейному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2018. 32 с.

726. Яковлев А. С. Имущественные права как обьекты гражданских правоотношений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 2003. 26 с.

727. Яковлєв О. А. Правовий режим : підходи до визначення поняття. *Право та інновації.* 2015. № 2 (10). С. 80–85.

728. Якубівський І. Є. Набуття, здійснення та захист майнових прав інтелектуальної власності в Україні : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 521 с.

729. Яновицька А. В. Договір міжнародного перевезення вантажів автомобільним транспортом : монографія. Львів : Вид-во «Растр-7», 2019. 180 с.

730. Японія офіційно визнала біткоіни платіжним засобом. URL: https://biz.nv.ua/ukr/markets/japonija-ofitsijno-viznala-bitkoini-

platizhnimzasobom-907555.html (дата звернення: 28.07.2018 р.).

731. Яроцький В. Л. Гроші та валютні цінності як об’єкти цивільних прав. *Сучасні проблеми цивільного права та процесу* : навч. посіб. / за ред. Ю. М. Жорнокуя, Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. С. 176–179.

732. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія. Харків : Право, 2006. 544 с.

733. Яскевич Я.С., Лукашевич В.К. Философия и методология науки : учеб. пособ. Минск: БГЭУ, 2009. 475 с.

734. Adams M., Griffiths J. Against «Comparative Method» : Explaining Similarities and Differences. *Practice and Theory in Comparative Law* / M. Adams, J. Bomhoff (eds.). Cambridge, 2012. P. 279–301.

735. Al-Hinai, Abdulmohsin. *Private Archives and Their Role in Preserving the Nations Memory.* Atlanti 28, 2018. no. 1, 67–77. [in English].

736. Animal welfare act. (1966) Last Modified : Jul 23, 2020 URL : https://www.aphis.usda.gov/aphis/ourfocus/animalwelfare/sa_awa

737. Creifelds. Rechts worterbuch. 16. Aufl. München : C. H. Beck, 2000. S. 913

738. Cryptocurrency Market Capitalizations. URL: https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/ (дата звернення: 29.04.2018 р.).

739. Doss A. M. The profit and loss report on animal rights : how profit maximization has driven the stagnation of the legal identification of animals as property University of Massachusetts law review. North Dartmouth, 2018. Vol. 13, N 1, Art. 4. P. 140–176.

740. Il Codice Civile Italiano. URL: http://www.jus.unitn.it/cardozo/obiter_dictum/codciv/home.html (дата звернення: 08.04.2020 р.).

741. Fernandez Angela Not Quite Property, Not Quite Persons: A ‘Quasi’ Approach for Nonhuman Animals. *Canadian Journal of Comparative and Contemporary Law Beyond Humanity: New Frontiers in Animal Law.* Vol 5. № 1.

2019. p. 155–231.

742. Glannon W. The moral insignificance of death in organ donation. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics.* Volume 22, Issue 2. April 2013, pp. 192–202.

743. Guevel Didier. Successions. Liberalites : 2-ed. Paris: Armand Colin, 2004. 288 p.

744. Jubault Ch. Les Successions. Les liberalites. Montchrestien. EJA, 2005. 831 p.

745. Hallborg Jr. R.B. Principles of liberty and the right to privacy. *Law and philosophy.* vol. 1986. P. 175–218.

746. Kelly B. Daniel. Restricting Testamentary Freedom: Ex Ante Versus Ex Post Justifications. *Fordham Law Review.* 2013. Vol. 82. P. 1125, 1126. URL: https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/950 (Last accessed: 12.06.2020).

747. Langenfeld G. Freiheit oder Bindung beim gemeinschaftlichen Testament oder Erbvertrag von Enegatten. *Neue jur. Wochenschrift*. Munchen : Frankfurt a.M, 1987. Jg. 40, № 27. S. 1577–1583.

748. La Rosa F. «Deducere» o «detrahere usum fructum» ed «excipere» o «recipere servitutem». Studi C. Milano, 1987. P. 319–359.

749. Latvijas Republikas Civillikums Attēlotā redakcija (06.12.2019). URL: https://likumi.lv/doc.php?id=225418 (дата звернення: 05.07.2020 р.).

750. Leonidas Zelmanovitz Money : origin and essence. *Criterio Libre.* Bogotá (Colombia) : Enero-Junio, 2011. Vol. 9. № 14. Pp. 65-90.

751. Mai J.-E. The modernity of classification. *Journal of Documentation.* 2011. Vol. 67. № 4. Pp. 710–730.

752. Malaurie Ph. L.Aynes Les successions. Les liberalites. 3 e ed. P: Defrenois. 2008. 568 p.

753. Marco, V. (Ed.). Charles Aznavour a love song letters at the auction. *Luxury Magazine*, 2019. № 104, 44–45. [in English and Russian].

754. Meyer E. H. W. Der Uebergabevertrag : von E.H. Wilhelm Meyer. Köln : Schmidi, 1935. XII. 418 p.

755. Methods of Comparativ Law / Ed. by P. G. Monateri. Cheltenham, UK. Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, Inc., 2012. 320 p. P. 65.

756. Miller A. R. The Assault on Privacy / The University of Michigan Press. 1971. 320 p.

757. Nejdet Sahin and Pershan Sahin v. Turkey. 20.10.2011., p. 61–96.

758. Robyn F. Katz Detailed Discussion of Commercial Breeders and Puppy Mills, MICH. ST. UNIV. : ANIMAL LEGAL & HIST. CTR, 2008. URL: www.animallaw.info/article/detailed-discussion-commercial-breeders-andpuppy-mills (дата звернення: 19.05.2020 р.).

759. Robinson Robbie The Legal Nature of the Embryo: Legal Subject or Legal Object? *Potchefstroom Electronic Law Journal.* 2018. Vol. 21, p. 25–26. Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3377885 (дата звернення: 19.05.2020 р.).

760. Rockwell Graphic Systems, Inc. v. DEV Industries, Inc. United States Court of Appeals for the Seventh Circuit. 925 F.2d 174 (7th Cir. 1991) URL: https://www.quimbee.com/cases/rockwell-graphic-systems-inc-v-dev-industries-inc

761. Sarvarian A. Codifying the law of state succession: A futile endeavor. *European Journal of International Law.* 2016. 27 (3). P. 789–812.

762. Säcker F. J. Münchner Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, Band I, 7. Auflage, 2015. 2828 S.

763. Spain Civil Code. Approved by Royal Decree of July 24, 1889. URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=221319
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 08.04.2020 р.).

764. Swiss Civil Code of 10 December 1907. (Status as of 1 July 2014) URL: https://www.admin.ch/opc/en/classified-ompilation/19070042/ 201407010000/210.

pdf. (дата звернення: 08.04.2020 р.).

765. The civil code of the Netherlands. Hans Warendorf; Richard Thomas; Ian Curry-Sumner. Authors: Warendorf, Hans; Thomas, R. L.; Sumner, Ian Publisher:Alphen aan den Rijn [u.a.] : Kluwer Law Int. [u.a.] Physical Description: 2009. XXIII, 1210 S.

766. Thlers E. A. Nebbrauch / Emst-August Ehlers. 2. Aufl. Freiburg i. Br. : Haufe, 1995. 120 S.

767. T.P. van Reenen. Major Theoretical Problems of Modern Comparative Legal Methodology (1): the Nature and Role of the Tertium Comparationis *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa.* Vol. 28. 1995. No. 2. P. 175–199.

768. Ukrainian Legal Doctrine: in 5 volums. *Private Law Doctrine of Ukraine* / ed. by: V. La. Tatsyi (editor), William E Butler (editor and translator) Published by Wildy and Sons Limited. London: 2017. Volume 3. P. 518.

769. United States Court of Appeals, Federal Circuit. TIANRUI GROUP COMPANY LIMITED and Tianrui Group Foundry Company Limited, Appellants, Standard Car Truck Company, Inc. and Barber Tianrui Railway Supply, LLC, Appellants, v. International Trade Comission, Appellee, Amsted Industries Incorporated, Intervenor. No. 2010-1395 URL: http://www.cafc.uscourts.gov/sites/default/files/opinions-orders/10-1395.pdf (дата звернення: 17.06.2020 р.).

770. Uniform Commercial Code. URL: file///C:/Users/8/Downloads/edinoobraz nyitorgovyi_kodeks.pdf (дата звернення: 26.01.2020 р.).

771. Uniform trade secrets act with 1985 URL: https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/us/us034en.pdf (дата звернення: 17.06.2020 р.).

772. Valcke C., Grellette M. Three Functions of Function in Comparative Legal Studies. *The Method and Culture of Comparative Law.* Essays in Honour of

Mark van Hoecke / Ed. by M.Adams, D. Heirbaut. Oxford and Portlend, 2015. P. 352.

773. Verfassungsgerichtshoff Baden-Württemberg VBIBW, 2006. S. 186. www.notare-wuerttemberg.de/downloadz/bwnotz-5-6-2006 (дата звернення: 20.06.2020 р.).

774. Wenkstern M. Inheritance, Acceptance and Disclaimer. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law* / Ed. by J. Basedow, K. J. Hopt, R. Zimmermann, A. Stier. Oxford University Press, 2012. Vol. I. P. 884–887.

775. Wieling, H. J. Sachenrecht. 4. Aufl. Berlin ; Heidelberg ; New York ; Barcelona; Hongkong ; London; Mailand ; Paris ; Singapur ; Tokio : Springer, 2001. XXVIII, 531 S.

776. Weirich H.-A. Erben und Vererben : Handbuch des Erbrechts und der vorweggenommenen Vermögensnachfolge. Herne. Berlin : Verlag Neue Wirtschafts-Briefe, 2004. 635 S.

777. Wolfang Faber. Brigitta Lyrger. Nacional report on the transfer of movables in Europe Vol. 4. : France, Belgium, Bulgaria, Poland, Portugal. European law publuchers Gmbl. Munich, 2011. 725 p.

778. Zaika Y. O., Skrypnyk, V.L., Sofiiuk, T.O. Permanent inheritance as an object of civsl rights : theoretical aspects *Asia Life Sciences.* Issue 1, July 2020. P. 153–170.

779. Zanuck M. New Ruleson LiabilityforInheritance Debtsin Poland: Roadto a Single European Law? *European Reviewof Private Law.* 2016. Vol. 24. Issue 2. P. 189–202. URL: https://papers.ssrn.com/abstract_id=2766182 (дата звернення: 08.04.2020 р.).

ДОДАТОК А
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ:

Одноосібна монографія:

1. Скрипник В. Л. Теоретичні і методологічні проблеми об’єктів цивільних прав: монографія. Кременчук, 2020. 379 с.

Статті у наукових виданнях,
включених до Переліку наукових фахових видань України:

2. Скрипник В. Л. Юридична конструкція узуфрукта у законодавстві зарубіжних країн. *Право України*. 2017. № 1. С. 101–108.

3. Скрипник В. Л., Заіка Ю. О. Інформація в системі об’єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 240–245.

4. Скрипник В. Л. Публічний інтерес як підстава обмеження речових прав. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 226–233.

5. Скрипник В. Л. Речі з родовими ознаками як об’єкти цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. № 42. С. 93–97.

6. Скрипник В. Л. Речі обмежені в обороті як об’єкти цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 36–40.

7. Скрипник В. Л. Місце криптовалюти в системі об’єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 38–44.

8. Скрипник В. Л. Немайнові блага як об’єкти цивільних прав. *Приватне право і підприємництво.* Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національно академії правових наук України, 2018. Вип. 18. С. 100–105.

9. Скрипник В. Л. Донорські органи як об’єкти цивільних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 62–68.

10. Скрипник В. Л. Нематеріальні блага і немайнові права: проблеми методології. *Економіка. Фінанси право*. 2018. № 12/1. С. 43–47.

11. Скрипник В. Л. Тварини як джерело підвищеної небезпеки. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 179–182.

12. Скрипник В. Л. Житло як особливий об’єкт цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 70–74.

13. Скрипник В. Л. Послуги як особливий об’єкт цивільних прав. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2018. Т. 2. № 36. С. 38–41.

14. Скрипник В. Л. Оборотоздатність об’єктів цивільних прав. *Публічне право.* 2018. № 4 (32). С. 190–197.

15. Скрипник В. Л. Електроенергія в системі об’єктів цивільних прав. *Публічне право*. 2019. Вип. № 4 (36). С. 162–169.

16. Скрипник В. Л. Вексель у системі об’єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 42–47.

17. Скрипник В. Л. Сервітут як об’єкт цивільних прав. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2020. Вип. № 1 (30). С. 53–58.

18. Скрипник В. Л. Транспортні послуги в системі об’єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 50–56.

19. Скрипник В. Л. Аліменти як об’єкт цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 60–66.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав із напряму, з якого підготовлено дисертацію:

20. Скрипник В. Л. Спадщина як особливий об’єкт цивільних прав. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 3. P. 90–95.

21. Скрипник В. Л. Правовий режим спільної власності як об’єкту цивільних прав. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. Ч. 3. С. 171–176.

22. Скрыпник В. Л. Результаты работы как особенный объект гражданских прав. *Legea Si Viata*. 2019. № 4. P. 170–173.

23. Скрыпник В. Л. Правовой режим и оборотоспособность как правовые категории. *Legea Si Viata*. 2019. № 5/2. P. 171–174.

24. Скрыпник В. Л. Классификация объектов гражданских прав. *Legea Si Viata.* 2019. № 11/2. P. 114–117.

25. Скрыпник В. Л. Концепт денег как объекта гражданских прав. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2019. № 5. Ч. 3. С. 145–150.

26. Скрыпник В. Л., Заика Ю. А. Методология исследования объектов гражданских прав. *Legea Si Viata*. 2020. № 2. С. 66–69.

27. Zaika Y. O., Skrypnyk V. L., Sofiiuk T. O. Permanent inheritance as an object of civil rights : theoretical aspects. *Asia Life Sciences*. 2020. Issue 1. P. 153–170.

Публікації апробаційного характеру:

28. Скрипник В. Л. Захист інтересів власника при примусовій реалізації майна. *Розвиток правового регулювання у Східній Європі: досвід Польщі та України* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Сандомир, Польща, 27–28 січня 2017 р.). Гуманітарно-природничий університет в Сандомирі, 2017. С. 90–92.

29. Скрипник В. Л. Інформація як особливий об'єкт цивільних прав. *Сучасна цивілістична наука в умовах гібридної війни* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 16 листопада 2017 р.). Київ: Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2017. С. 206–209.

30. Скрипник В. Л. Визначення мети механізму цивільно-правового захисту інтересів суб'єктів цивільних відносин. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : збірник матеріалів науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 23 лютого 2018 р.). Одеський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 150–151.

31. Скрипник В. Л. Правове регулювання криптовалюти як об'єкту цивільних прав в Україні. *Modern jurisprudence of the European union: the interaction of law, rulemarking and practice* : international scientific conference (17 april 2018). Republica of Poland, 2018. P. 169–172.

32. Скрипник В. Л. Виконання судового рішення як реалізація права на захист. *Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України*: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Кив, 16 травня 2018 р.). НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. С. 63–68.

33. Скрипник В. Л. Немайнові блага як об'єкти цивільних прав : збірник наукових праць. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2018. Вип. 18. С. 100–104.

34. Скрипник В. Л. Транспортні послуги як особливий об'єкт цивільних прав. *Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів (м. Київ, 24 жовтня 2018 р.). Київ: Державний університет інфраструктури та технологій, 2018. С. 133–136.

35. Скрипник В. Л. Обмеження речових прав в умовах воєнного стану. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 8–9 грудня 2018 р.). Кременчук : Видавець ПП Щербатих О. В., 2018. С. 11–14.

36. Скрипник В. Л. Оборотоздатність як умова використання об'єктів цивільних прав. *Актуальні проблеми національного законодавства* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Кропивницький, 8 листопада 2018 р.). Видавець: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2018. С. 52–55.

37. Скрипник В. Л. Поняття послуги за законодавством України і Європейського союзу. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : міжнародна науково-практична інтернет-конференція (м. Одеса, 27 квітня 2019 р.). ОДУВС, 2019. С. 91–93.

38. Скрипник В. Л. Сутність результату роботи як об'єкта цивільних прав. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доповідей учасників науково практичної конференції, присвяченій світлій пам'яті О. А. Пушкіна. (м. Харків, 24 травня 2019 р.). ХНУВС, 2019. С. 281–285.

39. Скрипник В. Л. Сутність грошей як різновиду квазі-речей. *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів*: матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 18 травня 2019 р.). Дніпро : «ЛІРА ЛТД», 2019. С. 194–197.

40. Скрипник В. Л. До питання про послуги як особливий об'єкт цивільних прав. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 7–8 грудня 2019 року). Кременчук : Видавець ПП Щербатих О. В., 2019. С. 11–14.

41. Скрипник В. Л. Правовий режим об'єктів спільної власності: шляхи вдосконалення. *Systematisation of Ukrainian and European legislation in the realities of the modern world* : International scientific and conference Conference proceedings, December 27–28, 2019. Arad : Izdevnieciba «Baltija Publishing», P. 107–109.

42. Скрипник В. Л. Рекодифікація загальної частини цивільного права в контексті євроінтеграційних процесів. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 28 лютого 2020 р.). ОДУВС, 2020. С. 148–150.

43. Скрипник В. Л. Правова природа електроенергії в контексті об’єктів цивільних прав. *Цивільне право України: нові виклики та перспективи розвитку :* матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, присвяч. 98-річниці з дня народж. д-ра юрид. наук., проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 28 лютого 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 110–113.

44. Скрипник В. Л. Сучасні проблеми сервітуту. *Актуальні проблеми національного законодавства* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 17 квітня 2020 р.). Кропивницький, 2020. Ч. 1. С. 61–64.

45. Скрипник В. Л. Спільна власність як об’єкт цивільних прав. *Малиновські читання* : збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Острог, 24 квітня 2020 р.). Острог, 2020. С. 84–85.

46. Скрипник В. Л. Транспортні послуги як правова категорія. *Актуальні проблеми правової науки в сучасному світі : в умовах глобалізації розвитку інфраструктури* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 02–03 квітня 2020 р.). Київ, 2020. С. 109–111.

47. Скрипник В. Л. Правовий режим повітряного судна. *Авіація, промисловість, суспільство* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конеренції., присвяч. 60-річчю КЛК ХНУВС (м. Кременчук, 14 травня 2020 р.). Харків, 2020. Ч. 1. С. 493–496.

48. Скрипник В. Л. Правова природа і ознаки немайнових благ. *Приватноправові принципи регулювання суспільних відносин: досвід ЄС та України :* збірник наукових праць за матеріалами науково-практичного «круглого столу» (в рамках XIV Всеукраїнського фестивалю науки, 15 травня 2020 року м. Київ). Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 95–104.

49. Скрипник В. Л. Вексель як об’єкт цивільних прав: сучасні проблеми. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів :* матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 21–22 травня 2020 р.). Суми, 2020. Ч. 1. С. 282–286.

50. Скрипник В. Л. Людський ембріон як унікальний об’єкт права. *Актуальні питання реформування правової системи* : збірник матеріалів XVII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 29 травня 2020 р.). Луцьк, 2020. 1 електрон. опт. Диск (CD-ROM). Об’єм даних 1,9 Мб. С. 107–108.

51. Скрипник В. Л. Система об’єктів цивільних прав. *Сучасний стан правової науки України. Перспективи її розвитку в умовах сьогодення* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів (м. Київ, 28 жовтня 2020 р.). Київ : ДУІТ, 2020. С. 145–149.

Публікації, що додатково відображають наукові результати дослідження:

52. Українське цивільне право : навч. посіб. 3-тє вид. перероб. та доп. / за ред. Ю. О. Заіки, І. С. Тімуш, О. О. Лов’як та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 358 с.

53. Скрипник В. Л. Визнання права як спосіб захисту речових прав. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2. С. 82–87.

54. Скрипник В. Л. Негаторний позов як засіб захисту речових прав. *Право України*. 2016. № 5. С. 122–129.

55. Скрипник В. Л., Поясок Т. Б., Беспарточна О. І. Професійна підготовка майбутніх правознавців в умовах дистанційного навчання. *Наука і освіта*. 2018. № 2. С. 34–42.

56. Скрипник В. Л. Захист права власності при примусовому припиненні права власності : монографія. Кременчук : Видавець Щербатих О. В., 2018. 200 с.

57. Скрипник В. Л. Глава 28. *Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення* / за заг. ред. С. В. Пєткова. Київ : Юрінком Інтер, 2020. С. 743–744.

58. Zaika Y. O., Kukhariev O. Y., Skrypnyk V. L., Mytnyk A. A. Peculiarities of protection of rights and interests of heirs: theoretical aspects. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2021. Issue 10, pp. 355–362.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднено на: Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток правового регулю ивання у Східній Європі: досвід Польщі та України» (м. Сандомир, 27–28 січня 2017 р., заочна участь); на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна цивілістична наука в умовах гібридної війни» (м. Київ, 16 листопада 2017 р., особиста участь); в збірниках матеріалів науково-практичної інтернет-конференції «Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права» (м. Одеса, 23 лютого 2018 р., 27 квітня 2019 р.,

28 лютого 2020 р., особиста участь); on International scientific conference «Modern jurisprudence of the European union: the interaction of law, rulemarking and practice» (Republica of Poland, 17 april 2018, заочна участь); участь у науково-практичному круглому столі «Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України» (м. Кив, 16 травня 2018 р., особиста участь); у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення» (м. Київ, 24 жовтня 2018 р., особиста участь) в Державному університеті інфраструктури та технологій; у Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 8–9 грудня 2018 р., 7–8 грудня 2019 р., особиста участь); матеріали опубліковані в збірнику Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми національного законодавства» (м. Кропивницький, 8 листопада 2018 р., 17 квітня 2020 р., особиста участь); у науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 24 травня 2019 р., особиста участь); у IV-ій Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів» (м. Дніпро, 18 травня 2019 р., особиста участь); on International scientific and conference «Systematisation of Ukrainian and European legislation in the realities of the modern world» (Arad, December 27–28, 2019, заочна участь); у XVIII міжнародній науково-практичній конференції «Цивільне право України: нові виклики та перспективи розвитку», присвяч. 98-річниці з дня народж. д-ра юрид. наук., проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 28 лютого 2020 р., особиста участь); на VIII-й Міжнародній науково-практичній конференції «Малиновські читання» (м. Острог, 24 квітня 2020 р., особиста участь); на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правової науки в сучасному світі : в умовах глобалізації розвитку інфраструктури» (м. Київ, 02–03 квітня 2020 р., особиста участь); на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Суми, 21–22 травня 2020 р., особиста участь); на XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Авіація, промисловість, суспільство» присвяч. 60-річчю КЛК ХНУВС (м. Кременчук, 14 травня 2020 р., особиста участь); на

XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 29 травня 2020 р., особиста участь), науково-практичному «круглому столі» «Приватноправові принципи регулювання суспільних відносин : досвід ЄС та України» (м. Київ, 15 травня 2020 р., особиста участь) та на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасний стан правової науки України. Перспективи її розвитку в умовах сьогодення» (м. Київ, 28 жовтня 2020 р., особиста участь).

Основні положення дисертації були обговорені на розширеному засіданні відділу проблем приватного права науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України та на розширеному засіданні відділення цивільно-правових наук НАПрН України (м. Київ, 16 березня 2021 р.)

ДОДАТОК Б
ПРОЕКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЩОДО УЗУФРУКТУ»

Проєкт

ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

Книга третя
ПРАВО ВЛАСНОСТІВ ТА ІНШІ РЕЧОВІ ПРАВА
Розділ ІІ.
РЕЧОВІ ПРАВА НА ЧУЖЕ МАЙНО
Глава 34-1
УЗУФРУКТ

Стаття 417-1. Основні положення

1. Узуфрукт є правом володіння та користування однією особою (узуфруктуарієм) довічно або впродовж певного терміну річчю, що є власністю іншої особи.

2. Предметом узуфрукту можуть бути рухомі та нерухомі речі. Узуфрукт може встановлюватися відповідно до закону або договору. Зі встановленні узуфрукту застосовуються ті ж правила, що і при відчуженні речі, що є предметом узуфрукту.

3. Узуфруктуарій має право отримувати доходи від речі в тому ж обсязі, що і власник за умови збереження самої речі, якщо інше не встановлене законом.

4. Узуфрукт невідчужуваний, не переходить в порядку універсального правонаступництва та може бути обмежений при його встановленні.

Стаття 417-2. Правомочність узуфруктуарію передавати річ у наймання (оренду)

1. Узуфруктуарій має право здавати в найм (оренду) іншій особі рухому річ, що є предметом узуфрукту, якщо задля встановлення узуфрукта не обумовлене інше.

2. Узуфруктуарій має право здавати в найм (оренду) нерухомість, що є об’єктом узуфрукту, з відома власника, якщо це право було йому надано на момент встановлення узуфрукту.

3. У разі припинення узуфрукту договори найму (оренди), укладені узуфруктуарієм, залишаються в силі, якщо інше не встановлене законом щодо певного виду об’єктів узуфрукту і якщо встановлений договором узуфруктуарія з наймачем строк оренди не перевищує звичайні для такого майна строки.

Стаття 417-3. Плата за узуфрукт

1. Узуфрукт є безвідплатним, якщо його оплатність чітко не обумовлена.

2. Тягар утримання майна, що є предметом узуфрукту покладається на власника, якщо інше не передбачене законом чи договором.

Стаття 417-4. Права узуфруктуарія на плоди

1. Плоди предмета узуфрукту переходять у власність узуфруктуарія з моменту їх відокремлення від речі, що плодоносить.

2. Плоди, не зібрані на момент виникнення права узуфрукту, належать узуфруктуарію, а плоди, не зібрані на момент припинення узуфрукту, належать власникові, якщо умовами угоди, якою встановлений узуфрукт, не передбачене інше.

3. Доходи від використання об’єкта узуфрукту належать узуфруктуарію.

Стаття 417-5. Збереження призначення речі та її ремонт

1. Протягом здійснення свого права узуфруктуарій зобов’язаний зберігати призначення речі, визначене власником.

2. Узуфруктуарій зобов’язаний робити поточний ремонт.

3. Витрати з капітального ремонту об’єкта узуфрукту покладаються на власника, якщо необхідність такого ремонту не є наслідком невиконання узуфруктарієм свого обов’язку щодо проведення поточного ремонту.

Стаття 417-6. Припинення узуфрукту

Узуфрукт може бути припинений на вимогу власника, якщо узуфруктуарій зловживає користуванням майном, завдає йому шкоди, або допускає загрозу заподіяння шкоди.

ДОДАТОК В
ПРОЕКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ» ТА ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО НОТАРІАТ» ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИУ У ВІДНОСИНАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРИМУСОВИМ ВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ СУДІВ ПРИ СТЯГНЕННІ АЛІМЕНТІВ»

Проєкт

ЗАКОН УКРАЇНИ

про внесення зміни до Закону України «Про виконавче провадження» та Закону України «Про нотаріат» щодо захисту прав дитини у відносинах, пов'язаних із примусовим виконанням рішень судів про стягнення аліментів

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

І. Внести зміни до таких законів України:

1. Частину дев'яту статті 61 Закону України «Про виконавче провадження» (Відомості Верховної Ради України, 2016 р., № 30, ст.542) доповнити абзацом наступного змісту:

«У разі, якщо реалізація майна відбулась при виконанні рішення суду про стягнення аліментів на утримання дитини, набувачем майна відповідно до ст. 179 Сімейного кодексу України є дитина, на утримання якої здійснюється відповідне стягнення. Про передачу майна дитині в рахунок погашення боргу виконавець виносить постанову. За фактом такої передачі виконавець складає акт. Постанова та акт є підставами для подальшого оформлення законним представником дитини права власності на таке майно».

ІІ. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим Законом привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом.

Голова Верховної Ради України

ДОДАТОК Г
АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Кременчуцького національного
університету імені Михайла
Остроградського

_____ В. В. Никифоров

«17» грудня 2020 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
докторанта Науково-дослідного інститут приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Скрипника Володимира Леонідовича
«ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ:
ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ»
у навчальний процес Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

КОМІСІЯ У СКЛАДІ: професора кафедри галузевих юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, доктора юридичних наук, професора **Митрофанова І. І.**, професора кафедри галузевих юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника **Цимбалюка В. С.,** доцента кафедри галузевих юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, кандидата юридичних наук, доцента **Латишевої В. В., розглянула** результати використання матеріалів дисертаційного дослідження Скрипника В. Л. при викладанні навчальних курсів та навчальних дисциплін «Цивільне право», «Актуальні проблеми цивільного права і процесу» і **визначає**, що положення зазначеної роботи знайшли практичну реалізацію при викладанні і розробці навчальних та методичних матеріалів даних дисциплін.

ВИСНОВОК: результати дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Скрипника В. Л., викладені у 2 та 3

розділах, впроваджені у відповідних лекційних матеріалах та використані на семінарських заняттях, при підготовці бакалаврів та магістрів зі спеціальності 081 Право, а також для подальшого розвитку наукових положень теорії цивільного права, як наукове підґрунтя для досліджень проблем об'єктів цивільних прав та при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників.

ГОЛОВА КОМІСІЇ:
професор кафедри галузевих
юридичних наук Кременчуцького
національного університету
імені Михайла Остроградського,
доктор юридичних наук, професор **І. І. Митрофанов**

ЧЛЕНИ КОМІСІЇ:
професор кафедри галузевих
юридичних наук Кременчуцького
національного університету
імені Михайла Остроградського,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник **В. С. Цимбалюк**

доцент кафедри галузевих
юридичних наук Кременчуцького
національного університету
імені Михайла Остроградського,
кандидат юридичних наук, доцент **В. В. Латишева**

ДОДАТОК Д
АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОКТОРСЬКОГО ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Президент Асоціації
«Правові ініціативи»
_____С.В. Супрун
«22» грудня 2020 р.

А К Т

про впровадження результатів докторського дисертаційного дослідження
Скрипника Володимира Леонідовича
«ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ»
у практичну діяльність Третейського Суду

Комісія у складі: президента Асоціації «Правові ініціативи» Супруна Сергія Васильовича, голови постійно діючого третейського суду при Асоціації «Правові ініціативи» Циганкової Ілони Ігорівни, судді постійно діючого третейського суду Білоброва Ігоря Олександровича склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження на тему: «Об'єкти цивільних прав: теоретичні і методологічні проблеми» впроваджені в діяльність роботи суду шляхом використання їх практичних та теоретичних результатів, що були викладені в дисертаційному дослідженні.

В результаті проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що отримані практичні пропозиції наукових праць Скрипника В. Л. є науково обґрунтованими і можуть бути використані при підготовці пропозицій щодо внесення змін та доповнень до Цивільного кодексу України.

Результати дослідження є свідоцтвом високого теоретичного рівня та мають практичну спрямованість, а також сприятимуть підвищенню якості законодавчого забезпечення у досліджуваній сфері.

Комісія:

Президент Асоціації «Правові ініціативи — С.В.Супрун

Голова постійно діючого третейського суду при Асоціації «Правові ініціативи» — І.І. Циганкова

Суддя постійно діючого третейського суду при Асоціації «Правові ініціативи» — І.О.Білобров

ДОДАТОК Е
АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОКТОРСЬКОГО ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Голова суду Кременчуцького районного суду Полтавської області

_____ С. М. Клименко

«24» грудня 2020 р.

А К Т

про впровадження результатів докторського дисертаційного дослідження
Скрипника Володимира Леонідовича
«ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ»
у практичну діяльність Кременчуцького районного суду Полтавської області

Комісія у складі: голови суду Клименко Світлани Миколаївни, судді Колотієвського Олександра Олександровича та судді Даніліної Жанни Олександрівни склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Скрипника Володимира Леонідовича на тему: «Об'єкти цивільних прав: теоретичні і методологічні проблеми» впроваджені в діяльність роботи суду шляхом використання їх практичних пропозицій, що були викладені в розділах дисертаційного дослідження та висновках.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що наукові праці Скрипника В. Л. містять науково обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації, запроваджені для використання їх у практичній діяльності судді.

Комісія:

Голова Кременчуцького районного суду Полтавської області — С. М. Клименко

Суддя Кременчуцького районного суду Полтавської області — О. О. Колотієвський

Суддя Кременчуцького районного суду Полтавської області — Ж. О. Даніліна